

KUZEYBATI KÜÇÜK ASYA'DA YENİ ARAŞTIRMALAR

Walter von DIEST
(Kurmaya Binbaşı)

Max ANTON
(Yüzbaşı)

Çevirmen
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA

Türkçeye Uyarlayan ve Tashih Eden
Prof. Dr. Şahin KÖKTÜRK



SINOP - 2015

KUZEYBATI KÜÇÜK ASYA'DA YENİ ARAŞTIRMALAR

Walter von DIEST
(Kurmay Binbaşı)

Max ANTON
(Yüzbaşı)

Çevirmen:
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA

Türkçeye Uyarlayan ve Tashih Eden:
Prof. Dr. Şahin KÖKTÜRK

ISBN:978-605-88024-1-4

Sinop 2015



**Teğmen Graf Götzen, Dr. A. Körte ve Dr. G. Türk'ün katkılarıyla
Üç yaprak harita ile birlikte
A. Pettermans'ın Justus Perthes Bildirileri: Ek Sayı; No: 116**

**GOTHA: JUSTUS PERTHES
1895**

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

ALMANCA ORİJİNAL KİTABIN:

Adı: Neue Forschungen im nordwestlichen Kleinasien : mit einer Karte in 3 Blättern

Yazarları: Walter von Dienst; Max Anton

Yayınevi ve yayın yılı: Gotha: Perthes, 1895

Ekleri: Petermanns geographische Mitteilungen / Ergänzungsheft, 116= Ergänzungsband XXV (Heft 115-119)

Not: Bu eser, 5846 Sayılı FİKİR VE SANAT ESERLERİ KANUNU'nun 28 Maddesi gereğince çevirilmiştir.

İÇİNDEKİLER.....	4
ÇEVİRMEN ÖNSÖZÜ	5
ÖNSÖZ	6
YÜZBAŞI ANTON'UN SEYAHATI	35
EK – I	83
A – HAZIRLIK	83
I. Haritalar	83
II. Küçük Asya Coğrafyası İçin Yunan ve Roma Kaynakları	84
III. Küçük Asya'ya Ait Yeni Kaynakçalar	85
IV. Dille İlgili Ön Hazırlıklar	86
V. Seyahat Pasaportu ve Resmî Belgeler	86
VI. Teçhizat	86
VII. Hijyenik Tavsiyeler	88
VIII. Seyahat – Yol	89
IX. Seyahat – Zaman	89
X. Yolculuk ve Masraflar	89
B – TOPOGRAFİK FAALİYETLER	90
I. Yardımcı Araçlar	90
II. Kayıtlar	90
III. Çizim	92
C – ARKEOLOJİK GÖZLEM	95
EK – II	96
1. Yunanca	96
İbareler	
2. Harita – I	98
Harita – II	99
3. Bölgede geçen yer isimleri ve açıklamaları	100

ÇEVİRMEN ÖNSÖZÜ

Anadolu; coğrafi konumu, stratejik önemi, doğal güzelliği ve medeniyet tarihinde oynadığı rol bakımından her zaman câzibe merkezi olmuştur. Bu sebeple birçok seyyah Anadolu'yu dolaşmıştır. Ancak bunlar arasında araştırma amaçlı olarak seyahat edenlerin sayısı çok azdır.

Tercüme ettiğimiz bu eser de, 1886 ve 1892 yıllarında Kuzeybatı Anadolu'ya yapılan iki seyahati ihtiva etmektedir. Birbirini tamamlar mâhiyetteki bu iki seyahat, Alman ordusu kurmay subaylarından Binbaşı Walther von Diest ve Yüzbaşı Max Anton tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk bakışta bu araştırma seyahatinin; topografik, etnografik, arkeolojik ve coğrafi amaçlarla yapıldığı gözlemlense de tarih, sanat tarihi, tarım, su kültürü, siyaset, ekonomi, millî güvenlik, ekoloji, kültür, sağlık, ulaşım, yönetim, nüfus yapısı, dil vb. alanlarda da önemli bilgiler verdiği görülmektedir.

Eser; Kuzeybatı Anadolu'nun ilk defa nirengi usûlüyle topografik haritasının çıkarılmış olması, Anadolu kültür tarihi içerisinde Batı kültürünün izleri ve Anadolu'nun yer altı, yer üstü zenginliklerinin tespiti hakkında bilgi vermesi, Anadolu üzerine daha önce yapılmış olan araştırma ve gezilere atıfta bulunması, kitabın sonunda bu kaynakçalara yer vermesi eserin bilimsel niteliğini göstermektedir.

Kitapta toponomik bilgiler filolojik bakış açısıyla kaydedilmiş; yer adları, antik dönemdeki isimleri, o tarihteki Türkçe karşılıkları ve bu isimlerin Almandaki anlamlarıyla birlikte zikredilmiştir. Alt kimlik gruplarının yaşadıkları alanlarda bile yer adlarının hemen tamamının Türkçe oluşu veya Türkçe karşılıklarının verilmesi araştırmanın objektifliğinin bir başka göstergesidir.

Anadolu insanıyla her gittikleri yerde çok samimi bir iletişim kurmuş olan bu Alman subaylar, Osmanlı Devleti ve Türk imajı hakkında önemli tesbitlerde bulunmakta, objektif bilgiler vermektedirler.

Kitap iki ana bölümden meydana gelmektedir. "Önsöz" ibaresiyle başlamakla birlikte hemen konuya girilen birinci bölüm, Breslav'da, Ekim 1894'te ilk seyahati gerçekleştiren ve (Gustav Suhle ile birlikte yayınladığı) "Tilsit'ten Angora'ya" (1896) adlı bir kitabı daha bulunan Walther von Deist; ikinci bölüm ise Bromberg'de, Haziran 1895'te Yüzbaşı Max Anton tarafından yazılmıştır. Kayıtlar günlük tarihler belirtilmek suretiyle tutulmuş, daha sonra düzenlenerek basılmıştır.

Eserde geçen Yunanca ibarelerden harf üzeri işaretlerin çok olduğu kısımlar taranarak kitabın sonuna ilave edilmiş, ilgili yerlerde numara verilmek suretiyle atıflarda bulunulmuştur. Lâtinçe metinler aynen yazılmıştır. Harita ve şekiller de taranmak suretiyle son kısma eklenmiştir.

Eserin, Anadolu üzerine araştırma yapan bilim dünyasına ışık tutmasını; ilgili yöre halkına ve idarecilerine katkıda bulunmasını temenni ediyoruz.

Bu eserin bize Almanca aslının fotokopisini temin ve Türkçeye kazandırılması için teşvik eden Kemal CEBECİK'e; Fransızca metinleri tercüme eden Doç. Dr. Halil AYTEKİN'e; coğrafi, topografik terimleri gözden geçiren Prof. Dr. Ali UZUN ve Prof. Dr. Ali YILMAZ'a teşekkürü bir borç biliriz.

Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
(Çevirmen)

ÖNSÖZ

Attalidlerin Bergaması'nda daha önce yapılmış olan Alman kazı çalışmaları ve araştırma sonuçları çerçevesinde, 1886 yılında Kraliyet Bilimler Akademisi'nin görevlendirmesiyle Kaikos ve Aşağı Hermos'un su toplama havzasının bir haritasını hazırladım. Bu çalışmaya bağlı olarak Kula, Uşak, Kütahya, Eskişehir'e; Bolu üzerinden Karadeniz kıyısındaki Amasra'ya ve iç kıyı bölgelerinden İstanbul'a kadar sürecek olan bir gezi daha düzenledim. "*Petermann'ın Bildirileri'nin ("Petermans Mitteilungen") 94. ekinde ve Bilimler Akademisi'nin XXXV. Oturumu'nda bu seyahatimdeki gözlem ve izlenimlerim bir rapor halinde yer almıştır.*"

O zamandan beri içimde Küçük Asya'yı görme arzusu hiç sönmemiştir. Eski çağ araştırmalarına eğilimi olan, bunun için çaba sarf eden, Türklerin diline ve kültürüne biraz vâkıf olan, seyahatte rahatlığı hayal etmeyen, medeniyetin o dayatmalarından kurtulmak ve hür tabiatı doyusya yaşamak isteyen birisi için Anadolu seyahatinden daha iyi bir şey düşünülemez.

Böyle bir seyahati -az bir para ve kısıtlı zaman ile- gerçekleştirmek birkaç yıl öncesine kadar mümkün değildi. Şimdi ise Balkan yarımadasının içinden geçen demir yollarının bitirilmesinden bu yana 170 Marka ve 54 saat içinde Breslav'dan İstanbul'a kadar gidilebilmekte, buradan da, 1892 Ekim ayında açılmış olan Ankara Demiryolu ile Küçük Asya'nın (Anadolu'nun) kalbine kadar ulaşılmaktadır.

Öncelikle belirtiyim ki, "kültürün izleri" sanıldığı gibi aksine Angora (Ankara)'da bitmiyor; doğrudan Boğaz'dan bir at yolculuğu ile birkaç saat içerisinde, Afrika'nın iç kısımlarına varır gibi hiç bilinmeyen bölgelere varılıyor; bu bölge biraz araştırılınca çok önemli coğrafi ve arkeolojik sonuçlara ulaşıyor ve burası, adeta en küçük, tipik "araştırılmamış yol güzergâhı (Itinerar)"¹ örneği olarak bilime çok önemli katkılarda bulunuyor. İnanılması zor ama burası, Frenkler şehri olan Pera (Beyoğlu) gibi semtleri ile Avrupaî kültüre o kadar yakın olan İstanbul'un dibinde "keşfedilmemiş" olarak duruyor. Bu böyledir ve büyük ihtimalle epey bir zaman da böyle kalacaktır. Anadolu için şimdiye kadar devlet tarafından hiç nirengi usulüyle kapsamlı harita çıkarma çalışması yapılmamıştır.

Halen mevcut olan haritayı Heinrich Kiepert hazırlamıştır. Kiepert, arkeologların, fen bilimcilerin ve askerlerin göndermiş olduğu malzemeleri titiz ve zahmetli bir çalışmayla bir araya getirerek bugünkü haritayı oluşturmuştur. Ön-Asya'nın haritasını 1/250.000 ölçekte hazırlamıştır ve iki yıldan beri önümüzde durmaktadır. Gerçek bir manzaranın iskeletini görebilmek için haritaya şöyle bir göz atmak yeter. Böyle büyük düz ovalar sahilde ve nadiren demiryolu hattı boyunca görülmektedir.

Araştırmacılar için bu coğrafyada ne büyük bir zenginliğin yattığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu "araştırılmamış bölgeler" in seyahat açısından son derece güvenli olduğunu önemle belirtmem gerekmektedir. Ne iklimden ne de yerli halktan bir tehlike gelmemektedir. Tarafımdan çok iyi bilinen kuzeybatı bölgesi ise en az tehlikesi olan yerdir. Bizim güney bölgelerimizde olduğu gibi burada da sıcak mevsimlerde iklimin sıcağından korunmalı ve belirli diyet kurallarına uyulmalıdır. Yine de bu sıcaklık o kadar tehlikeli değildir. Bithynien (Bolu), Phrygien, Mysien ve Lydien aşağı yukarı İtalya iklimine benzemektedir. Sahile yaklaştıkça daha da sağlıklıdır.

En güzel yerler, Pontus'un güney sahilleridir. Burada deniz havası, sık sık görülen yağış ve büyük ormanlık bölgeler, güneş ışınlarının etkisini yumuşatmaktadır. Genel olarak mayısın sonundan ekimin sonuna kadar bizde, yani Batı Avrupa'da görülmeyen bir kuru hava, seyyahlar tarafından hesaba katılmalıdır.

Burada son zamanlarda hırsız ve soygunculardan da pek bahsedilmemektedir. Kanaatimce bu söylentiler daha çok yabancılar tarafından abartılmaktadır. Bu abartıda bazı Türk devlet kurumlarının da payı az değildir. Bunlar, ülkelerine gelen yabancılar -eskiden de olduğu gibi- kötü emelleri olabileceği ihtimaliyle hiç de hoş bakmamış olabilirler. Bununla birlikte hükümetin gasp eylemlerine engel olmak için çok büyük çaba sarf ettiği de göz ardı edilmemelidir. Ben Anadolu'da 100 yıl öncesine kadar yapılan gezi notlarını inceledim. Okuduğum kadarıyla iyi silahlanmış ve Türk yetkililerinin tavsiyelerini dikkate alan Avrupalıların herhangi bir saldırıya uğramadıkları anlaşılmaktadır. Aksine -benim de duyduğum çok sayıda örneğe göre- o bölgenin yetkilileri ve ileri gelenleri tarafından özellikle seyahat öncesinde muhtemel tehlikelere karşı uyarıldıkları söylenmektedir.

Bu bölgeyi gezen diğer şahısların ise, refakatçi veya hizmetlilerinin kısmen gerçek, bir kısmı da hayalî korkuları sebebiyle bazı yerleri araştırmaları engellenmiştir. Maiyyetimde bulunan hizmetliler ve bana refakat eden Yunanlı ve Türklerin yukarıda anlatıldığı şekilde teşebbüsleri olduysa da çoğu zaman böylesi endişe ve söylentiler daha işin başında yapmış olduğumuz anlaşmaları ve uyulması

¹ Roma krallığı döneminde yol işaretleri, henüz rota çizilmemiş bölgelere rota çizme, yol haritası Ç.N. (Çevirmenin Notu: Bu sayfadan itibaren Ç.N. olarak verilecektir.)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

gereken kuralları ultiatom şeklinde hatırlatmak suretiyle boşa çıkardım. "İtaatsizlik ve kötü hizmet" ilkesini hatırlatınca bundan sonra hissî davranışlara kalkışmadılar.

Aşağıda da söz konusu olacağı gibi Anadolu'ya göre Türkiye'nin Avrupa kısmında "güvensizlik" daha da fazladır.

Bunun en belirgin sebebi, diğer faktörlerin yanında, seyahatlerin, hırsız ve soygunculara fırsat vermeyecek kadar az olmasıdır. Yerli ahali, saf Türk kökenliler samimi ve barışsever insanlardır. Adları kötüye çıkan, kitleler halinde küçük Asya'ya göçen ve benim konuşmuş olduğum Çerkezler de iyi insanlardır. Misafirperverlikleri Türklerden daha da iyidir. Çerkezler çalışkan, uyanık ve konuşmayı seven insanlardır. Onlar o bölgeyi çok iyi tanımaktadırlar; belki bulunabilecek en iyi rehberlerdir. Onlar için en çok sevilen eğlencelerden biri "at hırsızlığı"dır. Bu eyleme "spor" demek lazım. Çünkü bu ne bir ihtiyaç ne de bir iştir.

Çerkezler herkese açık pazarlarda gördükleri herhangi bir Türkün atını çözer ve bir daha asla görünmemek üzere kaybolurlar. Bu onlar için övünülecek bir iş olarak görülür. Ecnebilerin atlarının gasp edildiği ise hiç duyulmamıştır. Çünkü onlar bu arada kendi atlarını korumak için ya güvenli bir yer seçmişler veya Çerkezlerden bir hizmetçi yahut refakatçi tutmuşlardır. Ayrıca bu Çerkezler gittikleri yerlerdeki Çerkezlerle dayanışma içine girmişlerdir.

Seyahatte gördüklerimi veya tecrübelerimi özellikle ekte vermeyi düşünüyorum ve artık gördüklerimi anlatmaya başlamak istiyorum. Bunun için Küçük Asya'ya yapılan seyahatin ne kadar kolay olacağını göreceksiniz, tabii ki bu "-inşaaallah-" çalışanların, yardımcılarının vb. kişilerin destek ve yardımlarıyla gerçekleşecektir.

Artık 2 yıl geride kalmış olan güzelliklerin bugün övülmesi çok fazla bir kazanç sağlamaz. Geç de olsa buhar çağına ulaşmakla birlikte Anadolu üzerinde tren yolunun etkisi çok az olmuştur.

13 Mayıs 1892'de bana istediğim yöne hareket etme özgürlüğü veren altı haftalık beklenmedik bir izin fırsatı sunulmuştu. Kararımı hemen verdim. Mayıs ayı, Anadolu'da çok güzel bir seyahat zamanıdır. Hazırlıklar daha önceki tecrübelerimiz ve en iyi şartlarda seyahat imkânı veren subay derneğinin "Dış İşleri Bölümü"nin yardımıyla kısa zamanda tamamlandı.

Hazırlıkların kısa zamanda halledilmesinin yanında bu çalışmaya yardımcı olacak çok uygun bir yol arkadaşının seçilmesi açısından da şanslıyım.

Muhafız alayından Araştırılmamış Bölgeler'i araştırmasıyla bilinen Teğmen Graf² Götzen'in katılma isteğini sevinçle karşıladım. Onun öncelikli işi, yükseklik ölçen aletleri kullanmak ve fotoğraf çekmek idi. O benden önce Pazar günü Viyana üzerinden İstanbul'a gitti.

Ben 17 Mayıs'ta, öğleden sonra saat 4.00'te Berlin'den kalkan gece yarısı Avusturya sınırını Odelberg yakınlarından geçen, hemen sonra Tuna ile Ostsee'yi birbirinden ayıran su yolu geçidini, yani Jablunka geçidini aşan ve şark yolcularını ertesi gün öğle vaktinde -12.45'te- Budapeşte'ye getiren hızlı trene bindim. Tren iki saatlik bir moladan sonra yoluna devam etti. 6 saatten daha az bir zamanda "Avrupa Harmanı"nı, Macar steplerini, Neusatz yakınlarından Tuna'yı, gece karanlığında Sırbistan'ın başkentini ve Sırp krallığını geçerek Perşembe günü sabah erken saatlerde Piroto civarlarında Bulgar sınırına geldik. Nis'in ardından Nişova'nın (Nischawa) engin güzel ovalarına göz atmak, gece yolculuğunun yorgunluğunu aldı. Düzlükler ve dar geçitler art arda hızlı bir şekilde geçildi. Tepelerde yükselen Türk konaklarının yıkıntıları, Hristiyan güçlerle burada (Tuna ve Ege denizinin yol ayrımında) yüzyıllarca sürmüş olan mücadeleyi anlatıyordu.

Tren, 7 yıl önce kısa süreli "Slavların Kardeş Savaşı"nın olduğu ve genç Bulgar güçlerinin çok kısa bir süre içinde "fırsatçı"lığı sayesinde kesin gâlip geldiği bölgede metroyu takip ediyordu.

Pasaport ve gümrük kontrolünün yapıldığı Zaribrod'da Sırp askerlerinin görünüşü, tutum ve tavırlarından hayli farklı olan Bulgar askerlerini gözlemlene fırsatı buldum. Bunun dışında Bulgaristan'dan geçerken yapmış olduğum seyahat esnasındaki gözlemlerim daha önce edindiğim Bulgar imajını tamamlıyordu.

O imaj şöyledir: Baskı ve şiddetin trajik ortamından yavaş yavaş fakat emin adımlarla kurtulan Bulgar halkı, 500 yıllık bir uşaklık dönemini yaşadıkten sonra devlet olma gücünü göstermiş, Balkan yarımadasında yaşayan diğer ırklara nazaran fizikî ve ruhî birlikteliğini daha iyi koruyan bir ülke meydana getirmiştir. İnsan, bir geçici yolcu olarak, her zaman Batı Avrupa ölçülerini uygulamaya çalışmamalıdır. Trenimiz, Sofya'nın kuzey tarafındaki ağaçsız, işlenmemiş ve çok az yerleşim alanı olan düz bölgelerini saatte 3 millik bir hızla geçti. Burası Asya çöllerini hissettirmekte ve trenin ikiye böldüğü çıplak Anadolu platolarından pek farklı görünmemektedir. Krallığın yerleşim alanları, yıkılan Türk konakları ve bağlara yapılmış olan askerî kışlaların dışında alçak evlerden oluşan başkent, biraz yüksek bir alana yapılmış olan istasyondan bir köy gibi görünmekteydi.

Yolculuk, bunun dışında pek az değişiklik yaşattı. Belova'dan sonra manzara dümdüzdü. Tren, Meriç'in geniş vadi yatağını takip ediyordu. Tatar-Pazarlık'tan³ itibaren, sıralar halinde yapılan ve

² "Kont" anlamında bir ünvanıdır. Özel isim olarak geçtiği için tercüme gerektirilmemiştir. Ç.N.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

yerleşim alanlarına yakın, kısmen düzenli aralıklarla yer alan ve tren yolunun her iki tarafından da kolayca görülebilen yığma tepeler göze çarpıyordu. İlk bakışta seyahatim arkeolojik maksatlı bir seyahati andırıyordu. Bunun sebebi ise bu son tepelerin antik mezar yerleri olan "höyük"lere benzemesidir. Bunlar genellikle yol kenarlarına yapılmış olup eski ve en önemli bağlantı hatlarının yönünü işaret etmekteydi. Diğer taraftan bu höyüklerin sürekli ve belirli bir düzen içerisinde olması ve yukarıda zikredildiği gibi mesafelerin belirli aralıklarla ve düzenli olması, yani tepelerin yeterli derecede görülmesi, optik bir telgraf sisteminin temeline hizmet ettiğini ortaya çıkarmaktadır.

Gruplar halinde bulunan höyükler çoğu zaman mezarlıklardır. Bunların en büyüğü Filipe şehrine 15 dakika mesafede ve tren yolunun sol tarafındadır. Bu höyük, muhtemelen "Sardes" in "Bin Tepe" nin alt tarafındaki Alyatt'ın meşhur "αῤῥα"nın yüksekliği ve çapına ulaşır. (Bkz. Pet. Mitteil., Ergh. 94, s.38)

Filibe'den sonra 30 dakikalık mesafede tren yolunun sağ tarafında Kyatunıza istasyonuna yakın bir yerde yaklaşık 20 parçadan oluşan tepe öbekleri bulunmaktadır. Papazlı⁴ civarındaki antik yol karakteristik olarak höyük sayesinde tanınmaktadır. Bu antik yol, modern demiryolu hattı gibi ırmak vadisi içinden gitmez, aksine sağ kıyının düz yüksekliklerinden geçer. Papazlı ve Yeni Mahalle⁵ arasında Meriç'i aşan, kuzey istikametinde çatallaşan bir yol görünür. Buradan itibaren höyük, akşam güneşinin sardığı ufuklara doğru nehri her iki yandan takip eder. Tepeler sol tarafta çoğunlukla ilginç bir şekilde çiftli biçimde görünürler. Antik höyüklerin bu mükemmel sisteminin bir hikmetinin olup olmadığı veya hangi amaçlar doğrultusunda yapıldığı hususunda sağlıklı bir bilginim yoktur.

Arazi, tren doğuya doğru ilerledikçe daha da zenginleşmekte ve verimli hale gelmektedir. Yerleşim alanları daha çoktur ve daha iyi inşa edilmiştir. İklim güney özelliği göstermesine rağmen benim memleketim olan Kuzey Almanya'dan daha yumuşak değildir. Tahıl (Mayıs ortaları olmasına rağmen) oradaki gibi gür değildir. Kuzeyde üzerlerinde koyu yağmur bulutları bulunan Balkan sıradağlarının yüksek karlı tepeleri görünür.

Hava kararırken Mustafa Paşa'ya vardık. Burada Türk gümrüğü vardı. İki gümrük memuru, ciddî bir görev edasıyla odaya girdiler. Sadece gazetemiz dikkatlerini çekti ve kontrol onunla sınırlı kaldı. 11-12 Mayıs tarihlerinde padişahın ağır hasta olduğu haberleri Batı gazetelerine sızmaya başladı. Bu haberler hemen saray tarafından yalanlandı ve haftalarca Batıdan gelen ve yeni çıkan gazeteler çok büyük ihanet olarak görüldü ve toplatıldı. Aslında padişah gerçekten de hasta değildi, sadece hastalık şüphesi vardı ve gazeteler bunlardan hareketle yazmışlardı. Bu arada bizim gümrük memurları Almanca ve Fransızca yazılardan bî-haberdi ve hatta gazetelerin tarihini okuyabilecek kadar bilgileri de yoktu. -Tam bir Türk tedbiri!

Aynı istasyonda 20 askerden oluşan bir Türk müfrezesi trenimize bindi. Bir müfreze, burası ile Edirne arasında yolcuları "Athanas" ve adamlarından (!) korumak için gidip geliyordu.

Tren Edirne'den İstanbul'a kadar 319 km'lik yolu 11 saatte kat edebiliyordu. Ben, Belgrat'tan itibaren 2. sınıf kompartımanımı bir Yunan işadamlıyla paylaşıyordum ve 2 gece rahatça uyudum. Gün ağırlarken gördüğüm manzara, Doğu Rumeli'nin aksine çıplak ve çok az ekilmişti; üstelik kilometrelerce hiçbir yerleşim alanı görülüyordu. Bu bölgelerde çok az istasyon vardı. Tren tepelerden durmadan yılan gibi kıvrılıp gidiyordu. Dağlar zikzak çizilerek bin bir zorlukla tırmanılıyordu. Belgrat'tan bu yana hiçbir tünel gözüme çarpmadı. İnsan, yol boyunca ucuz mâliyetle daha fazla yol inşâ etmek istenildiğini fark etmekteydi.

Çatalca'da sabaha karşı 5 mil boyunca devam eden ve şehri dış saldırılardan koruyan, ayrıca Rusların Karadeniz'de donanma bulundurmadığı müddetçe önemli olan o meşhur muhasara hattını geçtik. Bugün artık o muhasara şerefine nail olan Çatalca'da saldırı izleri pek fazla görülmemektedir. Fakat yine de görüldüğü kadarıyla kışla ve o tabî eser hükümrânlığını sürdürmektedir.

20 Mayıs Cuma günü trenimiz sabah saat 8'de oldukça sakin bir atmosferde İstanbul'a girdi. 1879 yılında Boğaz'a yaptığım seyahate nazaran farklı bir İstanbul idi. Graf Götzen beni karşıladı, birlikte ikâmet ettiği yere -Royal Hotel'e- gittik. Günlük fiyat tam pansiyon 20 Frcs (bu fiyata bütün hizmetler dahil -zaten başka türlü müşteri kabul edilmiyor) idi. Bu fiyat, benim Galata Saray'la karşı karşıya olan -Chambra ve Gran de Rue de Pera- gibi, 10 piester'e (1,85 DM) ikamet ettiğim ve iki mark'a da öğle yemeği yediğim yerlere göre pahalı geldi. Pera'da (Beyoğlu) lisana ve hayat tarzına alışkın olan bir kişi Berlin ve Breslav'dan daha ucuza yaşar.

Altın Boynuz'un (Haliç'in) güzelliklerini ve İstanbul'daki Almanların muhteşem karşılamalarını anlatmaktan vaz geçiyorum. Çünkü çok az vaktim var ve yapmam gereken özel hazırlıklar bitmedi.

³ Küçük Tatar kasabası. Dipnot açıklamalarında Türkçe yer adları Almanca imlâ ile verilmiş olup; açıklanabilen isimler de Almanca açıklanmıştır. Açıklamaların büyük kısmı için, çok iyi doğubilimcilerimizden biri ve Berlin'e bağlı "Schmargendorf"lu olan Prof. Andreas'a müteşekkirim. Andreas'ın yardımıyla yapılan açıklamalara parantez içinde "A" işareti konulmuştur.

⁴ Papazıyeri

⁵ Yeniköy

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Anadolu beni -eski bir dostuna göz kırpar gibi- çağırıyordu. Her ihmal edilen günü, görevime karşı işlenmiş bir suç olarak görüyordum.

Sabırsızca "içerilere" doğru yol aldım. Ekibimizle 23 Mayıs pazartesi günü sabah saat 7'de Pera'yı İstanbul'a bağlayan meşhur köprüden yürüyüp Asya yakasına geçmek için şehir hattı vapurlarından birine bindik. Ekibimiz, Graf Götzen'in kendisine bir hizmetçi olarak aldığı ve açığız, kurnaz biri olarak görünen Thoros adlı Ermeni ile daha da genişledi. Anadilinin dışında çok güzel Türkçe, kötü Fransızca ve çok kötü İtalyanca konuşuyordu. Seyahat boyunca bize kendini ispat etti ve böyle bir seyahat için kesinlikle tavsiye edilir birisidir. "Thoros" bu adla Alman konsolosluğu ve elçiliği tarafından tanınmaktadır, oradan bilgi alınabilir.

Teçhizatımız mümkün olduğunca basitti. (Bkz. EK) ve üçümüz tarafından zarûrî durumlarda ata binmeden kısa mesafelerde elle taşınabilecek boyuttaydı. Daha yolculuğun başından itibaren "Homer'in Parlayan Güneşi" Mayıstan Ekim sonuna kadar Küçük Asya araştırmacılarını selamlıyordu. Tren bizi öncelikle iç kısımlarda yapacağımız Küçük Asya araştırmamızın başlangıç noktasına kadar götürmeliydi. Muazzam bir aydınlık içinde yolculuk Haydarpasa'dan, Hellespont ve Astakenik Körfezi'nin manzarası eşliğinde İzmit'e kadar sürdü.

Seyahat planında ilk hedef olarak Sakarya nehrinin⁶, kısmen az tanınan veya üstünkörü araştırılmış orta kesimleri vardı. Sakarya'nın alt mecrası, son hat (Akova⁷dan ağza kadar olan kesimler) hâriç, Ankara tren hattı sayesinde tam olarak tesbit edildi. Adapazarı⁸ istasyonundan başlamak kaydıyla seyahatimiz coşkun ırmak boyunca ileriye doğru devam etti. Derin boğazları olan ve hemen Adapazarı'ndan birkaç km sonra başlayan sıradağ geçidi içindeki bu nehri iki defa aşmak zorunda kaldık.

Başlangıçta niyetimiz ırmak mecrasını aralıksız tesbit etmek ve trenin Sakarya vadisini terk ettiği ilk istasyonda -yani Lefkeh'in üst taraflarında- inmekti. İstanbul'da bulunan ve Küçük Asya'nın o anki durumunu çok iyi bilen bir kişi olarak General v. d. Goltz, oranın zorluklarına dikkatimizi çekti -ki bu bizim niyetimize de biraz ters düşüyordu-. Bu zorluklar dik, geçit vermeyen kayalıklar; coşkun akan sular; ilerlemeyi zorlaştıran rüzgârlar, yerleşim alanı olmayan bölgelere ulaşım idi. Bunun dışında 1888-89'un kişında bir Fransız mühendisi olan Pouillaude, bu problemleri kısmi araştırmayı planlamıştı. Yanlış hatırlamıyorsam o, Anadolu tren yolunu inşa eden şirketin bir görevlisiydi. Başlangıçta bu şirket Ankara tren yolu hattını Sakarya vadisinden geçirmeye niyetli idi. General Goltz tarafından bana ulaştırılan ve Fransız mühendisin hazırlamış olduğu raporu aşağıda aktarıyorum. Onun bunları grafiklerle taslak haline getirmemesine çok üzüldüm.

Paşalara 1400 m mesafede Sakarya, büyük kireç taşlarının olduğu dar ve kapalı bir boğaza girmek üzere vadiyi terk eder. Bu boğazın her iki yakası aynı şekilde dik ve yanlarına yaklaşılması zordur. Bununla birlikte sol yakası daha elverişlidir ancak yine de bir köprü yapımına müsait değildir.

Dik kaya yüzeylerinin eğimi 1/5'lik doğal büyüklüktedir. Irmağın genişliği ortalama 75 metre, derinliği ise 1,25 m'dir. Akıntının oyduğu birkaç noktada bu derinlik 3,50 m.ye ulaşmaktadır. Su yükseklikleri kıyıda 112 m'lik koda; yani bugünkü suların 5 metre üstüne, çıkmaktadır.

Bu boğaz içindeki dar vadiler az sayıda olup kanalizasyon atığı getirmezler. Taş kütle yeterince sağlamdır ve uzunluğu da 1500 m.dir.

Çıkışta vadi genişler. Sağ kıyı suya dayanıklıdır ve alüvyonlu topraktan oluşmuştur. Irmağın akıntısıyla yer yer oyulmuş derin çukurlar göze çarpmaktadır.

Sol yaka üzerinde ise tam tersine kıyı, ağaçlı ve düzenlidir. Art arda gelen ağaçlı küçük tepelerle çevrilmiştir ve ağaçlık kısmın altı kireç taşındandır. Bu kısım üzerinde 2 km'lik rahat bir yol vardır. Bu yoldan sonra ova sağ kıyıya doğru daralırken sol kıyıda oldukça genişler; Burada 3 km'lik alüvyonlu alanlardan geçilir, fakat su yükselteleri görülmez ve ırmak bu su yükseltelerinden 1 km'den daha fazla uzaklaşmıştır. Sonra ırmak yeniden sol kıyıya doğru yönelir ve dağın eteği boyunca uzanır ki orada yamaç yaklaşık 800 m boyunca yeterince dik bir görünümde. Bu yüzden karşı kıyı üzerine geçerken bu kısımdan sakınmak gerekecektir. Hemen Yeniceköy'den pek uzakta olmayan yerde aynı durum sağ kıyı üzerinde ortaya çıkar. Zaten geçilmiş olmanın yanında her halükârda oradan pek uzakta başlamayan ikinci boğaz öncesi daha sonraki planlar üzerinde tartışılacak olan bir meseledir.

Sakarya'nın ikinci boğazı yaklaşık 6,5. km'de başlar ve Yeniceköy'e olan mesafesi pek fazla değildir.

Bu ikinci boğazın sol yakası çok sarp. Hâlbuki sağ yaka; art arda gelen sert kaya çıkıntıları sergiler. Bunlar birbirlerinden yeterince uzaklaşmış olup, küçük ovaları himaye ederken suya dayanıklı alüvyon sahaları oluşturmuştur. 1500 m'de dağın dikliği devam eder ve ırmağı bir 20 millik kenar takip eder. Bu kenar üzerinde ırmağın tehlikelerine karşı onu korumak amacıyla oraya 5 m yükseklikte bir

⁶ Bu isim Homer'de Plinius Sagaris olarak geçmiş ve ilk çağda geçici olarak Siberis ismini taşımıştır.

⁷ Beyaz ova (Weisse Ebene)

⁸ Ada-Pazar (Insel-Markt)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

kıyı şeridi kurulabilir; sonuçta 1200 m daha uzakta, yani Yeniceköy'den 2700 m mesafede boğaz daralır ve 1800 m.lik bir uzunluk boyunca her iki yamaç da geçilemez hale gelir.

Vadi sonradan genişler ve en azından 3 evleklik yuvarlak ve anfiteatr şeklinde bir görünüm oluşturur. Sağ kıyı sol kıyıya tercih edilir ve ikinci bir geçişe engel olur. Zemin dağlardan kopmuş çakıl taşlarından oluşur. On dakikalık bir yürüyüşten sonra, sol kıyının tepesinde kurulmuş Selbiköy'ün karşısındaki koy'a varılır. Bir yarım saat daha uzakta ova terk edilir. Önemli bir vadiyi geçtikten sonra üzeri yarım daire şeklindeki tepelerle çevrili bölgeye ulaşılır. Ancak buraya gelmek için on metrelik bir çalışma gereklidir. Bu yapıldıktan sonra yarım saatlik bir yürüyüş bu alana ulaşmak için yeterli olacaktır. Bu tepeler 600 m'lik kıyı yolu üzerinde ırmağa karşı korunmak zorunda kalacaklar ve daha sonra Haçaköy'e ve oradan 15 dakika mesafedeki yani en azından önceki boğaza 5 km.lik -bir başka deyişle Paşalar'dan 17 km daha fazla- mesafede bulunan üçüncü bir boğaza gelir ve 700 m'den uzun olan bu üçüncü boğaz öncekilerden daha sarpdır. Dağ yoluyla onun çevresini dolaşmak için bir saate yakın bir yürüyüş gerekiyor; genişliği yaklaşık 55-60 m'dir.

Bu boğazın çıkışında vadi genişler, her iki yamaç üzerinde sağlam kireç taşlarının kalıntılarından oluşmuş ve bir sur görünümü kazanmış olan art arda dizilen küçük tepelikler sergilenir. Bu tepelikler çok sayıda dar vadilerle geçiliyor, art arda birbirini izler tarzda katlar oluşturan eğri büğrü görünümler beliriyor ve gittikçe ırmağın vadi temelini oyduğu görülüyor. 45 dakikalık bir yürüyüş sonrası sağ kıyı üzerinde Kakışköy'ün kurulduğu önemli bir vadiyle karşılaşılır ve bir km daha ötede, Sakarya yeniden kapanır ve bu ırmak dolambaçlı ve düşey oluşuyla gerçekten şaşırtıcı bir dördüncü boğazı geçer. Köylülerin demesine göre ırmağın büyük derinliği sebebiyle yazın bile geçiş mümkün değildir. Uzunluğu 45 dakikalık bir yürüyüş olarak ölçülür; dağ yoluyla bu boğazın çevresini dolaşmak için iki saatlik bir yürüyüş gereklidir. Bir vadi yoluyla tekrar inilir ve Touzaeli (Tuzeli?) köyünün karşısında Sakarya'nın sağ yakasına dökülür. Buradaki yani 4. boğazın çıkışındaki mesafe yaklaşık 500-600 m'dir ve bu taraftan da diğeri kadar sarpdır.

Sol kıyı üzerinde kurulmuş Karaviran köyü bu boğaza bir km, yani Paşalar'dan 23 km mesafededir. Karaviran'dan itibaren Karaholan (Karaoğlan?)'a kadar vadi geniş olarak devam eder ama vadi hep büyük sağlam kireç taşları tarafından bastırılır. Bu büyük taş kütlelerinin eteği her şekilde dalgalı, art arda gelen küçük tepelerle şekillenmiş ve sıklıkla aşındırılmış haldedir. Bu kısımda 21 ve 200. km'ler -Nich-Pirot'un ikinci bölümünün 24 km'leri de dahil- yol bölümünü hatırlatıyor. Bununla beraber toprağın özelliği farklıdır. Zira genellikle kaya, killi toprak arasında ortaya çıkmakta ve burada bütünüyle yeraltındaki varlığını göstermektedir.*

Paullaude tren yolu için Sakarya ırmağı havzasında aşılmaz engellerle karşılaşınca Karaviran⁹dan öteye geçmemiştir. O, raporunun sonunda ileriye doğru vadinin içersinde olan köyleri, Karaviran'a olan uzaklıklarıyla birlikte kaydetmiştir. Buraları gördükten sonra onun anlattıklarının çok önemli bilgiler olmadığını tespit ettim.

Bu sebeplerin dışında ırmak havzasında bilgi toplamayı gerektiren durumlar mevcuttur. Bizim sol tarafımızda, tanınmayan ve fakat (benim de 1886 yılında araştırılmasını tavsiye ettiğim) son derece önemli bir bölge vardı. Bu bölge Gölpazar¹⁰ nâhiyesinin olduğu yerdir. Kiepert'in haritasında buralar topografya açısından araştırılmamış bölgelerdir. İsmi bilmediğim ve Taraklı'nın batısına doğru araştırma yapmış olan birisinin notlarında bazı bilgilere rastladım. Bu bilgilerde bazı ipuçları gördüğümüz için biz, saat iki civarlarında Geyve İstasyonu'nda, daha önce idarenin haber verdiği istasyon müdürü tarafından da iyi bir şekilde karşılanmak suretiyle trenden indik.

Artık en önemli görevimiz bir at satın almaktı. Bir ata sahip olmanın faydaları ve dolayısıyla köylülerle kavgaya ve atını kiraya veren kişilerin tantanalarına engel olmanın gerekliliği daha önceki seyahatimden çok iyi hatırımda kalmıştı. Bir haftadan daha az olan seyahatler için her ne kadar bu süre sonunda at hediye edilecek olsa da bir at satın almak tavsiye edilmektedir. Her yerde at satıcısı bulunmayabilirdi. O takdirde, kiralamak pahalıya mal olabilirdi. Satın aldığımızda ise oyalanma ve nizalara da engel olmuş olacaktık.

Geyve İstasyonu'ndan 3 km uzaklıkta üç aşağı beş yukarı at satma isteğinde olan kişiler vardı. Üç saatlik bir pazarlıktan sonra ilk verilen fiyatı yarıya indirmeyi başardık. Üç tane iyi atı 12, 11 ve 7 liraya (240, 220 ve 140 Mark'a) satın aldık ve bu atlar geceyi istasyon yakınlarında bizim ikamet ettiğimiz dağ evinin ahırında geçirdiler.

Ben alışkın olduğum gibi, öğleden sonraki geç vakitleri, arazi bilgisine sahip olan bir kılavuz eşliğinde yakınlardaki dağlık bölgelere tırmanmak için akşam güneşinde panoramayı kroki haline getirerek ve arazinin en önemli noktalarını işaretleyerek değerlendirdim. Yapmış olduğum bu işle bir

* Yukarıdaki italik bölümün aslı Fransızcadır. Türkçeye Yard. Doç. Dr. Halil Aytekin tarafından tercüme edilmiştir.

⁹ Siyah yıkıntı (Schwartz Ruine)

¹⁰ Göl kenarındaki pazar yeri (Marktort am See)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

sonraki günde yapacak olduğum gözlemlerle ("visur"larla) birlikte Geyve çevresinin tama yakın bir krokisini çıkarmış olacaktım.

Sakarya ırmağının Geyve istasyonundan başlayarak yukarda zikredilen Akova'ya kadar aktığı dar vadi şeklindeki geçit, buradan itibaren bir sonraki istasyon olan Mekeçe¹¹'ye kadar genişleyerek ovaya dönüşmektedir. Buralarda verimli, ekili araziler ve yerleşim alanları bulunur.

Bu ovanın kuzey kıyısı boyunca tren yolu gitmektedir; doğuda ovanın önü, vadi üzerinde 1000 metreye kadar yükselen dik kayalardan müteşekkil Çalka Dağı¹² ve güney çıkışı tarafından kuzeye doğru Akova'ya inen Ak-Sofu Dağı¹³ tarafından kesilmiştir.

Refakatçim bu arada bana Geyve istasyonunun batı yönünün kuzeybatısına iki saatlik mesafedeki Kurtbelen¹⁴ den bahsetti. Burada çok sayıda "Antica" yazıt olan taşların, mermer sütunların vb. bulunduğunu; yağmurlardan sonra derelerin eski paraları sürükleyip ortaya çıkarttığını anlattı. Bir sonraki araştırmacı seyyaha Kurtbelen ziyareti tavsiye edilir.

Seyahatimiz 24 Mayısta tamamen farklı bir yönde devam etti.

Bir an önce Gölpazarı'nın ana yerleşim yerine ulaşmak istiyorduk. Sabah saat 6'da mütevazı ekibimiz yola koyulmuştu. Thoros, sırtında birçok özelliği olan hafif bir yük, bazı eşyaları ve fotoğraf makinesini taşıyan üçüncü ata binmişti. Geriye kalan teçhizatımız şöyle düzene sokulmuştu (Bkz. EK). Herkes her şeyi kendi atının üzerinde veya kendi yanında taşıyordu. Bu eşyalar kişinin kendi ihtiyacı, zarurî bakımı, savunması için (mesela revolver tabancası gibi) ve istisnâî durumlarda kullanmak üzere -bazen arazide geceleme için- (devetüyünden battaniye gibi) gerekli olan eşyalardı.

Dört dakika sonra II. Sultan Bayezit tarafından yaptırılan Sangarius¹⁵ (Sakarya) köprüsünden geçtik. Geyve'den kısa bir süre önce bol sulu olan ve Çalka kayalarından doğan ve gür akan Karaçay üzerindeki ağaç köprüden karşıya geçtik. Geyve, kerpiçten evleriyle yoksul bir kasabaydı. Ev denebilecek bir tane yapı yoktu. Geyve'nin olduğu yerde eski Tataien (Anton'da "Tottaio"; Roma yol haritasında Hierosolym. "Tutaio") bulunuyordu. Burası 4. Murad'ın komutasındaki orduların Sakarya'yı istila ve tahrip ettiği ana kadar Türkler için de önemliydi.

Bir jandarma postası birliğinin konuşlandığı Hacı İmam Pınarı¹⁶ civarlarındaki ovanın kuzey kıyısına saat 8'de ulaşmış ve Sakarya ile Gomok suyu arasındaki su yolu ayrımı olan ve 60 m'den takriben 700 m'ye kadar yükselen sıradağlara tırmanmaya başlamıştık. Kısa sürede geçtiğimiz kuzey yamaçlardaki köylerin, -Çukur Ören¹⁷ ve Beyler Köyü¹⁸- üzüm bağları, dut ve haşhaş tarlalarıyla oldukça zengin köyler oldukları görülüyordu.

Beyler'in derin açılmış dereleri arasından, Çeçeler'in¹⁹ sırtlarının üzerinden artmakta olan sıcaklıkla birlikte Akdoğan Deresi²⁰'ne vasil olduk. Buradan Sakarya Ovası ve Sakarya'nın sol kıyısından Bacı Köyü²¹'nü görmek mümkündü.

Su hattını aştıktan sonra Karacaören²² civarlarındaki Gönük-Su havzasına vardık. Gönük-Su'nun üst mecrasında bilinen, alt mecrasında karıştırılan Mudurla-Su'nun bitişiğinde bulunan Sakarya'nın sağ taraftaki en önemli kolunu oluşturmaktadır. Bu yan kol Kazancılar²³ civarında bir noktaya birleşmektedir. Kiepert'in haritasında Mededli olarak işaret edilen bu nokta tren yoluna yakın bir yerde olsa gerek. Fakat maalesef ben şimdiye kadar tesbit edemedim. Çoğunlukla yüksek kayalıklar arasında kendisini gösteren Gönük-Su, Orta Sakarya civarlarında olduğu gibi verimli topraklara sahip ve dut ağaçlarının sıkça bulunduğu bir yerdir. Dut ağaçlarının varlığı ipek kültürüne delalet etmektedir.

¹¹ ?Meke: Dikenli fundalık (A) (dorniger strauch)

¹² Anton'un haritasında "Kara Kaya". Çalk=Doğu Türçesinde toz. (Tschalk=Osttürk. Staub) (A).

¹³ "Beyaz Sofu" sıradağı (Dinî tarikat), (Gebirge der "Weissen Heiligen" (Religiöse Sekte).

¹⁴ Kurt mağarası, (Wolfshöhle).

¹⁵ Bu kelimenin Türkçe karşılığı "Sakarya"dır. Ancak yazar eserde Hem Sangarius hem de Sakaria kelimelerini kullanmaktadır. Ç.N.

¹⁶ Kutsal kişinin pınarı. (Quelle des Heiligen Priesters).Z

¹⁷ Çukurdaki yıkıntı (harabe). (Ruine im Grunde)E

¹⁸ Bir idareciye ait olan köy. (Dorf der "Hörigen").K

¹⁹ ?Çiçekler. (Tschitschekler=Blumen (A)).İ

²⁰ Ak Doğan vadisi. (Thal des weissen Falken)K

²¹ Bacı=Büyük kız kardeş. Daha sonra "şeyhin karısı" ve rahibe anlamında kullanılmıştır. İfade her durumda biraz itibar kazandıran bir hitaptır. (Badschy=Eltere schwester, frau eines schein, nonne (A)).

²² Siyahımsı yıkıntı (harabe). (Schwärzliche Ruine).R

²³ Kazan yapanlar (Kesselmacher)A

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Karacaören'in vahşi dar geçitlerinden geçerek öğleden sonra saat 2 civarlarında Böceklik²⁴ yakınlarındaki bir vadiye geldik ve 500 m ileriden, derin ve yatak genişliği 20 m olan, coşkun akan bu ırmağı ağaç bir köprüden geçtik.

Serin vadiyi maalesef tekrar hemen terk etmek zorunda kaldık. Buraya kadar olan yol çok bozuk idi, fakat şimdi tehlikeli bir tırmanış başlayacaktı. Yakan güneş altında, atlar elimizde, çok çabuk kaybolan dar patika yollardan, dik ve keskin olan ırmak kenarından 500 ayaklık (yaklaşık 152 m) yamaçlara tırmanıyorduk. Hemen bunun arkasından dik inişlerle karşılaşıyor, Kuşcaviran²⁵'in yüksekliğinde yamaçlardan aşağı doğru gidiyorduk. Burada saat 4 civarlarında bir mola verdik ve harika bir yoğurt ve güzel ekmeklerin tadını çıkararak taze bir güç aldık.

Bu bölgelerde bir zamanlar antik yerleşim alanları bulunuyordu. Bunu buradaki isimlerin dışında, iyi korunmuş ve sağlam mermerler üzerine yazılmış olan eski Yunan mezar taşlarındaki yazıtlar göstermektedir.

Yazıtların (şimdiye kadar bilinmeyen) şifrelerinin çözüm ve yorumunu baş danışman Breslavlı Prof. Foerster üstlenmişti.

Yazıtlarda şunlar yazıyordu: (Bkz. Şekil 1)

Tercümesi: Bassa papia (Meşru eş?) sağduyuyla, hatasız olarak 60 yıl yaşamıştır. (Roma devri vezinli bir mezar taşı yazıtı)

Kuşcaviran'dan doğuya doğru Taraklı'ya patika bir yol gidiyordu. Bunun yanında yine topografik intibakı kolaylaştıran Çalka kayaların tipik zirveleri görünüyordu.

Dağlardan sonra yolumuz Kuşcaviran'ın arkasından yaklaşık 800 m yükseklikteki Gönük-Su ile Gölpezar sularının ayırımından, Çukurören²⁶'in önünden, akşam karanlığında, hayvan ve insanların gücünün zayıfladığı bir anda hedefimiz olan Gölpezar'a mutlu bir sonla ulaştık.

25 MAYIS.

Dün gidilen yol, başlangıç için biraz fazla olmuştu. Fakat çok önemli noktalara ulaştığımız.

Müdürlük²⁷ olan Gölpezar 1500 nüfusludur ve etrafı sıradağlarla çevrili derin bir vadinin kuzey kısmında bulunmaktadır. Sıradağların suyunun bir kısmı kuzeybatı kesiminde bir gölün havuzunda toplanmıştı, diğer bir kısmı da güneydeki Değirmen Suyu'na²⁸ yani Sakarya'nın yazın coşkun akan kısmına dâhil olmaktadır. Göl, eski zamanlarda büyük bir ova oluşturmuş, şimdi ise sadece 6 hektarlık bataklık bölgeye bağlanarak Değirmen Suyu yönünde akmaktadır. Dağların büyük kısmı ormansızdır.

Bize çok candan davranan imamın yardımıyla, câminin minaresinden, yüksek ve çok ilginç bölgelerin taslağını çizdim. Dağları alçak olan kuzeybatı kenar kısmından 67° (magn) güneybatı yönünde Bursa'nın Olymp'inin (Uludağ'ın) güney zirveleri görünüyordu.

Bu arada Graf Götzen bazı mezar taşı yazıtlarını kopyalıyordu. Bunlardan biri Trajon krallığı zamanından kalmıştı ve onu Demosthenes olarak adlandırıyor. Bir diğeri ise sadece şu kelimeden tanınıyordu: (Bkz. Şekil 2-3). Söz konusu bu tanımlama, satın alınan bir defin yerinin demirbaşı olduğuna dair bir tanımlamadır.

Antik eski Yunan kültüründen kalma bu kalıntılar Gölpezar'ın olduğu yerde bir ana yerleşim alanı olduğuna işaret ediyordu. Maalesef bulunan yazıtların hiç birinde isme dair bir bilgi yoktu. Yine öğleden önce yaya olarak Kapuluk Kaya'ya gittim. Orada 2,5 km uzaklıkta, ova kayalıklarının kuzey kayalık kısmında mezarlıklar bulunmaktadır. Mezarlar 2/2,5 m derinliğinde, 1 m genişliğindedir ve 1,50 m yüksekliğinde bir girişe sahiptir. Son mezarın karşısında iki eski Yunan yazıtı vardır. Üstündeki yazılar çok aşınmış olduğu için zorlukla okunmaktaydı. Bu taşlar aynı zamanda bir Flavius Piso'nun demirbaş (Bkz. Şekil 2-3) ebedî istirahatgâhını göstermektedir. Her iki yazıt, kaya duvarının içine işlenmiş olan lahit üzerinde yarım daire çizmektedir. Sağ yan duvara küçük bir mihrap veya niş vaftiz eşyalarının konması için dikilmiş ve 1,20 m yükseklikte kubbe biçiminde, 0,50 m derinliğinde, 0,65 m genişliğinde ve kubbelerin dış kenarında delikler açılmış, bu delikler muhtemelen bir zamanlar ağaç ve demir kapaklar için yapılmıştır. Niş'in alt kısmında (vaftiz suyu için) bir havuz eşilmiş olduğu görülmektedir.

Kapuluk Kaya'dan itibaren ovayı batıya açılan kenarına kadar katettim. Bu kısımda Arıcaklar²⁹ köyü yakınında, Taraklı'dan gelen ana yol ve aynı yerde olan Değirmensu birlikte ortaya çıkmaktadır.

²⁴ Böcek-ipek kurdu, Böceklik=İpek böceği yetiştirilen koronak (Bödjek-seidenwurm, Bödjeklik)K

²⁵ Kuş harabesi. (Vogel-Ruine).A

²⁶ "Çukurda (yani iki dağ arasında) bulunan harabe yerleri" (Taşların altında eski bir yerleşim alanına işaret eden hiçbir yazıt veya benzeri bir şey bulunamadı.)Y

²⁷ Bir yerleşim bölgesinin idare yeri, bucak. (Kreis-Hauptort).A

²⁸ Değirmen suyu (Mühlen Wasser)

²⁹ Arı yetiştiricileri (Bienenzüchter)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Ekibimizle çok mütevâzi bir ara öğünden sonra güneye doğru hareket ettik, öğleye doğru da tekrar gecelediğimiz yere döndük, daha sonra da güneye doğru hareket ettik.

Ayrılmadan önce hancı ile aramızda şiddetli bir anlaşmazlık çıktı. Hancı “zengin Avrupalıları” istediği fiyatı almadan otelinde konaklatmak istemiyordu. O, bilinen Küçük Asyalı tavrı ile fâhiş bir fiyat çıkarmıştı ve bizden 6 mecediye istiyordu. Ben de yarısını teklif ettim. Kısa bir tartışmadan sonra meselenin çözümü için hükümet konağına (burada kaymakamlık anlaşılıyor) gittik. Müdürün huzurunda hâkim bey (köy hâkimi) bir onluk mecediye karar vererek sıkıntımızı halletti. Biz bu başarımızı Thoros'a borçluyuz. Çünkü o bizi bu konularda iyi bilgilendirmişti. Gittiğimiz her yerde normal fiyatları biliyor ve ona göre davranıyorduk.

Bir saatlik yolculuktan sonra karşıya harman yeri düzlüğüne geçtik. Burası hiç ekilmemiş bir düzlüktü ve arazi hemen onun güney ucundan Değirmensu vadisinin içine doğru dönüyordu. Bu bölge gayet iyi yapılandırılmış olup, özellikle güney-doğu kısmı sulak bölgedir ve orada sayısız köy vardır.

Yeşeren buğday tarlaları; incir, dut ağaçları, ara sıra görülen üzüm bağları iç içe geçmiş bir şekilde dağ yamacının geniş alanını kaplamıştı. Hasan Kaya³⁰,ya çıkan vadi tabanı üzerinde 200 m'ye kadar yükselen oldukça varlıklı köyler bulunuyordu. Bunlar Gökçeler³¹, Çengeller³² Bayat³³ Karacalar³⁴ Kasımlar³⁵ ve Şahanlar³⁶ idi.

Gittiğimiz bölgede sağ kıyıda bulunan Bostancılar³⁷ ve İncirköy³⁸ arasında, Gölpazarı düzlüğüne doğru, -takriben 1300 m yüksekliğindeki Kurşunlu Kaya³⁹ yönünde-, sarp ve kaynağı belirsiz dik kaya duvarları yükselmekteydi.

İncirköy'de yaşlı bir köylü bize bir kaya mezarlığından bahsetti. Onun yardımıyla mezarı, köyden 45 dk. lık mesafede, ırmağın ulaşımı zor kıyılarında bulduk ve o geceyi Molla Mehmet Değirmeni⁴⁰ yakınlarında, bir ağaç köprü vasıtasıyla ulaştığımız bir bağ evinde toprak üzerinde geçirdik.

26 MAYIS:

Ertesi gün Kapukaya⁴¹ olarak adlandırılan mezar yerinin çok önemli bir arkeoloji buluntusu olduğunu gördük. Bu, Küçük Asya'da karşılaştığım diğer yerlerin hepsinden daha güzeldi. Fotoğraflar genel görünümü açıkça ortaya koyuyordu.

Ön tarafta bir sanat harikası gibi işlenmiş 12 m yüksekliğinde kapı benzeri ön cephe görünüyordu. Asıl giriş ise sadece 1,20 m genişliğinde ve 1,50 m yüksekliğindedir. Hemen solda onun kenar duvarlarında şu isim kazınmıştı: (harflerin büyüklüğü 8,6 cm) (Bkz. Şekil 4) Bu isimlerin üstünde kelimeler (4,5 cm): =“Dostlarımızla şükür ediyoruz.”

Kubbe biçimindeki iç alan 5 m yüksekliğinde olup ve içinde 3 tane küçük mezar bulunuyordu. Bunlardan biri yarım insan boyunda ve ikisi toprak seviyesindedir. Duvarlarda süs izleri vardı fakat maalesef hepsi câhil eller tarafından fanatik bir şekilde tahrip edilmiş durumdaydı. Çok defa insanı üzen ise 3 satırlık uzun yazıtların tahrip edilmiş olmasıdır ki bunlar dış kapının kemeri üstünde idi ve üzerindeki harfler çok zor okunmaktaydı. Yukarıda mihrabın üst kısmında küçük bir niş bulunmakta ve içinde de bir zamanlar figürler olduğu anlaşılmaktaydı.

Antik muhabbetinin bu güzel heykelinin tahrip edilmesine karşı haklı tepkimiz yaşlı rehberimiz tarafından da paylaşıldı. Yaşlı adam, kısa bir süre önce bir derviş tarafından üç gecede gerçekleştirilen yok etme çalışmalarından bahsetti. Yine o, daha çok, gençliğinde gördüğü, girişte bulunan ve daha sonra kaybolmuş olan iyi resimli bir sütundan söz etti. İç kısımda, önceden, üzerinde domuz resmi olan çok sayıda madenî para bulunmuş.

Sonra ileriye doğru çiçekle dolu bir vadiye indik. Arap Değirmeni⁴² Boğazı civarında akıntılı bir dereyi kayalar üzerinden karşıya geçtik ve öğleye doğru Ermeni Köyü Demirhanlar⁴³,a vardık. Sağ

³⁰ Hasan'ın kayası (Fels des Hassan)

³¹ Mavi su sakinleri. (Bewohner am Blauen Wasser)

³² Çengeller (Die Haken)

³³ Meşhur bir Türk boyu (A)

³⁴ Karacalar (Die Rehe)

³⁵ Kassım. Bir özel isim (Kassym)

³⁶ Şahinler (Die Falken)

³⁷ Bahçeciler. Burada Eski Roma krallığı dönemine ait bir demir para bulunmuştur (Die Gärtner)

³⁸ İncir-köy (Feigen-dorf)

³⁹ Kurşun-kaya veya Silah Kurşunu-kaya; Kurşunun ucunun sivriligi gibi. (Blei-Felsen oder Gewehrkuugel-Felsen).

⁴⁰ Din adamı Mehmet'in değirmeni (Mühle des Priesters Mehmed).

⁴¹ Kaya kapısı (Fels tour).

⁴² Arap Değirmeni Boğazı (Mühle des Boghos Arab)

⁴³ Demir-korunak Han (Eisen-Herberge)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

tarafında dağların içine doğru yayılmış bir köy olan Göl-Dağı⁴⁴ civarlarında çok geniş araziye sahip bir Ermeni toprak ağası tarafından hoş bir şekilde karşılandık.

Demirhanlar aynı zamanda arkeolojik bakımdan çok ilginç bir noktada olduğunu ispat etti. Değirmensuyu, köyün yakınlarında, ulaşılması mümkün olmayan dik kayalar ve kaya yarıkları arasından Sakarya ile birleşmektedir. İrmakların çatalında bir zamanlar Yunan Akropolis'ini taşıyan dağ sırtları yayılıyor, üst kısmının düz olduğu görülen zirve toprağın altında gizlenmiş olan eski hisarları kendinde saklıyordu. Sanatkârâne işlenmiş sayısız mermer kırıkları, -bunlardan özellikle sağlam olarak geriye kalan 4 yazıt- antik bir yerleşim alanının önemine dikkat çekiyor. Buna rağmen bunlardan hiçbiri o yerin ismini vermiyordu. Çok söylenen ve çok bilinen önceden rastladığım şu ibareyi (*Bkz. Şekil 5*) 1892'de göremedim. Ev sahibimiz Bogos Arap Efendi'nin evinin yakınlarında Zeus'a adanmış ve iki hayvan kafatası ile süslenmiş, (üst kenarda (*Bkz. Şekil 6*) ibaresi yer alan) bir mihrap vardı. Sonra Akropolis üzerinde 1.50 m uzunluğunda 0.75 m eninde Domitus'un döneminden kalma ve 60 yaşında ölmüş olan babası Menodotos'a vakfettiği büyük bir mermer mezar taşı bulunmaktadır. Yazıtların üstünde ve altında, çok sayıda el ve mutfak eşyalarının (çekiç, bıçak, çipek) resimleri yapılmıştı ve hepsinin üstünde de 2 tane boğa kafası bulunuyordu. Diğer yazıtlar pek önemli değildi. Buradan çıkan diğer önemli yazıtların çoğu, yakındaki dağlık bölge içinde bulunan Şahanlar Köyü'nün camisinde olsa gerektir.

Üç saatlik öğle tatilinden ve çevreyi iyice gözden geçirdikten sonra yola koyulduk. Sakarya ırmağının 3 km uzağında iki ismi olan "Aşağa"ya (Pouillande'de "Hacha" şeklinde geçer) ve Gemici köy⁴⁵ civarına geçtik. Sağlam bir sal ile Selpük Köy⁴⁶ ve Çaybunar Boğazı⁴⁷ arasından, geniş verimli bir ova içinden akan, 95 m genişlik ve 4 m derinliğe sahip akıntılı ırmağı geçtik. Bu, Pouillaude tarafından da tasvir edilen "önemli vadi", "ikinci" ve "üçüncü boğaz" arasında yaklaşık 5 km en-boyda bir ovadır.

Fransız mühendis gibi biz de bu "üçüncü boğaz", yani Çaybunar Boğazı'nın etrafından dolanma gereğini duyduk. Çünkü kıyıda dik yamaçlardan düşen kayalar dar bir patika yoldan gitmeye müsaade etmiyordu. Bu dolanma bizi önce küçük bir kuru yan vadi üzerinden Dereköy'e sevk etti. Vadi arkada ilerlemesi zor, çamurlu bir patikayla heybetli bir kaya boğazı içersinde sona eriyordu. Biz, zor bir patika yoldan plato biçimindeki arazi üzerinden ikinci bir kuru yan vadiye ulaştık. Salın bulunduğu yerden itibaren bu vadi de bizi 2 saatlik bir yürüyüş sonrası önce dik, sonra geniş fakat aynı zamanda kuru olan Kalkış Dere vadisine yönlendirdi.

Kışın suyu artan, yatağında 30 metreye kadar genişleyen bu ırmak, aşağı yukarı 1 km sonra aşağı doğru aynı adla anılan köy civarlarında Sakarya ile birleşmektedir. İrmak, Sakarya'nın sağ kıyısı boyunca hiçbir kesinti olmaksızın devam eden kayaları dik bir şekilde takip ederken Sakarya'nın sol kıyısında düz geçilebilir bir şekil almaktadır. Kalkış'ın üst tarafında Sakarya, yine ulaşılabilir yükseklikte idi. Yolumuza kıyıda 2-3 km uzaklıktaki kayaların üzerinden devam etmek zorunda kaldık. İki saatlik bir tırmanıştan sonra Kürek Çayı'nın⁴⁸ geniş yan vadisine ulaştık. -Onun önceki ismi (*Bkz. Şekil 7*) yani kışın akan anlamına gelmesine rağmen bu mevsimde kupkuruydu. Biz daha sonra onu 1500 m ileriye doğru aşarak Sakarya ırmağına kavuştuğu yere kadar takip ettik. Bu nokta büyük bir köy olan Karaviran'dan 500 metre; akşam güneşiyle ufukta manzarası görünen Çaybunar Boğazı'nın heybetli kaya kaplılarına bir km uzaklıktadır.

Karaviran⁴⁹ da ön tarafı açık ahşap bir misafir odasında ağırlandık. İç kısım, diğer yerlerde olduğu gibi böceklerle doluydu. İpek böcekçiliği kültürünün bütün Sakarya ovasında yaygın biçimde yer aldığı görülüyordu. İrmağın geniş düzlüklerini ve dağ yamaçlarını yaprakları ipek böceklerine iyi bir besin olan dut ağaçları kaplamıştı.

Bu yerin isminden başka 0,95 m uzunluğundaki yazıt buranın Roma devrinden kalma bir yerleşim alanı olduğunu gösteriyordu.

(*Bkz. Şekil 8*) =Neikon oğlu Neikon bu mezarı kendi ve karısı için sağlığında satın alarak yaptırmıştır.

27 MAYIS

Sakarya, Karaviran'dan itibaren tamamen başka bir karakter taşımaktadır. Geyve düzlüklerinin genişliğine ulaşmaksızın, buradan Kızıldere⁵⁰'nin birleştiği yere kadar, yani 70 km'lik bir güzergâhta ovanın genişliği 1 km kadardır. Kenar dağlar birkaç istisna dışında az engebeli bir silsileye ve aynı

⁴⁴ Göl kenarındaki sıradağ (Gebirge am See)

⁴⁵ Aşağı- ve Gemici-Köy (Nieder- und Fährman-Dorf)

⁴⁶ ? Sülçük=Gevşek, yumuşak (A). (Schlaff, weiche)

⁴⁷ Çaypınar Boğazı (İrmak kaynağı Boğazı) (Flussquellen-Schlucht)

⁴⁸ Kürek (Kayıkçı küreği) çayı (Ruderfluss)

⁴⁹ Siyah harabe (Schwartz Ruine)

⁵⁰ Kırmızı dere (Roter Fluss)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

seviyede meskun köylere sahiptir. Bu köylerin sâkinleri geçimlerini tamamen ırmağın verimli alüvyonlu topraklarından sağlamaktadırlar.

Arazi sıralar halinde giden bahçelerle tropike yakın bir bölge görünümündedir. Bakımsız asmaların sarıldığı dut, incir, kiraz, fındık ve çınar ağaçları yolun üzerinde bir çatı meydana getirmişti.

Irmak kenarındaki biraz yüksek arazilerde sistemli bir sulama göze çarpıyordu. Buralara yüksek ormanlık bölgelerden akan derelerden, sonradan yapılan suyollarıyla yıl boyunca kesintisiz su gelmekte ve bu yollara eski Mısır'dan gelme olan "sakieh" denmektedir.

10 Alman mili uzunluğunda bir araziye ve bereketli topraklara rağmen bu bölgelerde refahın düşük olmasının ve üzerinde büyük yerleşim alanı olmamasının önemli sebepleri şunlardır: Bugün çok konuşulan Türk tembelliğinin sebebi, çalışma ve üretme azminin olmayışı, ikinci olarak kötü idare ve keyfi vergi sistemi, buna ilaveten çok sık değişen ve az ücretle çalışan, aç kalmamak için kendi çıkarlarını düşünen memurlar ve üçüncü sebep olarak da Sakarya'nın bu kısmının dış dünyaya kapalı kalmasıdır. 1886'lı yıllarda Eskişehir, İnhisar-Kırka yönünde ortaya çıkan görüntü, genelde bütün güzergâh için hemen aynıdır. Sakarya havzası bu civarlarda yaklaşık 1000 metreye yükselir; ilk defa büyük teraslara bölünmüş ve Anadolu'nun merkezî yüksek düzlükleri olan Pontus kıyıları seviyesine çıkar.

Bu adı geçen yumuşak kıyı yamaçlarının gerisinde kalan heybetli kaya duvarları ırmağın her iki yanından yükselmektedir. Buralara patika yollarla zor ulaşılmakta ve Türklerin dışa açılması için büyük bir engel teşkil etmektedir.

Bu ıssız bahçelerin güney çıkışları yolu olmayan kaya derbentlerinden oluşmaktadır. Burası 25 km uzaklıkta seyreden Anadolu tren hattına yakın olmasına rağmen bağlantısız ve çok az ziyaret edilen bir yerdir.

İlk çağda elbette burası farklı bir görünüme sahipti. Özellikle Roma devrinin ilk yüzyıllarında, yani Küçük Asya'nın yükselme devirlerinde, Sakarya'nın bu bölgeleri yüksek kültür devrini yaşıyordu. Ramsay'a göre "Gordiane" ismini taşıyordu. Bulduğumuz kalıntılar, yazıt ve paralar burasının büyük antik yerleşim alanı olduğunu isbat etmekteydi.

Karaviran'dan güney yönüne iki saatlik dağ yolundan sonra kaymakamın mukim olduğu Söğüt⁵¹'e bir patika yol ile varılmaktadır. Büyük ve zengin bir köy olan Tuzaklı⁵², ya ancak sal ile ulaşılabilir. Buradan Gölpazarı'na, Petikaya civarından ve Ermeni köyü olan Türkmenköy⁵³ önlerinden geçen 8 saatlik bir yol vardır.

Biz bugün sol kıyılarından yukarı giden yolu takip edip Çaybağ⁵⁴, Akçaalan⁵⁵ ve berrak bir çağlayanı olan Çaltı Dere⁵⁶'yi aşmış, öğle sıralarında Koyunlu⁵⁷ köprüsünü geçerek (her hangi bir anlam çıkarılamayan Yunan Mezar yazıtının bulunduğu) Esirköy'e ulaştık. Burayı sağ taraftaki kaya kütlesi bölmektedir. Burası gördüğüm en büyük kaya bölgesidir ve üst çıkış kapısı, Muratça Kaya⁵⁸ her iki tarafı ırmak vadisinden 600 m yükselmektedir. Bu kayalar bana 1886'daki gezimde Sakarya bölgesini aşarken 2 gün boyunca bir işaret taşı olarak yol göstermişti.

Maalesef vaktimiz yan vadi uzantılarını gezemeyecek kadar az idi. Koyunlu köprü üzerinden, Muratça Dere ovasına, daha sonra onun üst taraftaki mevrâsı Yamuklu Dere ve oradan Taraklıya giden ekibimiz tarafından her biri tabiatbilimleri açısından çok ilginç ve topografya açısından da hayati önem taşıyan bulgular elde edilmiş ve buralar hayranlıkla izlenmiştir. Burasının Sakarya ovasını kuzeye bağlayan önemli ve sağlam bir bağlantı kavşağı olduğu sohbetle ortaya çıkmıştı. Kısa bir dinlenmeden sonra bugünkü hedefimiz olan İnhisar⁵⁹'a doğru yola koyulduğumuz esnada gözüm, otelin bahçesine girerken 1886'da tanıdığım Ermeni tüccara takıldı. 6 yıl önce tanıştığım, ipek kozası ticareti için seyahat eden ve yine aynı yerde nargilesini fukurdatan bu adam bizi dostça karşıladı ve aynı şekilde memlekete gönderilmek üzere bir mektup verdi. Küçük Asya'da toprak ve insanlar pek fazla değişmiyor.

1886 ve 1892 yılında yapılan ölçümlerde barometre ölçümlerinin birbirini tutması çok ilgi çekicidir. Kaydettiğim önceki ölçüm sonuçları; 1886'da, Demiryolu mühendislerinin tam yükseklik ölçümlerine göre Eskişehir'in yükseklik farkı sadece 4 m, hava ölçümlerinin de sabit olmasına rağmen bu bölge ile uygunluk göstermekteydi.

⁵¹ Söğüt yeri (Weidenort).

⁵² Tuz yapanlar (Salzmacher)

⁵³ Aslında Türkmen köyüdür. (Eigentlich Turkmenen Dorf)

⁵⁴ Dere bahçesi (Flussgarten)

⁵⁵ Beyaz Düzlükler (Weisse Fläche)

⁵⁶ Siyah dikenli dere (Schwartzdorn-Fluss)

⁵⁷ Koyun yeri (Ç.N. Metinde Kujunlu şeklinde geçmektedir) (Hammelort).

⁵⁸ Murat-kayalıklar (Murad-Felsen)

⁵⁹ Çukur hisar (Höhlenschloss)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

28 MAYIS

İnhisar'da konakladığımız yer ve hizmet, ironik derecede çok kötüydü. 1886'da tespit etmiş olduğum gibi, Sakarya vadisinin orta kısımlarında bulunan bu büyük yerleşim yerinde (900 nüfuslu) arkeolojik olarak da geriye hiçbir şey kalmadığı için, ertesi sabah yola çıktık. Vadinin karakteristik özelliği Dorpat Köyü (solda) ve Çayköy'ü (sağda) arazilerinin iç kısımlarına kadar benzer şekilde devam etmektedir. Çayköy'ün üst taraflarında kıydan yükseklik yaklaşık 100 ayak boyundadır. Irmak kenarına doğru sarp inişli olan bu kayalar Kozankaya boğazının dar kaya kapısını oluştururlar. Bunun benzeri yine de sadece 600 m uzunluğundadır ve bazalt taşlarının dar yollarında zahmetli de olsa ırmak kenarında atlarla durmayı başardık. Boğazın doğu çıkışında dinlenmeye ve yıkanmaya uygun kaya duvarlarının gölgesinde temiz bir kumsal bulunuyordu; Bu, İnhisar'ın kirliliğinden huzur bozan öfkeli haşeratla mücadeleyle geçen bir geceden sonra düşünülebilecek büyük bir ferahlık vesilesiydi. Kazankaya boğazı ismini yüksek ender rastlanan ve sol kıyıda uzanan Alpagut⁶⁰ köyü (Yunanca yazıt bulunan küçük bir yer) civarlarında zirveleri kazan biçiminde oyulmuş dağlardan almıştır. 3 km ilerde yakın civarlarında bizzat benim de bazı antik paralar bulduğum Demirciler Köyü⁶¹'nden geçtik. Hemen sonra Koyunlu'daki köprünün aynısı olan bir ağaç köprüyü geçerek sağ kıyı üzerinden Karaoğlan⁶²'a gittik. Demirhanlı olan Ermeni yardımcımız, Karoğlan'da ikamet eden bir hemşehrisinin misafirperverliğinden bahsetmişti. Sormamız üzerine "öldü" cevabını verdiler. Bundan dolayı biz -Roma devrinden kalma ve ismi (Bkz. Şekil 9) olan bir yazıtın kopyalanması için- yakındaki kasabadan geçerek Gömel'e gittik. Pazarın kurulduğu gün idi herşey vardı. Bu sebeple biz bazı yiyecekler satın aldık. Her şeyden önce bir parça kuzu eti aldık ve Gömel'in arkasında 5 km ilerde ve 2'ye bölünerek inşa edilmiş büyük bir köy olan Bunaklar⁶³'a doğru yola devam ettik. (Burada yabancılar için bulunan konukevinde rahat bir gece geçirdik. Oradaki misafir odasında böcekçilik yapan biri karısıyla, ipek ve kendi kurtlarıyla birlikte oturuyordu.

Akşam yemeğinden sonra yorgunluğumuzu atmak üzere istirahataya çekilmişken, gece yarısına doğru at sesleri ve gürültüleri ile uyandık. Bu Karaoğlan'dan gelen ve bize öldüğü söylenen dostumuzun gürültüsüydü. Bu insan şimdiye kadar bizi misafir eden kişilere göre hayat dolu ve neşeli biriydi. Bu iyi adam bizleri kusursuz ağırlamak istiyordu. Bu arada ister istemez uyandık, kısa bir görüşme yaptık ve bize katılmamasından dolayı üzüntülerini bildirdi.

29 MAYIS

Bunaklar köyü ile önemli bir noktaya ulaşılmıştır. Her şeyden önce bu yerin konumu sol kıyıda sert bir yükselişe sahip olan Bozaniç kaya⁶⁴ları (5) sayesinde kendini göstermektedir. Orada zorlu trakit kayalar bulunmaktadır. Bu kaya, 1886'da Tymbris ve Sakarya arasındaki su yolu ayrımında yüksekliği ve garip parçalanmış tuhaf şekilleri ile dikkatimi çekmişti. Bu keskin sivri zirve bu defa da bütün kıyı dağların fevkinde Karaviran'dan itibaren topografik bir gösterge olarak bize hizmet etti. Eskişehir'den itibaren Bozaniç köyüne bir rota çizen Graf Götzen, su yolu ayrımı yakınlarında, yaklaşık iki mil devam eden ve Fatamorgana'ya benzer şekilde ön dağlar üstünden birden ortaya çıkan bu ilginç kayanın görünüşünü tasvir ediyordu. s.15

Saat 6'yı 25 geçte yöreyi bilen bir rehberle erkenden yola koyulduk. 6.35'te kayanın ayağında bulunan ağaç köprüyü geçtik. Beş dakika sonra tırmanmaya başladık ve 45 dakikada asıl çıplak kayanın ayağına ulaştık. Buraya kadar bir patika yol gitmekte ve buradan itibaren çatallaşmaktaydı. Bu yol direkt güneyde 90 dakikalık bir yükselişten sonra bir yüksek yaylaya, 2,5 saatlik bir yoldan sonra da Yörükler köyü Yarınca'ya; daha sonra Seki-ören köyü önünden inerek Muttalip civarlarında Eskişehir (Dorylaeum) ovasına ulaşmaktadır. Bu bağlantı daha sonra Graf Götzen tarafından tam olarak öğrenilmiş ve konstruksiyonuna göre haritaya kaydedilmiştir.

Bizim için bu andan itibaren kötü bir tırmanış başlamıştı. 70 dakika içersinde mola verdiğimiz ilk büyük kaya parçasına ulaşmıştık. Daha sonraki 35 dakikada her iki dağın sivri tepeler arasında yer alan ve büyük geniş yeşil yüzeye sahip olan taraça biçimindeki inişe ulaştık. Burada deniz üzerinden 808 metre ve Sakarya üzerinden de 597 m yükseklikte çok eski bir hisar yerinin görünüşü bizi şaşırttı. Bozaniç'in zirvesine tırmanmak neredeyse imkânsızdı. Bulduğumuz bu noktadan itibaren yaklaşık 100 metre yükseklikte olan hisar; 60 metreye kadar yükselen, poligonik kaya taşlarından ve birbirine herhangi bir bağlantı aracı olmaksızın inşa edilen ön duvarlardan oluşmaktadır. Taraçanın her iki

⁶⁰ Alp=Yiğit, kahraman; Yigüt =Güçlü insan, yani "savaşçı veya yiğit insanın köyü". Alp=tapfer, Held. (Jigit=kraftiger Man. Dorf des tapfern Mannes, kriegers" (A)

⁶¹ Demir işçileri. (Eisen arbeiter).

⁶² Karaoğlan. (Schwartzter Knabe).

⁶³ Fasulye yetiştiricileri. (Die Bohnenzüchter)

⁶⁴ Parçalanmış kaya. (Zerklufteter Fels).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

tarafında öne çıkan kaya duvarları ve tahminen 65 m'lik bir ara saha, şekilde (*Kitapta burada mazgalları olan bir kale ön duvarı çizimi mevcuttur. Ç.N.*) görüldüğü gibi bağlanmakta ve taraça inişinin platformuna geçiş yaparak bugün olduğu gibi etkili bir şekilde kapanmaktadır.

15 m ara ile dört tane yan yana kale burcu bulunmakta, aynı zamanda bunların kaidesi tabandan üç metre genişlikle burçlara kadar yükselmektedir. Burçlar arasında, -iki burç arasındaki bağlantı setinde-, duvar içinde belirli aralıklarla delikler açılmıştır. (Bunlar atış veya su tahliye yeri olabilir?)

Bütün tesis, bana, Myrinea bölgesinde (İzmir'in kuzeyinde) 1886'da bulunan hisarı -Usan-Assarlık⁶⁵,- hatırlatmaktadır.

Bulduğumuz yerden itibaren ırmak vadisinden yukarıya, aşağı kısma ve kenardaki sıradağların içine doğru görüş alanı harika ve geniş idi. Sağ kıyıda, Bunaklardan kuzey yönünde ileriye doğru dört saatlik bir mesafede Yaylakayadibi⁶⁶ üzerinden Yenipazar⁶⁷ (*Yeni Pazar Yeri Ç.N.*) (Kırka)'a giden bir patika yol açıkça gözüküyordu. Söz konusu yayla civarlarında büyük bir manastır⁶⁸ in oldukça iyi durumdaki kalıntılarının bulunması gerekmektedir.

Sağ kıyıda kayanın sağlam ayağında bir gün önce antik bir taş köprü'nün kalıntılarını tesbit etmiştik. Konukevinin bahçesinde (Mehmet Ağa odası) Graf Götzen, üzerinde (aşağıda orijinali bulunan) dokuz mısralık vezinli, manzum bir yazıt olan anıt taşın (1.20'ye 0.48 m) resmini çekmiştir. (*Bkz. Şekil 10*)

[Bu kişi tatlı hayatın zevkini almıştır. Zeki, misafirperver Sabinianus Hermağoras buraya defnedilmiştir. Onun çok sevgili eşi Kasia Lampyris onu buraya kendi elleriyle defnetmiştir. Sabinianus Hermağoras ve oğlu Euagoras bu anıtı dikmiş, ölümsüz Tanrıya çok güzel çocuklar veren aileye adanmışlardır. (Bu anıtları yaşarken diktirmişlerdir.)] s.16

1. ..II ΠΣΟΝ.. II ΚΑΣΙ Ι
2. ...ΙΑΙ.ΛΕ ΠΟΝΤ•ΥΜ•ΝΛΔΑΚΝ....
3. ΤΗΝΣΕΜΝΗΝΠΑΣ
4. ΜΕΤΑΛΗΝΕΝΕΘΙΚΑΤ
- 5.ΑΝΗΡ Λ Ι Ι ΩΜΟΙΣΤ.υ
- 6.ΤΟΙΣΑΘΑΝΑΤΗΝΝΟ
- 7.ΜΙΣΑΣΕΚΛΙ ΕΓΩΤΟ
8. ΔΕΔΩΡΟΝ .Ε.ΑΝΔΡΩ
9. ΣΥΝΟΜΕ ΝΩΟΥΚΕΜΙ
- 10.ΑΝΑΛΕΧΟΣΟΥΔΥΒΡΙΣΑ
- 11.ΛΕΚΤΡΟΝΕΑΥΤΗΣΕΝ
- 12.ΔΕΚΑΠΟΙΗΣΛΣΑΕΚΝ
- 13.ΑΛΗΘΕΙ ΠΑΣΤΩ
- 14.ΧΑΙΡΓΔΑΜΛΡΤΟΣΣ.•Ν• ΣΣ•ΝΕ.ΩΧΑΙΡΩΝ
15. ΤΗΝΣΗΝΑΤΤ•ΛΗ.ΟΜΑΙΕΥΝΗΝ

(.....) olarak noktalanmış yerlerdeki harfler veya bütün noktalı şekilde yazılmış olan harfler çok zor okunmakta; kısmî olarak noktalanmış harfler ise zor okunmakta veya hiç okunamamaktadır. Küçük harflerle metin tamamlanmıştır. (*Bkz. Şekil 11*)

Bugün öğleden sonraki yürüyüş esnasında sol kıyıya (2500 m, 103 derece manyetik. Bunaklardan doğu-güneydoğu (DGD) yönünde) yakın bir yerde tepe üzerinde büyük bir yıkılmış anıt (2.10 m yüksekliğinde, öne doğru 1.45 m genişlikte, 1.35 m derinlikte, yukarıdaki gibi eski Yunanca vezinli yazıtlı anıt) bulduk. Bu yazıtı Breslav'da çözümleyen ve tamamlayan Doktor Türk Bey'e ve Doktor Skutsch'a müteşekkirim. (Harfler 0,06 m M.S. 1 ve 2. yüzyıldan kalma. Söz konusu yazıt şöyle çevrilebilmektedir: "*Bu mezar anıta baktıkça (kederleniyorum). –Beni, büyük megale(?), kıymetli eşim ölümsüzleştirmek için (bir resim sütunu olarak) mihrap civarına dikmiştir. Ben –benim eşim olan Aleksandros'a kutsal armağanımdır- aile namusunu hiç lekeletmedim, yatağımı kirletmedim; namuslu bir aile yaşantısıyla hayata on bir çocuk verdim. Sevgili eş mutlu ol, ben sana döndüğümde (öldüğümde) benim olabileceğim kadar sen de mutlu ol."*)

Mezar yazıtının ikinci kısmı yazılarından şüphe edilmeyecek derecede tam anlaşılmaktadır. Bu yazıtta ölen kişi, kendisinin aile namusunu, sadakatini ve doğurganlığını övmekte ve koca, ölen eşiyile

⁶⁵ Uzun anıt kaya (Langer Denkmal-Fels). (Ergh. 94, s.32).

⁶⁶ Kaya ayağında bulunan yayla.

⁶⁷ Yeni Pazar yeni. (Neuer Marktort). (Ergh 94, s.56).

⁶⁸ Manastır, Almanca kloster= Türkler tarafından Yunancadan alınan bu kelime kiliseye benzer bir mekanı ifade etmek için kullanılır.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

ahirette yeniden bir arada olma umudunu ifade etmektedir. Birinci bölümde resimli sütundan, ölen eşinin şerefine diktiği mihrapta olmaktan bahsedilmektedir.

Bu buluntuların hepsi, hiçbir yazıttan ismi tesbit edilemeyen bir yerleşim alanının bulunduğu delalet etmektedir.

Bu meşhur ırmağın kenarında ilk çağlarda yaşanmış olduğuna inanılan çoğu efsanelerde (*Ritter tarafından derlenmiş, bkz. Erdkunde, Klein Asien, s.453 ff*), Sakarya vadisinde Balannäus adında bir krala izafe edilen muhteşem bir kaya anlatılır. Belki bir zamanlar Bozaniç, bu ismi taşımaktaydı. Graf Götzen'in fotoğrafında kaya, ırmağın coşkunu aktığı bölgede kendisinin bütün heybetini göstermektedir.

Anıtın 1800 m arka tarafında bulunan Mayıslar⁶⁹ köyüne ulaştık. Bu köy, kayalıklarla sınırlandırılmış güney kıyıda bulunmaktadır. Ovada, muntazam ve aşına yeşilliğiyle pamuk (pambuk) tarlaları dikkat çekmektedir. Düzenli sun'i sulama arkları, derin sıradağ boğazından gelen coşkunu sulu dereden beslenmektedir. Bunun üzerinde Köplü köyü (iki saatlik mesafede) üzerinden büyük Çerkez köyü olan Tandar'a (beş saatlik mesafede), oradan da Bozdağ/Dedetepe⁷⁰ (1800 m) önlerinden Tanışman ve sonra Akpınar⁷¹ tren istasyonuna giden iyi bir yol vardır. Bu bağlantıyı da Graf Götzen bizzat kaydetmiştir.

Mayıslar'ın 5 km arkasında Laçın⁷² köyü bulunmaktadır. Burası bizim çok güzel bir konaklama yeri bulduğumuz, köyden yaklaşık bir km uzaklıkta idi. İrmakta iyi bir banyodan sonra hedefimiz olan köye vardık. Bu konaklama yerinde temiz bir oda bulduk; bölge ve insanları hakkında çok iyi bilgilere sahip, son derece aydın bir muhtarla karşılaştık.

30 MAYIS

Laçın köyünün biraz üst taraflarında sağ kıyı ile karşı karşıya, 3 km birbirinden uzaklıkta, Sakarya'nın en önemli iki suyu olan Çatak Boğazı⁷³ ve Kızıldere⁷⁴, Düz köy⁷⁵ yakınlarında ağız oluşturmaktadır. Bunlardan ilkinin 1886'da üst mecrasından tesbit etmişim. O, takriben Düz köyün 20 km kuzeyinden iki zayıf kol olan Hemitler⁷⁶ ovası ve Karaçalı çayı⁷⁷ ile birlikte akmaktadır ve Çatak köyü civarlarında aynı adla anılan heybetli bir boğazdan Sakarya'ya dökülmektedir. Derin, çok kollu ırmak vadisi olan Kızıldere, şimdiye kadar hiçbir harita üzerinde yer almamış, ima dahi edilmemiştir. Burası, Çatak boğazı ve Nallıhan suyu arasında bulunan ve pek tanınmayan arazinin hidrografik temellerini oluşturmaktadır. s.18

Yolumuz dile benzeyen düz arazi üzerinden, Çatak ve Sakarya'nın çatallaştığı yerde, etrafı çevrelenmiş olan Düzköy önlerinden, ırmaktan 142 m yükselen tepelikler üzerinden geçmekteydi. Bu tepeler, asıl vadiye ve her iki yan vadiye geniş bir bakış imkanı kazandırmaktadır. Birincisi, yukarıda söylendiği gibi buradan itibaren tamamen farklı bir karakteristik özellik arz etmektedir.

Yenice köyü⁷⁸ (*Yeni köy*) yakınlarında (sağda), ırmak yatağına çok yakın bir yerde sık kıyı sıra dağları uzanmakta ve akış mecrası üzerinde dar bir boğaz biçiminde yan yana tahminen 90 km ileriye doğru gitmektedir. Hemen bundan sonra Emret-Sultan civarlarında ilk büyük vadi tabanı başlamaktadır ve bu ova Nallıhan suyunun ağız yaptığı üst kısımdan itibaren 15 km'dir.

Yürüyüşümüz yine yavaş yavaş zor bir etaba girmektedir. Patikalar dikleşiyor, yerleşim alanları seyreliyordu. İrmak kıyısındaki bütün hat üzerinde sadece beş köy bulunmaktaydı. Buna paralel olarak da geçiş imkanları azalmaktaydı: Sadece Yenice'nin Gemibük⁷⁹ civarlarındaki geçit ve Nallıhan suyu⁸⁰ ağzında bulunan Kozlu⁸¹ civarlarındaki tahta köprü hariç.

Herşeye rağmen İnhisar civarlarında 1886'nın tam sıcak yazında geçebildiğim Sakarya, yerli halkın çoğunun ortak ifadesine göre bu defa Mayısın sonu Haziranın başı olduğu için hiçbir yerinden geçilemezdi. Akıntı hızı Weser'in üst bölgelerinde olduğu gibi coşkundu. Türklerin geleneklerinde ırmakta su taşımacılığı neredeyse yoktu. Yukarıda belirtilen birkaç nehir geçişi dışında hiçbir su

⁶⁹ Soba yakmak için kullanılan sığır gübresi)(A).

⁷⁰ Göç Dağı (Einsietler-Berg).

⁷¹ Beyaz (açık) pınar. (Weisse (klare) Quelle)

⁷² Şahin köy (Falken-Dorf)

⁷³ Çatak (yarık) boğaz. (Tschatak=Kluftschlucht) ("Çatak" halk arasında iki derenin kavuştuğu yerlerdeki yerleşimleri (mekanlara) verilen ad. Ç.N.)

⁷⁴ Kırmızı dere (Roter Flus).

⁷⁵ Düz ovadaki köy.

⁷⁶ Hemitler (Hamidiye halkının bulunduğu ova).

⁷⁷ Koyu, yoğun çalı ırmağı (Kara-Tschaly- Tschai).

⁷⁸ Yeni Köy (Neudorf).

⁷⁹ (Sal/feribot, buk: Yer için bir cins isim, Bu yerleşim alanı benim karşıma bu civarlarda sadece Sakarya'nın ortalarında çıktı.)

⁸⁰ Demirci suyu (Schmiede-Wasser)

⁸¹ Ceviz olan yer. (Walnuss-Ort)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

vasıtası görmedim. Aynı zamanda hiçbir balık ağı veya diğer su kenarında bulunan cahil Türk köylülerinin balık tutma ile ilgili herhangi bir tesisi de yoktu. ("Baluk tschok var ma tutmas" *Çok balık var fakat tutulmaz.*) Batıların şaşkınlıkla sordukları bu tip sorulara verilen tek cevaptı. Fakat niçin denildiğinde, "Awdschi jok" (Hiç balıkçı, kendi ifadeleriyle; avcı yok) cevabı verilmekteydi. Bu cevapla mesele halledilmiş olmaktadır. Diğer taraftan bir Ermeninin bana söylediğine göre Sakarya balık açısından bir hayli zengindi ve çok iri balıkların olduğu anlaşılmaktaydı. Bu bilginin doğruluğunu ispat edemiyordum: İrmak kenarında su kuşlarının az olması beni şüpheye sevk ediyordu. Bununla birlikte Livius da Sangarius'un (Sakarya'nın) balık zenginliğinden ve XXXVIII, 18, 8 no'lu ırmaktan bahsetmektedir. Bu ırmak, "*non tam magnitudine memorabilis quam quod piscium accolis ingentem vim praebet*" olmalıdır. Irmağın bir kıyısından diğerine ulaşım, yukarıda bahsedilen köprülerin bulunduğu yerler dışında hemen hemen hiç yok denecek kadar azdı. Anadolu içlerinde yaşayan Türk köylülerinin ulaşımına en ufak bir ihtiyaçları yoktur. Seyahat edecekleri tek yer kendi oturdukları yere yakın olan pazar yerleridir.

Öğleye doğru biz yüksek kıyı dağlarının çoğunlukla arasından zorlukla geçtiğimiz patika yoldan Karacaören'e vardık. Yenice'de salda hiçbir insanla karşılaşmadık. Ulaşım çoğunlukla ırmak kenarında sona eriyordu. Buna karşılık bütün yerleşim yerlerinden patikalar, dağlar üzerinden geçerek kuzeydeki Anadolu Tren İstasyonu'na ulaşıyordu. Bu patikalar Karaviran'dan Laçın'e kadar olan hat üzerinde ilerliyordu. Benim ölçüm ve değerlendirmelerime göre de 1400 m yükseklikte -yani tren hattı üzerinde 600 m'de, Sakarya üzerinde 1200 m'de- Bozdağ'ı aşmalıydı. Bunun doğusundan yani Didjuras ve Akçaören⁸² denilen hat üzerinden Sakarya tren yolu hattı, 1880 m'lere ulaşan dağlık bölgede Dügümdiken⁸³ dağı tarafından kesilmektedir. Bu dağı aşmak Bozdağ'ı⁸⁴ aşmaktan daha zordur. Çünkü bilhassa ırmağa doğru çok dik inişleri vardır.

Her iki dağ arasında yaklaşık 10 km genişliğinde bir çukurluk vardır. Bu çukurluğun en derin yeri ve orta mecrası aynı doğrultuda hemen hemen tam kuzeye yönelen ulaşım hattı sayesinde Alpu köyü istasyonu, Karacaören ve Didjuras köyleri tanımlanır.⁸⁵

Eğer o zamanlar Demiryolu İdaresi veya hükümet tarafından -ihtimal dışı olmakla birlikte- bir yer kazanma ve Pontus sahillerine tren yolu bağlantısını sağlama planı hayata geçecek olsaydı, söz konusu yönde sadece ve sadece İnönü-Sarıköy⁸⁶ hattı göz önünde bulundurulmalıydı. Bu anlamda adı geçen rotanın tam olarak belirlenmesi için, kuzeyde Karacaören'in daha geniş olarak incelenmesi de gerekli görünüyor. Bu hattın yakınındaki Eğridere⁸⁷ ve Kızıldere yarıkları boyunca ve daha uzakta Mudurnu-Bolu istikameti özellikle önemli ve ilginç görünmektedir. Burada atla seyahat bütün bizden sonraki araştırmacılara tavsiye edilir.

Karacaören'de, Laçın'den aldığımız rehber, bizim bugün de tekrar yola devam edeceğimizi duyduğunda işi bıraktı. Ancak öğle vaktiydi ve küçük yoksul bir köyde yemek yemekten başka yapılacak fazla bir şey yoktu. Bununla birlikte isim, yer ve konum (nehrin hemen kenarında savunmaya uygun bir yükseklikte bulunma), ayrıca birkaç tane itina ile işlenmiş mermer sütun ve kubbeler; eski bir yerleşim yerine ve yüksek, eski bir kültürün varlığına işaret etmektedir. Burada yeni bir rehber bulmak çok zordu. Bunun sebebi açıktı. Çünkü burada tam bir tembellik ve ecnebinin namusluluğuna dair bir güvensizlik vardı. Biz bu seyahatin ikinci safhasında katmerli zorluklarla mücadele etmek mecburiyetindeydik. Bu öyle bir zorluk idi ki böylesi ile daha önce hiç karşılaşmamıştık.

Bir Alman hemşehrim daha sonra bu durumu bize açıklamaya çalıştı. Türklerin kuşkucu tavrının sebebinin, ödenmesi gereken paranın verilmemesine bağlı olduğunu; burada ve diğer yerlerde çalışan Türk ve levanten istasyon memurlarının ve mühendislerinin bu kuşkuya sebebiyet verdiğini söyledi. Mevcut durumda da olsa gayeme ulaşmak gerekiyordu. Yakın ilişkiler içersinde bulunduğum Eskişehir kaymakamına başvurarak amacıma ulaştım.

Daha sonra bizi yaşlı fakat çok iyiliksever bir köylü, yabaniliği gittikçe artan bir vadi içersinde ileriye doğru götürdü. Doğu istikametinde yaklaşık dört km sıkıntısız yürüdü. Sonra 90 derecelik keskin bir dönüşle güneye gittik ve önümüze şahane, güzel dağlarla çevrili bir vadi (kazanı) çıktı. Bu vadinin üç tarafı vahşi bir şekilde uçuldayan Sakarya ırmağıyla kuşatılmıştı. Vadinin ortasında, ismi Assar Kaya⁸⁸ olan ve tahminen 500 adımlık dik bir kaya yükseliyordu. Tepesinde eski bir hisar olmalıydı. Başka seyahat planlarımız olduğu için bu tepenin araştırılmasını bizden sonrakilere

⁸² Beyazımsı yıkıntı (harabe) (Weissliche Ruine).

⁸³ Çalılık dikenlikli sıra dağlar. Buna birleşik olan Bozdağ'ın tam aksi istikamettedir.

⁸⁴ Gri sıradağlar. (Graus Gebirge)

⁸⁵ Kiepert'in haritasında bu sıradağın tren yoluna olan konumu yanlışdır.

⁸⁶ Yeşil köy (Grünes Dorf).

⁸⁷ Büyük (?) veya (Eghri=Eğri büğrü) dere. (Grosser (?) oder (Krummer) Bach).

⁸⁸ Anıt-kaya (Denkmal-Fels)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

bırakmak zorunda kaldık. Bu hisara ulaşabilmek için yaklaşık 30 metre genişliğinde ve çağıldayarak akan bir dereyi bir sal veya bir köprü ile geçmek gerekiyordu. Vadinin en üst güney köşesinden Didjuras'a yarım saatlik bir patika yol ile ulaşılıyordu.

Darylaischen⁸⁹ Platosunun bu kısmında ve Sakarya üzerinden antik bir yolun geçtiğini zannediyorum. Bu yol, Assarkaya üzerinde bir tabya ile kapatılmış ve Mudurlu (Modreni) yönünde asıl bağlantı noktası olan Nicesea-Aneyra ile birleşmiştir. Yaklaşık Alpu köyü istasyonunun 4 km kuzeyinde (Çerkez köyü olan Çukurhisar yakınlarında) iki höyük bu yola işaret ediyordu. Bu yol Bozdağ (Taştepe) ve Dügümdiken Dağı arasındaki çukurdan yükselerek Margakemikli⁹⁰ yakınında Sakarya vadisine ulaşıyordu.

Biz bu enteresan noktayı keşfederken akşam vakti yaklaşmıştı. En yakın yerleşim yeri hâlâ çok uzakta idi. Rehberimiz de bu civarı tam bilmiyordu. Bu yüzden sözü edilen güney köşede bir kamp kurduk. Burada dik kaya duvarlarının sivri uçları yukarda birbirleriyle birleşmekteydi. Yirmi adımlık çaprazlama bir bağlantı ile sert bir halatı herhangi bir tehlikeyi bertaraf edecek şekilde bağlayarak kapattık ve böylece kampımızı kurmuş olduk. Kampın ocak ateşinin yakınlarında atlarımız doyasya otladılar.

Konakladığımız yerde bir evin ferah ve huzurlu ortamı yoktu ama mükemmel, romantik ve cezbedici bir gece yaşadık. Yalnız erkeklerden meydana gelen bir topluluk halinde bir barınakta uyuyarak ve rahatsız edilmeksizin Allah'ın geniş ve özgür toprakları üzerinde uzun bir gece geçirdik.

31 MAYIS

Şafak vakti ayakyolu ihtiyacımızı Sakarya sularına gördükten sonra, bu ıssız arazilerin iki köylüsünden -bir Türk bahçıvan⁹¹ ve onun yardımcısından- geçiş müsaademizi aldık. Bu kişiler, bizim kampımızdan hemen hemen 1 km uzaklıkta yukarıya doğru derin bir şekilde yarılmış olan Çörtlenk⁹²'in boğazında -Sakarya'ya açılan boğazda- dünyadan habersiz ıssızlık içerisinde oturuyorlardı. Bu yerin adı Kayadibi bahçesi⁹³ idi ve en yakın insanî yerleşim alanının 20 km mesafede bulunduğunu söylüyorlardı.

Çörtlenk boğazı arasından bir keçi yolu, Dügümdiken dağı, Akçahisar⁹⁴, Karageyikli⁹⁵ ve büyük Çerkez köyü olan Bosan üzerinden Beylikahir⁹⁶ istasyonuna gidiyordu. Bu yaşlı Çerkez şimdi bizim gönüllü ve bizi iyi bilgilendiren bir rehberimiz oldu. Karakaya yamaçlarında delicesine cesur bir tırmanıcıydı. Bu yamaçlar, doğuda, dikey olarak boğaz bölümünü kapatan birçok mermer damarlar ile kaplı kaya duvarlarından oluşmuştur. Bu iyi tırmanan rehberimiz bizi 3 km uzunluğundaki bir çayırılığın önünden geçirerek karşı tarafta görünen Kesköy⁹⁷'e götürdü. Bir sonraki dönemde sağ kıyıda yol Sokudere'ye ayrılıyordu. Birkaç terk edilmiş kulübeyi ve Karacaören'de köy olarak tarif edilen üç beş ev kalıntısını da geçtik. Burası yıllardan beri ıssızdı. Komşu köylere bir buçuk mil uzaklıktaydı. Bu eski yerleşim yerini 1200 metre geçtikten sonra, bir nehir kıvrımından oluşmuş 64 metre yüksekliğindeki dağ sırtını aştık. Yülük çayı tarafından cömertçe sulanan verimli; üzüm bağı, dut ağaçları ve diğer meyvelerle dolu bahçelerin bulunduğu bir vadiye ulaştık. Buraya Tekkebük⁹⁸ deniliyordu. Buradan yılankavi bir kavisle ayrılarak öğle istirahati için Gemibük köyüne ulaştık.

Bol gölgeli bir çınar ağacının altında ala turka tavırlar içinde ateşli şekilde tartışan bir grup oturuyordu.

Bizim hemen önümüzden köye kötü bir misafir baskın yapmıştı. Bu kişi bir vergi tahsildarıydı. Baskının sebebi nahiyenin ana yerleşim yeri olan Kuzucuk'a yapılan ve Beylikahir yakınından geçen yol için alınması gereken yol parası idi. Gerçi Gemibük⁹⁹'teki fakir köylülerin uzağı görme kabiliyetleri yoktu. Uzun zaman bu araba yolunda gitmek zorunda idiler. Onlar araba ile asla bu yola ulaşamıyorlardı fakat bu para bütün bölgeden (nahiyeden) sağlanmak zorundaydı. (Kullanmadıkları yolun parasını ödemek zorunda idiler.)

⁸⁹ Kelime anlaşılamadı Ç.N.

⁹⁰ Bu ifade, şu anlama gelir. Lületaşı çukuru önünden.

⁹¹ Bahçe sahipleri, kolonistler.

⁹² Leng=Topallayan (Hinkend) (A).

⁹³ Kayanın dibindeki bahçecik.

⁹⁴ Beyazımsı saray. (Weissliches Schloss).

⁹⁵ Kara geyik yeri (Schwartzter Hirsch-Ort).

⁹⁶ Beylerin harası, deposu, devlet memurları (Herren Gestüt), (Fiskalisches).

⁹⁷ Gaz-köy (Gans-Dorf)

⁹⁸ Tekke köyü (Kapellen-Ort).

⁹⁹ Kayık yeri (Boot-Ort).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Vergi memuru, gayri kanuni olarak tespit edilmiş "o yerin zenginler"inin listesinin bulunduğu bazı buruşuk, kirli pusulaları elinde tutuyordu. Listeden o yöreye ait olanların isimlerini yanlarına kurşunkalemle kaydediyorlardı.

Düzenli bir vergi alındığına ve kütük defterine dair bir işaret yoktu. (Kanunsuz vergi alınıyordu.) Fakat tahsildar, sözlerini orada hazır bulunan üç jandarma ile zorla kabul ettiriyordu. (Köylü üzerinde baskı kuruyordu.) Köyden istenilen ve çoğunlukla da keyfi olarak tesbit edilen miktar tahsil edilinceye kadar köyde görülen erkekler zorla götürülüyor ve nahiyede bir yerde hapsediliyordu.

Şimdi burada Küçük Asya'da Alman iskanına dair çok yönlü teşvik edilen planları hakkında bir söz ilave etmenin tam sırasındadır.

Burada, herkes tarafından paylaşılan 1886 tarihli görüşümü tekrarlamak istiyorum. Değil küçük, sosyal, zayıf koloniler; özel göçmen kolonileri de Anadolu topraklarında barınamazlar. Onlar güçsüz oldukları için, vergi sisteminin keyfiliği karşısında herhangi bir hakları yoktur.¹⁰⁰

Gemibük'e ait yukarıdaki durum tasviri bu iddianın sergilenmesine katkıda bulunmaktadır.

Moltke'nin 1838 yılında "Türkiye'den Mektuplar" adlı eserinin 278. sayfasında belirttiği gibi, bu ilişkilerde ondan bu tarafa hiçbir şey değişmemiştir. "Şikâyetlerin asıl sebebi vergilerin yüksekliği değil, bilakis keyfiliğidir. ... Yeterince işlenmemiş verimli topraklar bulunmaktadır. ... Eğer çiftçi bu ilkbaharda iki misli toprak işlemiş olsaydı, sonbaharda ona dört kat ürün vergisi yüklenirdi. Çok eken çok vergi vermek zorunda kalacağı için çiftçi de sadece kendisine yetecek kadar ekecekti."

Eğer daha büyük, varlıklı ve siyasî açıdan desteklenen bir koloni topluluğuna, belli büyüklükte araziler alınıp dağıtılsaydı ve aynı şekilde buralardan elde edilen servetlere göre vergi alınmasına karar verilmiş olsaydı, olay başka türlü olurdu. Bu servetlerin sahipleri, nüfuzları ve maddi güçleri sayesinde nahiyede ve hatta başkentte hukuki ve polisye güç elde etmiş olurlardı. Bu konuda yabancı demiryolu şirketleri devreye sokulsaydı iyi olurdu. Bunlar arasında da Ankara demiryolu şirketi en iyi şekilde işliyor olurdu.

Benim şehirde ve kırsalda duyduklarımaya göre şayet devlet akılcı bir tarım politikası gütse ve vergi sistemini kazanca göre düzenlemiş olsaydı durum daha iyi olacaktı.

Bu vesileyle kolonistler de problem yaşamazdı. Her şeyden önce, Güney Rusya'daki Alman yerleşimciler, terörizme karşı ve çetelerden korunmak için bu fırsatı kullanabilmiş olsalardı Rus terörizmi ortaya çıkmaz ve Alman malları talan edilmiş olmazdı. Bu yapılamadığı için Rusya'da çarların sadık tebaası olan çalışkan Almanlar baskı altına alındı.

Rusya'daki güney bölgelerde yerleşmiş olan kolonistler için son zamanlarda askerlikten kurtulma, müsaade edilen belirli bir süre için mümkün iken, bu sistem, yalnızca müslüman olan kişilerin orduda bulunmasına müsaade edilen Türkiye'de, mecburi askerlik hizmetinden muaf olmak için özel bir cazibe aracı olarak tesir edebilirdi.

Gemibük'ten kuzey doğu bağlantısı ile bir salla nehir üzerinden geçiliyor, sonra Karahisar deresi¹⁰¹ vadisinde yukarıya doğru gidiliyor, Tepeköy¹⁰² üzerinden 5 saatte Nallıhan'a ulaşılıyordu.

Tahsildarlarla birlikte oldukça iyi bir yemek (sahanda yumurta ve yoğurt) yedikten sonra, nehrin kenarından, yukarıya doğru yürüdük.

Gemibük'ün dar vadi tabanı fevkalade verimlidir. Akçaağaç, ıhlamur ağacı, kiraz ağacı ve ceviz ağacı dallarını ve gövdelerini; bazı yerlerde kol kalınlığında olan üzüm asmaları sarmıştı. Sağ tarafta dağ yamaçları daha yüksek ve dik görünüyordu.

İlk dönemecin arkasında bizim önümüzde tahminen 1000 m yüksekliğiyle heybetli bir şekilde duran Dügümdiken dağı yükseliyordu. Bu dağın kuzey yamacından Sakarya'ya kadar gidilmektedir. Tahminen 800 m genişliğinde bir vadi içersinde doğrudan Sülüler¹⁰³ köyüne kadar yol yarım mil sürüyor. Bu köy dik olarak nehir üzerinden 50 metre yükseklikte bulunmaktadır.

Yüksek tepelerden büyük şelaleler şeklinde aşağıya, etrafı yıkararak akan bu dereden geriye doğru tepeler, yumuşak bir şekilde düzleşmektedir. Bununla beraber nehrin kenarındaki arazinin dikliği azalmakta ve belirli bir yükseklikte derenin her iki tarafında patika yollar bulunmaktadır.

Sülüler köyünden yukarıya doğru nehrin kısa bir bölümünde ulaşım botlar ile sağlanmaktadır.

Biz bir Ermeni köyü olan Yokara¹⁰⁴ da köyün önündeki bir çimenlik alanda geceledik. Ben deve tüyü battaniyeme sarıldım. Dışarısını, rutubetli bir yere tercih ettik.

¹⁰⁰ Bkz. Öncelikle R. Menz "Deutsche Arbeit in Kleinasien" 1893, s.68-69; 110-115.

¹⁰¹ Kara hisar (Schwartzburg).

¹⁰² Tepe köy (Hügedorf).

¹⁰³ ? Sülükler=Kan emiciler. (Die Blutegele) Sülünler=Sülünler (Bir çeşit kuş) (die Fasane) (A). Büyük ihtimalle son kelime doğrudur.

¹⁰⁴ Kuyucak köyünde bana bu köyün esas doğru isminin "Ermelek" olduğunu söylediler. Burada Ermeniler değil Türkler ikamet etmektedir. Ermele=Arapça "dul" demektir. (A).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

1 HAZİRAN

Seyahatimizin dönüm noktasına ulaşmıştık. Ana nehri takip ederek uzağa, doğuya doğru gidip gitmeyeceğimiz; kuzey veya güneye doğru yön değiştirip değiştirmeyeceğimiz, aşağıdaki şartlara bağlı idi.

İstanbul'a dönme zamanı tahminen 15 Haziran idi. Sakarya'nın 25 kilometrelik civarı artık araştırılmıştı. Nehir üzerinde bir sonraki köprü 12 saat yukarıda bulunuyordu. Benim arzum kuzeyde Nalluhan üzerinden Mudurlu'dan Ereğli'ye ulaşmak, oradan da vapurla İstanbul'a gitmekti. Bu düşüncemi engelleyen ise Karadenizde kötü hava şartlarında aksayan gemi seferleriydi. Arkadaşımın düşüncesi ise çok ilginç olan Ankara demiryolu hattını ve o bölgeleri yakından tanımak idi. (Şimdiye kadar yaptığımız çalışmaların bundan sonraki topoğrafik çalışmalar için katkısı düşünülmüştür.)

Bu düşüncelerden hareketle sağ yöne doğru sapmaya ve önce mümkün olduğunca çabuk, tren yoluna ulaşmaya karar verdik.

Geniş bir alanı gören Akçaören¹⁰⁵ köyü mezarlığının bulunduğu tepeden ve Sakarya bölgesinden ayrıldık. Doğuda tahminen bir buçuk mil bu yerin yukarı kısmında buraya kadar olan dik dere boyu yükselteleri aniden geriye doğru çekiliyor ve Emret Sultan¹⁰⁶'a ait nehrin azaldığı bir alan karşımıza çıkıyordu. Bu taraftaki (sol taraf) nehir kenarında en son engeli Aymanbaşı dağı oluşturmaktaydı. Bunun tepesinde de bir kale olması gerekiyordu. Kuzeybatıya doğru Nalluhan deresi vadisine kadar bir görüş alanı uzanmaktaydı. En önemli yan kollardan bir tanesi olan Nalluhan deresi Kozlu¹⁰⁷ köyünün hemen önünde dökülmekteydi.

Ermelek ve Akçaören köylerinin yolları bir sal ile Sakarya nehrini geçiyor ve yaklaşık 4 saat içerisinde Nalderesi üzerinden Nalluhan'a ulaşıyordu.

Nalluhan (Salname¹⁰⁸ Defterleri'ne göre Nallı-han, Nalcı hanı), İstanbul-Ankara arasında kuzeyde bulunan önemli bir bağlantı noktasıdır. Bu noktada benim üzüntüm, Anadolu Demiryollarına ait olarak Kiepert'in vermiş olduğu bilgiler ile benim haritamda göstermek zorunda olduğum topoğrafik tespitlerimin önemli derecede farklılık göstermesi idi. Ancak ben kendi tespitlerime dayanmak zorundaydım. Çünkü benim Sakarya'ya ait yol haritam oldukça isabetli idi.

Hem 1886 yılında gittiğim çapraz rota, hem de tekrar Kuyucak'tan en yakın tren yoluna bağlantı kuran bu yol, Eskişehir'in o zamanlar en iyi yolu durumundaydı.

Akçaören'den bir buçuk saatte, Sakarya ile Gülekçayı'nı ayıran hatta ulaştık. Oradan güney doğuya doğru, beyaz evler veya ev grupları ile dolu olan, dağlar arasındaki yaklaşık üç km'lik bir düz çukurlukta, geniş ovayı gördük. Kuzeybatı kenarından Gülekçayı'nın berrak, dağ mavisini taşıyan suları akıyordu. Yaz sularını Karasu'dan getiren bu çay, sol tarafta Sakarya'nın önemli bir kolunu teşkil etmekteydi.

Bu boğazdan bütün yönlerde açılan patika yollar vardı. Hatta dağ yamaçlarına kadar çıkan araba yolları bile mevcuttu. Bu yollar dağlık bahçelerin dış dünya ile canlı trafiğini temin etmekteydi.

Bu kutsallaştırılmış arazinin ismi Sivri Bahçeler'dir. (Yüksek yerlerdeki bahçeler anlamına geliyor.) Gülek köyünün arkasından aşağıya doğru taş(!) köprüyü kullanarak nehri geçiyoruz. Bu köyün göze çarpan temiz kulübeleri arasında bir tane alafranga yapılmış iki katlı ev düzenli pencereleri ile göze çarpıyordu. Böylesi çok nadir görülebilirdi. Tahtadan ve topraktan kulübe gibi evleri olan, hali vakti yerinde köylülere sık sık "Niçin kendinize daha iyi ev yapmıyorsunuz?" diye sordum. "Böyle bir ev yapmak delilik olmaz mı? Ben vergi vampirinden parayı saklayabilirim fakat evi saklayamam" diye cevap almıştım.

Gülek'te oturan zengin İbrahim Beyi ziyaret etmek istiyordum, fakat bugün planımız çerçevesinde hedefimiz olan Kuyucak'a ulaşamamaktan korktuk. Çünkü Türklerin aşırıya kaçan misafirperverliği ekseriya çok zaman kaybettiriyordu. Buna rağmen bu ziyareti ihmal ettiğim için daima hayıflanmışımdır. Oraya gidebilseydik daha iyi bir bölgede dolaşmış ve insanları bilgilendirmiş olurduk.

Ermelek'te bize katılan kılavuzumuz bizi Akçaören'de terk etti. Gülek'te bir köylü delikanlıyı yardımcı olarak yanımıza aldık ancak o da başından beri bizden hoşlanmadığı için rica, vaat ve tehditlere rağmen öbür tarafta Dinek'te bizi terk etti. Dinek'te yaşayan bütün erkekler Kuyucak-Sarıköy arasındaki yol yapımında çalışmaya gitmişlerdi. Bu şekilde çalışma Küçük Asya'da yol inşaatlarında görülen alışılmış bir usuldür. Bütün köyler nöbetleşe yaklaşık bir hafta bu şekilde yollarda çalışmaktadırlar.

Yeni bir kılavuz alamadık. Yalnız gitmek zorundaydık. Boğazın güney yakasına vardık. Güneybatıya giden yanlış bir patika yola girdik ve ancak anlatılmaz bir şekilde ve ümitsizce fundalıklar

¹⁰⁵ Beyazımsı harabe (Weisliche Ruine).

¹⁰⁶ Sakalsız sultan (der "Unbärtige Sultan") (A).

¹⁰⁷ Cevizli yer (Walnuss-Ort).

¹⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî taksimatının resmi kayıtlarını gösteren yıllık.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

arasında dolaşarak Sorkurköyü yakınlarındaki taşlık arazi üzerinden tekrar istenilen güney yönüne ulaştık.

Güneyden Sivribahçe'yi oldukça iyi sulayan Sorkurdere, aynı isimdeki köyün 1 km kuzey batısında beyaz mermerden oluşmuş bir kayayı yararak akmaktadır. Bu mermer kayanın içinde mermer tekneler/havuzlar oluşmuştu. Bu mermer teknelerden birinin içine oturarak çekilen bunca zahmetten sonra iyi bir duş alma ve banyo yapmanın tadına vardık.

Ermeni yardımcımız Thoros önden Sorkur'a gönderildi. Orada çok dostça karşılandık, iyi bir bakım gördük ve eskiden asker olan ve yöreyi de iyi bilen, istediğimiz vasıfta bir kılavuz bulduk. Bu kılavuzun gönlünü ona Moltke'nin bir portresi ile renkli bir madalya vererek kazanmıştım. -Bir zamanların Türk binbaşı idi- Öğleden sonra geç vakitler, kendimizi ırmakların ayırım tepesi olan Kartaltepe¹⁰⁹'nin üzerinde bulduk. Bu su ayırımı 870 metrelik Thynbis ve 1200 m'lik Sakarya üzerinde yükselmektedir. Batan güneşin harika akisleri manzaraya çok güzel bir renk katmaktadır. Kuzey, güney ve doğuya doğru neredeyse dörtte üçünü görebilecek şekilde manzara, ayaklarımız altına serilmiş bulunuyordu. Kuzeydoğuda sert bir nehir kıvrımı vardı. Bu kıvrım içinde tahminen birkaç km kuzeybatıda Uşakbük'e yakın Kuyucak-Beypazar yolu Sakarya'yı aşıyordu (65 derece manyetik Kartaltepe'nin kuzeydoğusu). Hatta güneyde Sarıköy'ün beyaz istasyon binası 25 km (168 derece manyetik güneybatı) uzaklıktan kesin olarak fark ediliyordu.

Bu son nokta ile demiryoluna olan topografik bağlantı sağlanmış oldu. Şahane tabiata hayran olma duygusuna bilimsel hedeflere varma zevkini karıştırmıştı. 8 km atla gittikten sonra ıssız bir meradan geçerek Muhaliç Kazasının ana merkezine vardık. Burası Kuyucak veya Muhaliçpazar diye bilinir. Yaklaşık 1500 kişinin yaşadığı bir yerdir. Buraya ancak karanlıkta ulaşabildik. Burada seyahatimiz boyunca ilk defa karşılaştığımız ve hükümetin makamca yüksek olan bir memuru oturuyordu. Bizi toplumdaki statüsüne uygun şekilde kabul etti. Kaymakam Ali Rıza, şişman, neşeli bir adamdı. Aynı akşam bizi evinde oldukça nazik bir şekilde ağırladı ve kalmamız için konağını tahsis etti.

2 HAZİRAN

Sabahın erken saatlerinde minareden arazinin topografyası hakkında yeterli kanaate sahip oldum. Her halefime, bir araziye bu şekilde incelemesini özellikle tavsiye ediyorum. İmam, minareye çıkma iznini her zaman seve seve verir, gezgin kişiye de arkadaşlık eder ve çoğunlukla o bölgenin en kültürlü şahsıdır. Kuyucak üzerinden iyi havalarda gidilebilir bir yol vardı. Bu yol Beypazarı'nı Beylikahır istasyonuna bağlıyordu. Telgraf hatları da Beypazarı'na ve Sarıköy üzerinden Sivrihisar'a gitmekteydi.

Sağ ve esen olduğumu bir telgraf ile memleketime bildirdim. Bizimkiler benden ilk haberi İnhisar'dan almıştılar. Bu arada hemen belirtiyim ki, uzaktan posta bağlantısına benzer olarak görülebilen herhangi bir şeye rastlamamıştım.

Kaymakam Ali Rıza ile birlikte bir kahvaltı yaptık. Bu kahvaltıda bir hükümet temsilcisi olan Ali Rıza, bıçak ve çatal kullanmıyordu. Çok defa yemeği tahta bir kaşıkla veya ilkel tabii bir çatal ile yiyordu. Öğleden önce saat 11'e doğru yola koyulduk. Yaklaşık 3 km genişlikte uzunlamasına bir platoyu geçtikten sonra sol tarafta Dinözü köyünü terk ettik ve Kuyucak'tan yaklaşık 600 metre daha aşağıda olan Thymbris platosuna doğru inmeye başladık.

Daha sonra kızgın güneş altında artık kahverengi olarak görünen meradan saatlerce gittik. Uzakta Küçük Asya'ya özgü bir manzara içerisinde insanda tuhaf bir etki bırakan demiryolu hattını gördük. Bununla birlikte mesafeyi kolayca kat etmemiz ve ona ulaşmamız zordu.

Ahmet çiftliği civarlarında Porsuk çayı (Thymbris)^{**} üzerindeki bir köprüden bahsedilmişti. Köprü eskiden mevcuttu ve ağaçtan yapılmıştı. Çürümesine rağmen geçilebilirdi. Fakat köprünün bu tarafındaki 1 km genişliğindeki bataklığı geçmek gerekiyordu. Bu bataklıkta karınlarına kadar su ve balçık içinde yürümek zorunda kalan atlarımız iki misli yorulmuşlardı. Çukurlara bata çıka giderken devrilme tehlikesi geçirdiler. Anadolu demiryoluna 145 km mesafeden refakat eden (yakınında bulunan) Porsuk çayı aşağı mecrasında -özellikle Sarıköy ve Beylikahır istasyonlarında- birçok bataklık meydana getiriyor; bu bataklıkların bir kısmı yaz ortasında bile kurumuyor ve demiryoluna yaklaşmayı zorlaştırıyordu. Bahsedilen araba yolunun Kuyucak'tan tren yoluna birleştirilmesi çalışmaları devam ediyordu. Bu yolun başlangıç kısımlarını bugün atla yaptığımız yürüyüş esnasında gördük.

Bir araba ile önümüzdeki 5 km'lik göl uzantısını aşmak bana pek akıllıca gelmedi. 8 km'lik bir çevre yolu dolaşılabilir ve sağ taraftaki dağ uzantısı aşılarak istasyona ulaşılabilirdi. Göl uzantısına köprü ve set yapmak çok para tutuyordu. Zaten bu parayı sağlamak da zor idi. 2 Haziran 1892'de biz

¹⁰⁹ Kartal tepe, kartaldağı (Adlerberg).

^{**} Türkçedeki karşılığı Porsuk çayıdır, fakat çeviride orijinal adı olan "Thymbris" şeklinde geçecektir. Ç.N.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

burada "Alman toprağı"na¹¹⁰ ayak bastığımızda, tren yolu tamamlanmaktan oldukça uzaktı. Alt yapı inşaatı hemen hemen bitmişti. Fakat üst yapı henüz tamam değildi. Yalnız önümüzdeki günlerde rayların döşenmesi gerekiyordu. Bu durum inşaat yönetiminin şaşılacak derecedeki gayretinin bir göstergesiydi. Gerçekten demiryolu Ankara'ya kadar aynı yılın sonbaharında açılabilirdi. Bütün inşaat için geçen toplam zaman 3 yıl idi. Demiryolu hattının mühendisi Bay Eperin ve hanımı Sarıköy yakınlarındaki geçici bir binada oturuyorlardı. Onların gösterdikleri, -"babadan kalma düşmanlıktan ve ırk çatışmalarından" uzak bir yer olan Şark'ta- bu samimi Fransız dostluğu gerçekten unutulmaz idi.

Bay Eperin'in penceresinden Kuyucak'ın yakınındaki Yelkentepe, manyetik kuzey yönünde açık olarak görünüyordu. Eğer haritada demiryolu işaretleri doğruysa, buraya göre Kuyucak, Kiepert'te (1: 250 000) aşağı yukarı 11 km doğuya kayıtlıdır. Son kısmı şöyle de yorumlayabiliriz: Her ipucunu eksikliğiyle birlikte kabul etmek gerekir. Demiryolu inşaat haritalarındaki her işarete ihtiyatla yaklaşılması gerektiğinden, bu hususta ilgilileri ikaz etmem şarttır. Benim gözlemlerime göre yan tarafta bulunan arazi krokileri tamamen güvenilmezdir ve bundan dolayı harita yapımı için kullanılması doğru değildir. Mühendis ve memurların hepsinin bilgisi de "demiryolu hattı"nın 300 metrelik sağı ve soluyla sınırlıdır. Ve her bilgi ve ilgi de bununla son buluyor. Ben yer yer dolaşarak şahsen ve daha sonra memleketimden ilgili kişilerle -Almanlar da dâhil- mektuplaşarak bu küçük bölge hakkında topografik bilgilere ulaşmak için boşuna gayret sarf ettim.

3 HAZİRAN

İyi bir istirahat ve dinlenmeden sonra, öğleden sonra asıl tren yolu hattında atla dolaştık. Bu hattın önündeki ovada Ak-kaya¹¹¹ bulunuyordu. Ak-kaya'nın içersinde bir mil uzunluğunda Kara-boğaz¹¹² denilen taştan oluşmuş bir kayalık boğaz vardı. Thymbris boyunca ilerledik bir sonraki istasyon olan Biçer'de, Posen bölgesindeki Ostrowo'dan çok kibar, nazik, aydın bir Alman mühendis - Bay Wronecki- tarafından mükemmel bir şekilde karşılandık.

4 HAZİRAN

Biçer'de bir iş bölümü yapmaya karar verdik. Arkadaşım, yol haritalarının uygulanmasına karar verdi ve Thoros'la birlikte güneye doğru Sivrihisar'a, oradan da Eskişehir'e gitti. Son noktadan itibaren Pozantiç kayası yönüne yeni bir rota çizdiler. Köplü-mayıslar'a kadar vardılar. Orada tekrar Tanderataniçman üzerinden Akbunar İstasyonu'na ve oradan da trenle geri döndüler. Grafgötzen, söz konusu sıradağlara yapılan yolculuğun sonuçlarına dair bilgileri bana verdi ve ben Sakarya taslağına bunları ekledim.

Kendime Altıntop Bey¹¹³'in vasıtasıyla yeni bir yol arkadaşı buldum. Bu arkadaş Ankara'dan, ülke ve insanları hakkında bilgi edindiğim ve şef mühendis Wraneck'in yanında çalışan Ankara doğumlu birisi idi. Tabii ki araştırmak istediğimiz bölgeyi diğer iyi seyyahlar gibi çok az ziyaret etmişti. Eski ve meşhur olan Gordion'un durumunu -muhtemel kalıntılardan- tesbit edebilmek bana mümkün görünüyordu. Bunları Kiepert, eski harabelerden hareketle Sakarya bölgesinde Engirü-suyun ağız yaptığı arazilerin bulunduğu yerlerde tahmin etmişti. Saat 8 civarlarında ana demiryolu hattı boyunca doğuya doğru gittik. Öncelikle Bozanköy ve Sağsızlar (Saghsyslar) yolunu birbirine bağlayan fakat köprüsü olmayan Thymbris'i geçmek zorundaydık.

Ilık-Viran¹¹⁴ tepelerinde bilinen tanınan (enine boyuna belirli yükseklikte ağaçlardan müteşekkil) bir sal olduğunu duyduk. 25 metre genişliğinde, 10 ayak üzeri derinlikte bir ırmak yatağı üzerine kurulmuş sala, teçhizatımızı (at eğeri ve malzemesi dahil olmak üzere) yükledik. Ancak atların yüzerek geçmesi gerekiyordu. Atlar yüzdükten sonra hayret verici bir beceriyle dik olan karşı kıyıya tırmanarak çıktılar.

Pursak Ovası¹¹⁵ burada aşağı yukarı dört kilometrelik bir genişliğe sahiptir. Daha sonra sağdan dalgalı bir yüksek arazi üzerinden geçer ve solda dikleşir. Ortalama yüz metre yüksekliğinde çıplak kalkerli (kireçli) platoya ulaşır. Platonun orta kısmında onun dik, katmanlı yamaçları ırmak civarlarında bütün Thymbris ve Sangarius ova arazisine damgasını vurmuştur. Halk dilinde manalı bir ismi vardır. "Kırma"¹¹⁶ denilmektedir. Yani bu "biraz kırılan" veya "blok blok kırılmış olan" anlamına gelmektedir. Bizdeki "Klippe" tabiri gibi. Yolumuzun 3,5 km kuzey yönünde, Ilık-Viran civarlarında, platonun ortalama yüksekliğinin üzerinde yarım ay biçiminde kaya çıkıntılarını geçtik. Ben bu çıkıntıları

¹¹⁰ Muhtemelen Almanların inşa ettiği tren yolu hattı kastedilmektedir Ç.N.

¹¹¹ Beyaz kayalıklar (Weissel Fels).

¹¹² Siyah geçit. (Schwartzter Pass).

¹¹³ Altın top. (Goldkugel. Ankara'da çok bilinen levantiner ailesinin ismi).

¹¹⁴ Sıcak (lyh) kaplıca yıkıntısı veya çökmüş banyo. (Verfallenes Bad) (A).

¹¹⁵ Doğrusu "Porsuk". (Dachs also Dachsfuss) (A).

¹¹⁶ Eski Türkçe'de "kırma" kelimesi başka bir açıklamaya göre "kale, istihkâm" anlamındadır.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

bu bölgenin (Pursak'ın 220 m yüksekliğinde) Biçer'den itibaren en önemli yüksek yerleri olarak görüyorum. Bu bölge "Keçi Kalesi" olarak adlandırılmaktadır. Tam zirvede Orta Çağ ve Roma'dan kalma 1,20 m kalınlığında duvar kalıntıları buldum. 3 m'ye kadar yükselen ve savunma amaçlı bir giriş bölgesi olan, ortalama 0,65 m uzunluğunda taşlarla iyi inşa edilmiş bu duvarlar kireçle örülmüştür. Bu duvar, kuzey cephesinin girişini -aşağı yukarı 150 m yüksekliğinde olan zirve düzlüğünü- tamamen kapatmaktaydı ve ırmak vadisine -güney cepheye- doğru iki tane derin kesilmiş "ravın" çok dik olarak inmekteydi. Keçi-kale isminin verilmesi bana "Hannibal'ın düşmanlarının üzerine öküzleri ve keçileri salıvererek kendi savunma askerlerini kurtardığı hikâyeyi" çağırıyordu.

Buradan yukarıya doğru görüş alanı her yöne açık, oldukça rahat ve kolaydır. Güneydoğuda "59 derece manyetik". Sivrihisar¹¹⁷'in tipik sünger taşları, doğuda "270 derece manyetik". Şabanözü köyü açıkça görülebilmektedir. Bu civarlarda aynı vadinin kenarında "Filcan Tepesi"¹¹⁸ denilen bir başka kireç tepesi yükselmektedir. Keçi Kalesi'nden yolsuz dağlık bir yoldan -Ömerli ve Gengeli köylerinin önünden kuzeye eski bir kalenin kalıntılarının bulunduğu yer civarlarında- Ahırözü'ne vardık. Oradan 300 m genişliğinde tamamı 23 km devam eden yarık araziye 9 km doğuya doğru takip ederek Sangirus ovasına ulaştık. Köseler köyü¹¹⁹ konaklamak için seçilmiş iyi bir yerd. Biz köyü tamamen terk edilmiş olarak bulduk. Köy halkı yaylaya göç etmişlerdi, bir odanın ön bölümünde geceledik. Gece boyunca köyde kalmış olan bir sürü aç kedi bizi rahatsız ediyor ve özellikle bizim erzakımıza saldırıyordu.

5 HAZİRAN

Köseler, ovanın batı kıyısı boyunca çok kıvrımlı bir güzergâhta akan Sakarya ırmağına bir km mesafededir. Bu son kısım burada takriben 12 km genişliğinde can sıkıcı bir görünüm sunmaktadır. Tamamen kıraçtır ve kenar kısımlarında yerleşim alanları bulunmaktadır. Orada Ankara keçilerinin otlayabileceği gür otluklar uzanmaktaydı. Burada kireç dağlarının içinde mağara oluşumları mevcuttu ve bunlar kışın keçiler için tabii ağıl oluyordu.

Köseler'in ahalisi yazın iki yaylaya çıkıyorlardı. Her iki yayla Sakarya nehrine yakın olup bu yaylaların suyu onlar için çok makbul, sevilen bir içecek su idi. Bir keçi çobanı bana dün "kaleh tşok eski, djenewis waqytlardan"¹²⁰ açıklamasında bulundu. Bu kale yukarıda zikredilen ırmağın civarındaki Çalaık (Tschalayk) çiftliği yakınlarında bulunmaktadır. Oraya ulaşmak için Sakarya'yı yüzerek geçmek gerekiyordu. Bu yüzden biz erkenden bir sonraki yaylaya, ırmağın karşı kıyısındaki Tekkeköy¹²¹ yakınlarında bir yere gittik. Çalaık Çiftliğinde sormamız üzerine kuzeye doğru yönlendirildik. Bunun için tekrar bir dönüş yapıp batı yükselteleri boyunca atla gittik. Ve Köseler'in direkt kuzeyinden dört km uzaklıktaki diğer yaylaya ulaştık. Burada derin ve coşkun akan, aşağı yukarı 50 m genişliğinde olan ırmak aşılacak zorundaydı. Oranın yayla sakinlerine iki meci diye karşılığında Pursak'ta kullandığım sal'ı taşıtma imkânı buldum. İki saatlik bir ilave çalışmayla kırık dökük salı hazır hale getirdik. Tarafımdan çekilen aşağı yukarı 20 metre uzunluğundaki naylon ip, köylülerin ekledikleri ile 35 metreye uzatıldı. Sonra kalan mesafe iki genç Türk tarafından ki bunlar göğüslerine kadar suya girdiler ve ipten tutarak sahildekilere ulaştırdılar. Bu kartalvari ulaşım biçimiyle, bizim teçhizatımız da yüklendi ve su içerisinde adeta batıp çıktı. Atlar ırmağı yüzerek geçtiler. Dik kıyıya çıkarken sudaki iki kişi tarafından desteklendiler.

Sakarya'nın yayla ile karşı karşıya olan sol kıyısında ovanın ada biçiminde 100 ayak yüksekliğinde kireç kaya platosu yükselir. Bunlara At Düşen Kıрма¹²² ve İn Kıрма¹²³ adı verilir. Batıda olan son ırmakla birlikte 1500 metre uzunluğunda bir dar boğaza benzer geçit oluşturur. Bu dar geçidin hemen çıkışında ikişer tane tepelik (höyük) yer alır. Batıdaki höyüğün diğer tarafında bir km ilerde Sakarya, bir kayalık dar boğaz içersinden akar. Bu girişin sağ tarafında, ırmakta ada oluşumu ve çok hızlı akıntı sayesinde bir değirmen dönmekteydi ve Ankara keçisi çobanları için bir yerleşim yeri olarak bilinen Çalaık çiftliği¹²⁴ ise sağ kıyıda yaklaşık otuz metre yüksekte yer almaktaydı. Çiftlik sahibi tarafından hüsnükabul gördük ve o civarda bana rehberlik yapacağına dair söz verdi. Öğleden sonra saat dört idi. Kısa bir dinlenme ve sade bir kahvaltıdan sonra yaya olarak yola koyulduk. Topografik el âleti dışında, bir de kendimizi çoban köpeklerinden korumak için uzun bir değnek aldık. Kulübelerin

¹¹⁷ Genişliği benim gözlemlerimle örtüşürken Kiepert'te bu yer, demiryolu hattına bağlantılı olarak güney yönünde 8 km uzaklıktadır.

¹¹⁸ Fincan dağ (Fincan biçimindedir.). (Tassen-Berg)

¹¹⁹ Ucu sivri sakallılar (Spitzbärte).

¹²⁰ "Kale kalıntıları çok eski, Cenevizliler döneminden."

¹²¹ Karacaahmet Tekkeköyü: Köyün yakınlarında bulunan bir mezar taşındaki "Karacaahmet" isminden dolayı bu ad veriliyordu.

¹²² At düşüren yarık. (^{At-düşen-Kyrma}).

¹²³ İn (mağara) çatlağı. (In-Kyrma).

¹²⁴ Tchalayk=Doğu Türkçesinde Tschalay=Bir yirtici kuş türü (A). ("Çağlayık" olabilir Ç.N.)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

batısından keskin bir yokuşla geniş bir kaya platosuna çıktık. Birkaç yüz metreden sonra siyah taşlar arasında eski bir temelin izleri açıkça fark ediliyordu. Toprak seviyesinin üzerinde hiç taş duvar kalmamıştı fakat geniş temel, inşaatın, yapıldığında çok sağlam ve uzunca olduğunu gösteriyordu. Caddenin şekli özellikleri ilerledikçe fark ediliyordu. Daha sonra solda güneyde Çalaık'tan 2,5 km batı yönüne doğru bir büyük kayalık tepe belirliyordu. Sonuncusuna tırmandık. Düz zirve yaklaşık 40-60 m batıya doğru uzanan elips şeklinde bir yarığa sahip idi. Orası sklopik duvarla çevrilmişti. Özellikle kuzeye doğru, kısmen sağlam, bir metre genişliğinde çok sayıda kaide, toprak üzerinde yükselmekteydi. Batıya ve güneye doğru koni biçimindeki kaya, 150 m derinliğinde Sangarius'a doğru dik olarak inmekteydi. Bu ırmağın boğazı bir zamanlar burada bulunan şehri iki taraftan sarmakta idi. Çünkü diğer tarafta sol kıyıda da kayalar aynı şekilde yükselmekteydi. Akşam güneşi siyah kütleler halindeki bazalt kayalıkların üzerine altın yıldızı gibi düşüyordu. Bu taşların yeşil kısımları parlıyordu. Bu arada bütün arazi gümüş renginde parlayan Ankara keçileriyle kaplanmıştı. Bu harika ve unutulmaz bir manzaraydı. Yakında ve uzakta hiçbir köy yoktu. Çiftlikte yerleşim alanı olarak sadece bir korunak vardı.

Acaba burada Gordium mu bulunuyordu?! -Bu isim Kiepert tarafından Sangarius ve Engürisuyunun birleştiği yer için verilen addır. Bu eski yerleşim alanının izleri tesbit edilmeden verilmiştir. Bu bölgeyi 1837'de son ziyaret eden kişi olan Ainsworth de bundan bahsetmemektedir.

Eski meşhur Frigya kralına ait tahtın durumunun araştırması zor olduğu için, bir topografik, arkeolojik "Gordion düğümü"nü çözülmesi gibi görünmektedir. Ancak bu düğümün burada bir kılıç darbesiyle kesilmesi mümkün görünmemektedir. Burada tuhaf bir ifade vardır: Türklerin çözülmeyen düğümü anlatan "Gör-düm" ifadesi kelime olarak kördüğümüne tekabül eder.

Ben bu kelimeyi öncelikli olarak genç bilim adamı, -benim bu yaptığım çalışmaları Gordium hakkında kaynak olarak da kullanan- meslek uzmanına bırakıyorum. Bay Dr. Filolog G. Türk (Breslav) bunu şöyle ifade etmektedir:

Gordion, Gordioion ve Gordie şeklinde de söylenen yer, ilk çağlarda Frigyalıların başkenti¹²⁵ olduğu zaman Sangarios¹²⁶ ırmağında bulunmaktaydı. Büyük İskender, Kelaynay'dan itibaren meşhur efsanevi yere geldiğinde kral sarayı ile birlikte yüksek bir şehri karşısında bulur. Bu aynı zamanda Zeus'un tapınağı olarak da zikredilir.¹²⁷ Buna karşılık yarım yüzyıl sonra Konsül C. N. Manlius Vulso, Galatalılara karşı yaptığı haçlı seferlerinde Gordion'a geldiğinde (İ.Ö. 189) şehrin şanına layık olan bir kısım orijinal önemli kalıntılar kaybolmuştu. Polibius, buna şu ismi *πολισμάτιον* vermektedir; Polibius'un eserini kullanan ve onun eksik bıraktığı yerleri dolduran kişi olan Livius, Gordion şehrinin o zamanlar ahalesinin olduğunu ve normal bir Anadolu şehri olduğunu ve ticaretin de canlı olduğunu belirtmiştir. Muhtemelen Galatalıların seferleri zamanında etrafında kale yoktu. Aksi takdirde halk, Manlius yaklaştığında, savunma yapmadan orayı kolay kolay terk etmezdi.¹²⁸ İskender'in zamanında şehrin savunma gücünün olup olmadığı halen şüphelidir. Çünkü Plutark, Gordion'un isminden sadece şu ifadeyi kullanmaktadır: (Bkz. Şekil 12) Curtius III,1,11. (Bkz. Şekil 13). Belirsiz olarak şu ifadeleri söylüyor ve Orosius III, 16, 5 (Yunanca ibare ve latince ibare) bütün bunları, Sardes'le çok üzücü bir kıyaslama olarak değerlendirmiştir. Burada Kelaynay ile bir karıştırma söz konusu olabilir.

Gordion'un durumu hakkında daha önce de zikredilen Livius'ta ve bundan başka bir de Curtius'ta¹²⁹ "üç veya iki deniz uzaklığında olduğu" ibaresinden başka maalesef kayda değer bilgi bulamadık. Justinus'un XI,7,3 sunduğu (*Post haec Gordien urbem petit, quae posita est inter Phrygiam maiorem et mironem*) ve Stephanus von Bizans'ta da yer alan ifadeler (Bkz. Şekil 14) bize çok fazla aydınlatıcı bilgi vermemektedir. Tek işe yarar ışık, Manlius'un Polibius ve Livius civarlarına yaptığı seferi hakkında yazılanlardan kalmıştır. Manlius, -Beodos vetüs ve Anahura hakkında- Synada tarafından, Alandera'nın kaynağına dayandırılmaktadır. Abassium hakkındakiler de yine Alandera'ya dayanır, bunun üzerine Tyscon (Tyscos?) köyüne ve Plitendum ve Alyatti üzerinden ordusuyla yavaş

¹²⁵ Plinius da tam ifadesiyle şöyle anlatılıyor. Nat. Hist. V, 146: Simul dicendum videtur et de Galatia, quae superposita agros maiore ex parte Phrygiae tenet caputque quondam eius Gordium. Midas'ın kral tahtı Curtius'ta şöyle anılmaktadır: III, 1, 11: Tunc (sc. Phrygia) habebat nobilem quondam Midas Regiam. Gordium nomen est urbi & c. Desgl. Plutarch. Alex. 18: (Bkz. Şekil 14. Bu dipnottaki Yunanca ibareler Şekil 14'te toplu olarak verilmiştir.) Benzeri Strabo'da XII, 568: ... vs. Basit olarak Frigya şehri Xenophon, Hellen'de şöyle zikredilmektedir. I, 4, 1: ...; Yine aynı şekilde Arrianus, Anab. 1, 29, 5: (Kavram, ifade, tanım) ... şöyle uzatılabilir. Açık bir ifade Anecd. Oxon'da (Cramer) II, p.197: ...

¹²⁶ Bu daha önce ifade edilen Strabo'nun dışında Curtius'ta geçmiştir. 1.1.: Gordium nomen est urbi, quam Sangarius amnis praeterfluit, ve Arrianus 1. 1.: ... (Bkz. Şekil 14).

¹²⁷ Arrian. II, 3: (Bkz. Şekil 14). Curt. III, 1, 11: Jovis templum intrat.

¹²⁸ Polyb. XXI, 37: (Bkz. Şekil 14). Liv. XXXVIII, 18: id (sc. Gordium) haud magnum quidem oppidum est, sed plus quam mediterraneum celebre et frequens emporium. Tria maria pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen et alterius orae litora, qua Cilices maritimi colunt; multarum magnarumque praeterea gentium finis contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere.

¹²⁹ C. III, 1, 11: quam Sangarius praeterfluit pari intervallo Pontico et Cilicio mari distantem. Inter haec maria angustissimum Asiae spatium esse comperimus utroque in artas fauces compellente terram.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

bir yürüyüşle Akslos terra'ya gelmiş. Burada Cuballum civarlarında düşmanla karşılaşmış ve sonra ilerlerken ihtiyat tedbiri almış, tabii ki bu tedbir sebebiyle yürüyüş daha da yavaşlamıştır. Cuballum'dan Sangarius ırmağına gelebilmek için Manlius'un en azından iki güne ihtiyacı olmuştur. Bu durum Livius'un şu sözlerinden anlaşılmalıdır: (XXXVIII, 18, 7 continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen venisset) Sakarya nehri köprü kurularak aşılmış (Pol. XXI, 37: (Bkz. Şekil 15) Liv.: Cum ad Sang. flumen venisset, pontem... facere instituit) ve ordu karşı kenara mevzilenmişti. Geçiş yeri Sakarya'nın mecrası doğrultusunda aranmak zorunda kalınmış ki, bu da büyük ihtimalle doğuya doğru idi. Irmağın kuzeye doğru aktığı alt taraflarda sol kıyıdan karşıya geçmek anlamsız idi. Manlius, kışlada başpiskopos Pesinus'u elçi olarak kabul etti. Bu karşılaşmanın hikâyesi Livius veya bir Bizans tarihçisi tarafından biraz değiştirilerek bize aktarılmıştır - Aşağıda (c. XXIII, 8) Claudius Quadrigarius ve Antium'dan Valerius'u bizzat kendisi adlandırmıştı-. Orada elçi, ırmağı geçtikten sonra karşılanmış ve Konsül'ün, ilk defa, orada duracağı ve kışla inşa edeceği hakkındaki kehanetlerinin gerçekleştiği görülmüş. Bir diğer yürüyüş orduyu Gordion (Postero Die Ad Gordium Pervenit) yakınlarına getirmiş. Bu yürüyüş Manlius'un bilinen yürüyüşlerinden biri olarak kabul edilirse, en iyi ihtimalle iki-üç mil yürüdükleri anlaşılabilir. Manlius bunun en az iki katı kadarını daha yerine getirmesi gerektiği halde gerçekleştirememiştir. Livius'tan aldığımız bu bölüm tam olarak açıklanmıştır. O, Thymbres'in ağzında -güneyde- yer almıştır.

Bir başka mesele de burada tabii ki, bu kaynağın tam güvenilir olup olmadığıdır. Dikkatli bir inceleme ile -çok kuvvetli deliller olmadığı müddetçe- bunun doğru olmadığı görülecektir. İlgili çağa ait kalıntıların bulunuşu, bunun için yeterli bir kanıt değildir. Çünkü Strabos'un raporuna¹³⁰ göre Sakarya kenarında daha başka eski şehirlerin bulunabilme ihtimali vardır. Strabo, aynı yerde Gorbeus adında bir yerden bahsetmekte ve bu yerin Dejotarus tarafından yok edildiğini anlatmaktadır (Bkz. Şekil 16). Belki Gordion da aynı kaderi yaşamıştır. Gordion hakkındaki eski bilgilerle yetinilmez. Gordiukome ve Bolu civarındaki Juliopolis hakkında söylenenler 300 yıllık bir hatadır ve tamamen yok olduğu kesin değildir. Gordiukome'ye, Strabo ve Plinius tarafından değinilmiştir. Strabo'nun zikrettiği (XII, 574): Οὐτοχ'δαν (Yani çete lideri Kleon, Oktovian ile Antonius arasındaki mücadelede çok önemli bir rol oynamıştı) Yunanca ibareler'den anlaşıldığına göre (Bkz. Şekil 17) adındaki bir yerin daha sonra Kral Augustus şerefine Juliopolis ismini aldığı ortaya çıkmaktadır. Strabo'nun zikrettiği kısmı elde etseydik, her iki yerin de ortak geçmişini Juliopolis'e istinat ettirmek için Gordiocom'u kesinlikle Gordium ile örtüşürürdük. Allah'tan ki, Plinius bu çevre hakkında şüphe bırakmayacak bilgiler vermiştir. Çünkü o, bu yeri (V, 32) Propontis'te, Asya şehirlerinin bulunduğu (Abydus, Percote, Lampsacus, Cyzicus daha sonra da Dascylos ve Apamea'yı (Myrlea) takip ederek) ortada bir yeri zikretmiştir. Strabo'nun Juliopolis'i zikretmesinden burasının Gordiucome ile aynı yer olduğu ortaya çıkmaktadır: Urbs fruit immensa Atussa nomine, nunc sunt XII civitates, inter quas Gordiucome quae Juliopolis vocatur. Bolu civarındaki Juliopolis'in durumu hakkındaki bilgidir: -Burada söz konusu olan üçüncü şehrin yeridir- Ptolemäus, Georg. V, 1, 14, Itinerarium Antonini p. 142, Wesseling, Itiner. Hierosolymitanum p. 574 W. ve Procopius, De aedificiis V, 4, ilgili kısımlar şöyle yer almaktadır: Ptol. V, 1, 14. (Bkz. Şekil 18). (57° uzunluk) (Bkz. Şekil 18) (41° 40' genişlik), (Bkz. Şekil 19) (57° 30', 41° 40'), (Bkz. Şekil 19) (58° 40', 41° 40'), (Bkz. Şekil 19) (59° 30', 41° 45'), (Bkz. Şekil 19) (60° 10', 42°) ifadeleri sayesinde yeri tam olarak belirlenmiştir.

Itiner. Anton. p. 142 W.: Dadastana XXI Juliopolim XXVI m.p. (Nicea'dan Ancyra yolu üzerindeki istasyonlar.)

Itiner. Hieros. P. 574 W.: mansio Dadastan. VI, mut. Transmonte VI, mut. Milia XI. Civita: Juliopolis VIII m.p.

Proc. De aedificiis V, 4: (Bkz. Şekil 20)

Bu bilgiler belirli bir noktaya kadar doğrulanmaktadır. Bu nokta Lejean'ın bulunduğu (Bulletin de la Societe de Geographie, Paris 1869, S. 63 f.) kalıntılara kadardır. Lejean buraya Juliopolis'i koymakta haklıdır, ancak ikinci isim olarak Gordion'u eklememesi gerekirdi. Daha önce söylenenlerden de Gordiukome isminin -ki bu Kiepert'in haritasında¹³¹ da aynı yerde görülmektedir- eklenmemesi gerektiği anlaşılmalıdır.

Değişiklikten önce bunu ilk belgeleyen biri olarak ben, Glareaneus Loritus'u (Heinr. Loriti aus Molis, Kanton Glarus, 1488-1563) onun Livius'a koyduğu şerhi kendime göre açıklama gereği duydum, XXXVIII, 18¹³². Bu hususta Wesseling, Itinerarium Antonini'nin ek kısmında uyarıda bulunmuştur.¹³³

¹³⁰ Str. XII, 568: (Bkz. Şekil 21) &c.

¹³¹ Bkz. Kiepert, Beitrag zur inschriftlichen Topographie Kleinasiens (in den Monatsberichten der Berliner Akademie 1863), S. 322.

¹³² Adnotationes ad Livium (Basileae 1540)'da Drakenborchschen'de Livius'un bilgilerine rahatlıkla ulaşılabilir: Gordium olim Galatae caput fuisse Plinius auctor est lib. 5 capite ultimo. Strabo antem suo tempore in vicum redactum scribit... Adicit Strabo

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Fakat Mannert (Geogr. D. Griechen und Römer, VI, 3, S. 72 ff. d. 1. Aufl.), Cramer (Description of Asia minor, I, S. 212) ve Forbiger (Handb. D. Alten Geographic, II, S. 367) bu eski yanlışlığı ileriye doğru taşımaya devam etmişlerdir. Güvenilir kaynaklardan alınan bilgiler Ritter'in Jeolojisine dayandırılır. (Bd. 18, S. 561 u. 562). İlk defa Mordtmann'ın "Gordium" Pessinus, Sivri Hisar (in den Sitzungaberichten der Bayr. Akad. Der Wissensch., 1360, S. 169 ff) adı geçen bu makalesinde yeni belgelere dayanan bir itirazı yer almıştır. Fakat bu açıklama da istenildiği gibi yerini bulmamıştır. Çünkü daha önce vurgulandığı gibi Lejean, 1869 yılında ileri sürülen belgelerden öteye geçmemiştir. Onun iddiaları Encyclopaedia Britannica zu Gerunde'de yer alan "Gordium" makalesine dayanmaktadır. Head da Hist. Numorum, S. 443, Bithynion (Bolu bölgesi) içinde Juliopolis'i Gordion'la eşdeğer olarak kullanmıştır. Görüldüğü üzere bu konuyu tekrar ele almak gerekmektedir.

Bunlara ve eski usta Kiepert'in anlattıklarına rağmen Gordium'u sadece Çalaık kalıntılarında aramamaya ve onu keşfetme onurundan vazgeçmemeye karar verdim. Böylece geleceğin tecrübesiz araştırmacılarına yol göstermek istedim. Livius'dan şehrin durumu hakkında ayrıntılı bilgiler edinebiliyoruz. Galataischen (Galatalılar) yani Gordium ve civarındaki Tolisto Bogierler Roma ordusu yaklaştığında kadın, çocuk-çocuk ve mal-mülk ile kendilerini savunmak için Olympus dağlarına kaçtılar. (Liv. XXXVIII, 18). İlk bakışta o önlü Olympus ismini öncelikle alçak dağ gruplarının temsil ettiği görülür. Bu dağlar Küçük Asya'nın eski coğrafyasında sadece bu coğrafyaya has hakim sıradağlar sisteminin özelliklerini taşırlar: Olympus Bithynicus (Kar-düz dağ)¹³⁴, Olympus Galaticus (Aladağ)¹³⁵. Sangarius ırmağının yaklaşık 100 km kuzeyinden itibaren yükselen Aladağ'ın, kendi çıktığı yerlerin ismini almış olması gayet anlaşılabilir bir durumdur. Diğer taraftan benzeri antik adlandırmalarla alçak dağlarımız da vardır: "Sadece Olympia civarlarında bulunan Alpheios'daki Olympos, kütle tepeliklerden oluşur ve Kıbrıs üzerindeki her iki Olympos bu adanın orta sıra dağlarının yüksekliğinin tahminen 1/3'ü kadardır." (Kiepert).

Livius, Olympos'un konumu hakkında geniş açıklamalara yer vermiştir. Bunlar daha çok askerî ve taktik anlayışıyla işaretlenmiş ve muhtemelen Polibius'dan alınmıştır. Buranın ileri kısımlarında dağ tam olarak tasvir edilmiş ve yakınlık itibarıyla tahminen 8 km mesafede Manlius konuşlanmıştır. Aşağıdaki sözler onunla ilgilidir: "ab septentrione arduas et rectas prope" "meridiana regione terrenos et placide adelives ad quendan finem colles"; Saldırma esnasında üç giriş söz konusudur: tria itinera: Bunlardan en kolay tanımlananı güneyden "medio monte qua terrena erant", diğerleri "duo diflicilia ab hiberno solis ortu et ab aestivo occasu", kuzeydoğudan ve kuzey- batıdandır.

Güney-doğu Sivrihisar civarlarında araştırma yapacak olanlara Sivrihisar'a (Pessinus), yani şimdilik Gordium demek zorunda kaldığımız yerdeki dağ gruplarını göz önünde bulundurmalarını tavsiye ederiz. Bu dağ grubu yukarıdaki dağ tasvirine uymaktadır. Livius'un tasviri, Tolisto Bogier'in Reduit'ini işaret etmekte ve yakın civardaki araziden hisar biçiminde yükselmekte olduğunu ve bunun da Gordium'dan çok da uzakta bulunmadığını ima etmektedir.

Fakat biz tekrar Çalaık kalıntılarına geri dönüyoruz. Şüphesiz ki burada çok eski bir şehir bulunmaktadır. Bunun ismi belki daha sonra tam olarak etrafın araştırılması ile ortaya çıkarılabilir. Yazıtlarda ve araştırılan taşlarda bunu ima edecek herhangi bir keşifte bulunamadık ki, burasının krallık döneminde ve orta çağda ekilip dikilmeye müsait olmayan bir bozkır; diğer taraftan ordunun konuşlanmış olduğu tek yerleşim alanı olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak şimdiki kadar yapılan kazılardan net bir şey bulunamamıştır. Benim mihmandar arkadaşım beni ikinci namazında (*burada Türkçe ikinci namas denilmekle birlikte iki tire içinde Almanca "Abendgebet=akşam namazı" yazılmıştır. Ç.N.*) evde olmalıyım, dedi. Güneş siyah kayaların arkasından batmaya başlamıştı. Biz ırmak boyunca yürüyüşe geçtik. Zirvesinde sanki bir küçük kale varmış gibi görünen ikinci bir alçak kaya kütesini solda bırakarak yürüdük. Bu tepeye çıkmak için vakit yoktu. Doğu ayağından tırmanarak çıktım ve kıyı kayalarının üzerinde sanatvari bir amfi tiyatro gördüm. Belki de bu eski antik şehrin tiyatro sahnesinin yerini işaret etmekteydi.

6 HAZİRAN (Paskalya Pazartesi'si)

Yola koyulduktan sonra "yatak" (keçi ahır) önlerinden Çalaık'ın en yüksek tepesi olan ve Sakarya ırmak yatağından 250 m yüksekte bulunan Gözleyik Tepe'den, kapsamlı, yüksek ve ilginç bir yarım bakış açısına sahip olduk. Özellikle güney-doğuda dik, açık karakteristik bir şekilde düzleştirerek yapılmış Yazhöyük¹³⁶ (335 derece) ve sağ tarafından biraz geride bir Pebi'nin (340 derece manyetik)

Cleonem quendam ex Gordio rursus urbem feeisse et Juliopolim appellatione. Plinius libro iam dicto ait Gordium Comen postea Juliopolim dictaru.

¹³³ S. 142: Gemina hoc nomine in Bithynia urbs fuit: ea quae Gordiucome ante appellabatur., de qua Strabo XII, p. 574, et Plinius V, c. 35, circa Olympum montem fuit neque adeo cum hoc componenda.

¹³⁴ Karlı plato sıradağları. (Schnee Plateau-Gebirge).

¹³⁵ Alacalı sıradağ (Buntes Gebirge).

¹³⁶ Düz tepelik. (Platter Hügel).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

batısında kaya düşüşü dikkat çekmekteydi. Her ikisinin -Sangarius ve Tymbris'in- ortak aktıkları kısımlar ve demiryolunun hemen bitişiğinde bulunan kısımlar mihmandarım tarafından çok iyi biliniyordu.

Bu yöner Biçer ve Keçi Kalesi istasyonları ile ilgili haritaların oluşturulması esnasında verilen uzaklıklara da tamı tamına uymaktadır. Sol tarafta Mustlum'un söz konusu ovası genişlemekte, doğudan Çilek¹³⁷ ile sınırlandırılmakta ve Bacı dağı¹³⁸, Ankara ırmağının kuzeyinde bu bölgede Çarsu adını almaktadır: Bu isim Ainsworth'da sadece İstanos civarlarında Engüri-su ile birlikte akan kol olarak yer alır. (Kiepert'de Ova çayı şeklinde geçer). Çilek, Bacı ve Girmes dağı'ndan müteşekkil sıra dağı grubu, Kiepert'in haritasında Quast (Ergh. 94, s.53, 1) Kardeşlerin seyahatleri sayesinde 1/250.000 ölçeklidir. Ayrıca Yüzbaşı Anton'un ayrıntılı araştırmaları ve bana ulaşan belgelerde de kayıtlı bulunmaktadır. Quast Kardeşler İstanos'dan Anayurt¹³⁹ üzerinden Adatepe'yi solda bırakarak Engüri-su üzerinden Bacıköy'e, oradan da sıradağlar üzerinden Şabanözü'ne ve daha ileriye doğru ova içersinde Yazhöyük-Pebi'ye¹⁴⁰ gitmişlerdir.

Gözleyik'in altından kuzeybatıya doğru bir düz dağı sırtı uzanmaktaydı -ki ben başta bunu her iki ırmağın birleştiği yere varmak için takip etmek istemişim- İrmaktan geçiş hiçbir araç olmadığı için yine problem olacaktı. Bu yüzden, etrafta kısa bir araştırma yaptım ve Meşecik¹⁴¹ köprüsünden geçtim. Orada Çarsu içersinde bir banyo yaptıktan sonra mihmandarımla yaklaşık 150 m aşağıda, sağ kıyıda zor bir patika yoldan devam ettik. Köprüden iki km mesafede yolumuz kare bir boğaz içersinde başka bir yolla çatallaşmakta, bu yol Teçenler¹⁴² ve Taar köyü¹⁴³ üzerinden yaklaşık sekiz saatlik bir yoldan sonra Beypazarı'na ulaşmaktadır. 1,5 km arka taraftan iniş başlıyor ve ben dik inen patikadan atımı yedeğime alarak Talaçlı-bunar¹⁴⁴ civarlarında tekrar Sakarya vadisine indim. Buradan 2,5 km yukarda Engüri-su (veya Çarsu) ile birleşen ırmak, kayalar arasından ortaya çıkmaktadır. Her iki ırmağın da çatallaştığı yere çıkıncaya kadar maalesef maiyetimdekileri bırakmak zorundaydım. Buna rağmen onlar olmaksızın Çalaık'ın eski şehrinin bütün konumunun açık bir resmini daha sonra taslak biçiminde verdiğim şekliyle elde ettim.

Özel bir dikkatle bakıldığında bu yerleşim alanının daha güvenli, daha sağlam konumda olduğu anlaşılır; üç yönden ortalama 2,5 km genişliğinde ve 4 km uzunluğunda ırmak çatalındaki arazi her tarafından 100 ayak yükseklikteki dik kenar ile çevrilmiştir. Yine güney doğu cephesi, çok zor tırmanılan kaya düşüşleri ile ovaya karşı yönelir. Eski kale kalıntılarında dört uzantı bulunmaktadır. Bunlar büyük ve küçük kale olarak adlandırılmıştır. Bir üçüncüsü ise Kara-Sivri ismiyle Gözleyik'in kuzey batı sırt yamacında olan en dış zirvesini teşkil etmektedir. O kaleye çıktım. Burada, rehberimin ifadesine göre harç ve taşla örülmüş eskiden kalma bir duvar olmalıydı. Dördüncü uzantı, Kale-Başı ise bu ırmağın paralel akan kollarının -Sakarya'nın sağ kolunun- alt tarafında, bizim yolumuza yakın bir yerde bulunmaktadır. Bir kaya tepesi üzerinde bulunan bu uzantıdan sadece kuzeydoğuya doğru tırmanılabilir ve ırmağa doğru 68 m tam dik olarak inilir. Onun zirvesi, 50 m uzunluğunda, 35 m genişliğinde bir düzlüğe sahiptir; kuzeyden ve kuzey doğu kenarından bir metre yüksekliğe kadar sağlam ve hiçbir bağlantı malzemesi kullanmaksızın yapılmış, yaklaşık üç metre boyunda çokgen biçimli duvarı taşımaktadır.

Kale, batı tarafında düz ova istikametinde bir yola ve böylece de eski Juliopolis'ten gelen yola hakim konumdaydı ki bu yol burada ırmağın çatallaşmasına uygun bir şekilde kuzeyde -Ancyra- ve güneyde -Gordion (?)- istikametine ayrılmaktaydı. Çalaık ve Çengeler yakınlarındaki höyük, ikinci yolun yönüne de işaret etmekteydi. Yerin tasvir edilen güvenliği, su ile çevresinin çok çabuk bir şekilde doldurulması sayesinde savaş zamanlarında daha da artabilmekteydi. Onun önünden dik bir çengel

¹³⁷ Çilek sıradağları. Bu isimle demiryolu haritasında da yer alır.

¹³⁸ Doğu yamaçta bulunan köylere verilen isim (bkz. s.4 (24 Mayıs) 6).

¹³⁹ Ana=mutter anlamındadır. Fakat aynı zamanda bir şeyin en önemli kısmıdır. Jurt=Yurt ise çadırılı ordugah, yani asıl konuşlanma yeri. (A).

¹⁴⁰ İleride araştırma yapacak kişileri benim kuzenim olan Quast'ın bana anlattığı ilgi çekici bilgilerden mahrum bırakmak istemiyorum. Bu bilgiler Ankara tarafındaki son istasyon Sıçanköy'den çok kolay ulaşım sağlanabilecek olan ve 1887 yılında İstanos'ta bulunan bir kaya hakkındadır ki bu, Mülk (özel mülkiyet, bu Mirieh=Miri'nin tam tersidir; devlet malı anlamına gelir ve vakıf=dini bir kuruluş, kilise malı) köyünün altı saat kuzeyinde sıradağ kenarında bulunur, çeyrek saatte ulaşılır ve yaklaşık 100 basamak tırmanmak gerekir, bu basamaklar duvar içersinde yükselmektedir. 50 basamak çıktıktan sonra üç metre yüksekliğinde ve iki metre genişliğindeki bir kapı sayesinde kayalıkların içine sevk eden bir merdivene ulaşılır. Burası öyle bir genişliktedir ki on insan yan yana gidebilir. Mülk köyünden sekiz dakika uzaklıkta eski bir kilise yıkıntısı ile Karala köyü bulunur. Bir saatlik mesafede (?) Karataş civarlarında bir değirmen bulunur ki burada, taşkın sular tarafından getirildiği söylenen, üzerinde bir aslan ve bir kız resmi bulunan mermer parçaları vardır.

¹⁴¹ Mesche=Meşe, meschedschik=Küçük meşeler (A).

¹⁴² Yabancı keçiler. (Tedschenler=Teçenler) (A).

¹⁴³ Çiçek saksısı köyü (Blumen Topf-Dorf).

¹⁴⁴ Muhtemelen Tellaklı Pınar'dır, dellak=Farsça hamam hizmetlisi.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

içersinde ovanın içine doğru yönelen çıkıştan itibaren ırmak, yaklaşık 1,5 km boyunca kaya duvarından 150-200 ayak (50-60 m) aşağıda akıyordu.

Bu ırmağın kollarından birinde bulunan değirmenin sahibi, maalesef çok geç fark ettiğim Ermeni Baliosoğlu Artin idi. Bana -eski bir köprünün kalıntıları dışında- bir ırmak bendinin izlerinden bahsetti. Bu bent, kaya duvarlarının içinde, değirmenin alt tarafında halen görülebilir durumda olmalıydı: Kıyı kayalıklarının içinde bir kapak vardı, Artin'e göre bu kapak bir su bendi için inşa edilmişti. Biraz ileride, sol kıyı kayalıkta aşağıya doğru yaklaşık bir ayak çapında demir bir çerçeve kalmış olmalı ve sağ kıyıda da tam onun karşısında benzer bir çerçeve bulunmalıydı.

Böyle ilginç bir eski şehir kalıntısının çok iyi araştırılması tavsiye edilmekteydi. Şimdiye kadar böyle bir araştırmanın vuku bulmadığı, oraya anayoldan ulaşmanın çok zor olduğundan anlaşılabilirdi. Bu anayol, ilk çağlarda kuzey ve güneye uzak bir yerden geçmekteydi. (Nicaea-Ancyra ve Dorylaeum – Ancyra).

Burayı, 1892'deki paskalya günlerinde ziyaretimden sonra iki seyyah daha ziyaret etmişti: İlki, Yüzbaşı Anton 1893 yazında (Bkz. onun burasıyla ilgili raporu); Anton, kötü hava şartları ve diğer zorluklarla mücadele etmek mecburiyetinde kalmış, buna rağmen akıntı kollarını tam olarak tesbit edebilmişti. İkinci seyyah Dr. Körte'dir. Körte de bu mevkiyi 1894 yazında ziyaret etmiştir. Körte, Anadolu tren yolu hattı çevresinin arkeolojik araştırmalarını ve bilhassa da "Manlius'un Synnada'dan Gordium'a kadar gidişin" araştırılmasını kendisine özel bir görev olarak görmüştür.

Bu keşif gezisinin bütün sonuçlarının yayınlanması zaman alacağından; bunların bir kısmını incelemem için bana müsaade edilmişti, ben de ilgili kısmı buraya aktarıyorum:

Körte, Buza üzerinden Tokat'a gitmiş, burada Eskişehir Çifteler tren yolu etrafında bir takım yazıtlar bulmuştu. Oradan da daha ilerde Kümbet, Yazılıkaya (söz konusu olan "Midas mezarlığı", Körte'ye göre bu, mezar değildi!), Gazlı-Göl-Hamam, Afium(Afyon)-Karahisar, Cifut kasabası (Synnada) üzerinden Sidi (Seydi-Seyyit) Gazi'ye gitmişti. Buradan itibaren, ona göre Manlius'un seferi, Kara-aslan, Süleymaniç ve Emirdağ üzerinden iyi takip edilebilmekte fakat daha sonra iş zorlaşmaktadır.

Emirdağ'ın Sakarya'ya kadar olan yaya yolu o kadar küçüktür ki, Livius'un aktardığına göre bazı şehirlere birkaç günde yol haricine çıkılarak sadece ganimet amaçlı olarak gidilebileceği ve Sakarya'nın kuzey doğusundaki geniş arazinin ormansız ve çorak olduğu anlaşılmaktadır. Ondan sonra bu yüzden Manlius, ana ırmağa geri dönmüştür. Çünkü o, ovanın kuzeyinde bulunan dağları -ki bu dağların ormanları düşmanlar tarafından işgal edilmiş durumdaydı- aşamamış ve Sakarya ile birleşen Beyat-su'nun ağzının alt taraflarına ırmağın doğusunda dağlarla birleştiği yere vasil olmuştur. Sakarya üzerine bir köprü inşası ancak bu şekilde izah edilebilirdi. Anlaşılan o ki Pessinus'a gitmek istemeyen Manlius, ırmağın sol kıyısında hiçbir araştırma yapmamıştır. Aksi takdirde o buraya bir köprü yaptırırdı, bir köprünün inşasından kaçınmazdı. Ayrıca sağ kıyıdaki yol tehlikeli idi. O, sık ve akıntının bol olduğu ormanlık sıradağlara kadar, Galatalıların arkadan vurulmasıyla ilgili hiç bir ihtimali göz ardı etmezdi.

Körte, yazısının devamında, vilayet makamındaki Ankara'nın yeni valisinin seyahatini nasıl engellediğini ve bu yüzden Roma ordusunun seferinin ileri safhasını incelemesinin gerçekleşmediğini belirtir. Türk emniyet kuvvetleri "bakanlığın referans mektuplarının gösterilmesine rağmen" bir ajanın Ermenileri tahrik edeceği endişesine kapılıyorlardı ve bundan sonra gelecek olan her seyyahın Türk yetkililerle teması vasıtasıyla, bunlarla yapılabilecek bağlantılara engel olmaya çalışılıyordu -ki Ermenilerle temas da her zaman mümkündü-. Ben bu uygulamaya riayet ederek tam bir yıl sonra tekrar Küçük Asya'ya gittim, asla engellenmedim ve rahatsız edilmedim.

Dr. Körte artık Beyat-su'nun ağzından Sivrihisar üzerinden Beylik köprüsüne, -buraya Sakarya üzerinden ve Pebi köyünün karşısında bulunan tepeliklerden sonra sağ kıyıdan gitmiştir. Bu tepelikler üzerinden Quast kardeşler (1887) eski bir yerleşim alanının izlerini tesbit etmişler ve Dr. Körte de orayı Gordium'un konumlandığı yer olarak kabul etmiştir. Körte'nin bana gönderdiği bir kroki de benim haritamaya uymaktadır; o kroki küçük bir dere tarafından ikiye bölünen iki kütle tepeyi göstermektedir ki, onun siklopik yapısı büyük oranda tren yolu inşaatı esnasında feda edilmiş olmalıydı. Fakat bu geriye kalan kalıntılar, Yunan öncesi ve Yunan dönemine ait çok eski seramiklerin olduğunu göstermektedir. Dr. Körte "siyah karanlık ve kırmızı renkte vernikli cam plakalar ve gri-siyah renkte çok sayıda verniksiz ve aynı şekilde cilalı olan -yani yeni Dörpfeld Troya'nın benzeri- cam plakalar bulmuştur. Bu sebeple o biraz daha emin olarak "Helenistik öncesi Frigya yerleşim yerinin burada Pebi civarlarında bulunabileceğine inanmıştır. Körte devamla, Dorylaeum ve Synnada'nın aksine bu yerin Roma krallığı döneminde hiçbir önemi olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü bütün mermer kısım ve yazıtların tamamının bulunmadığını ve Helenistik cam plakaların çok az oranda bulunduğunu ve böylece Gordium'un Strabos devrinde bir köy olduğunu kuvvetle iddia etmiştir. Sakarya'nın -aynı mecra içinde- çatallaştığı yakın yerdeki durumu Thymbris vadisi ile tam kavşak noktasında çok sayıda kara bağlantılarıyla ticaret için oldukça avantajlı bir duruma gelmekte ve Livius'un anlattığı gibi "frequens

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

emporium"a uygun düşmektedir. Sonunda çok sayıda kısmen korkunç büyüklükte olan hemen şehrin doğusundaki höyüklerden bahsedilir. Sadece Bintepe ve Sardes civarlarındaki Lidya kral mezarlıklarıyla karşılaştırılabilir (Ergh. 94, s.38). "Bunun çok eski dönemlerde hakim tepe olarak bir anlamı olabiliirdi". Buradan itibaren Körte, Yazhöyük köyünde o yere ismini veren karakteristik küt dağ başına Tekke köyü önünden gitmiş, oradan da aynı yolla Çalaik'a geri dönmüş, nehrin geçit yerinden Kösel ve Sağsilar (Sağsılar?) istasyonuna varmıştır. Irmağın bu geçidinden geçmek benim gittiğim ilkbaharda (1892'de) mümkün değildi. O zaman her taraf geçilmez görünüyordu. Çok şaşırtıcı bir şekilde birden öyle bölünüyordu ki, düz ova içersinde atla giderken ırmak yatağı çok yakından keşfedilebiliyordu.

Polibius'un tasviri bana çok anlaşılır gelmektedir. Manlius'un Sakarya üzerine neden köprü kurması gerektiği dört kelime ile şöyle vurgulanmaktadır (Bkz. Şekil 22):

Polibius, Çalaik kalıntılarının Dr. Körte zamanına göre tam olarak belirlenemeyeceğini açıklamış çünkü duvarın belirli bir dayanak noktası vermediğini ve kil tabakaların bulunamayacağını belirtmiştir. O, burada Frigyalıların bir yerleşim alanı olacağını kabul etmek istememiştir. Çünkü Frigyalılar yerleşim alanı olarak, tek başına ve yığıntı kaya burçlarını değil, aksine düz ve dağların önündeki tepelikleri tercih etmişlerdir. Burada da Dorylacum, Midincum, Prymnessos, Synnada, Armorion ve Pebi Gordium'un tepelikleri yer almaktadır."

Alman demiryolu inşası sayesinde Pebi çevresindeki yeni klasik yerleri ilk olarak çeşitli ana istikametlerde araştıran uzmanın mevcut çalışmaları, bundan sonrakilere çok değerli bilgiler verse gerektir. Ben amatör bir araştırmacı olarak bütün bu değerleri almaya razıyım. Belki bunlar yakın bir zamanda işime yarayacaktır.

Ben, 1892 yılındaki paskalya gezime geri dönmek istiyorum. Benim bu gezinin doğu noktası için anlattıklarım yeterlidir. Artık memleketime dönüş vakti gelmişti. Yolumuz Talaçlı-bunar'dan Kuru Karlangıç dere (Kırlangıç Irmağı) ve düz sirtlar üzerinden tekrar ırmağa ulaştı. Irmak, Düvrek boğazı çıkışından sert bir kıvrım içersinde ve geniş bir vadi içinde Ajanlı ve Tümrək çiftliği civarlarında tekrar dağlık boğaza yumuşak bir kıyı oluşumuyla girebilmek için akıp gitmekte idi. Bu tarafta ve söz konusu vadi dalgasının öbür tarafında bir höyük, kuzeybatı yönünde antik bir yola ve aynı şekilde İn-Kırma civarlarında olan eski şehrin güney-doğusundaki ikiz tepeye de işaret etmektedir.

Müller'in daha önce zikredilen raporuna göre Tümrək civarlarında eski bir kale yıkıntısının bulunması gerekmektedir. –Sakarya burada güçlü akıntısıyla çiçeklerle süslü çok güzel bir bahçelik araziye yarmaktadır ki, burası Ajanlı civarlarının çalışkan insanların ve yüksek dağlar içersinde bulunan köylerin (Şihlar, Mahmutlar) bulunduğu bir bölgedir.

Maalesef şimdiye kadar bize yardımcı olan Köseler Yaylası'ndan aldığımız rehberimiz bizi terk ettikten sonra yeni bir rehber bulmak mümkün değildir. Bu yüzden bugünkü seyahat hedefimiz olan Kapılı köyüne ulaşmak gündüz gözüyle mümkün olmuyordu. Biz akşam karanlığında kubbeli bir kaplıca önündeki kapılı ağaç köprüden ve oturulmayan birkaç çardak evin önünden geçtik. Bilmeden ırmağın sol kıyısından yolu takip ederek Karakıl-deresi'nin (Siyah kıl-ırmağı; kyl=Fransızca Poil demek) geniş yan vadisini 8 km ileriye doğru takip ettik ve saat 10 civarlarında Kapılı yerine büyük bir köy olan Sarayköy'e ulaştık. Burada insanlar bizi çok samimi bir şekilde karşıladılar. Başka bir gün eksik bırakılan Kapılı'yı, -Sakarya'nın sağ tarafında bulunan vadi kenarındaki yüksek bir yerden- araştırdım. (Yön 25 derece, manyetik. Sarayköy'ün kuzeybatısı)

İstenmeyen bir gece gezisi sayesinde kendimi Kapılı ve (Perrot tarafından belirlenen) Uşakbük civarındaki köprülerin arasındaki ırmak mecrasının araştırılmasına yönlendirdim. Burası önceden olduğu gibi harita üzerinde "nokta nokta işaretlenmiş" görünmektedir; Sakarya, burada 25 km'lik (kuş uçuşu 20 km) bir mecra üzerinden muhtemelen Kapılı'da olduğu gibi benzer kayalık boğazlardan geçmekte ve aynı ana yönde batıya sert bir dik açı yaptığı yere kadar -ki burası ilk çağlarda Hycronpotamon (?) olarak anılmaktaydı- ileriye doğru akıp gitmekteydi.¹⁴⁵

7 HAZİRAN

Sarayköy'ün çıkışından itibaren bir km sonra bir ova (Sakarya tabanından 525 m yukarıda) yükselmektedir. Bu ova sık ormanlarla kaplı Muhaliç dağının güney ayağından yumuşak bir iniş yapmakta, burasını çok sayıda bol sulu dere kesmekte ve Pursak ırmağına doğru inip gitmektedir. Biz Ahırözü köyünü (Ahır vadisi), (bir saatlik kuzey doğu mesafede ormanlı dağ içersinde bir saray kalıntısının olması gerekmektedir), Üçbaşlı çiftliğine (muhtemelen üç tepelik yer anlamında A.) geçtik ve İncirli derenin (incir ağacı deresi anlamında) bol kaynak sulu bölgesine vardık. Bu kısımda Büyük Sazak köyünün harika yeşil bahçeleri bulunmakta idi ve buranın sakinleri varlıklı idi. Biz de iyi ve

¹⁴⁵ Itinar. Hierosolymitanum 574, 9: "mutatio Hycronpotamum" – Juliopolis (mil. XIII) ve Agannia (mil. IX) arasında yaklaşık yarım yol; son isim büyük ihtimalle Laganea'dan (=Beybasar) buzularak alınma.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

varlıklı bir insan olan Hacı Katipoğlu Abdurrahman Ağa'nın evine misafir olduk. Ev sahibimiz –bana mihmendarlık eden Altıntop Bey'in çok iyi tanıdığı idi- gerçi hac için Mekke yolunda idi. Buna rağmen misafirperverliğin gereğini, kibar, davranışlarıyla ve görünüşüyle iyi bir terbiye aldığı görülen on bir (!) yaşındaki oğlu, çok sempatik, uyanık uşağıyla beraber yerine getirdi. Çocuk, güzergâh defterine güzel bir el yazısıyla teşekkür yazısı yazdı ve bir hediye verdi. Tabii ki evin hanımı böyle bir durumda bile bizim için mahremdi.

8 HAZİRAN

Bir sivri dağ kütlesi olan Hamamtepe'ye (*Kaplıca tepesi*) yöneldik. Bu dağ, Muhaliç dağının tepesi ile birlikte bana bu civarlar için yol gösterici bir nokta olmuştur.

Hamamtepe'nin güney ayağında Yarıklı köyünün 1 km doğusunda çok bol ve sıcak, acı bir kaynak (39 derece R) suyu çıkmaktadır. Bu kaynak geniş bir duvarla çevrilmiş havuz biçimindedir ve bu civardaki köylüler tarafından çok sık ziyaret edilen bu kaynağın özellikle yele [(jel=Rheuma (Romatizma))] karşı iyi geldiği söylenmektedir. Kaplıcanın kaynağı hemen alt tarafta bulunmakta, orası suyun çıktığı yer kaya darboğazı şeklinde olup mermer ve kızıl kaya oluşumu göstermektedir. Buranın duvarlarına da suni bir mağara açılmıştır. Tam bir km sonra güneyde güneş ışığını yansıtan bir düz ova içersinde Bozkol Ağılı (*Gri kollu koyunculuk*) yakınında bir göle rastladık. Bunun içersinde sıcak bir banyo aldık. Çünkü hamamda çok sayıda Türk ailesi bulunmaktaydı ve banyo yapmak mümkün değildi.

Ben burada çok güvenilir olan Altıntop'tan ayrıldım, o ise Biçer'e geri döndü. Daha sonra ben tek başıma Sasak(Sazak?)'tan bir rehberle ikinci defa Sarıköy'ün kuzeyindeki çıplak ovayı karşıya geçtim. Buranın batı kıyısındaki Avdan yaylasında dinlendik. Burası Büyük Kaheh Köyü'nün sakinlerinin yaylasıdır. Bu köyün ikinci bir kolonisi -Şihlar Yaylası- ovanın kuzey kıyısından üç km uzaklıkta görünmektedir. Hemen buranın yakınlarında ören yerlerinin bulunması gerekiyordu. Bunlardan iki tane yazıt taşı yakında bulunan Mübarek Seyyidi Resul'ün Tekke'sinde yer almaktadır. Çıplak kireç ve alçı dağlarının arasından son derece bakir bir arazi üzerinden aynı gün içinde Beylik Ahır¹⁴⁶ istasyonuna kadar gittim. (Avdan Yaylası'ndan 28 km) Benim için tek önemli değişiklik eski bir heykelin kalıntıları idi. -Büyük dört köşe yazıtsız bir taş blok-. Yalınlı'dan (demiryolu kenarında) yaklaşık 5 km ve ikinci bir ovanın kuzey kıyısında açıkça görülen İğdeağaç (Bitkinin adı Latince Zikyphus rubra A.) köyü; Kuyucak, Kaheh, Beylik Ahır ana bağlantıları üzerinde bulunmaktadır. Bu ana bağlantı yazın, meşakkatli bir yol yapımı ile gerçekleşmiştir. İstasyon mühendisi tarafından dostane bir şekilde karşılandım ve bu dostluğun etkisi fanatik kızgınlıkları azaltmış ve dostlukları artırmıştı. Orada öyle bir gece geçirdik ki, Beylik Ahır'ının sümüklüböcekleri üzerimde dolaşıyordu.

9 HAZİRAN

Atımı üç Türk lirasına yani %60'lık bir zarar ile ve trene taşınacak eşyalarımı Beylik Ahır'ına kadar taşımaları şartıyla sattım. Ben Alpu köyüne kadar arabayla gitmek zorundaydım. Orada yarım gün geçirecek ve bir sonraki seferi bekleyecektim. Bu tren ise akşamın geç vakitlerinde hareket edecekti. Yolculuğun kendine has bir ilginçliği vardı. Kuzeyden bir fırtına esiyordu. Düğümdiken ve Bozdağlar'ın üzerinde şimşekler çakıyor, mavi siyah bulutlar (ki bu mevsimde bu kadar genişlikte manzara çok nadirdir!) toplanıyordu. Kuvvetli bir fren sayesinde trende kendime bir yer bulabildim. Boş vagonlardan oluşan uzun yük trenimizin sağa sola savrulması esnasında bulutlar adeta zirvelerden aşağı doğru asılı duruyor gibiydi. Bu çıplak ovalar büyük ihtimalle bir zamanlar haçlı seferi yapan zavallı orduların eziyet çektikleri yerlerdi, -Ne değişti! Hiçbir şey değişmemişti. (Sadece zamanlar farklı)- Bundan altı yıl önce ben güneyden yine aynı şehre atla seyahat etmiştim.

Aslında araştırma seyahati sona ermişti. Bu araştırma seyahati Geyve istasyonundan itibaren hesap edildiğinde 16 gün sürmüştü; ortalama günlük masraf ise 7 mark 8 fenik idi (Atların alınıp satılması da dâhil).

Bu meblağ, mütevazı araç, bütçe ve uygun zaman ile Küçük Asya'da araştırma yapılabileceğini göstermektedir. Bunlara ilaveten insanın bilmediği yerlere seyahat etmesi; ülke gelenekleri, dili ve bilhassa sağlık hakkında (ki o yöre insanının kendilerine has tedavi yolları, oradaki yaşantıları ile uygun düşmekteydi) bilgi sahibi olması ayrı bir kazançtır. Bizim modern kültürümüzün her türlü rahatlığına mukabil, burada da bağımsız ve tabii hayatın özgür havası yaşanmaktadır.

Bir günlük dinlenmeden sonra İzmit'e geri dönen boş bir yük trenine bindim. Seyahatin bu kısmı unutulmaz güzellikte geçti. Benim için yük trenine konulan bir sandalye vasıtasıyla tren yolu hattının manzarasını görebilecek en iyi imkâna sahip idim ve etraftaki manzarayı son derece rahat

¹⁴⁶ Önceki padişaha ait hara, ahır (achyr veya acher=Farsça ahır ve aghyl, eski Türkçede koyunculuk, sığır ahır) olarak kullanılmıyor A.).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

görüydüm. "Anadolu Tren Yolu" bu arada çok sayıda kişi tarafından takdir ve hayretle anılıyor, sözlü ve yazılı olarak çok övülüyordu. İnönü-Vezirhan 11 tünelli ile sallanan galeri ve köprüleriyle, çok korkunç kaya yarmalarıyla son derece yeni bir hat için yapılabilecek her şey harika yapılmıştı.

Yeni kollarıyla birlikte tren yolunun anlamı benim görüşüme göre öncelikli olarak askeri bir politika idi. Anadolu, Türk ordusunun asıl çekirdeğini oluşturmaktaydı ve bu askerlerin sevki için böyle bir hat gerekliydi. Nizam, hazır ordu, sadece polisiye hizmetleri ve sınır koruması ve iç isyanları zapturapt altına almak için yeterli olabiliyor ve büyük ihtimalle hareket için büyük bir kısmı belirli noktalarda veya toplama yerlerinde konuşlandırılıyordu. Türkiye'nin Avrupa kısmı çok güvenilir değil ve asker sayısı da az idi. Çünkü Hristiyan tebaa için askerlik mecburi değildi veya onlara bu hak verilmemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savunma gücünün alt yapısı Asya bölümünde bulunmaktaydı. Özellikle Küçük Asya'nın iç kısmı bugün halen gerçek karışimsız ve güçlü Osmanlı (Türk!) soyundan doldurulmuştu ki bunlar Plevne'nin savunmasında görev almışlardı. Bu orduları çok seri bir şekilde başkentini savunmasına sevk edebilmek için pahalıya mal olan tren yolu muhtemelen çok önemli rol oynayacaktı.

Buna rağmen zorlu mecraların aşılması, askerinin kabiliyetini bütün hat boyunca gösterebilmesi açısından yeterliydi. En dik hat, 6 km idi (No 145, 151'e kadar). Ortalama yükseklik 31 m'den 1 km'ye kadar çıkıyordu (artı 291'den artı 478'e kadar). Bu yükseklik elde bulunan ağır dağ makinelerinin yardımıyla ve en yüksek oranda 25 aksa kadar olan çok iyi bir fren tertibatı sayesinde gidilebiliyordu. Buna rağmen hatlar beklenenin üzerinde bir talebi karşılıyordu. Yedek asker taburlarının toplanması ve askeri elbiselerini giymeleri için depolar olması ve daha sonraki tren istasyonuna yürüyüş kadar bir vakit hesap edilmesi gerekiyordu ki bu güçlerin harekete geçebilmesi için günlük tahminen 10'dan fazla sefer yapması demekti. Türk sistemine göre hiç düşünmeksizin elli altmış kişi bir vagona adeta üst üste istif ediliyordu. Büyük zorlukları tekerlekli araçların yokluğu oluşturuyordu. Çünkü savaş olmadığı zamanlarda (Hazarda) trafik çok az idi. Sadece bir yönde günde bir iki sefer yapılacak demek oluyordu. Burada ana hattı destekleyecek başka bağlantı da yoktu.

Sahilden gelecek tehdide karşı Anadolu Tren Yolu genel olarak yolların dağlık arazi ve iç bölgelere ulaşmaması sebebiyle korunaklı idi. Sadece Sakarya ırmağının alt tarafındaki vadi rahat bir geçiş sağlamak ve baskın şeklindeki saldırılara açık olduğu görülmekteydi. 1877 yılında kara harekâtının başlaması esnasında dört Rus alayı, 12 saat içerisinde 160 verstlik (km'lik) işgal harekâtı için, tehlikeli olan tren yolu köprülerini işgal etmek üzere Seret üzerinden Barboşi civarlarından sevk edilmişti.

Bu uzun süreli yürüyüş Sakarya ağızlarındaki Rus süvari birliğinin Adapazarı Tren İstasyonu'nun tahribi veya buranın 7 km güneyinde bulunan Sakarya köprüsü için öngörülebilirdi. Böylece Osmanlı ordusunun takviye gücü de engellenmiş olacaktı. Böylece, Akova'nın güneydoğu kısmında Osmanlı ordularının İstanbul-İç Anadolu bağlantısını kesmiş olacaktı. Dolayısıyla burası bütün hatları etkilemekteydi Çünkü bu hatlar Başkent (İstanbul) Erzurum, Bağdat, Şam arasında askerî birliklerin nakli için önem arz etmekteydi.

Bu zikredilen olay karşısında ihtiyat tedbiri olarak her şeyden önce barış zamanında kuvvetli bir garnizonun Adapazarına çekilmesi (Burada şimdi redif / ihtiyat birliği bulunmamaktadır!) Aksofu (...) ve Gökdağ (...) yamaçlarında Akova'ya doğru Sakarya dar boğazının çıkışında Yeni Devrent civarlarında bir engelleme tertibatı (kapısı) tavsiye edilmekteydi; burada tren yolunun yanında, yukarıda zikredilen istikamette, bölge başkentinden (Sancak'tan) İstanbul'a gidilebilen, sonradan yapıma tek bir yol vardı.

İstasyon yakınlarındaki kartografik durum hakkında başka bir yerde bilgi vermiştim (Bkz. Ek A, I, b). Yaklaşık 10-15 km'lik küçük bir bölgenin tam bir kaydı, topografik ve arkeolojik bakımdan çok ilginç ve yararlıdır. Birçok sabit noktaların bağlantısı ve istasyon traselerinin yüksekliği, istasyonlarda kalmanın güvenliği gibi hususlarda da yararlıdır.

Ben geceyi Adapazarı istasyonunda, istasyon şefi Peizer'in (Alman-Avusturya ebeveyninden gelen Levantiner'lerden olup, 1886'larda yakından tanınan kişilerdendi ve o zamanlarda İzmit'te de bu görevi üstlenmişti) yanında geçirdim ve ertesi gün öğle vaktinde karşı tarafta bulunan Kadıköy'e ulaştım. Burada ben, bir masal âleminde yaşıyormuş gibi Boğaz'ın mavi dalgalarının hemen kenarındaki General v. d. Goltz'ün villasında kabul gördüm. Orada çok güzel bir imaja sahip oldum ve aynı derecede de mutlu oldum. Burada ilk defa memleketimden gelen bazı haberleri aldım. Bu haber bana haftalar önce gönderilmişti ve planlarımın dışına çıkmam sebebiyle bana ulaştırılamamıştı.

Sonraki iki günü Karadeniz kıyısında biraz atla seyahatten sonra İngiliz kurtarma birliğinin Cam Burnu civarlarındaki istasyonunda hemşehrilerimin arasında geçirdim. Başlangıçta bu atla seyahat Kordon yolu için öngörülen bir gezinin devamı olarak tarafımdan planlanmıştı. Bu yolculuğun bizi hemen deniz sahilindeki altı diğer kurtarma istasyonuna (Riva, Gelere, Adacıklar, Karaburun, Alaçalı, Şile), Sakarya ırmağı önlerine ve daha ileriye doğru ilginç ve araştırılmamış durumdaki akıntı bölgelerine, tren yolu kenarlarına, Adapazarı'na kadar getirmesi gerekiyordu. Benim en büyük

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

üzüntüm, durum gereği geriye dönüş seyahatimin değişmesi, zamanın yetmemesi ve Sakarya araştırma gezisinin daha sonraya ertelenmiş olmasıydı. 18 Haziran'da "Cuna" (bir Fransız damperi)'ya bindim ve Purapontis üzerinden Çanakale'den Selanik'e ulaştım.

Tartışmasız bu deniz yolu Avrupa'yı İstanbul'a yaklaştıran en güzel yol idi. Bu yol Türk başkentine gidip gelen kişilerin ihmal etmemesi gereken bir yoldu. Öğleden sonraları Çanakale köşklarinin manzaralarını, Troya ovalarını, Tenedos, İmroz, Limni adalarını, akşam üzeri denizden 6000 ayak yükselen kutsal Athos dağı, zaman zaman uzaktan büyümlü bir şekilde parlayan şimşek ve fırtına manzaralarını seyrederek, daha sonra Thessalik Olimpius'un bulutların üstüne çıkan zirveleri gibi nice imaj ve hatıralarla seyahati tamamladım.

Hareketten sonra üçüncü günde 20 Haziran öğleden önce Selanik'e indim. Orada Alman elçiliğinin çalışanlarıyla ve Graf Mülienen ile tanışma imkânı buldum. Bu kişi bana daha sonra 21 Haziranda, Vardar Treniyle -Vardar ile Karasu'nun birlikte aktığı- Gratsko İstasyonu'na kadar da refakat etti. Oradan iki Alman hemşehrini Bay Zeisset ve Bay Köhnlein'i ziyaret ettik. Her ikisi de Frankfurt doğumlu ve Makedonya'da tarım yaparak geçinmekte ve bulunduğu yerde de çok iyi konumda idiler. İlk adı geçen kişi bizi, Palikura Çiftliğinde çok samimi bir şekilde karşıladı. Çiftliğin durumu özellikle dikkat çekiciydi. Çünkü eski bir şehir olan Stobi'nin kalıntılarını içine almaktaydı. Aynısı, Erigon'un ağzında (Karasu veyahut Çerna), Axios yani Vardar'da Via Egnatia'nın ana istasyonu olarak, Büyük Roma Caddesi'nin bilgileri Tabula Peutingeriana bilgilerinde yer almaktadır. Bu yol Durachium ile Thessalonike'yi birbirine bağlamaktadır. Yıkıntının son kalıntıları uzun süre böyle bir çalışkan kişinin arazisinin altında kaybolup gitmemesi gerekiyordu; buradan gelen altı yazıt (tekrar nüshası alınmıştır), Köprülü (Welesa) istasyonunda teşhir edilmektedir.

Ev sahibimizin bize Makedonya'nın sıradağlar bulunan arazisi hakkında anlattıkları çok dikkat çekici idi. Bu dağların sarp kenar kısımları Palikura'nın yüksekliklerinden batıya doğru açıkça görülebilmekteydi. Burası Arnavut nüfusun halen nominal olduğu bir geçiş kapısına mahkumdur. Aslında burada tamamen Ortaçağ durumu hâkimdir. Albanite'den Arnavutlar (Albanesler= Arnauten: Arvaniti, Arvaniti'den doğmuştur) bugüne kadar feodal bir biçimde bağımsızlıklarını korumaktadırlar. Bu yapı Avrupa'da asla söz konusu değildir. Dolayısıyla bu ülkede önceden izin almaksızın ve hatta en küçük birimden dahi izin almaksızın seyahat etmek mümkün değildir. Bir yerden diğerine geçmek için anlaşma yapılması gerekir. Bu da çok zordur, çünkü birçok topluluk birbiriyle kan düşmanıdır. Bu durum ise Arnavutluk'ta Sardinyen'den daha da kötüdür. Her şeye rağmen böyle bir izin veya anlaşma iyi bir refakatçi ve dostluğa bağlıdır. 1879 yılında Osmanlı bu çatışmalardan dolayı üst düzey bir bürokrat olan Mehmet Ali Paşa'yı bu bölgeye göndermiştir. Bu üst düzey yetkili hiçbir izin almaksızın küçük bir birliğin koruması altında oraya gitmiştir. Bu kişi hedefine varamadan Diyakoa'da bulunan sakinler tarafından tamamen kuşatılmış ve sonunda oradan çıkarken vurulmuştur! 1881 yılında yeni atanan Üsküp Mutasarrıfı'nın şehre girişine kesinlikle müsaade edilmemiş ve alt seviye yetkililer tarafından da girmesi hoş görülmemiştir. Buna mukabil ender bir vaka olarak Baviera Askeri sözcüsü bir seyahati anlatmış ve o da hizmetinde olanlarla birlikte Avlona'dan Köprülü'ye giderken yakalanmış, sadece arazinin fotoğrafını çekmesi ona yasak edilmişti. Makedonya Devlet Demiryolları tren yolu hattında zeki ve görev bilinci olan Arnavutları vazifelendirmiştir. Diğer etnik kökenden gelen insanlar yerli halk tarafından hüsnu kabul görmemiştir: Dışardan gelen levantierin, tren yolu üzerinde kafası kesilmiş şekilde bulunmuştur. Güneye doğru gittikçe durumun daha da kötü olduğu sanılmaktadır. Aslında Arnavutluk'ta gasp ve hırsızlık olayı yoktur, bu cinayet ve baskılar sadece "halkın hukukunu" korumak ve bağımsızlığı savunmak için yapılmaktadır.

Türk hükümeti duygusal değil sakin davranarak, suskun kalıp bu isyanlara katlanmış barış zamanında Şark Avusturya'sını polisiye hizmetler için (Kavaslar olarak Arnavutlar, bütün Osmanlı İmparatorluğu içinde yayılmışlardır.) kullanmış ve kendi ülkelerinde bulunan zincirli bekçi köpeklerini Balkan yarımadasında Sırlara, Karadağlılara ve Bulgarlara karşı savaşmak için devreye sokmuşlardır.

22-23 Haziranda hiç ara vermeden Niş, Belgrad, Budapeşte, Oderberg üzerinden memlekete yani Neisse'e geri dönüyordum.

Bu seyahat esnasında Makedonya'da bulunan Alman demiryolu elemanlarının beni candan kabul etmelerine ve çok yönlü desteklerine teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Anadolu demiryolunda olduğu gibi Balkan yarımadasında da, hem tamamlanan hem de planlanan Türk demiryolları son yıllarda tamamen Almanların idaresine geçmişti. Almanlar Şark'ta demiryolu inşaatı alanında büyük bir kültür çalışmasını; gerçek maddî destek, bilimsel-teknik temel ve büyük bir gayret sayesinde durmaksızın ilerletiyorlardı. Anadolu'da ve Balkan yarımadasında bir koloni halinde olan Alman levantenler; kozmopolit ve karmaşık yapıdaki bu bölgede aynı başarıyı sağlayabilecekler miydi! Bunu ancak Alman birliğine bağlılığı, Alman güveni ve anavatanla sürekli işbirliği içinde olmaları sayesinde sağlayabileceklerdi!

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar
Breslav Ekim 1894

W. v. Diest
Kurmay Binbaşı

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

YÜZBAŞI ANTON'UN SEYAHATI

Müsait şartların oluşması üzerine 1892'de Binbaşı W. v. Diest ile tanışma fırsatı buldum. Kendisinden yolculuk tecrübelerini ve araştırma sonuçlarını dinledim. İçimde Küçük Asya'yı araştırmak ve tarihî yerlerini ziyaret etmek hususunda şiddetli bir istek uyandıran bu bilgiler, aynı zamanda, Kiepert'in haritası üzerinde yer alan netameli "beyaz leke"yi (işaretli bölgeleri) araştırma ve bu haritayı kullanma imkanı da vermişti.

Tavsiye edildiği gibi altı ay boyunca, hazırlık yaptım ve özellikle Türkçe öğrenmeye gayret ettim. Bir jeolog arkadaş da bana refakat edecekti, maalesef son anda bundan vazgeçmek zorunda kaldım. Kendi çalışmalarımın topografik ve coğrafi alanlarda olacağını düşündüğümünden Küçük Asya'ya tek başıma seyahat etmeye karar verdim. Amaca yönelik rota çiziminde Prof. H. Kiepert önemli bilgiler vermişti. Ayrıca yakın bir yol güzergâhı için Binbaşı W. v. Diest ile anlaşmıştım. Onun bıraktığı yerden devam edecektim. Aynı zamanda bu seyahat 1886'daki seyahati tamamlıyacaktı. Teçhizat, giysiler ve silahlar onun bu seyahat sonucu elde ettiği tecrübeler göre hazırlandı.

14 Nisan 1893 akşamı Breslav'dan tavsiyelere göre donanımlı olarak ve iyi bir niyetle Cablunka Geçidi-Budapeşte-Sofya üzerinden İstanbul'a hareket ettim ve 17 Nisanda İstanbul'a ulaştım.

Ülkede meyve ağaçları çiçek açıyor, ilkbahar sıcak güneş ışınlarıyla kendini gösteriyordu. Güneyde Balkan yarımadasında yüksek dağların hepsi karlarla kaplıydı. Yeşil bitki örtüsü arkamızda kalıyor ve İstanbul'da Boğaz'da daha ağaçların ve fundalıkların hiç birinde yapraklar görünmüyordu. Türk başkentini seyretmek, her çeşit seyahat için pasaportları ve Türk yetkililerinden seyahat için gerekli bilgileri ve tavsiyeleri almak, aynı zamanda bana gerektiğinde tercümanlık yapabilecek bir hizmetli bulmak sekiz günümü almıştı. Alman kolonisinin çok sayıdaki ileri gelenleriyle tanışmak, bana çok önemli bir destek veriyordu. Özellikle başta Kühlmann'a ve liberal tavrı ile her yönden çalışmalarına etkili destek veren Anadolu Demiryolu Şirketi'nin genel müdürüne teşekkür borçluyum.

Bayramdan dolayı Türk yetkililerinden belgelerimi çok geç almıştım. Şayet Alman konsolosluğu bana yardımcı olmasaydı çok daha fazla beklemek zorunda kalacaktım. Sonunda bayrama rağmen işlerimi bitirdim. Özellikle Anadolu'nun iç kısımlarında karşılaşılan sıkıntılı durumlarda, gelmeden önce hazırladığım tavsiye mektupları çok işime yaradı ve beni ziyadesiyle memnun etti.

Vatandan uzakta bir parça memleket havası veren General Frhrn. v. d. Goltz'un evinde hasret giderdikten sonra 25 Nisanda tarih ve efsaneler diyarı Küçük Asya yarımadasına ayak bastım.

25-26 NİSAN

Anadolu'ya tren yolu ile bir seyahat yaptığınızda Prens adalarının, İzmit körfezinin, yüksek sıradağların, coşkun ırmakların, sarp kayalıkların ve çok hoş yeşil ovaların ta Eskişehir'e kadar harika manzaralarını görürsünüz.

Gitgide artmakta olan soğuk bana bir hayli yüksek yerde bulunduğumuzu ve buraya halen ilkbahar havasının gelmediğini hatırlatıyordu. Ertesi gün Ankara yolunda, yükseklerden gelip, trenin kapı ve pencerelerini zorlayan o şiddetli rüzgâr esmeye devam etti.

Gün geçtikçe manzara değişiyor, çıplak bir bozkır haline geliyordu. Trenden görülebildiği kadarıyla çok dik sıradağlarla sınırlanmış Dindimos'un karla kaplı yüksek tepeleri uzaktan bizi selamlıyordu. Sonraki günleri ipe çekiyor, merak ve sabırla etraftaki manzarayı görmek istiyordum. Fakat akşam olmuş, karanlık çabuk çökmüş ve benim görüş sahâmı kapatmıştı.

Ankara İstasyonu'na vardığımda sokağın her iki tarafı çift sıra fenerlerle ışıklandırılmış ve arka karanlık taraflarda ise tek tük görünen ışıklar Küçük Asya'nın içerisindeki bir şehirden çok, Avrupa'nın ortasındaki bir şehre yaklaşıyor muyum izlenimi verdi.

İstasyondan ayrılırken etraftaki fırsatçılar bana, emniyetin olmadığı ve daima takip edildiğimi hissettiren bir ülkede olduğumu gösteriyordu. Daha sonra bu güzelce ışıklandırılmış sokakların sadece valinin konağının etrafında ve onun özel kullanımı için olduğunu anladım.

Şehir, koyu bir karanlık içinde idi fakat demiryolu memurlarının yardımıyla daha önce bana tavsiye edilen Alman Misafirhanesine ulaştım. Bu misafirhane, gurur verici bir isim olan Hotel Europa adını taşıyordu ve eski bir Trollü (Trol şehri) olan Holtzer'e aitti. Bu otelde bana anlatıldığı kadarıyla, Ankara'da yaşayan Avrupalılar düzenli bir şekilde bir araya geliyorlardı. Bu sayede ben ülke ve insanları; ayrıca şehir ve çevresi hakkında çok iyi bilgi alıyordum.

Kaldığım küçük misafirhane oldukça iyiydi. Şimdi bu otelin var olup olmadığını ve sahibinin kim olduğunu bilmiyorum. Zaten yaşlı olan Holtzer bu arada ölmüş olabilirdi. Bu şehir içindeki Avrupalılar -özellikle Almanların ve ara sıra Ankara'ya gelen Avrupalı beyler- için bu otelin yokluğu büyük bir kayıptır. Çünkü çok hoş bir karşılanma olmaktadır. Çok mütevazı ve Avrupaî bir şekilde tefriş edilmiş otelin haşerat dolu pis ve gürültülü bir hana çevrilmiş olması üzücüydü.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

27-28 NİSAN

Ankara vilayetindeki ikametim benim için özellikle atlar satın alarak, küçük bir karavan oluşturulmasına, bana hizmet edeceklerin ayarlanmasına, vali Abeddin Paşa'nın desteğinin alınmasına hizmet etmeliydi. Ekselanslarının (valinin) küçük bir seyahatten dönmesi bekleniyordu. Kendisini ancak ertesi gün ziyaret edebilecektim. At pazarlığı hemen başlamıştı. At alma niyetim anlaşıldığında bana pek çok at teklif edildi ve gösterildi. Yaşlı bir atı iyi buldum. Altı Türk lirasına (yaklaşık 108 Mark'a) satın alındı. Alışverişin kalanını, benzer bir at bulabilme ümidiyle ertesi güne tehir ettim. İstediyim atı bulamadığımı, sonunda fazla vakit kaybetmek istemediğim için 4,5 yaşındaki ikinci bir atı 6,5 liraya (yaklaşık 120 marka) satın almak zorunda kaldığımı da vurgulamalıyım.

Atın biri için bir Türk eğeri tedarik edildi. Diğerine ise getirdiğim İngiliz eğeri uydu. Diğer ihtiyaçlar -tütün ve diğer erzak tedariki- hizmetlim Hazret'e havale edildi.

Boş vakitlerimi, bu ilginç şehirde tek başıma veya Demiryollarında çalışan beylerin refakatinde etrafı görmek için kullandım. Dar, köşeli sokaklar, demir parmaklıklı pencere evler, açık renkli işyerleri, ana sokaklardaki alıcı ve satıcıların rengârenk debdebeleri, sayısız at arabaları, el örgüsü örtü, süs ve zillerle donatılmış sağda solda dolaşan develer veya yükünü almış atlar, Avrupa kültüründen geri kalmışlığı gösteriyordu. Burada bozulmamış bir Doğu kültürü hüküm sürüyordu. Bu arada kaybolan bir hükümlürlüğün çok harika Augüstüs mabedi kalıntıları bizi ikaz ediyor, Roma şehri harabelerinden geriye kalmış olan yüksek kayaların üzerindeki duvarlar, sayısız yazıtlar, süsler ve heykeller, Türk imparatorluğunun acımasız savaşlarının hissimine uğradığını gösteriyordu.

Ziyaret esnasında valilik yardımını garanti altına aldık. İstek üzerine refakat mektubu yazıldı. Bununla her tarafta rahatça hareket edebileceğimi ve ertesi gün yola çıkabileceğimi düşünüyordum. Akla gelmeyen birkaç engelden sonra saat 8.30'da her şey hazır hale geldi. Uzun hazırlık günlerinden sonra nihayet işimize başlayacaktık.

Yola çıkış Mallıköy İstasyonu'ndan düşünülüyordu. Ankara yakınlarında bulunan ve daha önce bu ülkeye seyahat etmiş olanlar için isabetli bir başlangıç yeri olduğu düşüncesiyle buradan hareket etmeyi uygun gördük. Ermeni kökenli hizmetçim Hazret ve İstanos'tan Hoau (Yohannes) adında bir Ermeni (buna ben yolda giderken tesadüfen rastladım ve hizmetime aldım), korunmam için vali tarafından verilen iki zaptiye (Hüseyin ve Şükrü) ile birlikte iki marşlık (bir uzunluk ölçüsü) yüksek tepeli araziye geçiyorduk. Bu arazi doğudan Ankara'nın Kazan ilçesine doğru, kuzeyden ve batıdan Engüri-su ovalarına doğru oldukça yüksek, kısmen dik kaya duvarları olan bir yapıya sahipti. Son derece seyrek yerleşim alanları, dar derelerin vadilerinde uzanan buğday tarlaları, birkaç meyve bahçesi, bu arazinin pek verimli olmadığını gösteriyordu. Esasen çıplak taşlı arazi burada mevcut olandan çok daha fazla işgücüne ve tarım aletine ihtiyaç gösteriyordu.

Geç gelen baharda istisnasız uzun ve sert geçen kıştan sonra bitki örtüsünden bir eser görülemediğinden ağaçlar ve fundalıklar bana bu bölgenin ne büyük bir çaresizlik içinde olduğunu, -civardaki köylülerin de tasdikıyla- anlatıyordu.

29-30 NİSAN

İlk adım beni Ankara'dan -ikinci ve uzak istasyon üzerinde olan; atların ve insanların konaklamasına uygun olmayan- Mallı köy yönünde bulunan Barlıca¹⁴⁷ köyünden sonra; -Germeç dağı'nın eteklerinden istasyona doğru uzanan fakat aşağı yukarı bir millik yol gerektiren- Bacı köyüne sevk ediyordu. Tabii ki burası oldukça büyük bir köy olmakla birlikte ikamete müsait değildi. Kendimi sanki Almanya'da kalacak bir yer arayan gezginciye benzettim. Evler genellikle kırlangıç yuvaları gibi küçücük küçücüktü, zemin katları ahır, birinci katları oturmak için kullanılıyordu. Bunlar yamaçlara yapılmış, tamamen balçık renkli idi. Çatılar sonsuz gibi görünen ve basit bir örtü ile toprak damı taşıyan birkaç güçlü ağaç üzerinde inşa edilmişti. Cam pencereler sadece köyün durumu iyi olanlarının evlerinde vardı. Çoğunlukla çok küçük pencereler, ağaç tahtalarla veya yağlı kağıtlarla örtülmüş, bazen de gazetelerle kapatılmıştı. Şayet eve herhangi bir ışıkla girmediyse, içeride büyümlü bir karanlık sizi karşılar gibiydi. Bu evlerin ağır kış şartlarına nasıl dayandığı hayret verici olduğu kadar böyle bir kışın da büyük bir yoksulluk, hastalık, zaruret ve mahrumiyet getireceği aşikardır.

Bacı Köyü büyük ve yüz haneden aşağı olmayan, geniş tarımsal arazisi olan zengin bir köydü. Tren istasyonunun yakın bölgeleri ve buğday fiyatlarının çabuk yükselmesi köylülerin somut olarak

¹⁴⁷ Kiepert'in 1/250.000 ölçekli haritasındaki ek sayfada Barlıca (orada Balydja=Balıca), yanlış yere kaydedilmiştir. Buna benzer şekilde, Barlıca, demiryolu hattı civarlarını keskin bir dönemeç ile aşan derenin 5 km batısında, harita üzerinde yer alan Amaksız ve Alacaatlı'dan, aşağı yukarı aynı uzaklıkta bulunmaktadır. Kesinlikle Ankara demiryolunun güney kısmı, Kiepert'in haritasında sözkonusu olan dereye kadar çok sayıda köylerle bezenmiştir. Orada Balgat köyü, haritada işaretlendiği yerde ve tek bir çiftlik (Çandır Çiftliği) ise, Todorga olarak belirtilen yerin biraz güney kısmında bulunmaktadır. Karakusun köylerinden sonra Yalamca ve Todorga'yı gereksiz yere araştırdım.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

işine yaramakta, tarla tarımını cazip hale getirmekteydi. Çünkü Engüri-su, Germeç dağlarına kadar bir mil uzunluğunda ve üç km genişliğinde çok güzel bir tarımsal alan oluşturmaktaydı. Burada sürekli kışlık ve yazlık tohumluk bulabilirdiniz çünkü burada güzün ve yazın ekilebilecek geniş tarlalar mevcuttu. Bu ova daha önceleri de tarihî anlamda çok önemli yerleşim alanlarına sahip idi. Köylüler, Bacı Köyü civarlarında ırmağa yakın bir bölgede ve ismi de Kuyucak Şehri¹⁴⁸ olan eski bir yerleşim yerinden bahsettiler. Bu şehrin yok oluşu hakkında fazla bir bilgiye sahip değildiler. Bu isme göre bir Türk yerleşim alanı olduğu, en azından Türk hâkimiyetinde bulunduğu görülmekte ise de burada Yunan-Bizans yerleşim alanının varlığı; Bacı Köyü içerisindeki, çift kanatlı kartal ve bir boğa kafası ile çevrelenmiş ve guirland süslü çeşme haftlarından (ki bu çeşme ve kaynağı hâlâ kullanılmaktaydı) ve köyün küçük camisinin duvarları içindeki Grek yazıtları bulunan küçük sütunlardan anlaşılmaktaydı. Maalesef buradan yaptığım klişe (grafik, resim, çizim) daha sonra yolculuk esnasında kayboldu. Bu yerleşim alanıyla bağlantılı olarak Germeç dağının dik eteğinde sol tarafta ve Adatepe üzerinde, Engüri-su'nun sağ kıyısında kaleler olması gerekiyordu. Sondaki ırmak ovasındaki yolu, ilki de sıradağları kapatabilir. Adatepe¹⁴⁹ üzerinde hiçbir kalıntı görülmediğinden, Germeç kalesine çıkmayı ve araştırma yapmayı ertesi güne bıraktım.

Germeç dağı ve Germeç kalesi isimleri köylülere yabancı idi. Germeç (Gharma, Sanskritçede sıcak kaynak anlamına gelir)¹⁵⁰ sıcak su kaynağına işaret etmekteydi. Bu kaynaklar Engüri-su'nun kıyısında bulunan dağ silsilelerinin eteğinde bulunuyordu. Bacı (Köyü) köylüleri bu dağı daha ziyade halk etimolojisi oluşumu içerisinde "Girmez" dağı (*Girmez dağ, girilmez dağ demektir. Girmez ise kişi girmez demektir.*) olarak tanımlıyorlardı.

1 MAYIS

Küçük ve çok fazla göze çarpmayan, camisinde minare olmayan köyü ziyaretten sonra Germeç kalesine, oradan dağ silsilelerinin yanında olan Sarubaş köyüne doğru tekrar Engüri-su'yu ovasına inmek için yola koyuldum.

Son ovada sıradağların etrafında bu direkt yolun yanında kolay bir bağlantı yolu daha vardı. Birdenbire çıkan keskin uçurumlar araziye Bacı'nın kuzeyinden ikiye bölüyordu. Dağlardan aşağı doğru inen ve çok sayıda küçük derenin birleşmesiyle ortaya çıkan bol su ile arazi sulanıyordu. Derin ve dar ova arasından benim barometrem ölçümlerine göre 895 m yüksekliğindeki eski kalenin kalıntılarını taşıyan koni biçimindeki kayaya ulaşılıyordu. Güçlü sıradağların en yüksek noktasından duvarın kalıntıları görülebiliyor, diğer geriye kalanlar ise inşa edilmeyen satırları gösteriyordu. Tepedeki alan çok küçük, hatta bir zamanlar kale muhasara edildiğinde önem arz etmeyecek kadar küçüktü.

Kuzey tarafında konik kaleye tabii bir köprü oluşturan dağ sırtı ve etrafı saran, sarp, taşlı, kısmen kayalardan oluşan yamaçlar ve dik uçurumlar sayesinde kale güvenliydi. Bu sırt boyunca ana sıra dağlara doğru yol aldık, geldik ve üzerine Kuzey işareti konulmuş olan çıplak dağların sırtından; dar, derin bir vadiye (ki, bu vadide bir derecik, çok sayıda kaya basamaklarının üzerinden dağların kaynak suyuna, oradan ırmağa ulaşır), oradan da kuzeye doğru dik ve zikzak çizen sıradağların yamacına ulaştık. Bu yerin eteğinde İrtişçik Köyü bize göz kırpar gibiydi. Bu köye biz saatler süren inişlerden sonra ulaşabildik.

Germeç dağlarının yüksek geçitlerinden bizim tarafımızdan Abdüsselam olarak bilinen Ayaş Beli ve Gökler Dağı'nın büyük bir kısmını -güneş yükseldikçe- gördüm. Bundan önce oldukça geniş Engüri-suyun çimen ovası ve karşı kıyıda bir taraftan derin zorlu kum çukurları benzeri boğaz oluşturan sarı beyaz kireç dağları görünüyordu. Bana bütün bu tepe zincirlerini adlandıran bir isim olarak "Togudal" verilmişti. İleriye kuzeye ve batıya doğru karşımıza yine kırmızı taşlı kayalıklar çıktı. Bu rengi biz daha önce çıkmış olduğumuz Germeç dağlarında da görmüştük. Engüri-su, girinti ve çıkıntılarıyla geniş göz alıcı yeşil ovaya yöneliyor ve kuzeybatıda Tülkari boğazı olarak adlandırılan dar bir geçitte kayboluyordu. Doğu istikametinde ırmak vadisi karşıya doğru bir dirsek oluşturmakta, Ayaş yolu boyunca sürecek derin bir ovada devam etmekteydi.

Germeç dağı, aşağı yukarı aynı istikamette giden Ayaş Beli ve Abdüsselam gibi görünmekteydi. Gökler dağı ismi, bana verilen bilgilere göre Ayaş Beli üzerindeki her iki dağ grubunu birleştirmekteydi. Bununla birlikte Kiepert haritasında verilen bu isim, bu dağ zincirini tanımlamak için yeterli değildi. Aynı şekilde Kiepert'e göre adı Bahçe dağı olarak geçen dağ da burada bulunmamaktadır. Bu isim daha ziyade Bacı dağları ile -ki bu Germeç dağlarının başlangıç tarafı olan ve Bacı köyünden dolayı Diest ve Quast tarafından verilen dağ isimlerinde olduğu gibi- karıştırılmaktadır. Bacı dağları civarlarında bizzat yerliler tarafından bu isim -Bahçe dağı- pek

¹⁴⁸ Kuyucak şehri (Kujudschak schehiri) =Derin kuyu ve çeşme şehri.

¹⁴⁹ Ada-tepe (Inselberg)

¹⁵⁰ Bkz. Ergänzungsheft Nr. 94, v. Diest, s.17.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

bilinmemekteydi. Germeç dağlarının yüksek tepeleri aşağı yukarı aynı genişlik ölçüsünde ismi verilen köy gibi araştırılabilirdi.

2 MAYIS

Üç gün sonra atların yetersiz koşumlarından, bir yukarı bir aşağı inişlerinden dolayı ortaya çıkan hasarlar sebebiyle -benim atım sol arka bacağından iltihaplı yara olmuştu- bugün Engüri-su boyunca vadi içerisinde küçük ve rahat bir yolculuk gerçekleştirmeliydi. Gecelemeden önce hemen başlangıçta höyük biçimindeki tepeler üzerinde -ki bunların yakınında hangi döneme ait olduğuna dair bir işaret bulunmayan- kilden yapılmış sayısız çömlek kalıntılarına rastladık. Tepe üzerinde çift elips biçiminde, küçük, birbirine dayanan geniş-oval taş temeller fark edilmekte, tepenin düz üst yüzeyinde belki de bir nöbet yeri olarak hazırlanan bir yer vardı.

Bundan hemen sonra yol, ikiye ayrılıyordu ve biz kısmen bozulmuş ağaçla desteklenmiş, Türk usulüne göre büyük, balçıktan tekrar kullanılabilir hale getirilmiş, aşağı yukarı 20 metre genişliğinde, Engüri ırmağının suyunun coşkun aktığı ve hızlandığı Tülkari dar geçidinin üzerindeki taş köprüden geçtik. İsimde yine bir karışıklık olsa gerekti. Çünkü Kiepert tarafından adlandırılan Aşağı ve Yukarı (Aşağı ve Yukarı) Türkhali bulunmamaktadır. Bu civarda kesinlikle adı geçen köyler yoktur. Bu isim, ırmağa yüz-yüz elli metre dik inen ve onu şelale olacak şekilde daraltan ve kayaların içini girdap açarak oyan çıplak kayalarla ilgili olsa gerektir. Yaklaşık yarı yükseklikte kaya içinde bulunan mağara o zaman tesbit edilmesi gerekmektedir. Büyük ihtimalle bu değildir. Çünkü geçit bir insanın zor bir tırmanma sonucu intikal edebileceği konumdadır. Aşağıda vadide hemen ırmağın yanında çok sayıda, pek tadı olmayan açık renkte bir sudan oluşan orta sıcaklıkta ılık kaynaklar bulunmaktaydı. Onun var olması kayanın volkanik olduğuna işaret etmektedir. Bu kaya Ainsworth tarafından kireç taşı olarak tanımlanmıştır.

Kısa bir süre sonra vadi tekrar genişlemekteydi. Bir değirmen ve yıkanmakta olan sürü, yakında bir yerleşim alanı olduğunu gösteriyordu. Sağ tarafta geniş derin bir çukur, gri renkteki alçı tepecikleri tarafından sınırlandırılırken, kuzeye doğru arazi içerisine sokulmaktadır. Biz ırmakla beraber güneybatıya doğru yol aldık. Bu gölcüklerin ve bataklıkların bulunduğu ırmak kenarından ilerleyerek Sarabus'a vardık. Burada bizi itibarlı, dost ve samimi görünüşlü bir ihtiyar karşılamış ve köy odasına götürmüştü. Onun çınlayan emir verici sesi neredeyse köyü inletecek bir sestti. Bu emredici ses, bize kısa zaman içerisinde kahvaltılı ile birlikte bir tas kahve içme imkânı sağlamış oldu. Bu kahvaltılı bize müthiş bir enerji verdi.

Bizi konuklayan Hacı Mustafa Efendi, bir müdüdü. Bu müdürlük, kaymakamlık¹⁵¹ ve muhtarlık¹⁵² arası bir makamdı. Herhangi bir sebeple bu görevini kaybetmişti fakat zenginliği ve akıllılığı sayesinde çok büyük bir itibarı vardı. Altı bin Angora (Ankara) keçi sürüsü ve çok sayıda koyun ve tarla sahibi olarak zengin bir zümreye ait olduğunun ve köyün ağası rolü oynaması gerektiğinin farkındaydı. İki defa fırsat bulup Hacca gitmiş ve Orta Asya kökenli, koyu dindarlığını göstermek için namazını yanımızda kılan bir insandı. Diğer taraftan kendi seyahat tecrübeleri sayesinde Avrupa'daki gelişmiş endüstrinin farkında olan biriydi. Tecessüs dolu bir merakla benim alet ve silahlarımı gösteriyor, hayret verici bir şekilde bunların Alman malı olduğunu, İngiliz malı olmadığını açıklıyordu. Bu görüşlerine delil olarak da Almanların Anadolu Tren yolunu inşa ettiklerini, ordunun subaylarını eğittiğini ve birtakım Alman seyyahların ülkeyi ziyaret ettiğini göz önünde bulundurarak Almanların İngilizleri geçtiğini ortaya koymaktaydı. Büyük bir gururla beni ve dostlarımı görünümü oldukça süslü ve temiz, villa tipli evine götürdü. Ev Beypazarlı bir usta tarafından bahçenin içine hemen bitişiğinde bir ahırla birlikte inşa edilmişti. Zemin katta kadınların kaldığı yer, birinci katta iki tane büyük tam köşeli oda, bundan başka kışlık ve yazlık odalar da bulunuyordu. Birbirine benzeyen odalar merdivenin yanında ve küçük tahta bölmelerle bütün alanı kaplamaktaydı. İç tefrişatı ise bir sarayı andırıyordu. Burada her şey güzel tezyin edilmişti. Mesela dışarı doğru açılan pencerelerin çerçeveleri oyma ağaç işlemleri ile süslüydü. Pencere kapağı tahta ile Arap modeline göre oyulmuş ve boyanmıştı. Aynı şekilde duvardaki dolaplar sade renkli boyanmakla birlikte süslü işlemlere de sahipti. Yazlık oda kışlık odadan şu yönleriyle farklıydı. Her şey basit yapılmıştı ancak havadar idi. Örme duvarlar her iki odada da herhangi bir süs olmaksızın sade, beyaz badana ile boyanmıştı. Müezzin (orada hoca denmektedir) (*Lehrer!*) güneş batmak üzereyken ibadete çağırdıktan yarım saat sonra, ikametimize ayrılmış olan odada bizim ve bize iştirak edenler için asıl öğün yemeği (akşam yemeği) sofrası kuruldu. Oda zamanla ihtiyar ve genç insanlarla doldu. İnsanlar birbiri ardına geliyor, sessizce, alçak sesle "hoş geldiniz, safa geldiniz" diyerek giriyorlar ve sofaya yerleşiyorlardı. Bu arada çok sayıda güveç (toprak kap) getirildi ocaktaki ateş üzerine konuldu. Dört bacaklı bir altlığın üzerine

¹⁵¹ Kaymakam (Landrat)

¹⁵² Muhtar (Ortsschulze)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

alüminyum sini yerleştirildi. Ben ve maiyyetimdekiler, Avrupalıların zor alışabileceği bir tarzda sofranın etrafına bağdaş kurarak oturduk. Bu tamamen ataerkil bir gelenektir.

İtibarlı ve yaşlı kişilere saygı dînî vecibelere dayanıyor ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilen bu saygı oradaki düzeni sağlıyordu. Sadakate dayanan alçakgönüllülük, köylülerin çoğunun asıl karakter özelliği idi. Bu tavır sadece bize hizmet edenlerde değil köylülerin tamamında görülebiliyordu.

3 MAYIS

Sabah saat yedide zengin fakat vakit alan bir kahvaltıdan sonra yola koyulabildik. Yol Engüri-su kıyısı boyunca gidiyor, bu su burada geniş vadi içerisinde ve hatırı sayılır genişlikte, bazen tarlalar bazen de çimenlikler ve diğer bitki örtüsü arasından kıvrılarak akıp gidiyordu. Karşı sol kıyıda Germeç dağlarının ön korulukları gitgide mavi dumanlar içerisine çekiliyor, sadece alçak ve dalgalı tepeli arazi ırmağa refakat ediyor ve her zamandan daha çok kireç rengi kendini gösteriyordu. Sağ kıyıda ise alçak fakat parçalı ve çok küçük çukurluklarla dolu kalker taşından tepeler yolunuza refakat ediyor; bunlar duvarla çevrilmiş basit bir ağıl oluşturuyordu. Bu ağıllarda sayısız Angora (Ankara) keçisi sürüleri barındırılıyordu. Bu sürüleri ise bir çoban ve vahşi köpekler bekliyordu. Bu manzara çok güzeldi. Kaya içerisindeki bu çukurluklar beyaz ve koyu parlak keçilerle doluydu. Bu kısım daha ziyade kayalık, ağaçsız bir bölge idi ve tiftik esnafları için ana alışveriş merkeziydi.

İleride ırmağın kenarları düzleşmekte ve gri renkteki duvarlar hafif dalgalı platolarla geçilmekteydi, batıda aniden kuzeye döndüğü yere kadar ırmak düz bir vadide akıyor, daha ileride sarp kayalar arasında kaybolup gidiyordu. Burada yaklaşık 25 m eninde Mecitcik köprü denilen ağaç bir köprü vardı. İrmağın taşkın suları, büyük bir zorlama ile buradan geçiyor ve kaya kapılarının üzerinden Sakarya (Sangarius) ırmağıyla birleşmek ve onu beslemek üzere yoluna devam ediyordu. Tülkari boğazı ve Germeç dağında rastladığımız kırmızı gri renkteki taşlara benzer şekilde, oldukça dik kaya duvarları oluşturarak ileride ırmağı daraltmakta, yürüyecek bir yol veya alan bırakmamaktaydı.

Mecitcik köprüsünden önce yol ikiye ayrılmaktadır. Birisi köprü üzerinden Haymana'ya doğru gitmekte, diğeri ise kuzeye doğru kayalıklar arasından Mahmutlara doğru yükselmektedir. (Bu yol bize bizi misafir eden kişi tarafından tavsiye edilmişti). İrmağa yakın kalabilmek için özellikle vadilerini takip etmek istiyordum. Bu son yoldan dağların içerisine doğru devam ettik. Değişken dik kayalıklara rastladık ve dar geçitlerden geçtik. Zaman zaman dar boğazlardan yukarı tırmanmak zorunda kaldık ve sonunda ırmağın üst tarafına ulaştık. Burası, zaptiyelerin ifadelerine göre Sakarya'nın Engüri ile birleşmesi gereken yerdirdi. Buna ikna olabilmek için ben, Şükrü ile beraber yaya olarak yukarı doğru tırmandık ve kıyıda kayalara çıktık. Gerçekten de iki ırmağın birleştiği yere varmıştık.

Çok nadir gerçekleşecek grotesk bir sahne ile karşı karşıya gelmiştik. Burası bizim kuzey kıyı tarafımızda, dik inen kayalar üzerinde, aynı zamanda Sakarya'nın güney kıyısı üzerinde olan kaya kütleleriydi. Engüri-su (son ırmak) vahşî bir su akıntısı hızı ve gürültüsüyle ikiye ayrılarak dar kayalar arasından devam edip gidiyor, bu sayede bir kolu küçük düz çimenli bir adacık oluşturarak ayrılıyordu. Batı kıyısında kaya kütleleri bir boşluğa açılıyor, böylece bütün bir kaya derbenti oluşturuyordu. Buraya bir değirmenci değirmen tesis etmişti. Bu değirmenci bize geniş bir bilgi verdi fakat Diest'in bana anlattığı ring (nehir daire çizişin)den, kayalıkların sonunda oluşturduğu zincirden haberi yoktu. Yalnız o, bir ring hikâyesinden bahsediyordu ki, bu rivayet suyun başlangıcındaki boru biçiminde delinmiş taşlar sebebiyle çıkmış olabilirdi.

Engüri ırmağı hemen hemen sağa tam bir açı ile Sakarya nehrine doğru akmaktaydı. Onun sarı-kırmızı akan suyu, son ırmağın yeşil renginden farklılık arz ediyordu. Genişlik ve su miktarı açısından en azından buna denk idi. Tam yakınlarında fakat karşı kıyıda bu iki akarsu arasında, Binbaşı Diest tarafından, Nekropole civarlarında 1892 yılında bulunmuş olan önemli bir antik yerleşim alanı vardı.¹⁵³ Tercüme araçları yetersizliği ve öngörülen önemli bir gezi sebebiyle kalıntıların ziyaretini bir sonraki güne erteledik. Tekrar yükselme doğru tırmanıyor, at üzerindeki gezimizi yukarıda sarp kayalarla çevrilmiş düz araziler üzerinde devam ettiriyorduk. Bir saat sonra kayalık vadinin sonuna vardık. Bu vadinin her iki tarafında korumalı, eski zamandan kalma olan gerçek bir kaya sığınağı bulunuyordu. Doğu tarafında düzenli sıralı taşlar görülebiliyordu. Diğer tarafta ise hiçbir şey fark edilmiyordu.

Yukarıdan bakıldığında harikaydı. Dik kaya uçurumları bizi Sakarya'nın güzel yeşil vadisinden ayırıyordu. Sakarya ırmağı küçük bir su bendini aştıktan sonra yumuşak derin yerlere, çimenler ve buğday tarlaları arasında bu civarlarda söğüt ağaçlarının refakat ettiği kısımdan akıp gitmekteydi. Bu hoş, sevimli fakat karşı kıyıda sert görünüme bürünen manzara; uzaklarda sert, dik biçimde gri beyaz renkteki yüksekliklerden dik inişlerle Engüri vadisi tarafından sınırlandırılmaktaydı. Bundan önce kısmen geniş olan sert sivri çıplak kayalıklar yükseliyor ve bir kale yıkıntısını hatırlatan kendine has profiliyle yükselme doğru yayılıyordu. Bir başka açıdan bu manzara vadide bulunan kayalar üzerinde

¹⁵³ Diest'in, başlangıçta taşıdığı Gordium hakkındaki zanni, geniş araştırmaları sonucu tekrar boşa çıkmıştır. (Bkz. s.31)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

araziyi savuran ani bir tufan gibi bir izlenim bırakıyordu. Ön kısımdaki arazi ise derin bir şekilde yarılmış, diğer yandan iki taraftaki arazi dalgalar tarafından düzleştirilmişti. Burada ne bir ağaç ne bir fundalık ne ot, ne buğday vardı. Sadece kahverengi toprak sarı-gri taş, sevimsiz bir arazi uzanıyordu. Yukarıda sarp kayalar arasından sis yükseliyor, dikkatlice bakıldığında köyün toprak damlı evleri fark ediliyordu.

Gökyüzü karışıyor, koyu sağanak yağmur bulutları manzarayı bozuyordu. Biz seyrek düşen yağmur damlaları ve şiddetli esen rüzgâr altında dar bir boğazdan geçerek akşam saat altı civarlarında çok güzel ve mütevazı, samimi bir kabul gördüğümüz Çengeller köyüne ulaştık.

4 MAYIS

Sakarya Irmağı ile Engüri-su civarlarındaki yerini ziyaret etme niyeti kötü hava muhalefeti ve maiyetimdekilerin yetersizliğinden dolayı akamete uğruyordu. Yine de rehberimin yardımıyla bulunduğumuz yerden Mecitköyü köprüsü istikametinde araziye tanıma imkanı buluyor ve daha önce kısmen görmüş olduğum Hamsalar dağına, uzaktan inceleyebiliyordum. Bu aynı zamanda dalgalı bir plato oluşturuyor, bu plato yumuşak ve yuvarlak bir inişle kireç platoya bağlanıyor ve Engüri ve Sakarya vadisi civarlarında yükseliyordu.

Köprünün karşı tarafında benzeri bir arazi formasyonu göze çarpıyordu. Bu formasyon yumuşak dalgalı tepelere sahipti, plato biçiminde fakat Engüri-suya dik inişliydi. Platonun yükseltisi gitgide artmaktaydı. Burada Diest tarafından Gözlek tepe denilen dağ yükselmekteydi. Yağmur sonrası sis içinden, kule biçiminde yükselen yıkık duvarların silüetini ancak fark edebiliyordum. Bunun benzeri Sakarya'nın öbür tarafında bulunuyordu. Yakından araştırma imkânı yoktu. Çünkü kısıtlı zaman bizi Sakarya vadisine doğru aynı yoldan geri dönmeye zorluyordu.

Yine aynı çamurlu boğaza dönmek zorunda kalmadan bugünkü hedefimiz olan Mahmutlara ulaşmak için dünkünden biraz daha ileriye doğru Sakarya vadisi boyunca gitmiştik. Biz, yağın yağmurun ortaya çıkartmış olduğu 15-20 metre derinliğinde yarıkları geçmek zorunda kaldık. Zorlu ve mecburi bir ikametgâhtan sonra boğazı kayalar üzerinden geçmeyi başardık. Mahmutlar köyüne ulaştık. Fakat burada başka bir Hacı Mustafa bulamamış, bize gönülden ikram edilen az bir azıkla yetinmiştik.

5 MAYIS

Şimdiye kadar yürüyüşler dar alanlarda yapıldığından atlar için oldukça sıkıntılı idi. Bu tür çok dik kayalıklardan uzak durmamıza rağmen dik yamaçlarda sürekli olarak aşağı iniş ve yukarı tırmanışlar hayvanlara zarar verdi ve bitkin düşürdü. Bilhassa zavallı yük atı, ağır yükü ve yaşlı uzuvlarıyla beni çok müteessir etti. Her gün en az bir kere dizlerinin üzerine çöküyordu. Bütün vücudu olumsuz etkilenmiş olmasına rağmen hiç sıkıntı çıkartmadan yola devam ediyordu. Bol yem ile yolda hiçbir problem çıkarmıyor, aksine var gücüyle yola asılıyordu.

Bugün için Sakarya vadisinde köyden sonra Kapılı adı verilen bir köprüye kadar küçük bir yürüyüş düşünmüştüm. Bu köy bizim aynı zamanda geceleyeceğimiz köy olacaktı.

Saat 7.30'da hareket ettik. Güneş bulutları var gücüyle sürüklüyordu. Keyifle yeşil Sakarya vadisine iniyor ve ırmak boyunca yürüyorduk. Sonunda yeşilliklerin tarla, çimen, ağaç ve fundalıkların çevrelediği bir yere geldik. Bizi son derece rahatlatan bir hava vardı. Çiçek açan meyve ağaçları -armutlar, şeftaliler, kayısılar, mandalinalar- etrafta bolca görülüyor ve bizi aralarında yürümek için cezbediyordu. Artık baharın geldiği her yönüyle hissediliyor, güneşin toprakla temas ettiği nem ve ısıdan anlaşılıyordu. Dağ yamaçlarında yabani asmalar gelişiyor ve ilk yaprakçıklarını açıyordu. Bütün bitkiler taze ve yeşil yapraklarını bütün canlılığıyla gösteriyorlardı. Dağların alt yamaçlarında öbek öbek oluşturulan pirinç tarlaları, ırmaktan kanallarla sağlanan sularla itinayla sulanmıştı.

Köprüden önce sıcak bir su kaynağına rastladık. Bu kaynak suni olarak duvarlarla çevrilmiş ve bir çatı kaplanmıştı ve rahatlıkla banyo yapılacak bir halde idi. Maalesef biz o şansımızı kullanamadık. Çünkü bir aile çoluk çocuğuyla birlikte yıkanıyordu ve içeriden onların keyifle banyo yaptıklarını gösteren sesler geliyordu. Durmaksızın köprüye doğru gittik ve saat 10'da köprüye ulaştık. Köprü civarlarında içinde kahve içilebilen küçük bir korunak vardı. Orada kısa bir mola verdik, yüklerimizi indirdik. Kahve ile birlikte bal aldık ve böylece mükellef bir kahvaltı yapmış olduk. Köprü bütünüyle tipik bir Türk yapısı idi. Ağaçtan yapılmıştı ve yaklaşık genişliği elli metreye kadar ulaşabilen selin tahribatını önlemeye yönelik olarak ağaç direklerle de desteklenmişti. Rüzgâra karşı korumalı olan bu son derece basit köprü, dört köşeli uzun iki kalasla onun üzerine rast gele enine döşenmiş küçük kalaslardan ibaretti. Köprünün üstünde tutunmak için sağ ve solda halatlar bulunuyordu. İyi döşenememekten dolayı köprünün üzeri düz değildi. Ağaçları Muhaliç platosundaki ormandan kesip getirmek, işlemek ve monte etmek muhtemelen taşları ve çimento malzemelerini tedarik etmekten daha kolaydı. Köprü daha sonra dayanıklılığı az olduğu için sel tarafından hasara uğratılmış, şimdi ise

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Allah'ın inayetine kalmıştı. Bu köprüden itibaren ırmak sağa (kuzeye) doğru kıvrılıyordu, ırmağın asıl yönü ise batıya doğru idi.

Saat 11'de tekrar yola çıktık. Sakarya'nın sağ kıyılarında bulunan zikzak çizen kaya gibi duvarların iç kısmına doğru ilerledik ve saat 1'de yüksek plato üzerinde bulunan ve büyük bir köy olan Kaplı'ya ulaştık.

Eşyalar atlardan indirilirken, vakti, her zaman olduğu gibi iyi kullanmaya çalıştım ve bölgenin panoramasını gözden geçirdim. Üç karlı dağ silsilesi ufukta görünüyordu. Bu dağlar Yabanova, Köroğlu ve Çergi dağları idi. Yabanova sıra dağlarının daha sonra içinden geçtim. 217 numara işareti olan tepeyi aradım. Burasının Çerkeş ırmağının Uluçay civarlarında doğudan kuzeye doğru büküldüğü ağızda olması gerekmektedir. Yabanova sıradağlarının bulunduğu araziye Yabanova-abat¹⁵⁴ denilir. O bölge, Ankara vilayeti sınırları içerisinde görülmüyordu.

Köroğlu dağı¹⁵⁵ Aladağ ile aynı önemde idi. Her iki isme uzak ve yakın bölgelerde tekrar tekrar, üstelik herhangi bir ayırım yapılmaksızın rastladık. Belki genel olarak Aladağ¹⁵⁶ diğerlerini de kapsamakta, Köroğlu dağı ifadesi ise ormanlık bölge için kullanılmaktaydı. Köroğlu eski bir eşkiyanın adı idi. Bu bazı efsanelerin içerisinde yer alan ve yüksek ormanlık bölgelerde arazi üzerinde yaşadığı tahmin edilen biriydi.

Çergi dağına yürüyüşüm esnasında göremedim. Onu 107 olarak işaretlemiştim. Bana 12 saat olarak verilmişti ama uzaklığı Köroğlu dağına kadar 18 saat civarlarında idi. Kiepert'in ek haritasına göre zirve Sultan dağına ait olabilirdi veya o (Çergi dağı) Alansu'da Köstebek civarlarında bulunan Kralkaya anlamına gelen Şahinkaya ile aynı olsa gerekti.¹⁵⁷

Yakın mesafede platonun hafif dalgaları kuzeye, doğuya ve güneye doğru bu yakın civarlar ile sınırlı idi. Bu plato üzerinde bir köy vardı. Batıya doğru bakıldığında Muhaliç'in yeşil arazilerinin bulunduğu hafif meyilli yamaçlar bir merdiven biçiminde yükseliyordu. Bu yamaçlarda beyaz badanalı tek tük evler, en yukarda ise orman görünüyordu.

Sakarya vadisi ve ilerisi maalesef yukarıdan görüleliyordu. Evler sis bulutu içindeydi bununla birlikte Mahmutlar istikametini görmek mümkündü. Bu arada eski çağlara ait merakımın giderilmesi konusunda şanslı idim. Bana eski bir şehir olan Assangaua'nın kalıntılarından bahsedilmişti. Burası Beypazarı istikametinde idi ve bir sonraki gezimizde kolay ulaşabilecek bir yerde idi.

6 MAYIS

Mümkün olduğu kadar erken vakitte, saat 6'yı biraz geçe yola koyulduk. Önceki gün çıktığımız yüksek platonun hafif dalgalı topografyası üzerinden durmadan yükselen güneş ışığıyla beraber yola devam ettik. Taşlarla kaplanmış gri yeşil-gri kahverengi arazinin aksine küçük bir derenin kıyısında canlı ve yeşil çimenler parlıyordu.

Assangaua'nın kalıntılarını aramak için yola koyulduk. Beypazarı ile Kaplı'dan direkt bir bağlantıyla Beypazarı'nı geçtikten sonra yolun izleri kayboluyordu. Küçük bir suyunu takip ederek dört saatlik bir yürüyüşten sonra derin bir şekilde kesilmiş vadi uzantısı içinde bu eski yerleşim alanına ulaştık.

Yer çok iyi seçilmişti. İçerisinde su vardı. Vadinin derinliklerindeki evlerin büyük bir kısmı görüş açımız içerisindeydi ancak tepelerin sardığı arazi ise görüleliyordu. İnsan böyle bir yerleşim alanı ne anlama gelmektedir sorusunu sormadan edemiyordu. Burası hayvan yetiştirmek için uygun sayılabilirdi. Ancak buradaki arazi tahil ekimi için verimli değildi. Muhtemelen sığırdan ziyade koyun ve keçilerle sınırlı bir hayvancılığa müsait olabilirdi. Çünkü yayılım, sığırları beslemek için yeterli değildi ve kuruydu. Burası iki ana yolun birleştiği, yani Muhaliç'ten Kaplı üzerinden Beypazarı'na ve Ankara'dan İstanos-İrtişçik-Sarıbaş üzerinden Beypazarı'na giden yolların kavşak noktası olduğu göz ardı edilemezdi. Son yol (ikinci yol) Çavuşgölü önlerinden Ankara-İstanos-Ayaş-Beypazarı üzerinden mesafeyi kısaltıyordu. Buradan Beypazarı'na Ayaşbeli dağlarından önemli bir dolambaç olmaksızın gidilebilmekteydi. Bu yerleşim alanı için şehir ifadesi, bulunduğu arazi itibarıyla daha çok bir söylenti olarak düşünülebilirdi. Kale vadi kenarında büyük bir tepe üzerinde bulunuyor ve tam bir düzenli açı çiziyordu. Yetmiş adım uzunluğunda ve altmış adım genişliğinde idi. Üç köşesinde yuvarlak kulelerin olması gerekiyordu. İç kısmında çeşitli ebatta çok sayıda salon bulunuyordu. Dış kısmında ise, halen sağ köşede olduğu gibi, zayıf bazı harabe kalıntıları vardı.

¹⁵⁴ Abat=Ova (Ebene).

¹⁵⁵ Köroğlu (Köroghlu), Köroğlu.

¹⁵⁶ Alanın birçok anlamının olduğu görülmektedir. Diest, "bunt"=rengarenk olarak veriyor. Bana da "yüksek" anlamında tercüme edildi.

¹⁵⁷ Bkz. von Diest, Von Pergamum über den Dindymos zum Pontus, s.57. EK 94'te, Pettermann'ın Bildirileri'nde yer alan bütün bilgilerde Diest'inkilere atıfta bulunmaktadır.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Kale ve yerleşim alanlarının bütün mekânları düzenli taş duvar kalıntılarında fark edilebiliyordu. Bunlar muhtemelen o zamanlar duvar idiler. Tuğlaları da harç kalıntılarını da bulamadık. Muhtemelen beyaz mermer parçacıkları buranın karşısındaki düzlüklerde yer alıyordu. Bunlar beyaz renkliydi ve kükürde benzer biçimde duruyordu.

Başka bir müstakil yapı, kuzey dar tarafta üç yarım daire biçiminde, temelinin üzerinde göze çarpıyordu. İçerde merkezden duvarlara doğru bir metreye varacak kadar belirgin şekilde yarım daire biçiminde derinleşen zemin, engebeli idi.

Yamacın ön kısmında bir binanın taş tabakalar biçiminde kalıntıları vardı. Temeli yahut duvar izlerinin kalıntıları görülüyordu. Fakat çevredeki insanlar tarafından buranın bir hamam yeri olduğu söyleniyordu.

Geriyeye kalan evler ve mekana benzer yapılar birbirlerine yakın inşa edilmiş olmalıydı. Çünkü temel üzerinde geriyeye kalan gözle görülür bir şey yoktu. Bütün mekanlar içerisinde alanlar bir hayli sınırlı olmalıydı. Özel bir yol, söz konusu hamamların etrafından geçiyor ve özellikle tek tek duran evlere ulaşıyordu. Uzun süren yürüyüş ve çalışmanın artmakta olan temposu ve bu ilginç noktanın rast gele taslağı için iki saatten fazla vakit ayıramazdım. Daha sonra burası yüksek plato üzerinden ve gitgide kademeli bir şekilde alçalan kısımdan Kirmir vadisine ulaşıyordu. Orada tekrar ekilmiş yeşil tahıl tarlaları ve ırmak kenarında bir dizi köyler ve çiftlik duvarları bulunuyordu. Oradan büyük bir yola çıktık. Bu yol zaman zaman kayalıklardan geçiyor, Kirmir'in kuzey kıyısı boyunca ilerleyip büyük bir ağaç köprüye ulaşıyordu. Bu köprü Tarsıl köprüsü idi. Diğer taraftan bu yol büyük bir derenin vadisi içerisine doğru bükülüyordu. Buradan uzaklardaki Beypazarı şehrini görebiliyorduk. Muhaliç'ten Beypazarı'na doğru giden ana yol Sakarya üzerinden geçiyor, Kapılı'nın üst kısmından Uşakbükü köyüne doğru yöneliyor ve yakın bir mesafede Kirmir çayı vadisinin içine bükülüyor ve ileriye doğru vadiyi takip ediyordu.

Kirmir buradan itibaren ortalama 80-100 m genişliğinde hatırı sayılır büyüklükte bir ırmaktı. Kirmir ırmağı bol suya sahip olup Engüri-su gibi suyunun rengi kırmızıdır ve önemli bir debiye sahiptir. Dağlardan suyun indirdiği büyük miktarda iyi topraklar birikerek yarım adalar oluşturmaktaydı. Bu adalar ırmağın dönemeçlerinde meydana gelmekteydi. Yumuşak çayırıklar ve taze yeşil tarlalar, söğüt ağaçlarıyla her iki taraftan çevrelenmiş bu güzel vadinin tabii verimliliğinin deliliydi.

Yazkaya¹⁵⁸ adındaki çiftlik aklıma şu soruyu getirdi: Acaba yakındaki kayalıklarda aynı isimde bir yazıt mı vardı? Fakat görülen emareler bunu doğrulamıyordu.

Böyle bir şeyin olması mümkündür. Çünkü böyle güzel ve eski bir vadi yerleşim alanı olabilirdi. Bunu daha sonraki araştırmalara bıraktık. Şunların kesin olarak araştırılması gerekiyordu. Acaba bu antik ana yol şimdiki Nalluhan-Beypazarı-Ayaş yolu gibi zaman zaman ırmaktan uzaklaşıyor ve sağ kıyıda dağ eteklerinden mi ilerliyor yoksa bu vadiyi mi takip ediyordu?

Ankara yönünde Kudüs-Roma kılavuz yolunu gösteren ve Mnisoz(Ayaş)'tan önce yer alan istasyonlar (konaklama yerleri) Kirmir vadisi içerisinde olabilirdi.

Şu ana kadar olanlardan anlıyoruz ki, bu Peutinger tabelasında ve Roma kılavuzu Itinerarum Antonini'de vurgulanan Agannia, bugünkü Beypazarı'na denk düşmektedir. Böylece "mutatio Ipeto brogen" XI milia pm uzaklığında -ki bu da 16 km'ye tekabül eder-, aşağı yukarı Kirmir ırmağı içindeki İlkhan çayı ağzında olması gerekir.

Zit istikametteki Laginia istasyonu -"mutatio Hycronpotamon", XIII m pm'e eşittir-, yaklaşık 19 km mesafededir. İsimden anlaşıldığı gibi, benzeri bir istasyon da büyük ihtimalle ırmağın kenarında bulunabilirdi. Burada Kirmir de [fakat Sakarya Aladağ suyu (Antik Siberis) da ihtimal dâhilindedir] kastedilmiş olabilir. Sakarya ırmağına birleşen Kirmir ve Aladağ suyunun ağız bölgesinin uygun bir ölçümü olmadan kâğıt üzerinde bu yöndeki diğer bağlantılar eksik görünmektedir. Daha sonra Küçük Asya'da araştırma yapacak olanlar için şunlar vurgulanmıştır: Acta S. Teodori içinde ve Sykeon (Siberis'de köy) ve Anastasiopolis (Anastasus krallığı zamanında 491-518 arasında Lagania olarak ismi değiştirilen) civarlarında bir dizi yer isimleri verildiği (ki, bu yerlerin durumu da pek belli değildir) ve bu civarlarda çok sık bir yerleşim alanı olduğu sonucu çıkarılabilir. Irmak vadisindeki verimli araziler özellikle cezb edici durumda oldukları için orada -yani Kirmir vadisinde- verilen isimler, Ayaş'a doğru devam eden doğu kısmında bulunmaktadırlar.

Günün boğucu sıcaklığı, çok hızlı toplanan tehdit edici kara fırtına bulutları yürüyüşümüzü hızlandırmış, Beypazarı vadisindeki o güzel manzaramıza engel olmuştu. Değirmen değirmeni takip ediyordu. Verimli tarlalar etrafı sarımsıydı. Yolun iki tarafında arklar vardı ve derelerden kanallar aracılığıyla getirilen sular değirmen çarkının üzerine coşkuyla akıyordu. Yeşil meyve bahçelerinin ortasında temiz açık renkli köy evleri ırmağın kenarlarından durmadan artan yüksekliklerle devam ediyordu. Bunları Kirmir yakınlarında, aynı zamanda Yazıkaya denilen dik yükseklikler halindeki kaya duvarları takip ediyordu. Batı kıyısı gitgide yükseliyor, sadece derenin ağzından itibaren bir çıkıntı

¹⁵⁸ Yazkaya= Yazı kaya (Schrift-Fels).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

oluşturuyor ve ileride batıya doğru geniş yumuşak bir ağız meydana getiriyordu. Bu ağız üzerindeki verimli toprağa tahıl ekilmişti. Bu ağzın kuzey yamacında Çaysu akıyordu. Burası Ankara'yı Skutari-Konstantinopol ile birleştiren önemli bir nokta idi.

Akşamları saat 6'da Beypazarı şehrine gidiyorduk. Bu şehir konumu ve mimarisıyla etrafta en göze çarpan bir yerdeydi. Biz belediye yanındaki küçük fakat temiz bir handa konaklamıştık. Coşkuyla, hevesle şehre giriyordum. Ertesi gün Engüri-su ve Sakarya arasındaki arazilerin dolaşılması sonrası dinlenme günüydü ve ekibimdeki insanların ve hayvanlarımızın dinlenmesine, eksikliklerin giderilmesine yarayacaktı. Buradaki seyahatimizin ikinci kısmı Kirmir çayının araştırılmasına, Yabanova dağlarının geçilmesine ve bu civarlarda şimdiye kadar hiç tanınmayan bölgelerin gezilmesine ayrılacaktı.

7 MAYIS (Pazar)

Zaptiyelerin kötü muameleleriyle günümüz başlıyordu. Bunlar şimdiye kadar sürekli problem çıkarmış, yürüyüşümüze engel olmaya ve bizi başka yönlere sevk etmeye çalışmışlardı.

En azından refakatçi olarak bir zaptiyeye ihtiyacım vardı. Çünkü diğer hizmetlilerim de gitmemekle tehdit ediyorlardı. O günü kaymakamı ziyaret ve işlerimi halletmekle geçirdim.

Aynı şey öğleden sonra belediyede vuku bulmuştu. Tercümanım Hazret'le beraber oraya gidiyor ve dostça karşılanıyorduk. Türk tipi giyinmiş memurların ortasında, siyah koyu elbise ve paltosuyla Avrupa giyimli bir kaymakam oturuyordu. Onun dar solgun ama entelektüel sakallı bir yüzü vardı. Sakalı itinalı ve bakımlıydı. Bizi son derece nazik, haddinden fazla tevazu ile karşıladı. Alman Kayzer'inin (Kralı) Sultan'ı ziyaretinden beri -ki burada Alman Kayzeri bir dost olarak algılanmaktadır- Türkiye'ye gelen her Alman güvenilir bir kardeş gibi kabul ediliyordu. Bu güvenin arkasından hemen şüpheli bir soru geliyordu: "Fakat siz ne arıyorsunuz buralarda?" Cevabî açıklamalarım, memleketinde Almanlara Türk kardeşlerimden bahsedebilmek için ülkeyi ve insanlarını tanımak istiyorum, demiştim. Bu cevap kaymakam beyi memnun etmemişti. Benimle birlikte Ankara'dan gelen iki zaptiyenin geri gönderilerek yerine maiyyetindekilerden bir tanesinin araştırma gezisine iştirak etmesi isteği; kaymakam, yeterli adama sahip olmadığı gerekçesiyle reddediordu.

Bunun hemen arkasından kaymakam şehirde fotoğraf çekmememi de istedi. Bunun sebebinin sonradan öğrendim. Bana refakat eden yaşlı Hüseyin'in kaymakama rapor verdiğini ve benim sürekli kartlara resim yaptığımı ve fotoğraf çektiğimi bildirdiğini öğrendim. Bu iki faaliyetim Türk İmparatorluğu ve bilhassa İstanbul ve ana bölgelere yakın civarda yüksek makamlarca hemen hemen büyük bir suç olarak görüldü. Kanaatimce akşam Ankara'ya telgraf çekildi. Ortada şüpheli bir durum vardı. Gazetenin birinde bir Alman'ın Ankara'dan Çankırı üzerinden Safranbolu'ya seyahat ettiği haberinin yer aldığı söyleniyordu. Şimdi bu Alman subayın muhtemelen Beypazarı'nda bulunması gerekiyordu. Fakat bu doğru bir haber değildi.

Günün geriye kalan kısmını bir Türk hamamında ve sokak aralarında gezerek geçirdim.

Beypazarı, üç bin hane, otuz cami, posta ve telgrafhanesi ile bir kazanın merkezi idi. Çay-su kenarında bulunuyordu. İstanbul'dan itibaren İzmit-Geyve-Taraklı-Torbalı-Nallıhan-Ayaş-Ankara yamaçlarında ve Kirmir vadisinin kuzey taraflarını oluşturan dağların kırıklarında yer almakta idi.

Tek tek şehir kısımları derin yarılmış vadiler içerisinde bulunuyordu. Bu vadiler, dik, seyrek dağ sırtları arasında birbirlerine geçit veren yerlerdi. Batıdan ve kuzeyden her zaman şehrin sadece bir kısmı görülebiliyordu. Merkez, alt yamaçlarda ve daha çok vadinin içinde idi. Arasından yukarıda ifade edilen ırmakçıklar akıyordu. Bunlar dar kaya yarıklarından kaynaklanan küçük küçük derecikler idi. Bu isimli derecikler vadi ağzında toplanıyor, diğer taraftan da şehrin pisliğini alıp götürüyordu.

Şehrin dar kenar bölgelerinde köylerdeki gibi kulübeler bulunuyor, şehrin merkezinde çok katlı gösterişli evler üst üste gibi görünüyordu. Bunların büyük bir kısmı temiz ve beyaz badanalı idi. Çoğunun üstü ince çitalardan çatı ile kaplıydı. Burası yazın sıcak havada ailelerin ikamet etmesine yarayan bir yerdi. Belediyeden dereye doğru giden taş döşeli meydan şehrin merkezini işaret etmekte ve çok güzel bir çeşme ile süslenmekte idi. Bu çeşmeden abdest alınmakta, çamaşır yıkanmakta ve içme suyu temin edilmekte idi. Etrafında çok sayıda borular bulunuyor ve bunlar yer altından akıp gidiyordu.

Meydanda sona eren dar sokaklar iş yerleri ile doluydu. Burasının açık ön kısmı el zanaatlarının veya ticarî faaliyetlerin olduğu yerlerdi. Kısmen sokaklar asmalarla (üzüm) bezenmiş, karşıdan karşıya sokağın üstünü örtmüştü. Bunlar insanı güneş ışıklarından koruyor, çıplak sokağı çok sempatik bir hale getiriyordu. Bu yeşillik, şehir içerisindeki derenin kenarında bulunan çok az sayıdaki söğüt ağaçlarından sonra yegâne yeşillik idi. Irmak vadisinden dışarıya doğru şehir, bağlar ve bağ evleriyle son buluyor, dağlar kuzeye doğru çıplak ve dik şekilde yükseliyordu.

Dar ve yuvarlak biçimdeki sırtlar üzerinde eski istihkâm kalıntılarına rastlanabiliyordu. Şehirde övünçle büyük bir Selçuklu hanından bahsediliyordu. Bu hanın içi oldukça genişti ve Ermeni manastırı olarak da kullanılıyordu. Demir direkler arasında güçlü dikdörtgen duvarların korunaklı kubbelerinin

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

içinde inşa edilen handa el zanaatkârları faaliyetlerini icra ediyordu. Dış duvar oldukça yuvarlak biçimde devam ediyor, sadece küçük bir kısmı evlerin arkasında karga yuvalarının olduğu yerde kayboluyordu. Hanın içine bir kapının açıldığı görülüyordu. Bu kapı yekpâre idi ve sanatkârâne duvar ve bina bütününe muhteşem bir giriş oluşturuyordu.

8 MAYIS

Zaptiyelerin entrikaları -ki bunlar kaymakamdan da örtülü destek görmüştü- benim planlanan yönde devam etme niyetimi boşa çıkartmıştı. Bu entrikalar beni Ankara valisine bir telgraf çekmeye mecbur etti. Bu telgrafta refakatimde olan kişilerin beni istediğim yere götürmelerini emretmesini istedim. Cevap tamamen benim istediğim gibi en geç öğleden sonra elime ulaştı. Fakat bu yüzden bir günüm de ziyan oldu. Beni teselli eden bir husus vardı, o da erkenden yağın yağmurun randımanlı çalışmama vesile olacağı idi. Bu emir üzerine ne Beypazarlı yetkililer ne de zaptiyeler niyetimi akamete uğratmaya cesaret edemediler.

9 MAYIS

Saat 7'de Kirmir ırmağının kenarında pazarı kurulan Güdür'e vardık. Hava kapalıydı fakat yağmıyordu da. Kasabada bir taş köprü üzerinden ırmağı geçtik. Ansızın duyulan ırmak uğultusu dar bir kaya yarığından iyi gözlemlenebiliyor ve biz böylece Çaygöl üzerine, ta ki doğuya Beypazarı vadisinde sona eren yüksek bölgelere kadar çıkıyorduk. Bölgenin başkenti üzerinde çok güzel bir bakış açısına sahip olmuştuk. Burası yavaş yavaş doğuya doğru gidiyor ve ileride Çaysu'yu terk eden ve açıkça görülebilen bir yol devam ediyordu. Geniş ırmak vadisinin inişlerine varmadan önce, Kirmir'den sonra (güneye doğru) arazi yumuşak bir şekilde tekrar yükseliyor, Uruç bölgesinde belirgin bir şekilde yükselen yumuşak tepeler zinciri, çeşitli derelerin açtığı yolu takip ediyordu.

Bol sulu yamaçlardan çıkan, özellikle suvari¹⁵⁹ adı verilen bu su seyri, bitişikteki Beypazarı'ndan itibaren kuvvetli bir şekilde kuzeydoğuya doğru akarak, orta katman boyunca ilerlerken git gide bizim yolumuzdan uzaklaşıyordu.

Önemli dereler bir veya birçok çıplak dağların yarıklarından kayıyor ve zaman zaman kaybolan büklümlerin altından ortaya çıkıyordu. Ayrıca toprak oldukça verimliydi. Bazı düz ve geniş nehir ağızları, bereketli tahıl tarımına işaret ediyordu. Fakat genellikle arazinin konumuna göre ekilmiş alanlar çok uzak değildi.

Yüksek noktalardan bakıldığı zaman uzak vadiler göze çarpıyor; vadinin etrafı, kayalarla kaplı grotesk görünümüyle yıkılmış bir kale izlenimi veriyordu. Onlar bazalt sütunları gibi görünüyordular. Muhtemelen, işarete göre İlkhan ırmağının kuzey vadi duvarında açıkça göze çarpan bir nokta olmalıydı.

Gittikçe Kirmir'e yaklaşıyorduk. Kirmir'in mecrasını çok derin yarıklar şeklindeki duvarlarından tanıyabiliyorduk. Çok sayıda katmanla yukarı doğru çıktık ve son katmanda birden dairevî bir vadiyle karşılaştık. Burası büyük, suyu kırmızı renkte akan bir ırmak tarafından ikiye bölünmekteydi. Irmak, kaya arasından birden ortaya çıkıyor ve sonra tekrar kayboluyordu. Bu arada ırmak, vadinin içerisinde çatallaşmaktaydı ve bent yapmak amacıyla kısmen kapatılmıştı. Burada Kirmir'i, İlkhan ve Ayaş suyuyla birleşmeden önce, kayalık yatağında yaklaşık kırk metre genişliğinde vadi içerisinde oldukça geniş bir şekilde bulduk. Yolun önemine uygun olarak ırmak üzerinden yeni bir sağlam tahta köprü geçiyordu. Burada asıl geçiş yeri su altında kalmıştı. Bu sebeple köprüye kaya yıkıntıları üzerindeki patikadan ulaşmak zorunda idik. Diğer tarafta vadinin sol kısmından yine bir dik yol çıkıyordu ve bu yol çok sayıda derin vadi ağızlarının üzerinden ve yumuşak yüksek sırtlardan Güdür'e gidiyordu. Pazar kurulan Güdür'de bir müdür ve çok sayıda zaptiye, yıkık dökük kulübeler ve bir tane harap olmuş han vardı ve biz bunun içerisinde geceleme zorunda kaldık ve çok kötü bir hizmet gördük. Meraklı sakinler etrafımızı öyle sarmışlardı ki Şükrü onları uzak tutmaya çalışıyordu. Hazret burada, olduğundan farklı ve becerikli bir aşçı görünümündeydi. Bize öğle yemeğinde yardım etmiş ve gece istirahatimiz için etrafa dikkat kesilmişti.

Güdür, bir nahiye merkezidir. Ayaş kazası Sivritepe'nin batı yamacında bulunmaktadır. Bu Sivritepe¹⁶⁰ Ayaş'tan çok uzak olmayan ve yüksek dağ silsilelerinin iç kısmındaki Ayaşbeli'nin¹⁶¹ küçültülmüş bir biçimi gibidir. Güdür'deki nüfus ancak 1000-1500 civarında idi. Tahıl tarımı yapılıyordu. Buranın önemi Ayaş'tan gelen yolun Beypazarı'ndan gelen yol ile birleşmesinden ve Yabanova dağlarının içine doğru yol vermesinden kaynaklanmaktadır.

¹⁵⁹ Süvari (Kavallerist).

¹⁶⁰ Sivri tepe (Spitzberg)

¹⁶¹ Bel, arka, sırt. (Rücken).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

10 MAYIS

Sabahın erken saatlerini daha önce bahsetmiş olduğumuz kayalık manastırın ziyaretine sarf ettim. Bu yer Kirmir vadisinin zor geçitlerinin dışında kuzey, kuzeybatıya doğru bir buçuk saatlik bir mesafedeydi. İrmak burada eğimleri, dik kaya blokları sayesinde aşmakta idi. Sağ duvarda yaklaşık 30-40 metre yüksekliğinde işlenmiş taşlık alan vardı. Bu alan ırmaktan sonra tamamen açıktı, öbür kısmı ise pencere aralığı gibiydi. Üst üste beş altı blok yer almış, bunlar merdivenlerle birbirine bağlanmış, küçücük delik biçiminde ve bugün hâlâ kullanılan geçit, arasından ancak maiyyetimedikilerden 15-16 yaşındaki bir gencin geçebileceği genişlikte olan eski bir kapı aralığı büyüklüğündeydi. Bu aralıktan geçen genç üçüncü kattaydı ve daha da ileri gidilebileceğini söylüyordu.

Bütün bu nizamın merkez noktasını teşkil eden ırmaktan sonra yer alan bir kemer idi. Ulaşımı zor değildi ve bir orkestrayı andırıyordu. Oradan itibaren değişik boyutlarda olan odaların içersine bir geçiş yolu vardı. Bunlar kaya duvarları içerisinde açıkça fark edilebilen kalaslardı. Bu kalaslar daha başka yapıların da varlığına işaret etti. Bu kalıntılar sayesinde kaya duvarları üzerinde olan ve iç odayı süsleyen sarı zemin üzerine açık kahverengi renkte süslerin olduğu da anlaşılıyordu.

Birkaç küçük alanda toprağın yüzeyinde derince çukurlar vardı. Bu çukurlar duvarların içersine bir açılım yapıyor, sızan suların birikimini sağlıyorlardı. Bütünüyle bu yapı İstanos şehri yakınlarında bulunan Engüri-su vadisi içerisindeki Kesiktaş Manastırı'nın nizamıyla benzerlik gösteriyordu.

Son manastırdan Anadolu tren yolu yapımı esnasında resimler çekilmişti. Bu resimleri ben General Freiherrn v.d. Goltz'da görmüştüm. Farklı kombinasyonların içine girmeden isimlerin yer aldığı yazıtlarla ilgili belgeler eksik olduğundan birtakım hususları sürüncemede bırakamazdım. Öncelikle Ankara civarlarında bulunan Kürklü'nün (45 km Ankara'nın güneyinde. Bkz. Kiepert'in ek notları 1:250.000'in içinde), İstanos civarlarındaki Kesiktaş ve Güdür'deki üç Kaya Manastırı hakkında anlatılanlara işaret ederek (ki bunu Ramsey, Küçük Asya'nın tarihî coğrafyası içinde Acta S. Theodori'de izah eder.) bunu göz ardı etmek istemedim. St. Theodorus, Kudüs'ten gelirken Galatien'in sınırlarını aştıktan sonra Druina manastırında mola vermiş, kutsal Stephan'ın komşu manastırını takdis ve kardinalin (piskoposun) daveti üzerine bu yeri ziyaret etmiş, daha sonra da Druina'dan, ana hattan Anastasiopolis'e devam etmişti.

Bu son işaret Druina'yı Kesiktaş'ta bulunan Kaya Manastırı ile birleştirmeye çalıştığını göstermektedir. Yine bu birleştirme çabasının devam edip etmeyeceğine atanmış yetkililer karar verecektir.

Saat sekizde bu ilginç yürüyüşten geri dönmüştüm. Artık şimdi yola çıkıyorduk. Bir gün önce ağaç köprü ile geçtiğimiz Kirmir boyunca ilerliyorduk. Kısa bir yürüyüşten sonra Kessaniz veya Kessanos köyüne ulaştık. Burada tek bir tepe üzerinde eski dökme sanat eseri biçiminde olan bir kalenin kalıntıları yükseliyordu. Kirmir dağlar arasından adeta bir yılan gibi kıvrılıp gidiyor, sadece bazı yerlerde sert çıkıntılı ve dik düşen kaya gratlarıyla kesiliyor ve bütün arazi bu sayede ihtişamını koruyordu. Fakat vadi aşağıda, içersinde bir tane yeşil bitki veya tahıl bulunmayacak kadar çıplaktı. Diğer kısımlarda -çeşitli renk tonları olsa da- çıplak kayalar hâkim görünüyordu.

Antik bir kalenin olması burada önemli bir yolun olduğu ve Kirmir geçidinin ticaret ve askerî trafik için çok büyük önem taşıdığına işaret ediyordu.

Uluçay kenarındaki Bayındır'ın içlerine doğru girebilmek -ki ben bunu önceden planlamıştım- ve daha önceki seyyahların rotasını takip etmemek için Kirmir'i terk etmek, Kessaniz'dan itibaren kuzey yönüne doğru Yabanova arazisi içersinden, Yabanova sıradağları içine nüfuz edebilmek bakımından önemliydi. Bu arazi daha önce de vurgulandığı gibi özel idare bölgesini göstermemektedir. O, daha çok benim çalışma alanım içersinde yer alıyordu. En azından Çorba kazasından ve Çerkeş'den itibaren Kirmir ve Uluçay su ayrımının kuzeyindeki ilk daire, benim seyahat rotama dahil edilmişti. Bu birincisi Ankara vilayeti içersinde, sonuncusu ise Kastamonu sınırları içersinde kalıyordu.

Topladığım bilgilere göre Ankara vilayeti şu kazalardan meydana geliyordu: Sivrihisar, Muhaliç, Nalihan, Beypazarı, Ayaş, İstanos (Zir kasabası), Çorba, Çubuk, Haymana (Yukarı Kasaba), Kalaycık (Kalecik Ç.N.).

Nahiye kavramı bir dizi köyden oluşan ve bir müdür tarafından yönetilen en küçük idare birimidir, dağlık bölgelerde de pek bilinmez. Nahiyede bulunan köylülere nahiyeden bahsettiğimde her zaman akıllarına Çorba gelmekteydi. Aslında dağlık bölgelerde bulunan tek tük ve ulaşılması zor olan köyler, birbirlerinden o kadar uzaktı ki, bu yüzden bir muhtar idaresinde doğrudan kazaya bağlıydılar. Asker verme ve vergi ödeme hususlarında dikkati üzerlerine çekmiyorlardı.

Kessaniz'dan itibaren ileriye doğru gidiyor ve Yeli Köyünün arkasından vahşi derenin dar vadisine ulaşıyorduk. Vahşi derenin güzergâhını kaynaklarına kadar takip ettik. Kessaniz'dan sonra ince sık bir yağmur yağmaya başladı, gitgide hızlandı. Alt kısmında dereler her iki taraftaki bükümler içersinde birikiyor ve her zaman kaya yamaçlarından daralarak aşağıya doğru iniyordu. Bu civarda

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

her tarafta kayalar üzerinden sular damlıyor ve coşkun dere, kayalar üzerinden, köpürerek ve atlayarak Kirmir vadisine yol alıyordu. Nihayet vadinin sonuna ulaşmış ve sonsuz büklümlerden oluşan zikzaklarla enine doğru kayaların üzerinden tepelere tırmanmak zorunda kalmıştık. Aşağı yukarı altı yüz metreye varan bir yükseklik farkı vardı ve bizim bunu aşmamız gerekiyordu. Büyük ve sık bir orman içerisinden geçmek zorunda kalarak bunun için epeyce büyük bir bedel ödedik. Bu ormanın ortasında bizim süs bahçelerinde kullandığımız Nordmann köknarları cinsinden çok güzel yetişmiş taze yeşil köknar ağaçları bulunuyordu. Fakat maalesef köylülerin bunları yok ettiklerine dair ipuçlarına da rastlamıyor değildik. Genç-yaşlı ağaçların dalları anlayışsız ve kaba bir şekilde kesilmişti. Diğer kısımları ise rast gele yerlerde yatıyor, sadece nüfus sıklığının az olduğu yerlerde orman değerlerinin yok edilmesi önlenbiliyordu.

Maalesef orman ve yağmur üst kısımlarda manzaramızı kapatıyordu ve bunlar bizim ekipten kısa bir süreliğine uzak düşmemize de sebep olmuştu. Çünkü Hazret ve Hoani, üzerleri çeşitli örtülerle örtülmüş olan yüklü atlarla hızlı ilerleyememiş, ormanda izimizi kaybetmişlerdi. Zaptiyelerin yüksek yerlere çıkıp keskin gözleriyle uzun arama ve seslenmelerinden sonra birbirimizi bulduk.

Daha az dik ve daha az derin bir güzergâh içinde bol suya sahip yeşil vadiye doğru yol alıyorduk. Bu vadinin güzergâhından devam eden ve bu günkü hedefimiz içerisinde yer alan, Günük köyüne dar geçitler üzerinden ulaştık. Saat tam 4'te oraya vardık. Muhtar tarafından son derece misafirperver bir şekilde karşılandık. Varlıklı ve itibarlı olan muhtar, her iki eliyle beni selamladı, bizim istirahat ve hizmetimizi sağladı. Muhtar, son Türk-Rus harbinde subay olarak atandığını fakat dağların arasındaki köyüne geri dönmeyi tercih ettiğini anlattı. Diğer köylüler de bu savaşa katılmış olmalıydı. Bunlardan bir yaşlı, Lofça civarlarında ilk hücumda beş kurşun ve dokuz süngü yarası aldığını bunun sonucunda çok acı çektiğini anlattı. Fakat halinden bir o kadar memnundu, zira iyi bir emeklilik elde etmişti ve bu sıkıntılardan şikâyetçi değildi.

Yemek yerken yukarı taraflardan güzel bir ses geliyordu. Ben helvadan kaşıkla bir parça koparıırken yanımdaki rahat davranışlı yaşlı köylü elimden kaşığı alıyor, parmaklarıyla helva yiyor ve bana eliyle ikram ediyordu.

11 MAYIS

Kısa bir atıştırmadan sonra -ki bu biraz kuzu eti idi-, saat yedide tekrar hareket ettik. Bu günkü yürüyüşün hedefi dört saatlik bir mesafede olan ve burada Pelçuk denilen Belicik¹⁶² köyü olacaktı. Günük'ün plato biçimindeki yüksekliklerinden Kurt yaylası¹⁶³ yamaçlarına, çok sayıda küçük vadi ve dereler arasından çıkıyorduk. Yerleşim alanları yakınlarında -buraya Kurt Köy¹⁶⁴ diyorlar- küçük bir ırmağa rastladık. Bu, on metre genişliğinde bir metre derinliğinde coşkun, çakılla dolu bir ırmaktı. Bu arada yükü ağır olan atımız taşa basamadı ve düştü, eşyalarımız suyun içine yıkıldı. Onu tekrar ayağa kaldırmak için çok uğraştık fakat eşyaların ipi ayaklarına dolandığı için kalkamadı ve kuvvetli akıntı onu ileriye doğru sürükledi. Bağından kurtulan eşyalarımız da bu esnada ırmakta sürükleniyordu.

Kaza, şans eseri köylerin çok sık bulunduğu yerlerde vuku buldu. Köylüler hiçbir talebimiz olmaksızın ırmağa atladılar ve sürüklenen eşyalarımızı topladılar. Zavallı yük atımızı yarı boğulmuş bir şekilde kenara çıkarttılar. Bu arada zaptiyelerin aklına hiç atlarından aşağı inmek gelmedi. Bu kaza onları ancak yiyecek ve içeceklerimiz, şeker ve tütünler yok olmaya başladığı anda ilgilendirmişti.

Kartlarım ve fotoğraf aletlerimin suya düşmesi bana çok ıstırap verdi. İlerde su, akıntılı hale geliyordu. İnşallah fotoğraf makinem kaybolmamıştır, diye düşündüm. Çünkü diğerlerinden seve seve vazgeçebilirdim. Çok şanslıydım, makinem kaybolmamıştı ve çalışıyordu. Yalnız, Bacı köyündeki yazıtların resimleri maalesef yok olmuştu.

Paketleri toplamak onları bağlamak, kurutmak bir saatimizi almıştı. Sonra yürüyüşümüze devam ettik ve büyük bir ırmağın bulunduğu Kurtçay ağızlarına vardık. Bu ırmak üzerinden geçmiş olduğumuz kaya duvarları boyunca akan bir yan kolu da aldıktan sonra aynı kaya duvarlarının içerisinde dar boğazlarda kayboluyordu. Yolumuz kuzeye doğru yamaçların alt kısmına uzanıyor, bu iki ırmak üzerinden geçiyor ve dar bir yatağa varıyordu. Bu yatak aşağıdaki yükseltilerin arasında bulunuyor ve nihayet geniş bir vadi havuzunda toplanıyordu. Bu havuzda bir dağ yamacında bulunan Belicik köyü, bu küçük yükseltinin içinde merkezi oluşturuyordu.

İçinde değirmeni çalışan yeni yapılmış bir eve indik. Eşyalarımızı kurutmak için sağa sola serdik.

Evin önünde küçük bir alanda birkaç tane antik sütun yatıyordu. Bunlar samanların saklanması için bir metre derinliğinde açılan bir çukurda tesadüfen bulunmuştu. Yakınlarda çok fazla

¹⁶² Küçük sırt (Kleiner Rücken).

¹⁶³ Kurt yaylası (Wolfsalp).

¹⁶⁴ Kurtköy (Wolfsdorf).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

görünmüyordu. Fakat bana, Kezbil'de köyün güneydoğu tepesinde kale kalıntıları olduğu ve bu kalıntıların Ankara'dan Gerede'ye giden yolun üzerinde Yağcıhan köyü civarlarında ve tahminen yarım saatlik bir mesafede yer aldığı anlatılmıştı.

Öğle vakti buluşmayı kararlaştırmıştık. Karanlık çökmeden yükseklerden köyün panoramasını alabilecek kadar vaktim vardı.

Çok açıkça görülebilen ve Türk şartlarına göre genişlik ve öneme sahip olan yol şimdi doğudan Balaban üzerinden Belicik civarlarında yüksek yamaçların önünden geçiyordu.

Bu panoramanın fotoğrafını çekiyor, vadiden sonra Datlaç (Datlach) suyu üzerinden muhtemelen oradan itibaren yayla dağlarının iç kısımlarına doğru geçiyorduk.

Eski çağlardan kalma *Roma krallığı dönemine ait yol işaretleri* (Itinerarum), Antonini'nin belirttiği gibi Ankara'dan Cladiopolis -bugünkü Bolu- Cratia -Gerede)- üzerinden direkt bir yol bağlantısı olduğunu gösteriyordu. Orada aşağıdaki istasyonlar ve uzaklıkları verilmişti.

Cladiopolis (Bolu) XXVIII m. Pm = yaklaşık	36 km,
Cratia (Gerede) XXX m pm = "	45 km
Carus vicus XXVIII m pm = "	36 km,
Legna XXXII m pm = "	48 km,
Crentius XXVIII m pm = "	36 km.
Angora	

Sa. CXXXVIII m pm= yaklaşık 201 km.

Toplam uzaklık oldukça yüksek ele alınmıştır. Özellikle sıradağ yollarının dolambaçları -ki bunlara eski yol civarlarında sık rastlanmaz- buna uygun olarak küçük tâli yollar da çok uzun değerlendirilmiştir. Hava hattından görüldüğü ve antik kaleler ve sütun kalıntılarının da tasdik ettiği gibi Antik yol -Aneyra-Cratia-, Belicik civarlarından geçiyor ve burada bir istasyona sahip oluyordu. Beş istasyonun durumu mukayese edilirse Ramsay'ın Kirmir yakınlarında olduğunu belirttiği ve buraya oldukça uygun istasyon olan Legna şüpheli hâle geliyordu. Maalesef burada hiçbir yazıta ve bu ihtimali müsbet anlamda destekleyecek bir emareye dahi rastlanmadı. Antik yollar üzerinde yoğunlaşan araştırma, arkeolojik ve topografik bakımdan sonraki araştırmacılar için oldukça yararlı bir çalışma olacaktı.

12 MAYIS

Yolumuz kuzey yönde önceden sözü edilen yüksek taraçalar üzerinden devam ediyordu. Bu kısımdan itibaren gitgide genişleyen ve doğuya doğru uzanan bir başka yüksek vadinin içinden giden -ki burada zengin bir vahşi derenin kenarında Şıklar adında önemli bir Pazar yeri bulunuyordu- bir yol vardı. Şıklar geniş bir yerd, köyden daha büyüktü ve mimari yapısı itibarıyla de şehir karakterinde idi. Muhtemelen 500 evden oluşmaktaydı nüfusu da iki bin kişiden aşağı değildi. Pazar yeri söz konusu idarî taksimatın merkezindeydi. Böyle bir merkezin çok da büyük olması gerekmiyordu. Bir cami ve bir handan oluşan ilginç pazarlar buldum. Buna göre pazar yerleri yerleşim alanlarının ortasında ovaya ulaşımın kolay olabileceği yerlerde seçilmişti. Pazarın kurulduğu gün (haftada bir ve aynı gün) farklı köylerden erkekler kendi ürettikleri ile birlikte büyük küçük gruplar halinde eşek üzerine yüklenmiş mal ve ürünlerle pazar yerine geliyorlardı. Zaman zaman kuvvetli Arap atları üzerinde zengin giyimli beyler veya memurlar görülüyordu. Etraftaki halktan insanlar onları selamlıyordu. Pazar yerinde renkli görüntüler vardı. Özellikle günlük ihtiyacı karşılamak için tahıl, elbise, ayakkabı, koşum takımı malzemeleri, kahve ve tütün değiş tokuş ediliyordu. Bu durum şarkın tipik huzurlu halini gösteriyordu. Akşama kadar pazar devam ediyor ve her şey dağılıyordu. Tam pazarın kurulduğu gün Şıklar'a vardık. Kahvaltı hazırlanırken ve gideceğimiz yol hakkında bilgi alınırken fırsattan istifade pazardaki satılan ürünleri gördük.

Şıklar vadisi enine boyuna genişti. Fakat Datlaç suyu vadisi gibi verimli değildi. Yolumuzun geçtiği etekler çıplak veya çalılık, fundalık iken yüksek dağ sıraları burada tamamen ormanla kaplıydı.

Kuzeye doğru Şıklar vadisi kilitli bir kapı gibiydi. Yamaçlarını dik zikzaklar çizerek aşmak zorunda kaldık. Derelerin kaynakları buralardan çıkıyordu. Bu dereler pazar yerinin bulunduğu bölgede diğer sularla birleşiyor ve hatırı sayılır bir birikim oluşturuyor ve mecrası güneye dönüyordu. Adım adım yükselerek, her bir dik yamaçtan sonra kuzeye doğru hafif ilerleyen düz bir arazi çıkıyor, daha sonra yeni bir dik yamaç katmanı aşılıyordu. Şıklar köyünün yukarisından az sonra çamurlu balçıklı bir otağa geldik. Burası farklı yönlerden gelen üç derenin birbirine karıştığı bir yerd. Biz buranın derin ve balçıklı yerlerinden karşıya geçtik. Ben burayı daha önce Datlaç vadisinin başlangıcında görmüştüm. Bir sonraki katman üzerinde taraça biçimindeydi.

Güzel bir çimenlikten sonra karşımıza sık ve yüksek dâvetkâr çam ormanları çıkmıştı. Fakat Hüseyin tuhaf bir şekilde kemerini bağlamış ve Hazret aracılığıyla benden karabinamı hazır hale

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

getirmemi istemişti. Çünkü biz artık tehlikeli bir bölgeye gelmiştik. Bu arada ince sepken bir yağmur yağdığı için bu emanet silahı paslandırmak istemiyordum. Bu bölge bana hiç tehlikeli gelmediği için karabinayı rahatça Hazret'in sırtındaki kılıfına koydurdum ve sadece benim küçük silahımı hazırlamakla ve ekibimin birbirine yakın gitmesi ile yetindim. Az sonra ormanın alt kısımlarına indik. Otlamakta olan genç danalar bön bön bakıyorlar ve bunların arkasında bulunan çoban çocuklar hayret dolu bakışlarla bizi süzüyorlardı. Çok yüksek ağaçların alt tarafında tüten birkaç küçük ateş ocağından başka bir şey yoktu. Ortalıkta derin bir sessizlik ve yalnızlık hâkimdi. İlerde orman içerisindeki yol bir labirent gibi güçlü kayaların içersine giriyordu, ki burası soyguncular için son derece uygun bir yer olabilirdi. Fakat hiçbir insana rastlamaksızın ve tehlikeyle karşılaşmaksızın ormanın içerisinden tekrar vadiye çıktık. Plato üzerinde Gebeler köyü yakınlarında antik sütun ve yapı kalıntıları ile birlikte aşınmış ve üzerleri yosunla kaplı, yazıtları belli olmayan bir mezar bulduk.

Gebeler'den sonra bazı köyler geliyordu. Fakat bu köyler antik kalıntılar hakkında hiçbir bilgi vermiyordu. Yanlış hatırlıyorsam Gebeler köyünün arka tarafında daha önce üzerinden geçmiş olduğumuz bataklık çamurlu otlak alanının üstünde bir parça taş döşeli (antik) yolun ilersinde bir taş su bendine rastlamıştık. Aynısı kısa bir mesafeden sonra tekrar karşımıza çıkmıştı. Burası ilerde çimenlerin içersine gömülmüş veya tahrip edilmişti. Su bendi yaklaşık iki metre genişliğinde büyük ve düzenli şekilde örülmüş taş duvarla kaplı idi. Üst kısmının eni aşağı yukarı 25 cm idi. Şu anda bu parke taşları tahrip olduğundan ve atların bacakları için tehlike baş gösterdiğinden biz kendi yolumuzu seçtik. O yolda çimler kısmen su ile kaplı olduğu için biz yine parke taşlı yolu tercih etmek zorunda kaldık.

Bu antik kalıntıları gördükten sonra su bendini bu kalıntıların devamı olarak düşündüm. Fakat ilerde yolumuzun üzerinde hiçbir izine rastlamamıştık. Çünkü orada Belicik'ten itibaren hiçbir eski yerleşim alanı görülüyordu. Bende şu kanaat belirmişti. Buradan bir yolun güneydoğu istikametinden kuzeybatıya, yukarı Kirmir ovası içinden Uluçay vadisine doğru, -belki de eski Cratia-Flaviopolis'ten (bugünkü Gerede'den) sonra- devam etmiş olması gerekmektedir.

Nihayet iki kaynak derenin birleştiği Sazak su civarlarında olan Çatak köyüne güneş batarken ulaştık. Son ırmakçık Yabanova sıradağlarının yüksek yamaçlarından geliyor ve alt yamaçlarda bu sular birleşiyordu. Bu biriken su, muhtemelen, Kirmir'in, kaynaklardan doğan ırmaklarının kuzey ve batısını teşkil ediyordu. Yabanova suyunda olduğu gibi otlaklardan geçtikten sonra Sazak suda kaya duvarlarının dar çatlaklarında kayboluyordu.

13 MAYIS

Maalesef bizi yoğun bir sağanak yağış karşıladı ve yola çıkamadık. Kirmir ve Uluçayı birbirinden ayıran suyolu üzerinden bizi vadinin içersine götürecek olan Yabanova sıradağlarındaki son yürüyüşümüz başlamıştı. Burası son derece güzel bir manzaraya sahipti. Dar kayalarla çevrili, şırıl şırıl suların aktığı bir orman vadisiydi. Sanki büyük sıradağlar veya gür ormanlar arasında idik. Yamaçlar çam ve gürgen ağaçları ile kaplıydı. Dere kuvvetli su kütleleri ve gürültü ile vadinin yatağına iniyordu. Kaya duvarlarından ise yağmur suları çatlaklardan derelere doğru akıp gidiyordu.

İşlek olduğu anlaşılan yol sayısız defa derelerin üzerinden geçiyordu. Önemli bir tırmanma ile bu derenin kaynağına kadar arkadaşlık ediyorduk. Burası vadinin sonunda güzel bir meranın içerisinden geçiyordu. Bundan hemen sonra takriben 1600 metre yüksekliğindeki dağ sırtına ve suyolu ayırım hattına ulaştık. Karları kısmen erimemiş çok sayıda tarladan geçtik. Bu tarlaların eriyen kar suları Uluçay'a¹⁶⁵ kuzeye doğru, akıyordu. Yukarıdan aşağı doğru akmakta olan dereyi bir müddet takip ettik. Bu dere aynı zamanda miktar olarak önemli bir kütleye sahipti ve bir orman vadisi içerisinde yoluna devam ediyor, sağda ve solda irili ufaklı derelerle besleniyordu.

Yakında yeni bir sıra dağ manzarası belirliyordu. Sol tarafta Aladağ'ın karlı tepelerinin uzak sol kısmında yaygın bir şekilde köylerle meskûn Uluçay vadisi sebebiyle Yabanova sıradağları bölünüyor ve yükseklerde yeniden sıradağlar meydana getiriyordu. Bitişğinde Kozan dağı yer alıyor, arka tarafındaki çıplak sırtlar kırmızı taşlarla kaplı idi. Bu taşlar bazı bölgelerde Tekke tepe¹⁶⁶ ismiyle yükseliyordu. Bu yüksek dağların arkasından belirli bir uzaklıkta yeni, yüksek ve gür ormanlı dağlar görünüyordu. Bunlar Aleman, Savucak ve Dedeyayla idi ve bana Viranşehir dağlarını hatırlatıyordu. Doğuda çok uzak olmayan açıkça beliren ve müstakil olan bir yükselti karşımıza çıkıyordu. Buna Yazıkavak¹⁶⁷ deniliyordu. Bunun önünden çıplak, alçak; arka tarafından yüksek ormanlı sıradağlar, yani Avdanyaylası¹⁶⁸ ve Gökağaç yaylası¹⁶⁹ bağlanıyordu. Bu kendine has ve güzel biçimli kale

¹⁶⁵ Büyük ırmak (Grosser Fluss).

¹⁶⁶ Tekke tepe (Klosterberg).

¹⁶⁷ Yazı (Schrift), kavak (Pappel).

¹⁶⁸ Avdanyaylası (Jagdalp).

¹⁶⁹ Gökağaç yaylası (Himmelsbaumalp).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

sivriltilisi -Kuzaviren¹⁷⁰ dağı- bizim misafir olacağımız yerden uzak değildi ve Hamamlı civarlarında Uluçay'a akan Çerkeş suyuna karşı aşılın sıradağ silsilesinin en yüksek kısmını oluşturuyordu. Bugün Bayındır'a gitmeye vakit yoktu. Bunun için geceyi Bulduk köyünde geçirdik. Bu köy Ulukıyı'nın kuzeyinde yarı yükseklikte yarık ve uçurumlarla dolu bir vadi içerisinde bulunuyordu.

14 MAYIS-PAZAR

Bir önceki gün Uluçay'ın iki taraflı vadi duvarlarından tehditler savuran fırtına, gece yarısı dinmiş ve bugün bizi açık bir güneşli hava selamlamıştı. İki parça halinde iç içe geçmiş dar vadi kırıklarından, Bulduk'dan, yukarıya doğru tırmandık ve Uluçay üzerinde genişliği yaklaşık 30 metre olan bir köprüye vardık. Râkım 866 metre idi. Çay, burada çağlayan biçiminde rengi sarı bir su ile doğru yönünde ve kuzeye az bir eğilimle akıyordu.

Uluvadi'nin kuzey duvarı; dik, yaklaşık yüz metre yükseltisi olan kayalıklardan meydana gelmekteydi. Bunun içerisinde kırıklar da bulunuyordu. Kırıklardan bir dere vadiye doğru gidiyor ve sular orada çoğalıyordu. Çoğalan su yine de karşıya geçmemize imkân veriyordu. Üst tarafta Hamamlı'dan¹⁷¹ posta caddesini işaretliyorduk. Bunlar -Bolu'ya doğru Bayındır, Çankırı (Gangra)-büyük ve önemli yolun bir kısmı -Bolu-Düzce-İzmit-İstanbul yolu- ve İstanbul'dan Duze pros Olympum (Düzce ovasında Beyköy), Gangris'e (Çankırı), Amasya'ya veya Pompejopolis (Taşköprü)'e ulaşan antik bağlantı yolu idi. Oradan geçen telgraf hattı da onu tanımlıyordu. Bu, ister istemez Avrupalı bir anıyı hatırlatmakta ve önemli bir şosenin varlığına işaret etmekteydi. Fakat böyle bir şey bulamamıştık. Gerçi yol genişliyordu ama bakım ve onarımı yapılmamıştı.

Yükseklikten itibaren yürüyüşümüzün sonraki seyirinde müdürün bulunduğu ve önemli bir yer olan Bayındır'ın alçak kısımlarındaki verimli araziye tatlı bir bakış affettik. Meskûn bölge tahıl ekili tarlalarla çevrilmişti ve ırmak kıyısından çok uzak değildi. Burası bir derin vadinin çıkışı idi. Bu, kuzeyden doğal bir geçişi sağlayan, Viranşehir ırmağı vadisinden Çerkeş ırmağı vadisine doğru giden önemli anayol üzerindedir. Dağ yamaçları doğudan batıya -ki, orada bundan başka küçük bir yan vadi ileriye doğru kırmızı dağların içine uzanıyordu- doğru dik bir şekilde yükseliyordu.

Kuzeye doğru Yazıkavak ayağı boyunca çok sayıda şekilli vadi tabanları yükseliyor ve Viranşehir ırmağını aşağıya doğru takip eden bir yan kol, son ırmağın vadisine doğru akıp gidiyordu. Bu dere de taşlı bir geçit kapısına sahipti ve yatağı ile aynı zamanda bir yol oluşturmaktaydı. Bu kaya kapının hemen arkasından geniş, yeşil, derin, düz vadi görünmekteydi. Bunun içerisinde yürüyüşümüz Viranşehir ırmağının kıyılarına kadar sürmüştü. Buraya varmadan önce bir tane daha kayalık geçit aşmak zorunda kaldık. Bu kayalık, derenin istikametini büyük bir ırmakla birleşmeden önce tekrar batıya doğru döndürmekteydi.

Oryantasyon için kayalık çıkıntısı üstüne tırmandım ve büyüleyici bir manzarayı önümde buldum. Bunun üzerinde ormanlık dik yamaçlar önemli bir yüksekliğe sahip oluyordu. Hemen önümde yeşil, yüksek bir vadi uzanıyordu. Yamaçlar kollara ayrılarak yükseliyordu. Aşağıda ırmak kenarında yerleşim alanları ve köyler sık bir şekilde yer alırken tam yukarıda tek tük köylerin dumanları yükseliyordu. ırmak, batıda yiv biçiminde birbirinin önüne geçmiş olan dağların arasından ansızın ortaya çıkıyor ve geniş vadede, -çok defa farklı kollara bölünerek- doğuya doğru akıyordu. Bu yiv biçimindeki dağlardan akıp gelen küçük dereler görülmezken ırmağın bir kolu arkaya doğru tam güney yönünde devam ediyordu. Güney kıyı ve oradan yükselen dağlar bütünüyle çıplak, kuzey dağlar sık ormanlarla kaplı idi.

Bir ağaç köprü üzerinden yeni açmakta olan meyve çiçeklerinin altından gecelemeği düşündüğümüz Saray köyüne doğru gittik. Güzel bir çiftlikte rahat ettik. Fakat maalesef atlar için yem olmadığından orayı terk etmek zorunda kaldık. Aynı şekilde bir sonraki köy olan Yörük köyünde¹⁷² de yem sorduk, aramamıza devam ederken -şans eseri- ırmak kenarındaki bir değirmende arpa çavdar karışımı biraz yem bulabildik. Zaptiyelerin kaba talepleri yüzünden değirmenci zahire vermeyi reddetti. Bununla birlikte Ermeni hizmetçimin becerikli girişimleri ve iyi bir bedelle değirmencinin fikrini değiştirmeyi başardık. Bin bir zorlukla temin ettiğimiz yemden sonra güney kıyıda bulunan Karasenar köyüne dönerken yağmur yağmaya başlamıştı.

Yem ve tahıl ununun bulunmayış sebebini uzun süren kışa bağlıyorlardı. Diğer yıllarda olduğu gibi sığırlar meralara daha erken çıkamamış ve evde bakılmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden en zor şartlardaki kış için ayrılan zahire de tükenmişti. Türk köylüsü hava şartlarının bu kadar kötü gideceğini tahmin etmediği için ihtiyacından fazlasını ekmemiş ve depolamamıştı.

¹⁷⁰ Kuzaviren dağı (Eichelberg).

¹⁷¹ Hamamlı (Badeort)

¹⁷² Yörük köyü (Jürökköi=Jurukendorf).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Bugünkü yürüyüşün bazı arkeolojik sonuçları vardı. Uluçay ve Viranşehir¹⁷³ ırmağı arasındaki yarı yol üzerindeki direkt yolda, yıkılmış bir kilise bahçesi, tek tek ve çok güzel profillendirilmiş sarı taştan sütunlar, kireçtaşı veya sarı mermere -ki bunun içine bir yazıt nakşedilmişti- rastladım. Bu sütun ölen bir eş için bir erkeğin sadece hatıra sütunu idi. Diğer bir taş da -ki ben bunu Yörükköy'de bir evin önüne yerleştirilmiş olarak buldum- Tanrıça Athena adına adanmış bir rölyefti. Taşın geriye kalan kısımlarında şu ibareler yer alıyordu (Bkz. Şekil 23).

Yem aldığımız değirmenin duvarlarında da oyma lahit biçiminde, ilk çağları hatırlatan taş blok yer almaktaydı. Ancak üzerinde yazıt yoktu.

Değirmenin üst taraflarında, şu an için herhangi bir emaresi görülmeyen bir kalenin varlığından bahsedilmekteydi. Muhtemelen daha önce yakınlarda olması gereken yerleşim yeri veya böyle bir şehrin kalıntılarından hiç kimsenin haberi yoktu.

15 MAYIS

Bulutlar dağ yamaçlarından vadilere kadar alçalmıştı ve yağmur, yazıtların ve ilk çağ eserlerinin fotoğrafları çekilemeyecek kadar şiddetli yağıyordu. Bu arada yakınlarda dar bir ormanlık vadinin içine giriyorduk. Burası bizim memleketimizdeki sıradağların çok güzel vadilerindeki romantizmle rekabet edebilecek kadar güzeldi. Viranşehir ırmağı sert bir dönüşten sonra bizim geceleyeceğimiz yerden uzak olmayan vadi boyunca akıyordu. Vadi tabanı ortalama 3 m'den 400 m'ye kadar genişliyordu ve bilhassa verimli pirinç tarlaları ile kaplanmış idi. Değişken olarak sağda ve solda dik kaya çıkıntıları ırmağa kadar yer almaktaydı. Bu dağ yükselteleri zahmetli tırmanışlarla aşılabilirdi ve yamaçlar, vadiye dar boğaz oluşturacak biçimde ilerlemekteydi. Hanköy civarlarında büyük bir hanın kalıntıları -yani bu köy ve birkaç değirmen ve çiftlik- bu dar boğaza serpilmiş bir şekilde kıyılarda bulunuyordu.

Burada çok büyük iki tane yiv vardı. Bu yivler birbirini kapatan, vadinin ve ırmağın ana eğiliminin ortaya çıkardığı yivlerdi. Bunlar Avdan Yaylası ve Dede Yayla'nın son yükselteleriydi. Her iki dağ silsilesi güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanıyor ve birbirlerinin önünü kapatacak şekilde kısa bir hat teşkil ettikten sonra birleşiyordu ve büyük ihtimalle geçmişte volkanik bir etkenle parçalanmışlardı. Bu arada, bu bölgede Karabük çayı olarak adlandırılan Uluçay ağzına varmadan ve vadi içersine girmeden önce ortaya çıkan dar geçit yüzünden ırmak zorlanmakta ve dağ duvarları arasından çok çeşitli kıvrımlarla akıp gitmekteydi.

Yol, her zaman olduğu gibi, ırmak mecrasını takip etmekte ve dar yerlerde ırmak yatağını geçit olarak kullanmaktadır. Şimdi suyun ırmak yatağını zorladığı yerde bizler iki ağaç köprü'nün üzerinden dar geçidin çıkışına varabilmek için dik bir kaya yamacının üzerine tırmanmak zorunda kaldık. İngiliz seyyah Ainsworth, hatıralarında geçit hakkında ırmağın coşkulu aktığına dair verdiği bilgilerde haklıydı. Sarp, dik ve yalçın kayalar; kaya duvarlardaki keskin büyük yarıklar onu doğruluyordu. Burası öyle bir yerd ki, aşağıdan yukarıya bakıldığında gökyüzünün sadece belirli bir kısmı görünüyordu.

İsim vermede çok yönlü edebî talebi olmayan Türkler bu dar geçit için uygun bir isim olan Kilise Boğazı tabirini kullanıyorlardı.

Boğazın güney girişinde, yolda, bir devrent içinde zaptiyelerin bulunduğu yontulmamış ağaçtan derme çatma yapılmış; bu yol üzerinden geçen emtia-malların güvenliğini sağlamak ve bilhassa vergi kontrolü yapmak için kurulmuş bir gümrük binası bulunuyordu. Bu ağaç binada ateşte biraz üstümüzü kuruttuk ve badem gibi küçük yumurtalardan ibaret sade fakat yeterli bir kahvaltı yaptık.

Boğazın kuzeye doğru çıkışında vadiye uzanan dağın, merdiven basamağı gibi inişleri görünüyordu. Bu düzenli basamak oluşumunu, aşağıda Uluçay civarlarında üç kere daha gözlemlemiştim. Yani yukarıda zikredilen Dede Yayla'da, batı kısmında olanın dışında ve Dölüşabang'ın ("Deli Şaban" olmalı Ç.N.) doğu tarafında idi (bkz. s.91).

Dede Yayla'nın ön yamaçları üzerinden devam ediyorduk. Üzerinde yazıtı olmayan sütunlarla eski bir kilise duvarı ve bir rölyef parçası bulduk. Dede Yayla'nın kuzey çıkış tarafında Uluçay'a karşı konuşlanmış terasları üzerindeki verimli topraklarda kurulmuş olan üçüncü köyde nihayet atlarımız yemlendi. Halbuki nahiyenin merkezinde -Kızılbey'de- hiçbir şey tedarik edememiştik. Böylece gecelemeyi düşündüğümüz Uluçay civarlarındaki Odamış'a geldik. Odamış şimdi çoğunlukla Selimbey köyü olarak adlandırılmakta, zengin bir şahsiyetin etkilerinin izleri görülmekte ve böylece Odamış adı kaybolmaktaydı. Aynı zamanda nâhiyenin ana merkezi müdürün oturduğu yer (Kızılbey'de¹⁷⁴ olduğu gibi) kendi ismi söylenmeksizin sık sık sadece Müdürlü olarak anılmaktaydı.

Biz şimdi tekrar tahminen 400 metre yükseklikte olan güzel bir sıradağ panoraması içerisinde bulunuyoruz. Viranşehir ırmağının kuzey kıyısından itibaren Dedeyayla'da olduğu gibi, karşımızda dik

¹⁷³ Viranşehir (Ruinenstadt).

¹⁷⁴ Kızıl bel "Der rote Rücken"(= Bu kelime anlamlıdır. Çünkü köylerin bulunduğu dağ eteği kırmızı taştan oluşmaktadır.)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

ve çıplak Akkaya dağlarının ormanlı tepeleri yükseliyordu. İlerde sola doğru Yenice dağları birleşmekteydi ve bunların arka tarafında Tefen ve Gölpazarı¹⁷⁵ olması gerekiyordu. İleride güneye Dede Yayla'ya doğru yukarıda belirtildiği gibi basamaklı bir şekilde inişlerle bağlanan Keltepe'nin¹⁷⁶ karla kaplı iki sivri tepesi görünmekteydi.

Sağda Akkaya dağının kuzey, Uluçay'ın güney kıyısında bulunan Avdan Yaylası'nın ön dağları arasında arazi özel bir biçimde güzel bir profil ve kırmızı renkli tahıl tarlaları ile yükseliyordu.

Bu yükselme -Kuzyaka tepe-, doğuya doğru bir silsile halinde devam etmekte, bu silsilenin çıplak kaya duvarlarının içerisinde zirveleşmekteydi. O, Uluçay'ı ve onun meşhur yan kolu olan Araç çayını –ki ismini Araç kazasından almıştır- bölüyordu.

16 MAYIS

Bugünkü seyahat hedefimiz kaymakamlık makamının bulunduğu önemli bir şehir olan Safranbolu idi. Bu seyahatle hedefimiz tarafımdan tespit edilen seyahat rotasının en kuzey kısmı olarak araştırma seyahatinin ikinci bölümünü tamamlamaktı. Ankara paşasından Kastamonu paşası için almış olduğum tavsiye mektubuna rağmen Beypazarı'ndaki gibi sıkıntılarla karşılaştım. Artık burada, şimdiye kadar sadece seyahatimi zorlaştıran ve keyfimi kaçıran iki zaptiyeden kesinlikle kurtulmalıyım.

Yürüyüşe başladığımızda yağmur tekrar yağmaya başladı. Çamurlu arazi üzerinden oldukça zor şartlar altında burada suya ismini veren ve Karabük'ten çok uzak olmayan ırmağa ulaşıyorduk. İrmağın hemen kenarı öyle dik kayalıktı ki, keskin bir dönemeçte ırmağın kendisi ve üzerinden geçeceğimiz köprü görülebiliyordu. Ben bir iki görülecek yeri planlarken her iki zaptiye de çoktan gitmişti. Hizmetlimle birlikte aşağı indiğim Şükrü'yü yol kenarında oturmuş ve asık olmayan suratıyla beni takip ederken buldum. Köprü üzerinde Hüseyin'i de aynı şekilde buldum. İleriye hareket etmeksizin eliyle, karşıya geçişin mümkün olmadığı köprüyü ima ediyordu. Sağlam taşlardan yapılmış köprünün karşı tarafta toprakla bağlantıyı sağlayan ayağı yıkılmıştı. Her ne kadar ayağın kalıntılarından itibaren yuvarlak bir ağaç gövdesi köprüye doğru atılmış ise de burası oldukça düz ve dar idi. Buna, ayak kalıntılarında kadar bir gövde ilave edilmişse de kuru toprağa kadar uzamıyordu. Çünkü ırmak Araç çayı ile birleşerek aktığı için köprünün üzerine çıkmış ve köprüyü zorluyor, eski ayağın kalıntıları üzerindeki birkaç metrelik kısmı da sallıyordu.

Şimdi tavsiyeler bize pahalıya mal olmuştu. Yakın civarlarda başka bir köprü de bulunamıyordu. Safranbolu üzerinden gitmek zorundaydık. Bir sonraki yer olan Karabük en azından 45 dakika uzaklıkta ve bir geçiş köprüsü oluşturmak veya bir sal yapmak için imkânlar az idi. Sal da güçlü akıntıdan dolayı işe yaramayacaktı. Zaptiyeler küçümseyerek baktı ve ikisi de kılını kıpırdatmadı. Yakından bakınca köprünün öbür ayak tarafında hayvan izleri gördük. Buradan da uzun süreden beri hayvanların karşıya geçmediğini anladık. Bu incelemeyi sonra ırmağı atla geçmeyi denedim. Atım akıntıya karşı müthiş mücadele etti. Birkaç defa boşluklara düştü. Dayandı ve sonunda ıslansak da karşıya geçtik. Ben karşıya geçmişim fakat adamlarım geçememişti. Bilhassa küçük yorgun atım ağır yükünden dolayı yol kat edemiyordu. Ne yapacağımızı düşünürken kuzey karşı tarafta benim geçişimi gören birkaç kişi toplanmıştı. Bunlardan bazıları karşıya geçip benim eşyalarımı almaya hazır idiler. Kuvvetli uzun sırk akıntıya karşı tutuluyor ve önce eşyalarım karşıya alınıyordu. Daha sonra birkaç defa daha gidip gelerek geriye kalan eşya ve eğer takımıyla birlikte diğer eşyaları inanılmaz bir güvenlikle karşıya geçirdik. Sonunda Hüseyin kendi büyük kahverengi atıyla karşıya geçti. Hazret ve Hoani bata çıka iç çamaşırlarıyla atları arkalarından çekerek geçtiler. En son geçen kişi, tilki adlı atıyla Şükrü idi. O karşıya geçtikten sonra şimdiye kadar atla böyle bir geçiş yapmadığını; bu defa da eğer birileri karşıda olmasaymış baş dönmelerinden düşüp her an suyun içersine kapılıp gideceğinden korktuğunu söyledi.

Kafile tekrar düzene girdikten sonra yürüyüşümüze Araç çayı boyunca devam ettik. Bu çayın içinde bugünkü köprünün 100 m yukarısında eski bir köprü kalıntısı gördük. Yatakları derin kayalıklarla kaplı olan derenin çok sayıda güzel çağlayanlar oluşturan küçük yan kolları üstünden geçerek iyi bir köprüye ulaştık. Bu köprü ticaret trafiği için yolun önemine işaret ediyor ve biz de artık Safranbolu şehrine doğru gidiyorduk.

Buradan itibaren uzaktan sadece antik Yunan izleri görünmekte ve ayrıca bazıları dağınık şekilde birkaç ev, bunun altında açık renkte bir hastane görünmekte idi. Asıl şehir aşağıda derin ırmak vadisi içerisinde ve çok sayıda derenin birleştiği yerden yamaçlara doğru genişlemekteydi. Asıl hâkim nokta da, kuzeyde vadi havzasının içinde kayalık çıkıntılar şeklinde yükselmekteydi. Kale biçiminde sağlam taş duvarlarla çevrilmiş, silah deposuyla birlikte bir kışla bulunmaktaydı.

¹⁷⁵ Gölpazar (Seemarkt).

¹⁷⁶ Keltepe (Kahlenberg).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Süslü câmiler, suyollarıyla ayrılan farklı semtlerin ana merkezini oluşturmaktadır. Evler birbirlerine yapışık şekildedir ve kuvvetli bir inişle akan suda değirmenler ve tabakhaneler bulunmaktadır. Birkaç vadinin yamaçları dik olarak yükselmekte ve suyollarının kenarında dik kayalıklar bulunmakta, bu yüzden semtler arasındaki geçişi çok sayıda köprüler sağlamaktadır. Boğaz biçiminde kayalarla sarılmış fakat evlerle dolu vadi ve teras biçiminde yükselen semtler ve dönemeçleriyle dikkat çeken, Arnavut taşlarıyla döşenmiş, aralardan yükselen kaldırımlar; şehre harikulade güzel bir sanatsal görünüm kazandırmaktaydı.

Vadinin batı kıyısında yol, yokuşa sarıyor, suyollarını geçerek, dik ve bakımsız kaldırımlı yollardan, şehrin ana semtlerine, ev sahibi Hüseyin'in hanına doğru tırmanıyorduk.

Nüfusu yaklaşık 15-20 bin olduğu sanılan bu önemli şehirde daha iyi bir iâşe-ibate (erzak, hizmet, kalacak yer) imkânı bulabilme umudumuz hüsrarla neticelendi. Bu hususta köylerden tek farkı daha kaliteli ekmek tedariki idi. Et bulunamıyordu. Sadece Hazret'in bin bir zahmet ve çaba ile bizde (Almanya'da) kırıntı sayılabilecek az bir kuzu eti parçası ile yetindik. Bu durum, köyde olduğu gibi şehirlerde de genel olarak vejeteryan beslenmenin olduğunu göstermektedir. Bunun bir sebebi de bu yılın sıkıntısından dolayı etin pahalı olması ve çok az bulunması idi.

Günün geriye kalan kısmını kötüleşen atlarımızı değiştirmek için at ticaretine ayırdık. Hancı Hüseyin beş liraya bir at alabileceğini ifade etti ve hemen at talebimizi yerine getirdi.

Hanın büyük bir misafir odasında öğleden sonra ve akşam vakti oldukça canlı geçmişti. Kahvesinde oyun oynanıyordu. Etrafında da bizim gibi çok sayıda insan oturmuş oyunu takip ediyordu. Seyirciler tavsiyelerini esirgemeyerek oyuncularını rahat bırakmıyorlardı. Misafirler kahvelerini içiyor, ondan öte bir şey yapmıyorlardı. Burada hancının asıl kazancı yabancı misafirleri ağırlamak ve onların binek ve yük hayvanlarının bakımını sağlamak idi. Çünkü insanlar getirdiklerini yiyor veya lokantadan bir şeyler satın alıyorlardı. Bulduğumuz handa gerçek Türk tiplerinin yanında Avrupaî giyimli fakat sadece Türkçe –veya en fazla Yunanca- bilen yabancılar da var idi.

İki zaptiye ve Hoani'ye tek bir oda verilirken benim emrime Hazret'le birlikte kalabileceğim iki oda tahsis edilmişti. Odayı kullanmadan önce çok iyi bir şekilde temizleme ihtiyacı duydum. Daha sonra da çok sayıda böceğin varlığını tedirginlikle müşahede ettim.

17 MAYIS

Sabah erkenden 5,5 yaşındaki küçük yağız bir atı 8 liraya satın alarak ve benim yorgun atımı 5 liraya hancıya vererek at ticareti işini hallettim.

Hemen saat dokuzdan sonra kaymakamın konağına doğru Beypazarı'nda yaşadığımız zorluklarla burada da karşılaşır mıyız endişesiyle yola koyuldum. Seyahatte olan kaymakamın vekili tarafından huzura alındım. Kır sakallı, sarıklı, burun üstü gözlüklü, divanın köşesinde oturan yaşlı bir beyefendi bana vekil olarak tanıtıldı. Beni yanına oturtmak için hemen davet etti ve oturttu. Sigara ve kahve ikram etti. Ben de belgelerimi gözden geçirmesi için önüne koydum. Başkonsolosun vermiş olduğu ilk tavsiye mektubunu gözden geçirdikten sonra memnuniyetini bildirdi ve bir Alman subayını selamlamaktan duyduğu mutluluğu büyük bir sevinçle ifade etti. İsteğim doğrultusunda bana becerikli bir zaptiye vereceğini garanti etti.

Ricam üzerine, öğleden sonra şehrin içinde ve civarında bir takım intibak çalışmaları için bana yardımcı olmaya hazır olduğunu söyledi.

Kabul son derece dostane geçti. O kadar dostane geçti ki güvencenin sağlamlığında hiçbir şüphem kalmamıştı. Yanılmamışım! Öğleden sonra bana iri yarı, silahlarla donatılmış bir kişi zaptiyelere eşlik edeceğini bildirerek iştirak etti ve şehir içerisinde dolaşmamda ve şehrin panoramasını çekmemde yardımcı oldu.

Sait isminde dürüst, esprili, düşünce ve öyküleriyle çok orijinal bir insandı. Gerçi yere bakan yürek yakan Hüseyin istemese de ben böylesi bir adamla seyahate dünden razı idim. Bu hasletlerinin yanında o mükemmel bir zaptiye tipi idi. Onun ciddî ve vakur görünümü; -daha sonra bize seve seve anlattığı gibi- çevik, canlı, hareketli bir hayat sürdürdüğünü gösteriyordu. Bazı hikâyelerini süslü ifadelerle anlatıyordu ancak ben yine de onun anlattıklarına inanıyordum. Askerlik mesleğini sevmemesine rağmen oldukça iyi bir asker olmuştu. 11 yıl süren bir görevden sonra askerî yaşantı ona cazip gelmediği için ayrılmış ve âsî ilan edilmişti. Uzun yıllar çetesiyile dağlarda ikamet etmişti; yolları ve patikaları iyi biliyordu. Daha sonra toplumdan kopuk bir yaşantı onu sıkışmış ve zaptiyeliğe geçmişti. Bu arada yeni mesleğinde çok sıkıntılar çekmiş, eşkiya çetesindeki birini vurmuş ve bunun için 7000 piastern (yaklaşık 1300 mark) cezaya çarptırılmış, bir defasında bir eşkiyanın yakalanmasında Kastamonu valisine yardım etmiş ve bu sayede amirinin özel bir taltifini almıştı. Aynı şekilde bir öfkeli anında beyinin yanında sıkıntıya da düşmüştü. Çünkü valinin yasağına rağmen av esnasında bir tavşanı kalın sopa ile öldürmüştü. Ceza olarak vilayet-başkent Kastamonu'dan Düzce şehrine sürülmüş, orada uzun bir müddet -36 zaptiyeden 30'u ateşli sıtmadan ölene kadar- kalmıştı. Sait gerçi hastalığı yenmiş fakat sık sık hastalık onu yoklamış ve bunun için tekrar Safranbolu'ya gönderilmişti.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Şimdi artık zaptiyelikte 23 yılını geride bırakmıştı. Aile hayatını anlatırken dört kadınla evlendiğini, bunlardan birinin öldüğünü ve bir diğerini de, bir görevden yorgun döndüğünde atını emrettiği gibi almadığı için öfkeyle bıçakladığını anlattı. Yine gülerек anlattığı bir başka olaya çok önem atfediyordu. Bu olay ona benim tahminime göre 8000 piastern (yaklaşık 1500 mark)lık bir para cezasına mal olmuştu. Birçok defa yüksek para cezalarına çarptırılmasına rağmen övünçle malvarlığından bahsediyor ve biraz da önemli bir mal varlığına sahip olduğunu vurguluyordu. Eşkıyalığı esnasında kaç insanı soyduğunu sorduğumda, kararlı bir şekilde "hiç kimseyi" diye cevap vermişti. Bu da onun iyi bir insan olduğunu gösteriyordu. Buralarda eşkıya olmak, birilerine ceza vermek ve birilerini takip etmek için dağlarda gezmek anlamına gelmez, yani her zaman eşkıyalıkla aynı anlamda değildir bu.

Birbirimize olan bağlantımızdan dolayı Sait bana onunla bu ilk seyahatimizde emrimde olacağını ve beni destekleyeceğini, elinden geleni yapacağını; bu seyahate nasıl istersem öyle başlayabileceğimizi söyledi. Bu söz verisi çok samimi idi ve sözünü de tuttu.

Geziden döndükten sonra Ankaralı zaptiyeleri şeflerine yazdığım bir kartla gönderdim. Vedalaşmamız şimdiye kadarki samimiyetimizden daha sıcak geçmişti.

Öğleden sonra yardımcım Hüseyin'le birlikte şehri dolaştım. Beni Yunan semtlerine yönlendirdi. Önemli kiliseleri ve bu semt içerisindeki resmî binaları yakından ve şehrin uzaklarında sayısız yeşil ağaçlıklarla kaplı cezbedici manzara içinde yer alan ve Safranbolu eşrafının yaptırdığı yazlık villaları uzaktan gösterdi. Vadi içerisinde bulunan Safranbolu insanların iç içe geçmiş evlerde, artmakta olan yaz sıcaklarına nasıl tahammül ettiklerini kavrayamadım. Akşam handa, zaptiyenin kumandanı (teğmeni) ve müftüze kadıyı misafir ettim.

Subay, bizim Kayzer'imizin (Alman kralı) ziyaretinde söz majestelerinin kapısında postası olarak hizmet görmüş ve üsteğmenliğe terfi ettirilmiş ve Kayzerden madalya almıştı. Bu onur belgesinin hatırı için Almanlara ve bana çok kibar davranıyordu. Hâkim görevi yapan müftü, genel konularda konuşuyordu. Dikkat çekici düzgün, heybetli, zayıf uzun ve hoş bir görünümü, ince zarif bir yüzü vardı. Beyaz tenli, bakımlı, koyu siyah bıyıklı, zeki bakışlı kara gözleri vardı. Ondan, daha önceki seyyahların da bahsettiklerini; (Safranbolu'dan itibaren bilhassa Bartın üzerinden Karadeniz'e giden; anamaları şehir içerisinde ve çevresinde üretilen safran, tahıl ürünleri, deri gibi ihrac maddelerinden oluşan bir ticaret yolunun varlığını) bir daha duymuş oldum. Bartın'dan sonra Çavuşsuyu ve bir telgraf hattı gidiyordu; bu hat Kastambol (Türkler bunu Kastamuni diye telaffuz ediyorlardı) yönüne devam ediyordu.

Benim Safranbolu'dan Devrek'e planladığım gezi, yol rotasının çok fazla karlı olması yüzünden geçilemeyeceği anlaşılıyordu. Bunun için Viranşehir-Gerede üzerinden Bolu vadisine ve Bolu suyu boyunca bu bilinmeyen ırmağı takiple Devrek'e kadar gitmeye karar verdim.

18 MAYIS

Güzel bir seher vaktinde güney doğu istikametine dönüyor, Safranbolu'nun geniş alçak kısımlarından önce Araç ırmağına, arkasından da bunun boyunca Evleni-su¹⁷⁷ yönünde ve ilk adı geçen ırmağın yatağından kuzeye doğru gidiyorduk. Karşımıza iyi durumda antik bir köprü çıktı. Bu köprü düzgün dikdörtgen taşlardan yapılmıştı ve şu anda adına Çevrik köprü denilmektedir. Köprü, ırmağın bir dönemeci üzerine oturtulmuştu ve doğudan, Araç çayı vadisinden Safranbolu'ya giden bir yolun varlığına işaret ediyordu. Köprünün ırmağın açığı yaptığı bir noktaya inşa edilmiş olması ona özellikle ilkbaharda artan coşkun sulara karşı bir mukavemet sağlıyordu.

Hemen bu antik köprünün arkasından Araç çayı üzerinde Türklere uygun bir ağaç köprüye varıyor ve kıyıdan itibaren yükselmeye başlıyorduk. Bu yükseliş Kuzyaka tepelerinin kaya duvarlarının içindeki yüksek kısımlara doğru merdiven biçiminde devam ediyordu. Odamış'ta bulunan verimli topraklara işaret eden kırmızı yumuşak yamaçların aksine burada taşlar sarı renkte idi. Yukarıdan iki çıplak kaya grubunun üstünden geçtiğimiz dağların arka sırtındaki geçitlerden son derece güzel bir manzaraya sahip oluyorduk. Bu manzara, kuzeyde Sarıçiçek¹⁷⁸ yaylasına, İnyakası'na¹⁷⁹, Başköy¹⁸⁰ yaylasının batısına; Safranbolu eteklerine bağlanan Akviren¹⁸¹ dağının yuvarlak yumuşak tepelerinin doğusuna doğru idi. Kuzeyden itibaren gitgide yükselmekte olan arazi dalgaları başlıyor, bu arazi aşğılarda Evleni (Eflani) suyunun iki yan kolu tarafından dik bir şekilde kesiliyordu. Bunlardan biri Ufak-su¹⁸² -geçitte buna Kirpi deresi denilmektedir- ve diğeri, ismi ırmağın vadisini hatırlatan

¹⁷⁷ Evleni Su=Muhtemelen Eflani Suyu. İsmi Araç'ın kuzeyindeki Eflani platosundan almakta, ırmağın kaynağı Araç'tan doğmaktadır.

¹⁷⁸ Sarıçiçek yaylası=Sarı yayla (Gelbe Alp). (Ç.N. Muhtemelen "Sarıçiçek").

¹⁷⁹ İn=Mağara (Höhle), yaka=yakalık (Kragen) Höhlenkragen(?) (Ç.N. Yaka: Muhtemelen taraf, karşı, yamaç, kıyı anlamlarındadır.).

¹⁸⁰ Başköy (dağlık) yaylası (Oberdorf-Alm).

¹⁸¹ Akviren (Weisse Ruine).

¹⁸² Ufak su (Kleines Wasser).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Ağaçkösse¹⁸³ idi. Doğu yönünde kuzeye hafif bir sapmayla Araç ırmağının geniş, güzel, yeşil vadisi takip etmekte idi. Sait, açık havada Araç şehrinin yatay şekilde görüldüğünü iddia ediyordu.

Kuzyaka tepesinin devamında arazi gitgide düzleşiyor, arkasında bir yaylalık alan bırakarak Araç ırmağına dik bir şekilde iniyordu.

Yüksek geçitte Sait bana sun'i bir şekilde oyulmuş; kapı ve pencere yerleri olan güçlü kaya blokunu gösterdi. Aynı kayaların Akviren dağında bulunduğunu ve önceleri orada alt alta işaretlerin değiştirilmiş olduğunu da aktardı. Kayanın diğer tarafında da bu tür işaretlerin olabileceğini ilave ediyordu. Buna göre optik sinyale dayanan bir sistemin istasyonu söz konusuydu.

Tabii yapıları itibariyle dikdörtgen şeklinde görünen söz konusu kayalıkların önünden Uluçay'ın güneyine doğru uzanan bir vadiye ve kısa bir zaman önce aşmış olduğumuz ve tekrar geçmek istediğimiz dağlara rahat, serbest bir bakış açısına sahip oluyorduk. Dede Yaylası doğuda Avdan Yaylası, bunun arkasından da Gökağaç Yaylası ile birleşiyordu. Bütün bu yükseltilerin hepsi ansızın aşağı yukarı 300 metre derinliğindeki su seviyesine inmek için geniş yeşil otlaklık ve köylerle bezenmiş teraslar biçiminde Uluçay'a yaklaşmaktadır. Yukarıdaki dağ silsileleri ormanla kaplanmıştı ve aynı zamanda son söylediğimiz kıyı yamaçları da çoğunlukla ormanlarla kaplı idi. Bu ikisinin arasında meralar ve tarlalar bulunuyordu. Gökağaç Yaylasının zirvelerine doğru Boğarsık deresinin vadisi açılıyordu. Ben burada Wrontschenkos izini takip etmeyi düşünmüştüm.

Uzun, stresli fakat rahat bir inişten sonra geceleyeceğimiz yer olan büyük ve varlıklı Hacılarobası köyüne ulaştık. Bizi candan karşılayan Mehmet isminde varlıklı bir ev sahibi bulduk. Ev sahibimiz İstanbul'da bir börekçiye ortak idi. Avrupalıları biliyor, Avrupaî davranıyordu. Bana çok güvenerek aslında Kur'an'ın emrine uyma hususunda bağnaz olmadığını ancak bu ortama, köylüye uymak için böyle davranmak zorunda kaldığını iddia ediyordu. Bu iddiasını ispat için beni aile odasına davet ediyor ve el yapısı mastix rakısını ikram ediyordu. Ancak belirttiğine göre rakıyı ortalıkta koymuyordu. Rakıya karşı değildi, ancak kızlarının sık sık odaya gelmesi ve dolaplardan evle ilgili lüzumlu eşyaları alması sebebiyle ortalıkta koymadığını belirtiyordu. Kırkını geçmemiş Mehmet bize on beş yaşında evlendiğini ve şu anda dede olduğunu anlatıyordu. Torunu Cemal üç yaşında güzel tatlı sevimli bir çocuktü ve kendisinin medarı iftiharıydı. Cemal'i kucağıma aldım, bir kral madalyasıyla süslediğimde dedesinin sevincine sınır yoktu.

Avdan yaylasının ön dağlık kısmında bulunduğu söylenen yazıtlar ve harabe kalıntılarını öğrendiğimde istikametimi buna uygun olarak yeniden değiştirmiştüm.

19 MAYIS

Hava harika, manzara son derece çeşitlilik arz ediyor, bülbüller ötüyor, inek çanları vadide çınlıyor, tabiat bütün ihtişamıyla kendini gösteriyordu. Yağmurlu ve sisli havaların geride kaldığı mükemmel bir Mayıs günü idi.

Hoca Köprüsü'nün¹⁸⁴ Kuzyaka yamaçları tarafından atlarımızla gidiyor, bir köprü üzerinden gittikçe güçlenen ırmağı geçiyor ve Aktaş¹⁸⁵ yamaçlarının teraslarına doğru yükselmeye başlıyorduk. Yukarıda antik bir kapalı mekân, yani bazı yazıtsız sütun kalıntıları bulunuyordu. Bir sonraki teras basamağında Davutlar üzerinden bugün geceleyeceğimiz Üçbaşı'a¹⁸⁶ vardık. Orada bir sütun üzerinde bir metre uzunluğunda yazı bulduk. Köşede ters gömülü duruyordu. Yazıyı okuyabilmek için çıkarılması veya döndürülmesi gerekiyordu. Dağlık bir köy olan Aktaş'ta yazıtın geriye kalan kısmının yol kenarında bulunan evlerin birisinde bulunması gerekiyordu.

Üçbaşı köyünün bir yükseltisinden Dede yayla ve Keltepe'nin¹⁸⁷ karla kaplı ana zirvelerini ve bana Yenice dağı olarak söylenen dağın tepesini (*Daha sonraki tespitlerimde bu ismin doğru olmadığını anladım.*) görebiliyordum; Keltepe ile Yenice arasında bir dar boğaz vardı ki bu Uluçay'dan geçiyor ve açıkça takip edilebiliyordu.

Üçbaşı köyünde bize gösterilen iyi karşılama ve ikramla dağların üst taraflarında bulunan köylerde de karşılaşmıştık. Bu durum onların da varlıklı olduklarını ispat ediyordu. Üst taraflarda tütün dikilmiş olabileceğini özellikle belirtmem gerekir. Çünkü ev sahibimiz bize gözümüzün önünde güzel tat veren özel sarılmış yaprakların paketi arasından sigara tütününü ikram ediyor ve tütünü kıyma işini zahmetsiz ve yardımsız, her Türkün kemerinde taşıdığı büyük bir bıçakla kolayca yapıyordu.

Hacılarobası ve Aktaş nahiyesinin komşusu olan yerleşim yerleri bana şu isimlerle verildi:

Çerkeş kazasından Ulak nahiyesine
Araç kazasından Sirt “

¹⁸³ Ağaç kösse (Baumwinkel) (Almanca ibarenin anlamı Ağaçköşe demektir. Ç.N.).

¹⁸⁴ Hoca köprüsü (Lehrer-Brücke=Öğretmen köprüsü).

¹⁸⁵ Aktaş (Weissenstein).

¹⁸⁶ Üçbaşı (3 Köpfe).

¹⁸⁷ Keltepe (Kahlenberg).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Safranbolu	“	İş	“
“	“	Eflani	“
“	“	Kızılbel	“
“	“	Ovacık	“
“	“	Ulus	“
“	“	Kocanos	“

Kastamonu vilayetinin idarî taksimatı da şöyle idi:

3 Mutasarrıflık	Sinop
	Çankırı (Gangra)
	Bolu (Bithynium)

Bunun yanında bağımsız kazalar:

Safranbolu, Araç, Daday, Cide, İnebolu, Taşköprü, Tosya.

Yukarıda adı geçen mutasarrıflıklar şunlardan teşekkül etmektedir:

Sinop: Geze (Gerze?), Boyabat kazasından

Çankırı: İskilip ve Çerkeş'ten

Bolu: Gerede, Devrek, Bartın, Ereğli, Düzce ve Gönük (Göynük)'ten.

20 MAYIS

Yine harika bir gün ve harika bir çevre vardı. Bir bahar sabahının hafif sisi arazi üzerinde yer almakta ve daha sonra sızmakta olan güneş ışınlarının etkisiyle yavaş yavaş kaybolmaktaydı. Yeşil tarlalar sağda ve soldaki ormanlar arasından ara sıra dişlerini göstererek havlayan ve atlarımızın kuyruğuna hamle eden köpeklerin arasından yolumuza devam ediyorduk. Bülbüller şakıyor, diğer kuşlar ötüyor, çalılıklar fısıldıyor; yükseklerdeki dut ağaçları taze bahar yeşilini gözler önüne seriyordu. Her şey iç açıcıydı. Ekibimiz de şarkı, türkü söylüyor, esri yapıyordu.

İlerledikçe arasından küçük derelerin geçtiği gölgelik orman darboğazlarına rast geliyor ve Viranşehir ırmağı vadisi içindeki bir yere tekrar ulaşıyorduk ki orada Kelise boğazı ortaya çıkmaktaydı. Şimdi güneş ışıklarının içerisinde dik kaya duvarları üzerinde yüzlerce metre yükseklikte çatlak kaya blokları benzersiz bir manzara arz ediyordu. Aynı zamanda uzak mesafelere doğru, daha sonra tekrar daralan, sessizleşen, dar geçidin diğer tarafında kapanan vadi içerisinde görüş alanı olağanüstü güzeldi.

Manzaranın güzelliği yağmursuz havalarda olduğu gibiydi...

Sait, bana vadi içerisinde birçok yazıt taşları bulacağını söyledi, eliyle koymuş gibi de buldu. Az bir aramadan sonra çalılıkların altında, boğaz biçimindeki vadi uzantısı içerisinde bir yerde önemli olmayan bir yerleşim alanıyla bağlantılı olarak bir istihkâm kalıntısı ve ilerde istihkâmın diğer bir tarafı bulundu ki buranın vadi boyunca giden yolun güvenlik altına alınabilmesi için bir askerî istihkâm alanı olduğu görülmekteydi.

Sait'in rehberliğinde vadiyi ilk geçişten sonra sık sık ırmaktan geçmek zorunda kaldık. Sonrasında rahat bir yolu takip ettik. Muhtemelen bu yol eski bir yolun devamı idi. Viranşehir ırmağını terk ederek önemli bir köy olan İsmail (Samaill)'den gelen bir ırmak boyunca yolumuza devam ettik. Asıl güzergâhımız bu yol değildi. Bunun içerisinde bulunması muhtemel olan ve Yazıkavak tarafında çıplak kaya duvarlarından itibaren yuvarlak ve sürekli devam ettiği görülen kaya kazanına (Felskessel) ulaşmak istiyorduk. Buradaki ırmakçık doğudan itibaren kayalıklardan gelmekte ve burada Avdan yaylasının kuzey yamacında bir dağ silsilesinin uzantısını takip etmekteydi. Büyük ihtimalle geçidi kapatan Yazıkavak'ın kuzey yamaçları üzerinden, daha önceden bildiğimiz Arslan köyü¹⁸⁸ ırmağı vadisi içerisinde uzanan oldukça dik yamaçlara tırmanıyor ve geniş plato biçimindeki yükseklikler üzerinden Viranşehir'e varıyorduk. "Viranşehir" ismi bize ister istemez herhangi bir yerde antik bir şehrin yıkıntılarını ve taş kalıntılarını çağırıyordu. Belirgin taş yığıntılarının üzerindeki yüksekliklerin formasyonu farklı bir şekilde dikkat çekiyordu. Maiyyetimdekilerin bu hususta bir bilgisi yoktu. Hatta buraları muhtemelen çok iyi gezmiş olan Sait dahi burada bir kalıntının varlığından haberdar değildi. Buna rağmen bu şehrin herhangi bir yerde efsanesi olduğuna inanmak istiyordum. Özellikle plato biçiminde, üç tarafından sular akan doğudaki Kıranköy, görünümü ve konumu itibarıyla dikkatimi çekmiş, buranın büyük bir antik yerleşim yerine son derece uygun olacağı zanni uyanmıştı. Hava karardığından daha fazla araştırma yapmak için vakit yoktu. Bu yüzden hiç durmaksızın Viranşehir'e doğru devam ettik. Oraya ulaşmadan önce şehri şöyle kısaca bir gözlemledim. Şehir tepeler arasında meskûndü. Burası sağlam bir han ve bir câmiden ibaretti. Pazar yerinden başka bir şey olmadığı anlaşılıyordu. Fakat bu hâliyle bu civar için önemli olmalıydı. Çünkü onun ismi meşhurdu, alıcısaticıların bulunduğu yer ve pazarın kurulduğu gün olarak önemliydi.

¹⁸⁸ Arslanköy (Löwendorf).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

İrmak burada çok düz ve geniş bir yatakta akıyordu ve ağaçlar dikkati çekiyordu. Buradan Kıranköy dönemeçlerine kadar pirinç tarlaları görülebilmekteydi. Handa hizmet eden 13 yaşındaki bir delikanlının iddiasına göre ırmak boyunca yazıtlar olması gerekiyordu.

21 MAYIS

Saat 5'te erkenden çirak Ahmet'le birlikte bahsedilen yazıt bölgelerini aramak için yola koyulduk. Bir saat boyunca vadinin aşağısına doğru gitmiştik. Usuk Bey'e ait olan geniş ve oldukça iyi görünümü bir çiftliğin önünden geçerek taşlı araziler üzerinden ırmağın kuzey kıyısı boyunca ilerledik. Güneye doğru ırmağın diğer tarafında çeşitli boylarda ormanla kaplı dağlar yükseliyordu. Ormanın eteğinde aşağıda ırmağa kadar bir dizi köylerin varlığı göze çapıyordu. Kuzeye doğru da yamaçlar hafif bir meyille gitgide yükseliyor fakat öyle bir yay biçiminde gidiyordu ki ilerisi her an görülebiliyordu. Burada kısmen önemli bazı köylerin bulunuyor olması fakat yukarıda yayla, mera ve tarlaların olduğu bilgisini ortaya çıkarıyordu ki, en azından bir dağ terasının olduğunu ve bu Saucak (Soğucak?) yaylasına ait olduğu söylenen yüksek platonun yukarıda son bulmadığını gösteriyordu.

Hancı çırağının dediği yerde çok sayıda sütun, tablet ve çok sayıda sütun kaidesi vardı. Şüphesiz bunlar Roma döneminden kalma idi. Sütunun birinde okunabilir bir yazıt vardı. Ben bunu yanımdakilerin yardımıyla yarı gömülü olduğu topraktan çıkarıp ters çevirerek yazıtların okunabileceği pozisyona getirdim ve kaydettim. Ahmet'in söylediklerine göre mezarlığın yakınında antik bir şehir bulunması gerekiyordu. Fakat bu bana burada çıplak ve verimsiz araziye gördükten sonra biraz imkânsızmış gibi geldi.

Mezarlık önünden geçen yol vadi içine doğru uzanıyor ve Aleman yaylası üzerindeki Mengen vadisinden sonra önemli bir bağlantı noktası oluşturuyordu. Mengen'den sonra doğuya doğru bir kaldırım yolunun fark edilen kalıntıları buranın ilk çağlarda da aynı role sahip olduğunu ve aynı bağlantıyı sağladığını gösteriyordu. Saat 9'da yürüyüşümden geri döndüm. 10'da Sait'in keyifsizliğinden dolayı ertelenen yürüyüşümüze öğle sıcaklığında başlayabildik. Bir dere vadisi içerisindeki çiftlik arazisi civarlarından güneye doğru ilerledik. Bu vadiyi güneş altında iki tarafındaki dağlardan gelen boğucu bir hava içinde kat ediyorduk. Yolumuzun güneyi veya doğusunda Kozan köyünün yerleştiği dağ sırtları bulunuyordu. Burası harita üzerinde zirve noktasında Kazan dağı adıyla işaretlenmişti. Burası, yükseltilerin tepe biçiminde devamı olan dağ silsilelerinin kuzey doğusunu teşkil etmekteydi. Bunlar yukarı Uluçay'ın kuzey kıyısına iştirak etmekte olup, Tekke tepe denilen ve sivriliği açıkça görülen bir zirveyi meydana getirmekteydi.

Geçitlerin bulunduğu her yerde olduğu gibi burada da yolumuzun üzerinde bir gümrük kontrol yeri (*Devrent*) vardı. Oradan itibaren güneye sert bir çıkış yapmak zorunda kalıyorduk. Kısmen fırtınalı bir yağmurda 600 metre yükseklikteki yüksek geçitlere tırmandık. Bu geçit, Yabanova arazisindeki karlı dağlara muhteşem bir bakış imkânı sunuyordu. Dağ silsileleri açıkça birbirlerinden oldukça farklıydı. Doğuda son derece yüksek ve aynı zamanda en arka silsile idi. Doğuya karşı dik inişlerle sona eriyordu. Bunların yakınında tek tek yükseltilere sahip olan zirveler vardı. Kuzaviran dağının önlerinde olduğu gibi yeniden ortaya çıkıyordu. Bu son dağ, Çerkeş ırmağının kıyı duvarları içinde nasıl bir köşe taşı ve kaide oluşturuyorsa, bu yükseltileri de bu ırmağın köşe taşı ve kaidesi olarak görmek istiyordum.

Buradan itibaren doğuya doğru dağlar bir bütün olarak aşağılarda ortaya çıkıyor, aynı zamanda üç tane birbirinin önüne sokulmuş biçimde yer alan silsile, batı istikametinde inişe geçiyordu.

Gerede'nin güneyinde Yabanova arazisi içine doğru düz bir geçit olmalıydı. Burada muhtemelen Ankara'dan (Ancyra) Gerede'ye Uluçay vadisi ağızlarına doğru antik bir direkt bağlantı yolu olsa gerekti. Bu istikametten batıya doğru (ki bu istikamet Markuca çayı vadisi veya Mahikavak ve bu vadinin arasında orta kısımda bir kaya kapısı içinde aranabilir) yükseltiler yeniden çıkıntılı bir yüksekliğe ulaşmaktadır. Bunlar ilerde yükselen ve açıkça görünen Aladağ sıradağları ile taçlanmaktaydı.

Kiepert'in haritasında Ainsworth tarafından vurgulanan ve ziyaret edilen Işık Dağı bu geçitte hiç fark edilmiyordu. Bu ismi sordum ve bu konuda az çok bilgisi olan Sait de onu hiç duymamıştı. O, Kalecik civarlarındaki Beşik Dağı (*Wiegenberg*) ile karıştırılabileceğini düşünmüştü. Burası tamamen farklı bir coğrafi durum arz ediyordu. Dağ bloku arazinin kuzey tarafında başka bir isme sahip olmalı idi ve ilerde güneyde yüksek dağ silsileleri ile tamamen üzeri kaplanmış bir şekilde bulunuyordu. Bu karla kaplı sıradağların aynısı olmalıydı. Ben bu sıradağları, Kuyuş dağı civarlarında aşmayı planlıyordum. Işık dağının isminin bilinmemesinden şu sonucu çıkarıyordum: Dağ taraçalarının üstünden orada çok iyi bir yol trafiğinin olduğu, yani Kirmir vadisinden Çerkeş vadisine doğru güneyden kuzeye çok sık kullanılan bir yol olmadığı anlaşılıyordu. Aksi takdirde isminin bilinmesi gerekirdi.

Viranşehir ırmağının vadisine tam olarak sırtımı dönmeden, bu ırmağın kaynağını bulmak için uğraşıyordum. Sait'in de tasdik ettiği bilgilere göre ırmak üç ana koldan toplanmaktaydı. Bunlar

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Aleman, Soğucak ve Ayrıova yaylası olmalıydı. Bu üç sıradağ kesitinin durumunu daha sonraki sorgulamam esnasında ortaya çıkarabildim. Haritada onları gördüm. Bu iki sıra dağdan birini kısmen, diğerini de Ayrıova¹⁸⁹ yaylası civarlarında belirli bir tepeden gözlemledim.

Şimdiye kadar olan kabulün aksine, Mengen çayının kaynağının Viranşehir civarlarında olduğu konusunda şüpheye düşülmekteydi. Her iki ırmak arasındaki su yolu ayrımı yukarıda zikredilen üçe bölünmüş dağ kesitinden oluşmaktaydı.

Yaklaşık 1300 metre yükseklikte aşılın dağ sıralarından iniş ansızın olmakta ve fark edilmemektedir. Kısa bir süre içerisinde Devrent'e ulaştık. Ki bu bizim patika yolumuzun ağzında Çankırı-Bayındır-Gerede-Bolu yolunda bulunmaktaydı ve sonuncusunu bir küçük gölün yakınlarına kadar takip ettik. Bu göl güney yamaçta teras katmanı üzerinde bulunmaktaydı. Tekrar mümkün olduğu kadar Uluçay vadisine bakış sahibi olabilmek için yolun sol tarafında küçük bir tepe üzerinde açıkça görünen Demirciler¹⁹⁰ köyünde geceleme tercih ettik ve orada da geceledik.

Panoramanın resminin çekilmesi sırasında bardaktan boşanırcasına yağmur yağdığı için çekime ara verdik. Şimdi, doğu yamaçlarını Bulduk köyünden itibaren gözlemleyebildiğim kayalık kapının üst kısmında kendimizi bulduğumuzu gördüm. Uluçay'ın güney tarafında –Mahikavak içinde- iki önemli dağ silsilesi göze çarpar. Bu dağ silsilesinin sonucusu ırmak yakınlarında yükselir. Bu yükselti benzer şekilde, geniş alanda çok sık köyler ve tarlalarla bezenmiş bölgeyi saran ön dağlara yaklaşmaktadır. Orta kısımda, iki tane pek dikkat çekmeyen ve ön dağlar arasında yer alan dik bir yarık göze çarpmaktadır. Muhtemelen bunun arasından bir su Uluçay'a akmaktadır. Fakat belli bir noktaya kadar dürbünle baktığımda buna rastlamadım ve etrafımdaki insanlar da bu konuda herhangi bir bilgi veremediler.

Köyün isminden demir madeni bulunan dağların veya demir endüstrisi ile ilgili bir maddenin olduğuna dair tahminim –soruşturmalarım neticesinde- doğru çıkmadı.

Harita üzerinde her ikisinin konumu doğru işaretlenmişti, hatta önceden işaretlenen gölün yeri de doğrudu. Bunlar doğudan batıya doğru yan yana değil, bilakis iki farklı teras katmanı üzerinde kuzey güney yönünde, biri diğerinin üstüne gelecek şekilde konumlanmış ve bu civarda Ulugöl¹⁹¹ denilen Uluçay'a, hatta güney batı yönünde bir akıntıya sahip idi. Alt taraftaki Karagöl'ün¹⁹² bir akıntısı yoktu.

22 MAYIS

Saat beşte erkenden köyden bir rehberin iştirakiyle dağ katmanından, yağmur suyuyla dolmuş bir yarıktan Uluçay istikametinde Karacadağ¹⁹³ köyüne indik. Burada bir yazıt taşı bulunma ihtimali vardı. İşin gerçeği, caminin yanında boş bir arazide eski, dört köşeli, üzerinde yazıt olan bir adak kaidesi bulunuyordu. Harflerin çıkarılmasında yardımcı olan köylülerin şüpheci bakışları altında yazı kopya edildi. Daha sonra kayalarla kaplı, yüksek, dar geçitten yukarılara tımandık ve saat sekizde yürüyüşümüze dünkü kaldığımız yerden devam ettik.

Bugünkü yolumuz bizi, zahmetsiz bir şekilde, öğle vaktinin rahatsız edici yoğun harareti olmaksızın, verimli ve çeşitli değişik suyollarının meydana getirdiği yarıklarla bölünmüş teraslar üzerinden bir ana yola götürdü. Sağ tarafta değişken vaziyette dik kaya duvarları veya yola kenarlı yumuşak yamaçlar yer alıyor, sol tarafta manzara yumuşak kaya tepeleri sebebiyle kapanıyordu. Gerçi o aradan yukarıya –yani Uluçay kıyılarının güneyine- doğru bir bakışa sahip olabiliyor ve bazı köylerin durumunu da sıkıntısız bir şekilde tespit edebiliyorduk.

Alışılmış bir patikanın genişliğini aşmıyor olsa da, vadiden dağlara giden bir yol, Akçabey köyünden Aleman yaylasına; diğeri de Gökçiler'den Mengen dağlarına doğru gitmekteydi. (Bu iki yol çarpı işareti biçiminde birbirinin üzerinden geçip anılan istikametlerde ilerlemekteydi).

Sait, bugünkü yürüyüşte bir yazıt daha göstermeyi vaad etti. Sait'in bahsettiği yere doğru gittiğimizde büyük bir taşı, meraya giden yolun üzerinde hayvanların su içmesi için bir su kaynağının etrafına yerleştirilmiş olarak bulduk. Saat üç civarlarında bugünkü hedefimiz olan Gerede şehrine yaklaşırken etrafı koyu yağmur bulutları sarmış ve sanki akşam karanlığı çökmüştü. Manzara her an tekdüze idi. Yolun her iki tarafında yer alan çıplak kayalıklar arasındaki ince humuslu tabaka, sadece yabani otlarla kaplı idi. Buradan itibaren ansızın manzaramız açılıyor, beyaz görümlü camiler etrafında teşekkül etmiş tertipli bir şehir manzarası göze çarpıyordu. Kısa bir süre sonra, yağmurdan korunmak için kullandığım miğfere kafayı takan çocukların alaycı bakışları arasında şehre indik.

¹⁸⁹ Ayrıova (Ferne, getrennte Ebene).

¹⁹⁰ Demirciler (Eisenerzeuger, -arbeiter, -händler=Demir üreticisi, -işçisi, -tüccarı).

¹⁹¹ Ulugöl (Grosser See).

¹⁹² Karagöl (Schwarzer See).

¹⁹³ Karacadağ (Rehberg=Ceylan dağı).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Berbat bir lokantada yediğimiz öğle yemeğinden sonra Sait ve Hazret'le beraber belgelerimi göstermek ve kendimi takdim etmek için kaymakama gittik. Kaymakam Safranbolu'da olduğu gibi Kastamonu'ya çağırılmıştı. Vekil de konakta yoktu. Zaptiye subayından vekili çağırmasını istedim ve ondan bu civarlarda bana yol gösterecek bir kılavuz rica ettim. Bana hemen bir zaptiye gönderildi ve saat altı civarlarında tekrar yola koyuldum. Önce şehrin üst tarafında bir teras bölgesine doğru tırmandık. Orası orman ve otlak ile kaplıydı. Büyük ihtimalle bir zamanlar Roma şehri olan Cratia-Flaviopolis olması gerekiyordu. Bir şehir için bu yer yeterli büyüklükte değildi. Fakat kale, Akropolis (Kaleşehir=Citadelle), yukarıda, otluklu meydana idi. Bugün onlardan hiçbir iz kalmamıştı, sadece halk arasında söylentileri devam ediyordu. Refakatçi zaptiye, bir dağın zirvesinde, duvar kalıntıları açıkça fark edilebilen ve Hidirlik (Hıdırlık?) denilen bir kaleden bahsettiği için, Dimdire kalesi denen kalıntılara doğru çıkmaya başladık. Bir patika yoldan 300 metre yukarı tırmanmış ve ilk yükseltiye ulaşmış olmamıza rağmen, derin bir vadi yarığı ile bölündüğü için Hidirlik üzerinden, kalıntıları henüz görememiştik. Mengen yönüne baktığımızda ise ormanlar yüzünden bir şey göremedik. Karanlık çökmek üzereyken yapmamız gerekenleri tamamlamıştık ve geriye bir şey kalmamıştı. Hidirlik'in dik yamaçlarından ve Bakacak¹⁹⁴ yamaçlarından, Gerede şehri arasından akan Açıkçay¹⁹⁵ (Azıcık ırmağı), vadiye ulaştığında iki kola ayrılmaktaydı. Bu kollar Uluçay içinde Çoğullu ve Yazıköy¹⁹⁶ civarlarında su ağzı oluşturmaktaydı. Bu ikisinin arasında güneyden önemli yan kol veyahut da Uluçay'ın kaynak ırmağı bunların içinde görülmekte, Aladağın güneyinden çıkan ve dağın etrafında bir daire çizen ve asıl mecrayı belirleyen Markuca çayı akmaktaydı.

Bu arada vekil benim ziyaretime cevap vermek için gecelediğimiz yere gelmiş ve bir saat beni beklemişti. Akşamın geri kalan kısmını eski yerleşim alanlarının ve yazıtların kalıntıları hakkında bilgi toplamakla geçirdim. İnsanlar Dörtdivan'da¹⁹⁷ birçok yazıtın olduğu ve Aladağ içinde eski yerleşim alanları ve şehirlerin varlığını gösterecek çok sayıda kalıntı olduğunu anlattılar. Buna rağmen belirli bölgesel bilgiler sadece çok nâdir durumlarda elde edilebiliyordu.

23 MAYIS

Kısa bir yürüyüşten sonra durmadan genişlemekte olan yol ve telgraf tellerini takip ederek Çağagöl (Yeniçağa) vadi havuzuna ulaştık. Böylece, Diest'in 1886'da atla yapmış olduğu ve rotasına çarpı koyduğum geziyi tekrarladım.

Diest'in Adaköy¹⁹⁸ isminden çıkarttığı gibi göl, erkenden dolarak genişlemişti. Bunu kenarlardaki çimenlerin yaş olması ve gölün batı tarafındaki dağ bağlantılarının yatay bir seyir takip etmesinden anlamaktayız. Batı tarafındaki kıyı tam olarak takip edilememekteydi çünkü burada su sazlıklar içerisindeydi. Bu sazlıklar ileri doğru gittikçe iyice su içinde kalıyorlardı. Göle akan su, Diest'in haritasında gösterdiğinden farklıydı.

Batıdan -Koroğlu Devrent'inden- olduğu gibi doğudan da -Gerede yakınlarından geçerek gelen- Soğuksu¹⁹⁹ deresi göle akmaktaydı. Bu dere göle akanlar içinde en önemlisiydi. Gölün su seviyesi yüksek olmasına rağmen gölü besleyen sular önemsizdi. Vadide son bulan yükseltiler içinde bilhassa Diest'in gitmediği güney kıyılar çok büyük önem arz etmektedir. Orası, göl kıyısından Dörtdivan'a kadar 100-150 metrelik bir yükseklikle aşılabilir. Diest'in güneyde bulduğu gibi ben de kuzey kıyıda eski kültür izlerine; sayısızca Yunan adak taşları ile dolu mezarlığa, bunların altında buna benzer yazıtlara ve Guldan civarlarında, yukarıda, kazılmış, muhtemelen bir manastır inşaatı ölçülerine uyan sağlam sütun ve kaide parçalarına rastladım. Yamaçlarda, göl etrafında verimli arazilerle dolu olan vadinin tamamı adeta tarıma davetiye çıkartmaktaydı ki, bunu kavramak zor değildi çünkü şimdi olduğu gibi ilk çağlarda da buralarda yoğun yerleşim alanları bulunmaktaydı.

Önemli şehirler olan Bithynium ve Cratia Filaviopolis şehirlerinin yakınlarında, bunların ikisinden sonraki çok iyi bağlantılar, bu arazinin özellikle kültürel olarak sömürülmesine imkân vermektedir.

Batı tarafında, içinden Bolu'ya yol geçen, geniş ormanlık vadi harikulade güzeldi. Özellikle güney vadi duvarları güzel ormanlarla kaplıydı. Kuzey taraf daha az ormanlık idi ki bu, bir yaylaya yani otlağa gidiyor olmalıydı. Vadinin zemini, gür bir ot tabakasıyla kaplıydı. Burası bazı fındık çalılıkları ile bölünüyor ve ortasından küçük bir dere akıyordu.

Geçici yükseklikler olarak tanımlanan yakınlarda çok sayıda parçalanmış yazıtlarıyla birlikte kilise bahçe duvarları bulunuyordu. Bazılarını kopyaladım, diğerlerinin de rast gele resmini çektim.

¹⁹⁴ Bakacak (Schöne Aussicht) (Bakılabilecek bir yer, nokta)

¹⁹⁵ Açıkçay (Fohlenfluss. Almanca kelime "atcık" anlamında Almancaya çevrilmiş, bu muhtemelen azıcık (azcuk) çay, suyu az anlamında kullanılmış olabilir. Ç.N.).

¹⁹⁶ Yazıköy (Schriftdorf) (Burada "Yazı"; kır, kırsal, bozkır anlamında olmalı Ç.N.).

¹⁹⁷ Dörtdivan (Dört aile veya topluluk, cemaat). (Müellif bu kelimeyi "Dörtdivan" olarak kaydetmiştir. Ç.N.)

¹⁹⁸ Adaköy (Inseldorf).

¹⁹⁹ Soğuksu (Kaltes Wasser).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Burasının çok sayıda Avrupalı seyyah tarafından gezildiğini ve yazıtlarının kopya edildiğini gümrük memurundan öğrendim.

Söylenti burada ormanla ve yer şekli ile bağlantı kuruyordu. Köroğlu -meşhur eşkiya- bu ormanlarda barınmış; iyi ve kötü eylemlerini burada gerçekleştirmiş olmalıydı. Onun serveti buralarda gömülü olsa gerekti. Mesela burada kurgan tepelikler Devrent'ten uzak değildi. Bazı insanların bunları çıkartmayı denedikleri fakat hiçbirisinin bunu elde edemediği; çünkü cinler gibi olağanüstü güçlerin buna engel olduğu ve hazine çukurlarını bozarak sakladığı söylenmekteydi. Hemen o akşamüstü batmakta olan güneşin sıcak ve yaldızlı görüntüleri, yalnız ve sessiz vadiye oldukça uygun düşmekte ve romantik düşüncenin her türlüşünü hatıra getirmekteydi. Uzak yamaçlarda kale biçimindeki bir caminin pencerelerinden yansıyan ışınlar ve bir minarenin silüeti açıkça görünüyordu. Burası soygun yuvasına uygun bir nokta olmalıydı. Şimdiki sakinleri maişetini kazanmada sıkıntılı olmadıkları için mutlu idiler.

24 MAYIS

Saat 7'de harika bir havada yola çıktık. Vadi yükselti kaybederek aşağı doğru uzanıyordu. Burası bizim orta sıra dağlar vadisine oldukça uyumlu idi. Birkaç yazıtın önünden geçerek, çamlarla süslü sıradağ silsilelerinin sonuna -ki burada zaman zaman karlı dağlar yükseliyordu-, Bolu ovasına yaklaştık ve Çayduruk'un²⁰⁰ çıkışının üst kısmında bir noktadan aynı yerin içine doğru mükemmel bir manzara seyrinin zevkine vardık. Zirveyi kar, bir beyaz şapka gibi kaplamış, El-Aman²⁰¹ ve Çelle dağı, ilerde batıya doğru alçalan fakat çift tepe üzerinde açıkça görünen Bolu dağının yüksek yerleri farkediliyor, aşağıya doğru genişleyen bölgenin yeşil tarla ve dutlukları arasından süzülen Bolu suyu parlıyordu.

Çayduruk vadisinin çıkışında ovaya doğru değirmenin yanında tamamen sade bir han vardı. Burada dinlendik ve sonuçları yeniden gözden geçirerek zamandan ve paradan tasarruf etmemiz gerektiğini düşündük. Bu yüzden, şayet biz şimdi Bolu şehrine kadar gitmeyeceksek Bolu suyunun karşı kıyısına geçip söz konusu ırmağın belirsiz alt akışının Devrek şehri istikametindeki araştırmasından vazgeçmek zorunda kalacaktık.

Kıvrımlı yükseltilerde su üzerinden geçen bir tepeliğin yakınlarında, harç kullanılmaksızın inşa edilmiş bir çiftliğin civarında bulunan Dadana köyünün üst taraflarında antik bir köprü üzerinden ırmağı geçtik.

Bu tepe muhtemelen antik şehir Akropolis'in özelliklerini taşıyordu. Yazıt ve sütunları görünen eski bir mezarlık buradan uzakta değildi. Bir parça taşlı patika yol, hâlâ bugün batıdan köprüye doğru devam etmekte ve söz konusu tepeye çıkan eski yolun durumunu ve yönünü göstermekteydi.

Bir sonraki köyde geceleme niyetimiz, köyde hiçbir erkeğin olmaması ve köy odasının bulunmaması sebebiyle gerçekleşmemişti. Erkeğin izni olmadan bir aile evine girmek geleneklerin çiğnenmesi anlamına gelmekteydi. Aslında sessiz ve asla dar kafalı olmayan Sait, hizmetlim Hoani'ye bu hususta ikaz edici bir açıklama yapıyordu. Yolmuza devam ettik fakat bir sonraki köyde de aynı durumla karşılaştık ve nihayet üçüncüde, -Pelitler²⁰² adındaki köyde- Sait'in becerisi sayesinde bir aile evinde geceleme başardık.

Bolu şehrinin bir mil civarındaki köylere hiçbir misafir ve yolcunun gelmediği ve şehrin yakın olması sebebiyle misafirler için köylere köy odası yapılmadığı söylentisi vardı. Şehirten herhangi birisi kırsal kesime seyahate çıktığında bu gibi zaruri durumlarda herhangi bir köy evinde ağırlanırdı. Bolu'dan geldiğimiz yalanıyla biz de kabul görüyorduk.

Pelitler köyü, bir silsile dağın ön yamaçlarında yer alan bir tepelikte meskundü. Bu dağ silsilesi değişen yüksekliklerde Çelle ve El-Aman dağını takip ediyor ve verimli araziden dolayı zengin tahıl tarımının varlığına işaret ediyordu.

25 MAYIS

Bunların üzerinden, adı zikredilen her iki dağın tepeleri muhtemelen 2000 metre yüksekliğe çıkıyordu, alt yarısına kadar ormanlarla, yukarı kısımları karlarla kaplıydı. Gerçi bu karlar günden güne ısınan havadan, güneş ışığından dolayı eriyip kaybolmaktaydı. Çelle dağı ismini Çelle köyü veya Divan'dan oluşan köyler ve çiftliklerden almaktaydı. Bunlar, yüksek dağ bloklarının ön kısmındaki tepelerin çukur kısımlarında yerleşmişti. Ön tepeler ile blok dağlar arasındaki küçük dağlardan gelen ve çukurluklarda biriken sular, Bolu suyuna bir mecra oluşturmuştu. Bu mecra söz konusu arazinin panoramasını görmek bakımından iyi bir imkân sunuyordu. Buna göre derenin etrafı iyi mera ve tahıl tarlalarına sahipti. Aksi takdirde ön dağların arka kısmına bakma imkânı bulamayacaktım.

²⁰⁰ Çayduruk (Flüsschen) (Irmakçık).

²⁰¹ El-Aman Dağı (Berg des Erbarmends=Rahmet dağı).

²⁰² Pelitler (Die Eichen).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Bugün takip ettiğimiz ve yamaçlar üzerinden geçen yol, bizi çoğu zaman güçlü ve bol suyu olan yarıkları geçmek için dağlara inip çıkmaya zorluyordu. Bu su yarıkları derin ve dik inişlerle yumuşak arazi içinden geçiyordu. Bolu suyundan itibaren kuvvetli dışbükey yer şekilleri sebebiyle vadinin tahminî seyri fark edilebilmekteydi. Irmak Çatak köyünden itibaren yukarıda zikredilen dar geçitlere doğru coşkuyla akıyordu. Bu ırmağın kuzey duvarları, kısmen sert kaya blokları ve Güney kıyısını Holus dağının sık ormanlarla kaplı dik inişleri oluştururken tekrar hafifçe yükselen yamaçlarla vadinin dar boğazına açılıyordu. Holus dağı, buradaki yüksek dağ silsilesi içinde en yükseği idi. Bu yüksek gruplar, Bolu suyunun dışında Çağa gölünden gelen su ve daha ziyade Gerede-Bolu yolunun yer aldığı vadi ve nihayet Mengen ırmağı sayesinde birbirlerine bağlanıyor ve aynı zamanda birbirlerinden ayrılıyordu.

Çelle dağının iç kısımlarından El-Aman dağlarına doğru tırmandığımız oranda ön dağlar alçalıyor ve bir o kadar sol taraftaki araziye geniş perspektiften görme imkânı sunuyordu. İrmağın diğer tarafında sağ tarafa tekrar yüksek tepeler karşımıza çıkıyor, geniş teraslar yamaçta katmanlar hâlinde görülmüyordu. Yeşil arazinin ortası sık köyler ve bazı çiftlikler ile kaplıydı.

Önümüzde geniş bir vadi duruyordu. Bu vadinin bir engel tarafından önü kapatılmıştı. Suyu bol bir dereyi aşmak uzun bir tırmanışı gerektirmişti. Büyük ihtimalle vadi kollarının biri içerisinde ileriye doğru buradan bir yol doğrudan Köprübaşı²⁰³ köyüne gitmekteydi. Burada bir köprü aynı isimle anılmaktaydı. Devrek'e doğru Bolu suyunu tekrar geçmek için bu köy bizim bir sonraki hedefimiz idi. Fakat bu arada ırmağın belirsiz ve keşfedilmemiş vadisi beni cezbetmişti. Bu ırmak dağlar arasından gelmekteydi. Bu vadinin bazı yerlerinde yazıt bulmayı umuyordum. Buradan itibaren kalacağımız yeri de seçmemiz gerektiği ortaya çıkıyordu. Yüksek tepelere nazaran vadide atlarımız için arpa ve saman bulma imkânı görünüyordu. Bu yüzden yeni vadiye gitmeye çalıştım.

Zikzak çizerek yaya olarak zorla çıktığımız yukarı kısımda hayvanlar rahatça, güven içerisinde Kayaaltı²⁰⁴ köyüne doğru iniyorlardı. Bu köy adına uygun olarak sağlam kayaların ayağında yer almakta ve yukarıda zikredilen vadiye kadar uzanmaktaydı.

İrmağın aşağı ve yukarı istikametindeki manzara, vadinin içlerinde görünmüyor, bilakis yükseklerde düzenli bir şekilde bulunan köyler görünüyordu. Arka kısmını Mengen dağları oluşturmaktaydı. Bundan önce geniş dik duvarlı orman vadisi vardı ki bu kayaların arkasında başka yöne doğru kayboluyordu. Biz burada ayrıntılı inceleme ile vakit geçirmek ve sonrasında muhtarın evinin önünde beklemek zorundaydık. Çünkü muhtar köy dışındaki tarlasında çalışıyordu ve köyde bir köy odası yoktu. Yaşlı bir adam muhtarı çağırırdı fakat o bizi kendi evinde ağırlamaya niyetli görünmüyordu. Sonunda Sait ve Hazret'in ikna mahareti (!) sayesinde geceleyeceğimiz güzel bir yere gelmiştik.

Sait, zavallı muhtarın bağına tabancayı dayamıştı. Sait bana, sorulduğunda, Bolu'dan geldiğimizi söylememizi istedi. Bunun ne anlama geldiğini sorduğumda taktiğini şöyle açıkladı: Muhtara "yabancı, Bolu mutasarrıfı tarafından karşılandı" dediğini söyledi. Son adam Sait'e hemen Kayaaltı köyüne dönmelerini tavsiye etti ve orada varlıklı muhtar Mahmut'un onları iyi karşılayabileceğini söyledi. Sait ise, "tabii ki misafiri ve beni kabul etmekte seni zorlayamam, fakat biz birkaç gün içerisinde tekrar Bolu'ya geldiğimizde vali, mutasarrıf senin onu nasıl karşıladığını öğrenecektir. Bir defa daha düşün" demişti. Sonuçta Kayaaltı köyüne döndük. Kaldığımız ev kadınlarla dolu olmasına rağmen kabul edildik. Bu kadınlar bizimle aynı katta fakat başka bir odada kaldılar.

Kaderin cilvesine bak ki muhtar Mahmut bey odasının kapısını hiç kapatmıyordu. Katlarda bayan aile mensuplarının gidiş gelişlerinden dolayı gelenek gereği kapı özellikle, itinayla kapatılıyor ve bu sık tekrarlanıyordu. Fakat az sonra şaşılacak şekilde tamamen açılmıştı.

Kayaaltı köyünde tarlada gördüğüm bütün diğer kadınlara nazaran güzelce yıkanmış zayıf ve güzel bir Türk kıızı gördüm. Bu kız, oraya vardığımızda erkeklerin yokluğundan istifadeyle kendisine müsaade edilen süreden fazla merakını gidermek için kapının önünde bekliyordu.

Atların bakımı hususunda burada yine beklenmedik problemlerle karşılaştık. Köyde arpa ve diğer yemler yoktu. Ancak genç bir adam az bir para mukabilinde yarım saatlik mesafede dağların üzerinden ve hatta göğsüne kadar soyunup cesaretle ırmaktan geçerek karşı yakadaki değirmenden arpa ve çavdar tedarik etti. Artık huzur ve sükûnete kavuşmuş, bize sıkıntı çıkaran muhtar da yola gelmiş ve hatta kendi evinin alt katında toprak duvar içindeki anı sütununun yazıtını görmemize müsaade etmişti.

26 MAYIS

Harika bir havada saat 5.30'da uzun ve yorucu bir yürüyüşü göze alarak yola çıktık. Dünkü Kayaaltı'na kadar dik inişin devamında zikzak çizerek sık çalılıklar arasından vadi tabanına kadar

²⁰³ Köprübaşı (Brückenkopf).

²⁰⁴ Kayaaltı (Almanca olarak bu kelime "Kayaların altındaki köy", "kayanın ayağındaki köy" olarak açıklanmıştır. Ç.N.).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

inmeye devam ettik. Ve ırmak boyunca da yolu takip ettik. Çalılıklar genel olarak vadide de mevcut idi. Yine de biz sık sık ırmağın içine kadar bir yuvarlak çizen kaya burunlarını aşmak zorunda kaldık. Türk yolları genellikle en kestirme yönü takip ediyordu. Yan yolları yoktu bu yüzden dağlar üzerinden inip çıkmak zorunda kalıyorduk. Yüksek tepelerden itibaren görüş alanı, topografik amaçlar için son derece müsaitti. Sait tek melodili bir şarkıyı hoş sesiyle arazinin içine doğru bağırarak söylüyordu. Aynı zamanda sabırlıydı da. Ne zaman ben herhangi bir noktada eski bir kilise kalıntısının duvarını -ki bu vadide çok sık rastlanmaktadır- araştırmak için durdursam, sabırla itaat ediyordu. Bozuk, karışık bir yazıtın kopyalanması bizi öyle uzun oyaladı ki, Yenipazar'a²⁰⁵, -Bolu suyu içerisinde Mengen çayı ağzlarında yeni kurulan bir pazara-, ulaşmak için üç saate ihtiyacımız vardı. Vadinin bu kısmında aynı örneklerle benzer, işlenmiş, -bunlar pratik olarak değirmenin yakınlarında küçük köprülerde, köprü kaidesi olarak kullanılmış bulunan, bir adam boyu yüksekliğindeki- mezar sütunları göze çarpıyordu. Orada bulunanların yazıtları su tarafından silinmek üzereydi. Kayaaltı'nın muhtarı evi için aldığı sütunların yeri olarak karşıdaki sıra dağları göstermişti. Gösterilen bu yön Çağa gölünden sonraki bir istikameti işaret etmekteydi ki, dağların üzerinde ve civarlarında bulunan mezarlıklar büyük ihtimalle göl kenarındaki veya bunun yakınlarındaki yerleşim alanlarına ait olmalıydı.

Yenipazar birçok pazar yerinde olduğu gibi câmi ve handan ibaretti. İlki, küçük, çok fazla dikkat çekmeyen, aynı zamanda mezar sütunlarının köşe taşı olarak kullanıldığı bir yapı idi. Han ise büyük, yeni Pazar için yeterli olmayacağı anlaşılan ahşap bina idi. Çünkü başka yeni binalar da inşa edilmekteydi.

Mengen ırmağı kendi ağzında yaklaşık on metre genişliğinde idi. Fakat derin ve sürükleyici bir akıntıya sahipti. Irmak yumuşak, verimli kıyı topraklarını alıp götürüyor ve bunları ağız kısmına balçık set halinde yığıyordu.

Bolu suyu vadisi şimdiye kadar kendi karakter yapısına göre dar uzun, bir vadi iken; buradan itibaren Gordesin civarında bir kavis çizdiği noktaya kadar enine genişleyen bir vadi halini almaktaydı.

Güzelliği burayı en meşhur manzara haline getirmişti. Bolu suyu Bolu dağlarını ikiye bölmektedir. Bu dağların kuzey doğudakine Doğruca dağı (*bkz. Diest*) denilmektedir. Bu dağın önünde, direkt bir bağlantıyla fakat kuzeydoğuya doğru kademeli atlamalı bir şekilde Aksu Yaylası²⁰⁶ bulunmaktaydı. Bu son sıradağ silsilesi, Diest'in gösterdiği Kızıldağ'ın devamı, aynı zamanda Melen ırmağının kaynağıydı. Bolu dağının öbür tarafında kuzeydoğuda kendi yönü doğrultusunda Kurucahisar dağı ve Arpasalam (*Diest'te Arpasatan olarak geçer.*) dağı Bolu dağına paralel şekilde uzanıyordu.

Yenipazar'dan itibaren Mengen ırmağını bir tahta köprüden geçtik ve bir kaya duvarına tırmandık. Burada insanlardan bir iz kalması mümkün görünmüyordu ve Bolu suyu vadisinin içlerinde arazi yumuşak eğimlerle yükseliyordu.

Muhteşem dut ağaçlıklarının ferahlatıcı gölgeleri az sonra bizi kabul etti. İlginç bir şekilde bu yokuş patikada bir yıkıntı duvar şeklinde; böğürtlen çalılarının altında, ağaçlarla kaplanmış ve yosunlarla örtülmüş antik bir kalenin kalıntıları göze çarpıyordu. Dağ yamacının ileri boğaz kısmında gerçi büyük bir yerleşim alanının izleri hiç şüphe götürmeyecek şekilde görünüyor ve karşı tarafta aynısı Karakaya²⁰⁷ camisine giden ve vadinin ileri kısımlarında bulunan iniş üzerinde küçük bir set kapının yeni ortaya çıkarılmış kalıntıları göze çarpıyordu.

ırmağın öbür kenarında El-Aman sıradağ kayalarının dik alın duvarları yüzlerce metre yükseliyordu. Bir çatlaktan dik biçimde inen küçük bir su akıyordu. Bunun yanında ırmağın içine doğru giden tekrar sivri bir tepe ortaya çıkıyordu -ki bu diğer duvardan keskin bir şekilde ayrılmıştı.- Bu dar geçidin adı Akkaya boğazı²⁰⁸ idi. Bu isim Karakaya'da olduğu gibi sık olarak karşılaşılan ve genellikle ırmağın rengi ile alâkası olmayan bir adlandırma idi.

Karakaya köyü Bolu ırmağının sol kıyısı üzerindeydi ve su seviyesinin çok üzerinde değildi. Sağdaki cami, kıyıdaki düzlük üzerindeydi ve buraya yakın mesafede olan sıradağın önünde yer almaktaydı. Namazını camide kılmak isteyen bir grup dindar müslüman büyük fındık ağaçlarının yanındaki kahvede toplanmışlar, farklı yöndeki köyelerine dönmeden önce oturmuş sohbet ediyorlardı.

Sait'in yeni bir mola isteğine fırsat vermeden; ağaç bir köprü üzerinden geçerek kayalık üzerinde muhtemelen bir hisarın bulunduğu köye doğru ilerledik. Dik bir tırmanışla El-Aman sıradağlarının doğu yakasındaki, tahminen 300 metrelik kısmı ve kaya yükseltilerini aşmak zorunda kaldık.

Ulaşılması zor olan yükseklikte, orman ile uçurum arasında görünen henüz üstü kapanmamış yayla evinin etrafında birkaç tarla bulunuyordu. Diğer tarafta patika bir yol, dağdan aşağıya yumuşak

²⁰⁵ Yenipazar (Neumarkt).

²⁰⁶ Aksu Yaylası (Weisswasser Alp).

²⁰⁷ Karakaya (Schwarzenfels).

²⁰⁸ Akkaya boğazı (Weissenfels-Pass).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

bir meyille tekrar ırmak kıyısına iniyordu. Irmağın sol kıyısında bulunan sıradağ yamaçları artık bu andan itibaren oldukça hafif meyilliydi. Ön tarafta birkaç tane çok yüksek olmayan kayalık gidilecek yolu kısaltmaktaydı. Sağ kıyıda dağ, dik yamaçlarla ve keskin şekilde ırmağı takip etmektedir. Bunların sık ormanlığa doğru biraz daha yumuşak seyrettiği görülmektedir.

Bugünkü hedefimiz Köprübaşı²⁰⁹ köprüsünden ırmağı geçmeyi düşündüğümüz Dergene köyü idi. Biz buradan biraz saklı biçimde bulunan küçük köprüyü üstten seyrettik ve yolumuza sol kıyıdan devam ettik. Ta ki Köprübaşı köyüne varıncaya ve hatamızı öğreninceye kadar. Akşam güneşi batıyordu. Dergene'den sonra çok zorlu bir yolun bizi beklediği anlaşılıyordu. Bu yüzden geceyi köyde geçirmeyi tercih ettik. Tarlada çalışan köylüler geri dönünceye kadar uzun müddet beklemek zorunda kaldık. Biz sırtımızdaki yükleri bir tarafa koyarken atlardan da yükler indirildi. Bir tane bile baca yoktu. Bilakis ateş yakılan yerlerin üzerinde bir kapak vardı ve bu aynı zamanda çatıyı oluşturuyordu. Bu kapak dumana çıkış sağlamak için yapılmıştı. Bu kocaman bacadan içeriye yağmur girebilirdi. Bizim kuvvetli bir yağmurda zararını gördüğümüz gibi. Bununla birlikte duman aşağıya doğru çökmekte gözlerin içine girmekteydi. Blok biçimindeki evlerin duvarlarına delikler açılmıştı; her tarafı sanki babalarından miras kalmış gibi böcekler istila etmişti.

27 MAYIS

Bahçelere doğru dar fakat itinayla yapılmış bir iniş yolundan geriye döndükten sonra dünkü yukarıdan görmüş olduğumuz ağaç köprü'nün üzerinden dar, derin, coşkun akan ırmağı geçtik. Dik bir yokuşu dar bir orman boğazı içinde dik ve derin bir iniş takip ediyordu. Bundan sonra bu civar için önemli bir köy olan Dergene'ye vardık. Burası aslında bir köy yeri değildi. Aksine geniş, ırmağa yumuşak bir eğilim gösteren meyilli düzlükler üzerine yayılmış olan bir grup çiftlik için söylenen genel isimdi. Bu alçak arazi çok verimli tarlaları ve sulu otlakları, kaya üzerindeki sık ormanlık manzara ile iç açıcı bir atmosfer meydana getiriyordu. Önümüzdeki çiftliğin sahibi bizi samimi bir şekilde karşıladı ve serin bir içecek olan "hayran" (ayran) (*su ile inceltirilmiş ekşi asitli süt*) ikram etti. İkram edilen ayran güneş altında uzunca bir tırmanıştan sonra çok iyi gelmişti. Bunun yanında Aksu yaylasının karlı bir tepesinden kuzey yönünde sona eren panoramayı çektim. Kuzey doğuya doğru her iki tarafta zorlu dağ silsileleri üst üste yer almaktaydı. Burada göze çarpan çıplak sivri kayalıklara, bu sıradağ bölgesinde Dikmen (*Sivri dağ doruğu*) dağı adı veriliyordu. Dorukların yönü, formasyonu ve bunların oldukça dik kaya duvarları içinde sona ermesi; Kilise boğazı ve Viranşehir ırmağı kenarında bulunan Avdan Yaylası formasyonunu hatırlatmaktadır.

Kuzeydoğuya doğru dağlar gitgide yükselmekte, güzergâhımız yumuşak bir geçişle Çubukdivanı'ndan Mengen vadisi içine doğru yönelmekteydi.

Gölgeli yaprak çatıları altında ve billur gibi akan sıra dağ derelerinin arasından Bolu suyu vadisinin ilgi çekici kısmına doğru iniyorduk. Basamak basamak yüksekliklere ulaşıyorduk. Çoğunlukla burası ormanlarla kaplıydı. Bu esnada sadece vadi içine, ırmak derinliklerine doğru uzanan güzel bir manzaranın keyfine varıyorduk. Orada rüzgâr üzerimize hafif hafif esiyordu. Bir kavisin diğerini takip ettiği vadide, kayalar arasından geçen rüzgâr üzerimize çok güzel bir esinti bırakıyor, ancak dar yerlerdeki kaya çıkıntıları buna engel oluyordu. Bir kuş bakışı ile her ırmak dönemecinden sonra manzarayı seyrediyor ve dişlerin dizilişi gibi bu tarafa o tarafa değişken bir biçimde sıralanan kayalık kümelerini seyrediyorduk. Çıplak dağ sırtı üzerinden bizim tarafımızdaki önemli yamaçları aşıyorduk. Ve dar bir kaya duvarının civarında düz kayalar üzerindeki dar bir patika yola yöneldik. Bu patika ırmak boyunca devam etmekteydi, sağında ve solunda uçurumlu kaya duvarları mevcuttu. Sağdaki kaya duvarının dışına çıkmak, (alternatif yolu takip etmek) mümkün değildi. Dar kaya yarıklarının arasından küçücük bir dere vadiye akıp gidiyordu. Ağır yüklerle yüklü, sık sık sağ duvara çarpan yük atıyla patika boyunca zor da olsa gidilebiliyordu. Böyle bir yolda ilerleyebilmiş olmak bizi sevindirmişti. Aramızdan bazılarının bundan rahatsız olmaması mümkün değildi.

Dönemecin sonunda derenin diğer tarafının yığıntı kısmı, Gökdere²¹⁰ dağının alın kısmı ile karşı karşıyadır. -Ki bu Ekşibey dağı, Aksu yaylasının Mansut dağı ile birlikte ön dağ olarak konumlanmıştı. Kuzeye doğru dağlar yumuşak meyille ilerlemekte ve ırmaktan biraz uzaklaşmaktadır. Gördes civarlarına yakın mesafede dağlık bir yapı ile Dergene'nin sevimli vadi boğazı tekrar görülmekteydi. Biz, rahat bir yolla Bazmat kışlası²¹¹ civarındaki ırmaktan dolaştık ve dörtgen biçimindeki çok güzel bir vadiye ulaştık. Gerze köyü civarında ırmak kuzey doğuya doğru salınmaktaydı. Burada eski antik bir taş köprü'nün kaidelerinin kalıntısı halen ırmak yatağında görülmüyordu. İki akıntı kaidesi su seviyesinin hafif üzerinde yükseliyordu, toprak kaide ise kısmen veya tamamen ırmağın içine gömülmüştü. Eski köprü'nün yönü, mecrasına buradan başlayan ve

²⁰⁹ Köprübaşı (Brückenkopf).

²¹⁰ Gökdere dağı (Himmelsthal-Berg).

²¹¹ Kışla (Kyschla=Kaserna).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

güneybatıdan, kuzeydoğuya doğru uzanan vadinin yönüne uymaktaydı. Açıkça fark edilen eski bir kaldırım yolun kalıntıları bu öngörüğü destekliyordu. Burada bir eski Roma yolu güneybatı yönde sıradağların içine gitmekteydi. Büyük ihtimalle biz Diest'in bahsettiği Alaplı çayı vadisinin devamı olan eski bir antik şehrin kalıntılarına kadar caddeyi takip etmiştik. Dergene yönünde güneydoğuya doğru uzanan -Diest'in haritasında da işaret ettiği- yolun devamını, Aksu yayla silsilesini aşmaktaki zorluktan dolayı getirmek mümkün görünmüyordu.

Eski bir taş köprü'nün yanına iki tane yeni ağaç köprü inşa edilmişti. Birisi güney-kuzey yönünde eski köprü yerine, diğeri aynı yönde fakat su akıntısından bir miktar ileride inşa edilmişti. Öyle ki bugünkü yolun daha çok Kızılgeriş dağı'nın kuzeylelerine doğru olacağı anlaşılıyordu.

İleride yol üzerinde çalılıklar arasında eski bir yolun kalıntılarını tesbit edebildik. Bu yol kısmen büyük dört köşeli yassı taşlarla kaplı idi. Heybetli ceviz ağaçları, hayvanların su içmesi için yapılan çeşmelerin ayağındaki güzel sulu çimenler ırmağı takip ediyordu. Bu ırmağın vadisi ilerde kısa bir mesafede dağlar tarafından daraltılmıştı. Daralan arazideki yükseklikleri, çukur yerleri doldurarak aşan ırmak burada 70-80 metre genişliğindeydi ve sıradağlardan gelen suların azalmaya başladığı dönemlerde bile kuvvetli bir akıntıya sahipti.

Akşama doğru inen güneşle birlikte küçük bir şehir olan Devrek'e vardık. Burası yeşil, nispeten yumuşak yükselen dağların eteklerine kurulmuştu. Camilerin kubbe ve minareleri batmakta olan güneşin ışığıyla altın rengine bürünmüştü.

Devrek yeni kurulan bir yerleşim alanının merkeziydi. Bu ismi o zaman tahtta bulunan Sultan Abdülhamit vermişti. Burası Bolu suyunun güney kıyısında çok temiz küçük bir şehircik idi. Dört yüz altmış aile vardı ve bunlardan 60 tanesi hıristiyan ermeni aile idi ve şehrin tamamı 2000 nüfusa sahip idi. Uzun bir zamandan sonra ilk defa tekrar bir lokantada lezzetli bir et yemek kısmet olmuştu. Yanı sıra pilav, baharatlı çorba ve ekmeğe yediğimizde bizim için katmerli bir damak tadı olmuştu.

28 MAYIS-PAZAR

Bugün dinlenme günü olarak kararlaştırılmıştı. Çünkü on gündür dağlar arasında, zorlu yollarda uzun süren bir yürüyüşten sonra atlar bunu hak etmişti. Aynı zamanda bizim için de erzakı tamamlama ve dinlenme imkânı sunmuş oluyordu. Son günlerde yiyecek maddeleri son derece kıtlamış ve neredeyse bitmek üzereydi. Atların yemini tedarik etmekte de çeşitli defalar zorluklarla karşılaşmıştık. Programımızın bundan sonraki safhalarında da aynı zorluklar bekleniyordu. Çünkü tahıl ürünlerinin hasat edilmesine daha bir müddet zaman vardı. Yeni mahsule kadar erzak gitgide azalmaktaydı.

Keyifli bir banyodan sonra Sait'i Devrek'e geldiğimi kaymakama bildirmesi için gönderdim. Bundan sonrası için benimle gelip gelmeyeceğine dair karar vermek zorundaydı. İlk zaptiyenin benimle gelip gelmemesi -ki ben memnuniyet duymuştum- için karar verilmek zorundaydı. Maalesef karar red yönünde oldu. Zaptiye, Devrek'ten önemli bir miktarda nakit parayı (*mecidiye*²¹²) Safranbolu'ya götürme görevi almıştı. Bu görev onun için sorumluluk açısından son derece sıkıntı vericiydi. Saat 10'dan sonra kaymakamı ziyaret için bizzat kendim gittim. 45 yaşlarında, alıştığımız görüntüye sahip, kibar bir beyefendi beni kabul etti. Bu kibarlığın arkasında bir sinsilik olduğu sezilmekteydi. Sait'in daha önce Beypazarı'nda aynı olayın yaşandığını ve engel çıkarıldığını ve bunun üzerine telgrafla işlerin derhal bitirilmesine dair emir geldiğini söylemesine rağmen zorluklar çıkarılmıştı.

Öğleden sonra şehrin çıplak kısmında Sait'le birlikte dolaştık. Ziyaret ettiğimiz umuma açık bir bahçe, Almanya'da olduğu gibi bir eğlence bahçesini andırıyordu. Ve daha sonra bir Ermeninin çok gizli bir şekilde ısrarı üzerine bana çok ilgi çekici bir şey ve aynı zamanda şehrin küçük Ermeni kilisesini gösterdi. Bundan bir bahşış beklediği bakışlarından anlaşılıyordu. Ve yemekten sonra bizim kaldığımız handa Devrek'te görevli olan bir binbaşığı yeğeniyle birlikte ağırladık. Binbaşı zayıf, çelimsiz, üflesen yıkılacak cinsten biriydi. Askeri silahaltına almak amacıyla şehirde bulunuyordu ve orada açıkça çok canı sıkıldığı belliydi. Bu yüzden onun için bir Alman meslektaşına nezaket ziyaretinde bulunmak ve kendisinden bahsetmek fırsatı hoşuna gidiyordu. Aslında o benden laf almak ve beni kontrol etmekle vazifeli olabilirdi. Sohbetin asıl konusu, rahat ve iyi görünümü olan yeğeni hakkında idi.

Benim bundan sonraki seyahatimde bana refakat edecek olan Çerkez, randevuya -ki kaymakamla buluşacağım zaman idi- henüz gelmemişti. Bu sebeple anlaşmamızı hatırlatması için Sait'i ve Hazret'i tekrar konağa gönderdim. Yeni zaptiye gelinceye kadar vakit geç olmuştu. Bu adam kısa boylu, çevik, gerçek bir şark simasına sahipti ve silah, tabanca ve Çerkez kaması ile donatılmıştı. 20-30 yaşları arasında olmalıydı. Sait daha önceki bildiklerini ona aktarmış, daha sonra onun ertesi güne kadar hazır olmasını istemişti.

²¹² Abdülmecit zamanında ihdas olunmuş yirmi kuruşluk sikke. (bkz. Resimli Türkçe Kamus. TDK Yay., Ankara 2004). Ç.N.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Seyahatin devamında Karadeniz'e bir bağlantı sağlamak için ilk planıma uyarak Ereğli yönüne doğru gittim. Bu yönde çok rahat bir seyahat yapmıştım. Bu arada tanınan bilinen yerlere de gitmiştim. Diğer taraftan Uluçay'ın sır dolu doğu geçişi beni cezbediyordu. Bunu ben karşı taraftan çok iyi bir şekilde gözlemleyebiliyordum. Burada beni daha ziyade cezbeden kayalık yazıtı idi. Diest'in de daha önce duyduğu ve bahsettiği bu yazıtı, Yenice civarlarında Uluçay vadisi içindeki bir yolu geçerken bulacağımı sanıyordum. Nihayet Diest'in verdiği bilgiler çerçevesinde, ormanlık sıradağlar içerisindeki Hacıoğlu köyü üzerinden yazıtı giden yolu görebilmek için etrafa bakındım.

Bütün bu çabalar bir yolu bulma uğruna harcanmıştı. Hâlbuki bu yol denilenlere göre çok kötü olmalıydı ve artık o yolu hiç kimse kullanmıyordu. Yakınlarda olması gereken bu yolu bulmak, uzun süren araştırmalar sonunda, civarı bilen birisi sayesinde mümkün olacaktı. Bu yolun Yenice'den, İncedere²¹³ üzerinden Mengen'e gitmesi gerekiyordu. Yenice'ye kadar yol biliniyordu. Fakat Hacıoğlu köyü binbir zahmetle tesbit edilebiliyordu. Ve Mengen'e gelebilmek için Devrek'te hiç kimse bu yolu tercih etmiyordu; ayrıca bu onlar için son derece anlaşılmaz bir çabaydı.

29 MAYIS

Biz yürüyüşe çıkarken hava açık idi. Çerkez Ahmet faydalı olmak için büyük bir iştiaqla ve tam zamanında hazır olmuştu. Şehir dışına kadar Sait bana refakat etmiş ve daha sonra çok samimi bir veda ile ayrılmıştı.

Bolu suyunun vadileri içinden Suçat'a kadar -ki burası Bolu suyunun Uluçay'la birleştiği yerdirdi- plato çalılıkları arasından, üç saatlik rahat bir yol güzergâhından ilerledik. Vadinin kuzey yamacı yumuşak meyilli arazi ve sayısız yerleşim alanlarıyla kaplı idi. Vadinin güney yamacında dik yükseltiler vardı ve bunlar önce güneye doğru bir sıra ön dağlar oluşturuyorlardı. Bu ön dağların arkasında sık ağaçlıklarla kaplı Arpasalam dağı önemli yüksekliklere çıkıyordu. Güney kıyıda da bazı köyler mevcuttu fakat bunlar diğer kıyıya göre sayıca daha az idi.

Daha önce gözlemlediğimiz antik yolun kalıntıları burada aralıklarla devam ediyordu. Bu günkü yol ağaç bir köprü üzerinden kuzey kıyıya doğru idi. Antik köprünün kalıntıları burada hiç görünmüyordu. Buradan da şu anlaşılıyordu ki ırmak yatağını bu süre içerisinde değiştirmişti. O, Uluçay'da olduğu gibi birleşmezden önce son güzergâhı içinde çok sayıda kum, çakıl ve balçık setlerle kollara ayrılmıştı. Her zamanki coşkun ve sert iniş-çıkışlı seyri (ırmak yatağındaki çukurluklar) ile kıyıdaki toprakları su altında tutuyordu.

Her iki ırmak burada tomruk ve odun taşımak amacıyla kullanılmaktaydı. Etraftaki zengin ağaç varlıklarını değerlendirmek için fevkalade önemliydiler. Bu iki ırmak birleştikten sonra kuzeye doğru akmaktaydı. Bu geniş ve çok bölünmüş akıntıyı -Soğanlı Çayı adını Uluçay için duymazken- Filyas (Filyos) çayı olarak biliyordum. Bölgenin en önemli yerleşim yerinden sonra diğer kolla birleşen Yenice Çayı Filyos adını almaktadır.

Çayköy'de insanlar kahvaltıda biraz pirinç ekmeği ve çok az normal ekmeği ikram edebildiler. Halk çektikleri bu zaruretten dolayı özür beyan ediyordu. Gerçekten bir açlık sıkıntısı içindeydiler. Bu yüzden köylüler genel olarak varlıklı bilinen kaymakamdan öşür (onda bir) olarak alınanların ve Devrek'te depolananların geri verilmesini talep etmişlerdi. İdare tahılı vermeye İstanbul'un emri olmadan cesaret edememişti. İzin verilmesi de tabiatı gereği uzun zaman alacaktı. Sonuçta sıkıntı çeken köylüler depoyu zorla açıp öşürlerini geri almışlardı. Bazı insanlar bu yüzden hapse atılmış ve köyün muhtarı bizzat bu eyleme katılmış olmasa da sorumlu tutulmuş, korkusundan dağlara çekilmişti.

Uluçay yolu üzerinde çok farklı yerlerde çok dolambaç yapmak zorunda kalmıştık. Çünkü halk yolları çalılıklarla kapatmıştı. Atımızın becerisi ve Ahmet'in binbir zahmeti sonucu yolu açmasıyla oldukça yakınla gelmiştik ve şimdi gerçek bir balta girmemiş ormanın kenarından gidiyorduk. Üstü sık dal ve yapraklarla kaplanmış yoldan ilerlerken, yolu tutmuş olan sarmaşıklar ve elbiselerimize takılan yabancı gül dikenleri yüzünden duraklayarak gitmek zorunda kalıyorduk. Ahmet bıçağıyla etraftaki çalılıkları keserek yolu açıyor, bazen yanımızdan geçen bazen altımızda kaybolan ırmak boyunca bir aşağı bir yukarı inip çıkarak gidiyorduk.

Yapraklar arasından güneş ışığı süzülüyor, bizi çiçeklerini açmakta olan çalılar sarıyordu. Yolun yamaçları mor renkli alp (dağ) gülleriyle bezenmişti. Bu arada kırmızı ve pembe renkli güller, çiçekleri funda (erika) çiçeklerine benzeyen akdikenler ve güçlü çalılıklar yolu takip ediyordu. Orman büyük çınarlardan ve kayın ağaçlarından oluşmaktaydı. Bizim ormanlarımız ise bu güzellikte değildi. Etrafımız yabancı ağaçlarla örümcek ağı gibi sarılmıştı. Üstümüzden esen bir yağmur fırtınası çok çabuk geçmişti. Kısa zaman sonra tekrar üstümüz kurumuştü ve gitgide daralan ırmak vadisinin önüne intikal etmiştik. Burası Derebaşı²¹⁴ çiplak kayalıklarının bulunduğu Arpasalam sıradağlarının ön duvarları idi. Bu ön duvarlar, ırmağa sadece dar bir mecrada geçit veriyordu. Burası birikmiş güçlü

²¹³ İncedere (Engesthal).

²¹⁴ Derebaşı (Thalehaupt, Thalegebieter).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

coşkun ve sarı renkte taşkın sularla Bolu suyuna karışıyordu. Uluçay, önemi tartışılmaz olan bu iki nehirden biri idi.

Zahmetli yolların geçilmesi insanların ve atların bakımı, beslenmesi sebebiyle yürüyüşümüzü, vadide bir sonraki köye -Sekse köyüne- kadar uzatmakla sınırlamıştık. Bir defa da yük atı düşmüştü. Üstelik öyle bir yerde düştü ki meyil ırmağa dimdik idi. Biz yükünü boşaltıncaya kadar atın dayanabilmesi bir mucize idi. Ahmet her zaman yardım eden ilk kişi idi. O, her şeyi tekrar düzene sokmada oldukça becerikliydi. Yük bugün çok daha önemliydi. Çünkü Devrek'ten, güzergâhımızda otun bulunmayacağı düşüncesiyle atlar için aldığımız fazlaca arpayı beraberimizde götürmek zorundaydık. Bu yüzden, bilhassa akşam saat 7 civarlarında yarım vadi yamacını tahminen 300 metre yükseklikteki çamurlu yoldan Sekse köyüne ulaşabilmek için tırmanmak zorunda kaldığımızda çok kritik anlar yaşamıştık.

Arpanın birlikte götürülmesinin ne kadar isabetli olduğu ortaya çıkmıştı. Çünkü değil yem bulmak, iri saman bile yoktu. Kuvvetli yem olmayınca da atlar ağır hizmeti yerine getiremiyorlardı. Sekse köyü şimdiki kadar gecelediğimiz yerler içerisinde en fakiriydi. Arpa ve mısırdan geriye kalan az bir miktar, bir kap içinde pişirilip süt ilave edilerek yapılan çorba, zavallı halkın bize ikram edebileceği tek yiyecekti. Ekmek bile yoktu. Fakat herşeye rağmen halk oldukça dostane ve ellerinde avuçlarındakilerle misafirperver idi.

30 MAYIS

Oldukça geç bir vakitte yola çıktık ve vadi içerisinde doğu istikametinde tırmandık. Vadiyi her iki taraftan kapatan ve üzerine tırmanılması gereken, dar, sonradan yapılmış olan patika yoldan giderek bir çıplak kaya üzerine çıktık ve Diest'in haritasında işaretlediği kaya yazıtlarını bulduk. Yazıttan sadece kırık parçalar kalmıştı. Bunların fotoğrafını çektim ve kısmen bir araya getirdim. Fakat yine de bir anlam veremedim. Harfler eğri büğrü yüzey üzerine oldukça düzensiz şekilde kazanmış idi. Bu yolun önemli bir yol olması da mümkün değildi. Çünkü çok dar, zahmetli ve tehlikeliydi.

Irmağın hayli yukarısında rastladığımız yazıtları temizlemek için su yoktu. Uyanık Ahmet hemen su aramaya koyuldu ve oldukça kısa bir zaman içinde bir süvari çizmesi dolusu su getirdi. Bu suyu bir kayanın yarığında doldurmuştu. Türkler iki çizmeyi üst üste²¹⁵ taşıdıklarından (Her halde kirlenmiş ve pislenmiş olan dıştaki ayakkabıyı bir yere girerken dışarda bırakıyorlar.) Ahmet pek zararda sayılmazdı ve biriyle yetinebilirdi ve böylece bana da yardım etmiş oluyordu.

Zikredilen çıplak tepe son derece güçlü kaya sirtlarının çıkıntısı idi. Bu kaya sırtı güneyden ırmak kenarında Doğrukaya²¹⁶ adıyla ortaya çıkmakta ve kuzey kıyıda devamı Holomonoğlu denilen bir diğer çıplak tepe içinde bulunmaktaydı.

Bu çıplak tepelikleri aştıktan sonra vadinin ileri kısımlarında biraz geniş vadi büklümlerine geldik. Yamaçları daha az dik meyile sahipti ve yol, ırmağın yakınlarında hafif kıvrımlarıyla ilerlemeye daha müsaitti. Burada da etrafımızı ormanlık sarmıştı. Vadi duvarının her iki tarafında yeşil tarlalar ve otlaklar parıldıyor ve bunlar arasında bazı çiftlikler serpilmiş şekilde yer alıyordu. Biraz daha ilerleyince Yenicedivani²¹⁷ adı verilen gruplar halinde köyler ortaya çıkıyordu. Asıl Divan, Uluçay'ın kuzey kıyısında yer alıyordu. Buna karşılık güney kıyıda Karaçay²¹⁸, Yenicepazar²¹⁹ ağzında, Divan'ın merkezinde birçok yerde olduğu gibi câmi ve han bulunuyordu.

Bu nokta sadece pazar yeri olarak değil aynı zamanda Orman İşletmesi (Ağaç Ticareti)'nin başlangıç noktası olarak önemliydi. Kıyıları arasındaki bağlantıyı iskelede bulunan bot sağlıyordu. Eski bir ağaç köprü'nün kalıntıları halen karşı tarafta toprak üzerinde yükselmekteydi. Caminin yanındaki meydanda bazı çok iyi giyinmiş insanları toplanmış olarak bulduk. Bunlar bize tam ihtiyaç duyduğumuz anda kahve ikram ettiler ve uzun pazarlıklardan sonra biraz arpa sattılar fakat maalesef bu bize yetmeyecekti. Çünkü her bir atın istihkakını karşılamayacak miktardaydı. Daha fazla bir şey de yoktu zaten.

Uluçay, iskeleden itibaren akıntı yönünde kuzeye bir dönemeçle devam ediyor, güney kenar kayalık ve ırmak kenarlarında oldukça dik bir şekilde yer alıyor ve bu dar bir kayalık arasından Karaçay pazarının olduğu yerde ırmağa karışıyordu. Diest'in haritasında işaret ettiği Safranbolu yolu benim de başlangıçta kullanmak istediğim yolun aynıdır. Yenice civarlarında sıradağlardan dışarı çıkıyor ve aynı şekilde güneyde olduğu gibi kuzey kıyıda da ırmak boyunca Taşköy civarlarına kadar -ki burası nehrin geçit yerinde bulunuyordu- gitmektedir. Diğer, -Viranşehir'e giden yol-, muhtemelen Dölüşebang (Delişaban) önünden Sorgun Yaylası ve Ayriova Yaylası üzerinden Viranşehir ırmağı

²¹⁵ Büyük ihtimalle mesh. Ç.N.

²¹⁶ Doğrukaya (Dosdoğru giden kaya).

²¹⁷ Yenicedivani (Neudorf, Dje= Diminutivendung =küçültme, daraltma eki. Bu açıklama şüphelidir Ç.N.)

²¹⁸ Karaçay (Schwarzrfluss).

²¹⁹ Yenicepazar (Neumarkt).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

vadisinin içine aşağı doğru ilerlemektedir. İncedere ve Dede yaylası arasında farklı dağ gruplarının tam olarak durum ve biçiminin yakından görülmesi, yani Uluçay'dan akan dar vadinin mecrasının öğrenilmesi için, bu yolun takibinin yararlı bir iş olacağını düşündük. Sait bana Keltepe'den Karadeniz'in görüldüğü yüksek dağ zirvelerine çıkmayı, bir sonraki yıla bırakmamı bilhassa tavsiye etmişti. Şimdi oraya çıkmanın zor olacağı görülmüştü.

Yenicepazar'dan itibaren Karaçay'ın batısına Güney köyün yüksekliklerine tırmandık. Bu köy, Karaçay vadisi içerisinde en uzak olan köy idi. Burada oldukça varlıklı ve çok iyi bir muhtarın bizi kesin kabul edeceği söyleniyordu. Denildiği gibi de oldu.

Dikkat çeken devletli, iyi, entelektüel ve oldukça temiz elbiseli bir adam bizi şatafatlı İsviçre evlerine benzeyen çok temiz bir köy odasına (misafir evine) götürdü. Bakım (izzet-ikram) çok iyi olmasına rağmen kes samanı bulamıyorduk. En azından bir sonraki gün, yürüyüşümüz için alabileceğimiz kadar arpa vardı. İncedere vadisinden yapacağımız yürüyüş için rehber almamızı şiddetle tavsiye etti. Burası uzun, zor ve yolu rehbersiz asla bulunamaz bir yerdi. Gençler katıyetle kabul etmediği için yaşlı bir adam bu rehberlik vazifesini üstlenmişti. Onun bu olumlu katkısına müteşekkirimiz.

Güneyin yükseltisinden itibaren Durna tepesinin zirvesini seyrettim. Bu zirve Uluçay'ın kuzey kıyısında bulunan en önemli yükselti idi ve kenarında Bartın'ın bulunduğu Bartın çayının önemli kaynağı idi.

31 MAYIS

İnce vadi içerisinden geçen yürüyüşümüz rehberimiz tarafından sekiz saat olarak belirtilmişti. Bu esnada biz herhangi bir eve, köye ve arazi parçasına rastlayamadık.

Bir saat boyunca kayalık vadide tabana ininceye kadar yürüdük. Daha sonra buradan İncedere'nin asıl kendi içersine vasıl olabildik. Burası, her tarafı çalılıklarla kaplanmış iki tarafı duvar gibi yükselen oldukça dar bir vadi idi. Yönümüzü görüp kontrol edebilmemiz açısından son derece kıt bir bakış açısına sahiptik. Diğer taraftan son derece sık ağaçlar altından yürüyorduk. Hava bulutlanmış ve çok geçmeden de sicim gibi yağın bir yağmur bizi ıslatmıştı.

Buraları tanımayan biri için yolu bulmak mümkün değildi. Bilhassa vadi tabanı gitgide daralmıştı ve çalılıklar sona erdiğinde çok sayıda dereyi aşmıştık. Bu derelerin Karaçay'ın yan kolları olduğunu söylemek zor idi. Çünkü vadi içerisinde kıvrımlarla adeta labirent biçiminde akıp gitmekteydi. Burada esaslı bir resim çekmek yağmur sebebiyle mümkün değildi. Daha iyi bir havada insanın ayak basmadığı yabanilikler içerisinde yürümek hayli keyif verici olmalıydı. Bununla birlikte yoğun yağmurlu bir havada kalın çamurluklar içerisinde ilerlemek çok zor oluyor ve etraftaki manzara sis bulutları içerisinde kaybolup gidiyordu. Bu sis bulutları, yağmurla, kayalara vuran güneş ışıklarının temas etmesinden ortaya çıkıyordu. Tuhaf kaya blokları patika yolumuzun üzerinde sık sık karşımıza çıkıyor, farklı yollarla bunların üzerinden aşmak zorunda kalıyorduk. Bu esnada atlarımız dereden veya ırmaktan geçerken gemlerinden tutularak götürülüyordu. Kaldı ki, suyun sürüklediği çok sayıda taş sebebiyle ilerlemek bir hayli zordu. Arazi yarıklarından çoğunlukla küçük, hoş çatlaklardan derecikler aşağı iniyor; biz bazen atlayarak bazen tırmanarak bazen de ölçülü bir şekilde onları aşmak zorunda kalıyorduk. Ta ki sonunda Salavat²²⁰ dağının ayaklarına varıncaya kadar bu böyle devam etti. Hacıoğlu köyüne varabilmek için bizi Mengen vadisinden ayıran bu dağı tekrar aşmak zorunda kaldık.

Karaçay; Bakra ve Salavat suyu gibi iki önemli kaynak dere ile birleşmekteydi. Birincisi Çadırağacı²²¹ dağının sularını; ikincisi ise Salavat dağının sularını topluyordu. Irmak vadiden ileriye doğru iki küçük suyu da kendisine katarak devam ediyordu. Bu iki küçük su Diest tarafından Doğruca Dağı denilen sıradağlardan geldiği belirtilen Aksu ve Dokuzan suyuydu.

Salavat dağının taraçalarına çıkmakla işimizin en zor kısmı başlıyordu. Gerçi geveze yaşlı rehber Ahmet'in garanti vermesine rağmen -onun tabiriyle "dümdüz und doz dogru"²²² bu yolun büyük bir kısmı dik çıkışlarla zikzak biçimindeydi. Ve bu bizi her ileri adım attığımızda yarım adım geri kaydığımız yağmurlu-çamurlu yoldan çektiğimizden daha fazla zorlamıştı. Öğleden sonra saat 5 civarlarında 700 metre yüksekliği aşmış da, taraçaya ulaştığımızda çok rahatlamıştık. Yukarıdan çok kapsamlı ve güzel olacağını düşündüğümüz görüş ufukumuz maalesef, yağmur bulutları yüzünden iyice kapanmıştı. Bununla birlikte güney tarafta bizden çok uzak olmayan yerde çiftlikler ve yeşil bitki örtüsü adeta bize el sallıyordu. Burası bizim bu gece kalacağımız Hacıoğlu köyüydü ve kısa bir inişten sonra saat 6'da oraya ulaştık.

Ben, bugün de çok sorulan Sorgun yaylasını nihayet bulacağımı hesap ediyordum. Çünkü Safranbolu'dan sonra uğradığımız her yerde bana onun bu dağların arkasında olduğu söylenmişti.

²²⁰ Salavat (Gebet=Dua).

²²¹ Çadırağacı (Zelt-Baum).

²²² Tamamen düz, ip gibi düz anlamına gelmektedir.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Bugünkü yürüyüşün başında Güney'den itibaren doğu yönde merdiven biçiminde bir zirve keşfettim. Bu zirvenin biçimi Dede yaylasının yeşil, canlı batı inişlerini hatırlatıyordu. Ben bu iniş içerisinde Sorgun yaylasını bulacağımı sanıyordum, fakat söz konusu dağ Dölüşebang idi ve Sorgun yaylasının bunun arkasında olduğu bilgisini aldım.

Merdiven biçimindeki Dölüşebang'ın inişi, bölünmüş vadiyi işaret ediyordu. Söz konusu dağın doğusunda, muhtemelen Sorgun yaylası üzerinden gelen Uluçay'ın güneydeki kollarından birisi, Dölüşebang ve Keltepe arasından; -büyük ihtimalle güneybatıdan kuzeydoğuya akan Karaçay'ın büyük kollarında ve Viranşehir çayında olduğu gibi- aynı yönde akmaktaydı.

Hacıoğlu köyünde çok samimi ve dostane bir kabul gördük ve üst-başımızı kuruttuk. Bolu suyu, Uluçay, Karaçay, Mengen suyu civarında yaptığımız gezilerde ve Diest'in de tanımladığı gibi "hiç birşeyin ekilip dikilmediği ve ulaşılmaz ormanlık sıradağlar"da yaptığımız gözlemlerin sonuçlarını şöyle kaydettik:

Karaçay'ın Bolu suyu ile birleştiği noktaya kadar uzanan Uluçay vadisi dörtgen biçiminde bir vadidir. Bu vadi Yenipazar'dan Gerze'ye kadar olan Bolu suyu vadisine şekil ve yön olarak uymaktadır. Bu, birbirine paralel giden karşılıklı sıradağların ön kısmı idi. Bunlar güneye doğru gittikçe ve yükseldikçe küçük parçalara ayrılıyor; zirve oluşturmaktan daha çok teras ve basamak formasyonuna sahip bulunuyorlardı.

Bolu dağı, El-Aman dağı ve Aksu yaylası içinde sona eriyordu. Her ikisine Bolu suyunun doğu kıyısında Sarıca ve Kurucahisar dağları refakat etmekteydi. Daha sonra bu iki dağ, üç adet oldukça keskin biçimde birbirinden ayrılan ortalama 1000 metre yükseklikteki dağ silsilesini (yani Arpasalam²²³, Doğrukaya ve Göktepe'de²²⁴ biten ve Karaçay'a iştirak eden zincirleri), aşmak için, kuzeydoğuya doğru gitmekte ve tekrar -Diest'in işaretlediği- Doğruca dağında birleşmekteydi.

Ormanlık alan Karaçay üzerinde doğuya doğru genişlemekte ve büyük ihtimalle Dede yaylası ve Avdan yaylası ormanlıklarına bağlanmaktadır. Aynı zamanda Uluçay'ın kuzeyinde sıradağlar üzerinde -ki burası Durna tepesi sarmaktadır- daha geniş bir ormanlığa bağlanmaktadır. Ağaç varlığı en azından batı kesiminde bilhassa yapraklı ağaçlardan meydana geldiği görülmektedir.

Bu el değmemiş yabanî orman ve bitki örtüsü pek de önemli görünmüyordu. Çünkü bu bölgede bir insanla karşılaşmadım. Söylentiye göre bu dağlarda ayı barınmakta idi. Ancak Diest'in böyle bir açıklaması yoktu. Bu sebeple benim için araştırmaya değerdi.

Bununla birlikte çok sayıda güzel kuş türü bulunuyordu. Özellikle mavi tüylü vücuda sahip alakarga büyüklüğünde kuşlar gördüm. Aynı zamanda kartal büyüklüğünde yırtıcı kuşların birkaç örneği bulunuyordu.

Yılanlara da sıkça rastlanıyordu. Biz iki defa yılanla karşılaştık. Bir defasında Sait, o vaşak gibi gözleriyle yılanı keşfedip de beni ikaz etmesine rağmen hayvanı göremedim. Bir diğerinde de yolun ortasında yatan yılanı Sait'in atı burnuyla kokladığında toz olup gitmişti. O, yaklaşık bir metre uzunluğunda, çok ince olmayan kahverengi çizgileri olan bir yılanı.

1 HAZİRAN

Hacıoğlu; şırıldayan derelerin, Salavat dağının ön kısmındaki alçak dağların eyer biçimindeki yumuşak tepelerin, yeşil arazilerin iç açıcı manzarasının ortasında bulunmaktaydı. Her iki taraftan dar vadiler geniş Mengen suyu vadisine doğru uzanmakta ve buna da Salavat suyu ve bağlantılı olan dağlar eşlik etmekteydi. Ana ve yan vadilerin yamaçlarında sayısızca köyler bulunmakta ve sığır sürüleri dağ otlaklarında taze, yeşil otları otlamaktaydı. Etrafımızdaki bütün manzara dünkü gezdiğimiz manzaraların aksine son derece güzel ve verimli idi.

Mengen suyu vadisi doğuda Kurudoruk²²⁵ ve Yalak'ın²²⁶ sert keskin zirveleri tarafından sona erdirilmekteydi.

Bu ikisinin arasında Mengen vadisi öyle devam etmekteydi ki, adeta Ayrioiva yaylasında ırmağın ana kaynağını arıyordu. Bugünkü yürüyüşümüzde Ayrioiva yaylasının kubbe biçimindeki dağ tepesini bir amaca yönelik olarak işaretleyecektim²²⁷. Güney yöne doğru asıl zirve fark edilememekteydi. Sıradağların taraçalı hattı hemen hemen aynı yükseklikte seyretmekteydi. Sadece Naldöken dağı²²⁸ biraz yüksek görünüyordu fakat bu yükseklik hat üzerinde çok keskin değildi.

²²³ Arpasalam (Gerstensegen).

²²⁴ Göktepe (Himmelsberg).

²²⁵ Kuru (trocken), doğru (geradeaus) (Müellif "doruk" yerine "doğru" kelimesini dipnot olarak yazmış, anlamını da ona göre vermiştir. Ç.N.).

²²⁶ Yalak (Trog).

²²⁷ Ç.N. "anpeilen": Bu kelimenin sözlükteki bir anlamı da "optik ve radyo sinyalleriyle algılanabilecek noktayı işaretlemek" şeklindedir. (Wahrig Deutsches Wörterbuch)

²²⁸ Naldöken Dağı (Berg, Wo die Hufeisenverlorengehen=Nalın kaybolduğu dağ).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Mengen ırmağından aşağı doğru yamaçlar kademeli olarak inmekte ve bu yamaçlar otlaklı ve tarlalarla bezenmiş teraslar üzerindeki köylerle kaplı idi.

Batiya doğru oldukça uzakta, Çağa dağı olarak bilinen bir dağ grubu görünmekte; bunun yanında uzaklardan Çelle dağının karlı tepeleri vadiye sona erdirmekteydi.

Kısa zaman içinde, saat 8.00 civarlarında ve dağın saran bulutlar dağılıp, yağmur geçtikten sonra yürüyüşümüze başlayabildik. Oldukça süratli biçimde vadi tabanına indik. Burada Mengen ırmağı 10-15 metre eninde ve önemli bir akıntı ile az bir derinlikte birçok büklüm ile akıp gitmekteydi. Onun yanında vadi tabanı her iki kenarda otlak ve tarla tarımı için yeterli araziye lütfetmişti. Tarlalar burada fazla ekilmemişti. Yol geniş ve rahat idi. Sütun parçaları ve kaldırım kalıntıları vadi boyunca bir antik yolun geçtiğini göstermekteydi. Bu yol aynı şekilde Viranşehir'e de gidiyordu. Yani bu yolun devamı önümüzde bulunuyordu. Bu yol aynı zamanda Viranşehir vadisi içinde Aleman yaylasına doğru da gitmekteydi. (Bkz. s.75)

Mengen küçük bir şehir büyüklüğünde bir köydür. Aynı adla anılan nahiyenin ana merkezi ve bu çevre için bir pazar yeridir. Diest, burası için çift isim kullanmıştır. Orada da antik sütunlar bulunmaktadır.

İrmak az ilerde daralmakta olan vadi içersine doğru akıp gidiyordu. Önümüzdeki yaklaşan yükseltiler oldukça alçaktı ve geride kalan sıradağ silsilesinin son çıkıntıları oluşturmakta idi. Bu sıradağların sırtları -ki bu dağ sırtlarının tepeleri Mengen ırmağının üst taraflarını Çağa ırmağından ayırmaktadır- görüş açımızı genişletmekteydi. Bizim bulunduğumuz güney tarafta özellikle göze çarpan yükseltiler yoktu. Buna karşılık kuzeyde Kavacık²²⁹, Salavat ve Kurudoruk dağının zirveleri açıkça görülmekteydi.

Güzgürdivan köyünde Osman adında bir şahıs bize tam bir Türk misafirperverliğiyle güzel bir kahvaltı ikram etmekle kalmadı, aynı zamanda bizim kahvaltı bedelini ödeme ısrarımızı da -Sarubaş'dan sonra ilk defa- geri çevirdi. Gereğesini de şöyle açıkladı: Türk geleneklerine göre evine gelen bir misafire para ödetelemezdi. Öğleden sonra Çağa ırmağının dar kayalık vadisine indik ve gitgide derinleşen kaya duvarlarının gölgeleri altında un değirmeninin önünden, kayalık ve oldukça geniş bir yol üzerinden Çağa şehirciğine doğru saat yedi civarlarında ulaştık. Çok fazla geniş olmayan fakat oldukça coşkulu akan, bu şehirden Mengen ırmağının ağızına kadar 200 metre irtifa kaybeden Çağa ırmağının su gücü çok amaçlıdır. Değişik, tabii bir teknikle değirmen işletmesi için kullanılmaktadır. Bazı değirmenler çok iyi çalışmakta idi. Bu değirmenlerden bazıları işlenmiş ağaç alıyordu.

Deist, bu vadide antik bir yolun olabileceğini kapsamlı bir şekilde anlatmıştı. Ben bu yolun Viranşehir'den Mengen üzerinden Bolu-Çankırı (*Bithynium-Gangra*) anayoluna devam edeceğini sanıyorum. Belki bu yol caddeden ziyade Dörtdivan'dan Aladağ'ın içlerine doğru devam etmektedir. Nitekim daha sonra bunu araştırmıştım. Çağa vadisi içinde özellikle ince, dar, sivri ve uçta kubbeli antik bir taş köprü göze çarpmaktaydı ve bu köprü bir kıydan diğerine geçişi sağlıyordu.

2 HAZİRAN

Bugün vaktimizi Dörtdivan'a (*4 familien= Dört sülale*) ayırmıştık. Bu bölge ve arazisi üzerinde şimdiye kadar doğru dürüst bir bilgi elde edilemedi. Buranın geri planda kalan arka tarafını görmeyi amaçladım ve bunu da gerçekleştirdim.

Gerede ve diğer uğradığımız yerlerdeki bilgiler sayesinde Dörtdivan'ın birkaç köyle birlikte bir nahiye oluşturduğunu ve Çağa gölünün güneyinde, hemen bunun arkasındaki bitişik sıralı yükseltilerin gerisinde bulunduğunu, ayrıca Roma Grek hâkimiyetinin sayısız iz ve kalıntılarının olduğunu da öğrendim. Bu son durum özellikle güneydeki Gerede-Bolu yolu üzerinden gitme isteğimi güçlendirdi. Bu sayede son şehrin yolu üstünde Aladağ'ın bir kısmını geçme imkânım olacaktı. Çağa'da aldığım haberler gerçi çok çeşitli tezatlar ortaya çıkarıyordu. Halk tabiriyle "antika" (antik) denilen şeylerin, Gerede'deyken tahmin ettiğim kadar bulunamayacağını anladım. Yine de bununla ilgili bazı yer bilgileri aldım.

Güneşli ve temiz bir havada Çağa'dan itibaren Çağa gölünü ve buna bağlantılı olan alçak meralık kısmı aştık ve vadi havzasında kısa bir tırmanıştan sonra güneyde tepelikler yükseldiğini gördük. Ben diğer tarafta da aynı şekilde yeşil bir vadi görebileceğimi tasavvur ettim, ancak sadece geniş bir ova ve gri-kahverengi bir araziyle karşılaştım. Sadece hayvanların, koyun sürülerinin otlayabileceği çok az bir yeşillik görebildim. Bu düzlük üzerinde gruplar halinde yayılmış çeşitli büyüklüklerde köyler gördüm. Bazı gruplar birbirine öyle yakındı ki tek bir köy gibi görünüyordular. Köylerin toplam sayısı o kadar çoktu ki, bunlar ovanın genişliği ile orantılı değildi. Bir noktadan tepeye doğru otuz tane köy saydım.

²²⁹ Kavacık (Pappelchen=Kavacık).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Güneye doğru ova, benzer bir şekilde gri-kahverengi tonda görünen ve tamamen çıplak olan Aladağ'ın uzantısı arasında sona ermekteydi. Bu uzantılar batıdan doğuya doğru gitgide alçalmakta, Uluçay vadisinde de devam edip gitmekteydi.

Batıya doğru Aladağ, kütleler halinde üst üste yığılmakta ve karla kaplı tepeleri çok sayıda gruplar halinde yükselmekteydi. Bu dağ ve daha önce zikredilen Köroğlu dağlarının silsileleri arasından Uluçay vadisi açılmakta; bu çay, ileride Dörtdivan ovasında asıl yönü batıdan doğuya olmak üzere çok sayıda büklümlerle akmakta ve bu arada su açısından zengin olan kaynak sularını da kendisine katmaktaydı.

Bizim baktığımız yerden başlayan ova, öğle güneşi altında tasvir edilemeyecek tekdüze bir izlenim bırakmaktaydı. Birçok köyün varlığı da bu izlenimi yumuşatmaya yetmiyordu, çünkü bunlar genel bir renk uyumu içinde bulunuyordu. Sadece merkezde bulunan pazar yerinde birkaç tane ağaç, evlerin üst tarafında yer alıyor ve kendine has yeşillikleriyle en azından bu çaresiz kuraklığı hafifletiyordu.

Yürüyüşümüzü önce Pazarköy'e yönelttik. Bu arada nemli ve çamurlu bir bölgeyi eski bir kaldırım yol üzerinden yürüdük, buna ilaveten birkaç yeni Türk ağaç köprülerinin üzerinden geçtik. Burada kadınlar mısır tarlalarında çalışıyorlardı. Bunun yanında buğday tarlaları bulunuyordu. Fakat ekinler cılızdı. Yakından bakıldığında toprağın üzeri oldukça tekdüze ve çamurluydu. Yeşilliğin olmaması ve kışın uzun sürmesi buğdayın ekilmesine ve ekilenlerin de çıkmasına engel olmuştu. Yan kollarının tabanı görebildiğim kadarıyla balçıklı ve çamurlu iken Uluçay'ın su altında kalan yatağı iri çakıllarla dolu idi.

Pazar yerinde pazar kurulmuş, rengârenk hayat manzaraları ortalığı doldurmuştu. Atlarımızı bir çiftliğe koyduk ve *antika* yazıtlar hakkında bilgi almak için kahveciye²³⁰ gittik. Ben bu civarda bulunan bir bronz *vespasyan* parayı birkaç kuruşa aldım. Hâlbuki Çağa'da aynı paralar için üç meci diye (10 markın üzerinde) talep edilmişti. Biz burada yazıtların daha ziyade Çardak ve Göbeler köylerinde bulunabileceğini işittik. Oradan yolumuza devam ettik. Uluçay üzerindeki 15 metre uzunluğunda bir ağaç köprüden geçtik. Balçık içinde bir saat süren atla yolculuktan sonra önümüzdeki ilk köye ulaştık.

Bir tane Zeus Balios'un hatırasına adanmış bir yazıt, yine bu tip heykel biçiminde işlenmiş fakat yazıtsız bir vaftiz suyu kabı kazancımız olmuştu. Benim için ilgi çekici olan bir bekçi kulübesinin kalıntılarının ve bir sürgülü kapı kalıntısının köye yakın bir tepe üzerinde bulunmasıydı. Aynı zamanda Uluçay üzerinde üstü sivri kubbeli antik iki köprü vardı. Bunlar, bir kısmına çamurlu yolda rastladığımız antik bir yolun varlığına işaret ediyordu. Buradan aşağıya atla inmek için mesafe çok uzaktı. Bununla birlikte ben ırmağın güney tarafında bu yolun devamının olabileceğini ve buranın Ankara-Gerede yoluna bir bağlantı oluşturacağını düşünmek istiyordum.

Çardak'tan ırmağın yakınlarında ve güneyden yükseltilerle sınırlandırılmış olan Göbeler köyüne doğru gittik. Orada da bir tahıl ambarında kullanılmış bir metre boyunda bir sütun bulduk. Üzerinde fragman şeklinde bir yazıt vardı. Yakınlarda daha büyük bir antik yerleşim alanı bulunabileceği beklentisi beni güneye doğru dağların içine sevk etti. Fakat burası umutlarımı çok az karşıladı ve biz de Aladağ'ın ön kısımlarını ve içinde bulunan vadileri görme imkânını bulduk. Taşlı, çıplak bir tepe, bir başka tepenin önünde görüş açısını daraltacak şekilde yer alıyordu. Bu yolun sonu hakkındaki sorum üzerine bana her zaman "yayla" cevabı verildi. Böylece tekrar geriye ovaya doğru devam ettim ve akşama doğru çok sayıda yan kolları ve Uluçay'ın kaynak kollarını geçtikten sonra çok güzel bir yan kol vadisinin çıkışını ve asıl ana vadi üzerindeki Sayuk köyüne ulaştık -ki bu köyde birkaç faydasız denemeden sonra nihayet bir kalacak yer bulmuştuk-.

Ev sahibim Dörtdivan'ın sakinlerinin dediği gibi nüfusun artmasından dolayı sıkıntı çektiğini; tahılın herkesi beslemeye yetmediğini ve bu civarlarda da satın almak için tarla tarımına müsait toprak olmadığını, komşu köylerin de aynı şekilde zaruret içinde olduğunu anlattı. Burada tarlayı modern âletlerle işlemek ve halkın bir kısmını başka yere iskân etmek bu sıkıntıları giderebilirdi.

Dörtdivan köylerinin tamamının, ismine uygun olarak dört divan oluşturup oluşturmadığını sormam üzerine konuksever dostum (ev sahibi), "hayır" diye cevap verdi. Yalnız benim kanaatim, bu ovadaki yerleşim alanının önce dağınık olduğu ve belirli ailelerin belirli çiftliklerde toplandığı ve bunlar büyüdükçe de bu ailelerin köyler oluşturduğu yönünde idi. Bazı köylerin birbirlerine yakın olması, genişleyen ailelerin dışarı taştığını ve benzer şekildeki köylerin oluşumuna yol açtığını göstermekteydi.

"Divan" kelimesinden kesinlikle dağınık mekânlardan oluşan bir yer tanımlaması anlıyorum. Çeşitli sonuçlar da çıkarılabilir. Bu Divan'ın alt tarafındaki köyde olduğu gibi zamanla büyüyen çiftlik grupları önce isme göre çoğu zaman aile reisinin ismine göre anılır. Daha sonra bir köy haline gelir, divandan ayrılır ve kendi başına idare edilmeye başlar ve sonunda muhtarlık olur. Buna rağmen Divan uzun süre kendi varlığını sürdürür. Yalnız divan'lar yerleşime müsait daha aşağıdaki arazilerde

²³⁰ Kahveci (Kahvehanenin sahibi).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

köy olarak anılırken, çoğunlukla dağlık bölgede zor ulaşılan ve daha sonra yerleşim alanı olan yerlerde de bulunmaktadır.

3 HAZİRAN

Misafirperver ev sahibimizin ihtimamlı hizmeti sayesinde Sayuk köyünden çıktık ve Dörtdivan ovasının sert inişli, kuvvetli akan dağ ırmakçığı boyunca gittik. Vadi burada henüz çok dar değildi. Yeşil çimenler ırmağı takip ediyor ve köyler yamaçlardaki arazinin çukurlarında uzanıyordu. Daha yarım saat olmamıştı ki zaptiyeler bizi çevirdiler ve beş saat uzaklıktaki Gerede'ye götürdüler. Kaymakamın bana söyleyeceği çok önemli bir şey olmalıydı. Bir saçmalığı kibarca reddettim ve kaymakamı arattım. Hakkımda çıkan haberle ilgili olarak, bir sonraki hedefim olan Bolu'ya telgraf çekirdim.

Uyanık zaptiye benim bu mesajıma kafasını salladı ve bir saat boyunca benim davranışlarımı takip etti. Fakat bu arada bana köyler ve orada bulunan yazıtlar hakkında da bilgi verdi. Ondan bu yakınlarda bulunan Assarkalesi hakkında bilgi edindim. Oradan uzak olmayan yerlerde de eski bir yerleşim yerinin yıkıntıları bulunuyordu. Bunu bir sonraki köyün insanları da tasdik etmişti. Hemen burada Uluçay'ın yatağında antik bir köprünün çok sayıda kaidelinin yıkıntısı bulunuyordu. Köprünün iki tarafındaki yol kaybolmuştu. Bu harabelerde şimdi çok sayıda temel gömülü idi ve yazıtlı mermer taşları bulunabilirdi. Fakat bunlar değişik amaçlarla kullanılmak için farklı yerlere götürülmüştü. Bir tanesini biz Ortaköy'de bir evin duvarında bulduk. Taş her evin duvarında olduğu gibi çamurla sıvanmıştı. Ev sahibi bir keser alarak benim yazıtlarla ilgilendiğimi görünce sıvayı kazıdı. Gerçi bir kaç tane büyük harf ancak tanınabiliyordu. Bir başka köyde kırmızı renkli taştan -granit olduğunu zannettiğim- üzerinde yazıt olan sütunlar bulduk. Bu sütun da su tarafından aşındırılmıştı ve tanınmaz hale gelmişti.

Araştırdığımız vadi çatallaşmıştı, bu yüzden ırmak yolunu dar bir ağızdan Dereköy'e²³¹ kadar takip ettik. Burada yine Tekke köyüne dağlar üzerinden varabilmek için bu iki taraflı vadiye döndük. Benim maiyetimde olan kişiler kahvaltı esnasında bu köyde çok kıt olan kes samanı pazarlığı yaparken ben Aladağ'ın taslağını çizmek üzere etrafı tam olarak görebilmek için tepeye çıktım.

Köprü ve Assar kalesinin yıkıntı yeri vadi boyunca bir antik yolun gittiğine işaret etmekteydi. Yolun ilerisinde de belirgin izlere rastlayamadım. Fakat Mudurlu yönünde direkt bir bağlantının olacağını ve bunun iki kola ayrılan vadinin üzerinden bir geçit yükseltisine gideceğini düşündüm. Aynı bu tip bir yolu Bolu üzerinde kullanmak istiyordum. Fakat Çerkez Ahmet benim niyetimi anlamadı ve beni başka bir yola sevk etti. Bu yol da bizim için son derece yararlı idi. Çünkü bu yol Aladağ'ın zirvesine geniş bir bakış açısı kazandırmıştı.

Gökyolan²³² ve Kekecin kayasının ön dağları ormanlık idi. Bunların arkasında Aladağ'ın çıplak karlı zirveleri yükselmekteydi. Bunlar görüldüğü gibi ön dağlar ve vadi tarafından bölünüyordu. Bu vadinin içerisinde Uluçay'ın asıl ana kolu akıp gitmekteydi. Burada özellikle dik ve karla kaplı silsileler, dikkat çekiyordu. Bu silsile güneydoğu yönünden kuzeybatı yönüne zirvelerden kollara ayrılmakta ve bu zirvelerin kar kütlelerinin arasından çıplak dağlar resif biçiminde görülmekteydi.

Dereköy'den itibaren çok yüksek dik bir yamaca tırmanmak zorunda kaldık ve kendimizi bir tepede bulduk. Sağ tarafta ormana az bir uzaklıkta, Köroğlu Devrent vadisinden itibaren yolumuzu gördük ve takip ettik. Tepenin yumuşak ve dalgalı üst yüzeyi genel olarak taşlı idi fakat biz yine de bazı yerlerinde tarlalara rastladık. Bu tarlaların ince kısımları üst taraftan taşlar temizlenmeden sürülmüştü. Tekke köyünde bize buranın her on yılda bir ekilebileceğini söylediler.

Tekke köyü yeşil görünümüyle cezbedici, biraz derin ve geniş bir ağızda, bir dere kenarında bulunuyordu. Bu dere Uluçay içerisinde Dereköy civarlarında çeşitli yön değişiklikleri ile ağız yapıyordu. Köyde pek fazla ilgi görmedik ve gecelediğimiz yerde de şimdiye kadar olandan çok az ziyaretçimiz oldu. Bu bizim için son derece iyiydi. Arkasından meseleyi anladık. Biz yukarı tepelerde dolaşırken bir grup insanın müzik eşliğinde davul ve zurnalarla köye indiklerini görmüştük. Köyde bir nişan töreni vardı ve bu düğüne benzer iki gün süren bir törendi. Köy muhtarı, köyün ileri gelenleri ve köylülerin çoğu bu nişan törenine katılmıştı. Bu törenin son kısmında gençlerden oluşan bir grup insan yan yana sıralı şekilde, el ele, kol kola girmiş dans ediyorlardı (halay çekiyorlardı) ve bu dans akşama kadar sürüyordu. Tulumun kurbağaya, davulun homurdanmaya benzer sesi bize her şeye rağmen bizim panayır müziğini hatırlatıyordu.

4 HAZİRAN

Veranda benzeri, ahşap, esintili bir yazlık odada sabahın erken saatlerinde muhtarı kabul ettim. Muhtar, dünkü ilgilenemeyişi sebebiyle özür diledi. Hemen saat altıda yola koyulduk. Birkaç

²³¹ Dereköy (Thaldorf=Vadiköy).

²³² Gök yolan (Gök=himmel, jolan=entrissen=yırtmak).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

dönemeçten sonra kolay bir şekilde muhteşem ve kalın köklü çam ormanlarının içersine geldik ve tahminen 1600 metre yükseklikte bir taş yığını civarlarındaki geçide ulaştık. Bu taş yığınları orada öldürülen bir gezginin mezarı üzerine yığılmıştı. Her iki yandan da arazi yükseliyor ve bir kubbe biçiminde zirve oluşturuyordu. Burasının yüksekliği 2000 metreyi geçmiyordu ve bazı yerlerinde de kar vardı. Sıcak öğle güneşi çoğunlukla karları eritmiş ve eriyen karların suları karşıda bulunan Bolu dağı silsilesinin Çelle ve El-Aman dağından kolaylıkla takip edilebiliyordu. Bu durum çok fazla sürmemiş, her tarafta karlar eriyerek izlerini yok etmişti. Sadece Aladağ'ın yükseklerinde yazın da kar kalmaya devam ediyordu.

Ayaklarımızın altında derin kayalık bir uçurum vardı. Bu uçurum aşağıda dar bir ormanlık boğaza geçiyordu. Bu boğazın üst tarafında ormanların gölgesinde, atlamalı dağ sırtlarından geçip giden yolumuz, aynen reçineli ağaçların bulunduğu ormanda olduğu gibi geniş ve rahattı. Sadece son kısım çok sayıda kısa ve son derece keskin zikzaklar çizen dik bir yolla ansızın vadiye iniyordu. Buradan Fakırlar²³³ köyüne ulaştık.

Niyet ettiğimden farklı olarak tekrar büyük Bolu yoluna gelmiştim. Uluçay'ın üst vadisinden Kıbrıs'ın üzerinden Mudurlu ve Bolu yönünde giden bu yolu araştırmak, benden sonraki araştırmacılar için önemli bir görev olacaktı.

Bilinen patika yolundan Bolu vadisinin içine doğru indim ve atları, üzerine çıkmak istediğim dağ duvarının dibine sürdüm. Bu dağ duvarı boyunca ilerde bir tepenin zirvesinde taç gibi duran Bolu okuluna doğru ilerledim. Ovanın her tarafında verimlilik ve zenginlik göze çarpıyor, köy köyü takip ediyordu ve her taraf yeşildi. Buradan çok sayıda ve önemli bükümlerle inişe geçen Bolu ırmağı akmaktaydı. İyi görünümlü bir ağaç köprü'nün yakınları içinde her iki kıyıda geniş eski mezarlıklar vardı. Mezarlıklardaki sayısız uzun mezar yazıtları Yunan-Roma oluşumuna delalet ediyordu. Bir kısmı tarafımdan, bir kısmı en son Diest tarafından görüldüğünden bu yazıtlar biliniyordu, bu yüzden durmaya gerek görmedim.

Saat 4'te Bolu'ya indik. Bithynien'in o zamanki başkenti idi. Şimdi mutasarrıf makamının bulunduğu yer ve aynı isimle idare bölgesinin bulunduğu sancak merkeziydi. Şehrin içerisinde geniş sokaklar, iyi kaldırımlar ve cadde ışıklandırmasının başlaması ve yanı sıra üzerinden geçtiğimiz şosenin sağlam inşa edilmiş olması, itinalı bir anlayış ile şehir trafiğinin yerine getirildiğini ispat etmekteydi.

Mutasarrıf sık sık değişiyordu. Fakat bir defasında İsmail Paşa (Bkz. Diest) tarafından verilen teşvik, meyvesini vermişti. Mutasarrıfın adı Ziya Paşa idi. Bu, 1893 yılında Bolu'ya sancak beyliği yapmıştı. O akşam onu ziyaret etme fırsatı buldum. Ben hana varıp yükleri indirdikten sonra polis komiseri pasaportumu sordu ve ben bu arada paşanın ertesi gün Ereğli'ye gitmeyi planladığını öğrendim. Görüşme talebim üzerine söz ekselans denmesini istediğini ve beni gördüğünde sevineceğini öğrendim. Hemen Hazret ve Çerkez Ahmet'in ve tabii ki polis komiserinin de iştirakiyle mutasarrıfın özel evine gittik. Mutasarrıfın kendisi alışıldık şekilde inşa edilmiş beyaz bir odada beni karşıladı. O millî bir kıyafet içerisinde sakallı ve dostane yüzlü, erdemli yaşlı biriydi. Millî giysi şöyle idi: Yazlık bir kaftan ve sarık ile sarılmış fesden oluşmaktaydı. Mutasarrıf Avrupaî bir geleneğe göre saz örgüden yapılmış bir koltukta oturuyor ve beni de oturmam için böyle bir koltuğa buyur ediyordu. Tabii ki az sonra benim niyetimi sorguladı. Fakat cevabımdan son derece mutmain oldu, bu dürüst ve çalışkan Ahmet'i, Gönük'e götürmek için izin talebimi sadece garanti etmekle kalmadı aynı zamanda Bolu ve civarındaki gezim için polis komiserini de emrime verdi. Bu kapsamlı garanti -ki kendisinin alt makamı olan Gönük kaymakamına da bir yazılı emir olarak göndermişti- beni her yönüyle desteklemek anlamına geliyordu ama bu az sonra görüldüğü üzere akim kalacaktı.

Akşamı yolun kenarındaki hanın önünde Bolu'nun ilginç sokak hayatını gözlemleyerek geçirdim. Her evin önünde birbirleriyle sohbet eden gruplar oturuyordu. Buzlu su satıcıları, şerbet ve diğer nesnelere satan kişiler mallarını pazarlıyordu. Bir esnaf gümüşle örülmüş, muhteşem, mavi bir Türk kadın ceketini açık artırmayla satıyordu. Bu esnada Türk kadınları hoş görünmeyen ve değişik biçimlerde yapılmış giysi ve çarşaflarının içinde etrafta dolanıyorlardı. Ellerinde fener veya lamba taşıyan bastonlu görevliler de kapı çıkışlarını tutmuşlardı.

5 HAZİRAN

Fransa, İtalya ve Suriye'ye bazı geziler için görevlendirilmiş olan yol inşa müfettişi Mahmut Hasan, bana -Avrupalı birisine- kâtip olarak hizmet ediyordu. Bana şehir hakkında bilgi vermekle görevli polis şefinin iştirakiyle öğleye doğru hisar içinde bulunan bir devlet okuluna yürüdük. Burada büyük ihtimalle Akropolis ve Bithynium'un devamı olan "Sokum Kalesi" bulunmalıydı. Diest, sayısız heykel işçiliğinin ve sütunların kalıntıları ve tabii yazıtları hakkında hem yazılı hem de resimle ilgili bilgi vermişti. Okul, inşaat tekniği açısından Küçük Asya'daki seyahatim esnasında gördüğüm en önemli

²³³ Fakırlar (Die Ärmichen=Fakircikler).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

eser idi. Geniş ve ışıklı ders salonları, güçlü ve sağlam merdivenleri, geniş zeminleri ile Avrupaî bir örnekti ve inşaatın, akşam tanışmış olduğum yaşlı ve erdemli ustası bu bina vesilesiyle çok büyük itibar kazanmıştı.

Bu kale biçimindeki tepeden itibaren şehre çok güzel bir bakışa sahip olmuştum. İlk izlenimlerime göre Bolu; becerikli ve vizyon sahibi mutasarrıfı sayesinde, trafik yapısı ve resmî binalarının dış görünümü ile, diğer şimdiye kadar gördüğüm Türk şehirlerinden çok ileride idi. Bugünkü gezim bu durumu tasdik etmişti. Buradan yukarıya doğru hoş, hatta daha güzel izlenimler edinmişim. Şehrin merkezi; kalenin hemen ayağında, batıda yer alıyordu. Fakat dış semtler doğu kısmı dışında her yöne dağılmış, bitişikte bulunan köyler ise hemen hemen şehirle birleşecek şekilde büyümüş olan yeşil bahçeler içerisindeki tertemiz evler, farklı sokaklarda sıralar halinde ova içerisinde uzanmıştı. Hemen yakınlarında verimli ve iyi görünümlü tarlalar vardı.

Şehrin kuzeyinde yağma tepelikler Bolu dağı önünden yükselmekte, onların az eğimli yumuşak yamaçlarında yer alan iyi ve verimli tarlalar daha ilerilerde kendini göstermekteydi. Şehrin güneyi Kardüz²³⁴ dağının eteklerine kadar asıl ovayı teşkil etmekte, koyu ormanlıklar dik yamaçlarda yükselmekteydi. Ancak onların taraçalı hattı zirve oluşturmuyordu. Aladağ'ın karla kaplı yüksek tepeleri ön dağlar tarafından kapatılmıştı, sadece güney-batıya doğru Mudurlu (*Modrenā*) yönünde beyaz bir kubbe yükselmekteydi. Batıya doğru ufka karşı üç tepeli Abad (*Abant*) dağı görülmekte, onun arkasında Abad gölü, Bolu suyunun ana havuzu olarak yer almakta, ileriye doğru Düzce ovasına karşı Bolu dağının dalgalı yumuşak yüksek geçitleri dikkati çekmekteydi.

Uzaklara, ovanın içinde güney yönünde, bize sonradan katılan arkadaşım, tabii haliyle kaynayan bir ılıcağı gösterdi. Bu kaynak, şifa verici olarak bilinmekte ve uzak yerlerden insanlar buraya gelmekteydi. Maalesef bugün hamam sırası kadınlarda idi, bu yüzden planladığım ziyaret gerçekleşemedi.

Bolu'dan itibaren Çerkeş-Bayındır-Gerede'den gelen büyük posta ve devlet yolu; modern, iyi şose biçiminde Düzce'ye, oradan da İzmit üzerinden İstanbul'a doğru yüksek bir geçit üzerinden geçerek gidiyordu.

Şosenin bakımı sürekli yapılmakta ve şu anda eski ağaç köprüler bazı dereler üzerinde sağlam taş köprülerle değiştirilmektedir. Bunun için gerekli taşlar bu bölgede bulunmaktadır.

Aynı yol, Peutingerschen'in tablosunda bir dizi uğrak ve geçiş yeri şeklinde gösterilmiştir. Bu yol Roma devrinde ordunun geçiş yolu olarak kullanılmıştır. Bu istasyonlar şaşırtıcı bir şekilde önemli yerlerden oluşmayan, bununla birlikte büyük ihtimalle orijinalinden nakledilirken bazı harfleri yanlış yazılmış isimler idi. Bu hat, Duse Pros Olympum'dan (Bugünkü Düzce vadisi içerisinde bulunan Beyköy'den), Çerkeş civarlarına kadar şöyle gitmektedir.

Duse Pros Olympum – Manoris	XXXII m. pm.	= yaklaşık	48 km
Manoris - Potomia Cepdra	XV “ “	= “	22 km
Potomia - Antoniopolis	XXVIII “ “	= “	42 km

Özellikle Bithynium-Claudiopolis ve Cratia-Flaviopolis kayıp idi. Bunlar Itinerarium Antonini içinde birbirinden XXIII m. pm. =36 km uzaklıkla verilmişti.

Peutingerschen'in tablosunda yer alan uzaklık rakamlarına göre Manoris tahminen Bolu ovasının içinde Bolu suyu üzerinden antik sivri kubbeli köprü civarlarında, Potomia Çağa gölünde ve Antoniopolis, Viranşehir ve Bayındır civarlarında olmalıydı.

Şayet biz Potomia isminden bir sonuç çıkarabilecek olursak şehrin ırmak (*Potamia=πρωταμος*) kenarında yer almış olduğu, buna göre Çağa gölünün durumu bu yöne doğru isabetli bir şekilde görülecektir. Çünkü Çağa ırmağı bir yerleşim alanına ismini verebilmek için yeterli öneme sahipti.

Burasının bir istasyon olarak seçilmesi askerî açıdan önemlidir. Bölgenin emniyetinin sağlanması, arazinin ikmal açısından uygun ve, burasının Çağa gölü civarında birleşen iki ana yolun kavşak noktası (*Bkz. s.93*) olması hasebiyle amaca uygun olarak seçilmiştir. Aynı şekilde ana yol gibi bir karayolunu telgraf telleri takip etmektedir. Yani Bolu'dan Mudurlu-Gönük-Geyve²³⁵ üzerinden İzmit'e gitmektedir.

Bu yol Diest'in Mudurlu'dan Bolu'ya kullandığı ve tasvir ettiği güzergâhtır. Ancak onun tarafından belirtilen Bolu-Dergene-Devrek vs. yönünde telgraf hattı bulunmuyordu. Telgraf hattı orada Karadeniz sahilinden Devrek üzerinden Ereğli'ye ulaşmaktadır.

Döndükten sonra handa dinlenmeye niyet etmişim. Polis amirinden ayrıldıktan hemen sonra müfettişle de vedalaştık. Yalnız bir şeyi anlayamamışım. Bitişik odada Gerede kolağası (yarbay) bir arkadaşıyla birlikte kalıyordu. Bu, yarbayın beni Gerede'de görmüş olabileceğini gösteriyordu ve adamın aynı şekilde çok bilinçli biri olduğu görünüyordu. Tercüman olmaksızın Fransızca ve Türkçe

²³⁴ Bu dağ Diest'te "Seben dagh" olarak geçmektedir.

²³⁵ İsimler Türkçe okunuşu verecek şekilde Almanca yazılmıştır. Ç.N. msl. Geyve=Geiwe, İzmit=Ismid.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

anlaşabileceğim kadar Fransızca biliyordu. İhtiyatların katılacağı askerî tatbikat amacıyla Bolu'ya görevlendirildiğini ve günlerdir ihtiyat birliğinin burada beklediğini, geldiklerinde ne yapacağını ona bildirilmediğini, ancak o taburu sevk edeceğini söyledi. İntikal İstanbul'dan direkt olarak yapılacaktı veya yapılmalıydı. Komutan, taburu peyderpey toplanıncaya kadar bekleyecekti. Yarbay kendi durumunu pek iç açıcı bulmuyordu. Yine de padişahın arzusu olduğu için bunun aksine bir şey yapamayacağını düşünerek teselli oluyordu. Ancak yine de bir askerî birlikle tatbikat yapılacağı için tam direkt bir emir bekliyordu. Atış ve kara harekâtı tatbikatı zaten yapılmıştı.

Öğleden sonra bugün kurulan pazar yerindeki hayatı ve hareketliliği yakından görmüştüm. Şehrin ileri kısmında pazardan çok fazla bir şey görülmemekteydi. Sadece belirli malların yığıldığı yerlerde canlılık ve hareketlilik vardı. Kereste, sığır, eşek, at, deri ürünleri ve tahılın her türlü satışı sunulmuştu.

Ermeni, Yunan ve Türk el sanat ürünlerinin nakliyatı ve canlı ticaret trafiği için demiryolu talebi çok haklı ve açıkça zaruriydi. Demiryolu inşasının İzmit'ten Düzce üzerinden Bolu'ya devam etmesi ve ileriye gitmesi talebi çok yüksek bir ilgi görüyordu.

Uzun zamandır bu talep vardı fakat halkın böyle bir tesisin kullanımı için çok büyük bir anlayışa sahip ve gerekli fedâkârlığa hazır olmasına rağmen sürüncemede bırakılmış ve bir türlü buna karar verilmemişti.

Bu civarlarda bir demiryolu inşasının mümkün olabileceği ve görmek istediğim tavsiyesi şehirde ve köyde hoş karşılanmama vesile olmuştu.

6 HAZİRAN

Mahmut Hasan'la birlikte şose boyunca atla bir miktar daha yol gitmiştik. Buğday tarlaları arasında şimdiye kadar ilk defa rastladığım sardalyaya benzeyen yem bitkisi tarlalarını gördüm. Bu bitkilerin özellikle sığırlar için mi ekildiği sorusuna "evet" cevabını aldım. Şoseyi Bolu Irmağının ortaya çıktığı ve sol kıyısında yüksek geçitlere doğru buklüm yaptığı yerde eski ve kısa yola koyulmak için terk ettik.

Hazret, bana, Çerkez Ahmet'in, yakında bulunan bir yerde -Elmalıkta- evinde olduğunu ve oraya kendi kardeşi tarafından bize kahvaltı hazırlanması için bir haber götürdüğünü söyledi. Yolda oldukça yukarıya tırmandığımız yamaçtan itibaren aşağıya doğru, -arasından Bolu suyunun aktığı, Abant dağı ve Karalıyanık²³⁶ dağının arasında kalan aşağıdaki arazi- güzel bir bakış elde ettik. İlk sıra dağ, dik yükselmekteydi. Karalıyanık dağı sık ormanlık iken burası seyrek ormanla kaplı, yavaş seyreden ve düşük değişken inişler üzerinde az değişken yüksekliğe çıkmaktaydı.

Eteklerin sonuna kadar rahat bir görüş alanımız vardı. Fakat Abant gölünü görememiştik. Bu göl ileride güneybatıda önümüzde kaybolan vadi havuzunun içinde bulunmalıydı.

Sağanak yağmurlar birkaç defa üzerimizden geçti ve atlarımızın toprak üzerinde yürümesini zorlaştırdı. Güneş bizi bir sonraki ıslanmaya kadar tekrar kuruttu. Yoldaki çalılıklar ve kısa bir süre sonra Elmalık önlerinde rastladığımız orman, harika bir tazeliği teneffüs ettiriyordu. Tahminen saat 11 civarlarında Çerkez Ahmet'in köyü olan Çerkez köyüne geldik. Köyün bulunduğu yer, çukur ve bu arada küçük bir vadi havuzunu andıran bir köyden başka bir şey değildi. Etrafı ormanlarla çevrilmiş, şoseye yakın bir yerde fakat yine de anayola ulaşması zor olan saklı bir yerdeydi. Eski çiftlikler, eteğinden küçük bir dere çağıldayan dar ve uzun tepeliklerde bulunuyordu. Asıl vadi havuzu güzel ve üzerinde hayvanların otladığı taze besleyici otlarla doluydu. Tahıl tarlaları etraftaki yamaçlarda ve bu yamaçların eteklerindedi ve burada aynı zamanda köyün çitlik arazileri de bulunmaktaydı. Toprağın verimli olması ve iyi sulama çok nadir de olsa uyumlu bir şekilde buluşmuştu. Ormandaki tarlaları sulamak için çok zahmet çekildiği anlaşılmaktaydı. İlk yerleşim alanı, tarih olarak XIII. yüzyılı göstermekteydi. Burada en eski ailelerden olan bizim çerkezin ailesi Bulgaristan Varna'dan dinî sebeplerle göç etmiş ve şimdiki oturdukları araziye yerleşmişlerdi. Ahmet'in kardeşi Varna'daki zengin mal-mülklerini terk etmek zorunda kalmışlardı. Bu yüzden Ruslara karşı öfke doluydu. Fakat buna rağmen kendilerini burada çok iyi hissediyorlardı. Burası ailenin ikinci yerleşim yeri idi. Çünkü bir nesil önce de Kafkasya'dan yine inançları gereği Bulgaristan'a yerleşmek için göç etmişlerdi.

Ailenin reisi Musa Efendi aynı zamanda bir imamdı. İmam köyün din adamıydı ve bu yönüyle çok itibarlı bir insandı. Ellili yaşların ortasında, çok erdemli ve güzel görünlü biriydi. Çiftliği çok büyük değildi. Evi kerpiçtendi. Fakat iç tarafı bizzat imamın kendisi gibi son derece temizdi. Karşılandığımız oda oradaki anlayışa göre son derece konforlu yapılmıştı ve bizim anlayışımıza göre de tam manasıyla yaşanabilir bir yerdirdi. Zemin döşemesi çamurdandı ve kerpiç renginde taze sıvanmıştı. Duvarların her tarafı ise kar beyazı badanalı ve duvarlarında kilim, hayvan postları ve ev âletleri asılıydı. Dar tarafta altta minder, üstte dik olarak dizilmiş ve üzerleri bir örtü ile örtülmüş yastıkların olduğu bir istirahat yeri vardı. Köşede bunun yanında daha büyük ve renkli, metalle

²³⁶ Karalı (Karalı=schwärzlich, janyk=verbrannt=der schwärtz gebrannteberg=yanmış,kara yanık dağı).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

kaplanmış bir bavul duruyordu. Duvar da şimdiye kadar şehirlerde ve varlıklı ailelerin evlerinde görmediğim ve lüks bir eşya olan ayna asılıydı. Karşı dar tarafta köşede misafirler için özel hazırlanmış keçi postu ve yastıktan oluşan bir oturma yeri vardı. Bu arada ocakta sadece bir ateş eksikti.

Biz, imam ve onun 20 yaşındaki oğlu tarafından ağırlandık. Bunun yanında bedenî istirahatimiz için de ellerinden geleni yaptılar. Musa'nın çocukları, hanımı ve Ahmet'in ailesi hep birlikte oturuyorlardı. Benim Çerkez yol arkadaşım Ahmet, karısının ve çocuklarının bana hoş geldin demesine müsaade etti ve yine bizimle ilgilendi ve açıkça misafire olan vazife ve sorumluluğunu ailesinden yüksek tuttu.

Bize önce büyük bardak içerisinde çay ikram edildi. Çerkezlerde bir şey ikram edilmeden önce her misafire üç bardak çay içirmek adettir. Buna ilaveten çok taze pişirilmiş pasta biçiminde bir çörek ikram edildi. Daha sonra ev sahibimiz mükellef bir akşam yemeği hazırlattı. Bizi onurlandırmak için açıkça her şeyi ikram etmişti. Tatlısız bir yemeğin tadına varılmazdı; Ahmet Çerkezlere has kar beyazı, üzerine şeker serpilmiş bir tereyağı -ki bu bir donmuş kremayı hatırlatmaktaydı- hazırladı.

Türk ailelerinden daha katı bir hiyerarşi hâkimdi. Ahmet bizimle oturmamış ve yememişti. Sorum üzerine, büyükler sofraya davet etmedikçe gençlerin oturmamasının bir töre olduğunu söyledi. Nitekim öyle de oldu, bu davet daha sonra gerçekleşti, fakat Ahmet de çok mütevazı idi ve yemeğin en iyi kısımlarını bana ikram ediyordu. Yemekten sonra tütün ikram edildi. Abisi içmediği için Ahmet kendisi de içmedi. Yola koyulmadan önce saat iki olmuştu. Musa samimi ve dostane bir şekilde vedalaşırken ısrarla yine gelmemizi istemişti.

Kısa bir süre sonra Bolu dağı-Devrent yakınlarında şoseye ulaşmıştık. Aralıklı yağın yağmurlar altında yolumuza devam ettik. Bu yağmur bizim kapsamlı bir topografik çalışma yapmamıza müsaade etmemişti. Yüksek geçit üzerinden ve ustaca inşa edilmiş şoseden, içinden Assar suyun aktığı Daryeri'nin dar ormanlık vadisine indik.

Yüksek geçitten vadi tabanına kadar 500-600 metreye kadar irtifa farkı bulunuyordu. Burası Düzce'den Bolu'ya doğru tren yolu inşaatı için oldukça büyük engel idi. Buna karşılık şose, vadi yamaçlarının bütün kırık hatlarının kullanılmasıyla sayısız kavşaklar hâlinde yüksek geçide çıkmayı mümkün kılmaktaydı. Bu yol, böylece Düzce ve Bolu'nun iki verimli ovası arasında mal mübadelesini ve hareketli bir ticaret trafiğini mümkün kılıyordu.

Daryeri mevki bir divandır ve vadi içerisinde dağılmış olarak bulunan birçok köylerden müteşekkildir. Diest'in haritasında yukarı Assarsu vadisi içerisinde işaretlediği bütün köyler Daryeri'ne bağlı idi. Şimdiye kadar uğradığımız küçük köylerde bir köy odası yoktu. Gecelemek için şosenin kenarında, vadide bulunan üç handan birine gittik. Kuzeyde vadiyi takip eden dağlar için bana bir isim söylenmedi. Diest tarafından verilen Başkeçi dağı burada yanlış anlamaya sebep olmuştu. Assarsu'nun vadide ortaya çıktığı noktaya Başgeçit adı veriliyordu; bu yüzden yukarıdaki karışıklık söz konusu olmuştu. Düzce ovasının güneyindeki Bithynischen Olymp için Kardüz dağı²³⁷ ismini de ben tasdik edemedim. Bu isim daha ziyade Bolu'nun güneyinde kalan dağları, yani Aladağ'ın ön dağlarını çağrıştırmaktaydı. Bu, gerçekten düzlükleri kar ile kaplı bir dağ olarak buna uygun düşmekteydi. Halbuki ben Düzce'nin güneyindeki dağlar üzerinde hiç kar göremedim.

Kaldığımız hanın sahibi göze çarpıcı bir güzellik, âlîcenaplık ve inceliğe sahip idi. Asil bir çehresi, tam bir süvari tipi vardı ve Abhazlarda gördüğüm kahverengi bir sarık sarınmıştı.

7 HAZİRAN

Bu gün şose ve etraftaki araziler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için ayırmıştım. Maalesef hava durmadan değişmiş ve hemen yağmaya başlamıştı. Atların korunması için Hazret ve Hoani'yi hana geri göndermiştim. Ve Ahmet'le birlikte yola koyuldum. Geçite geldiğimizde öğle olmuştu. Dönüş için eski ve direkt yolu tercih etmek istiyordum. Kahvaltı molası için Ahmet'in teşvikiyle tekrar Elmalı'ya döndük.

Elmalı'dan uzak olmayan şosede kısa zaman önce kurulmuş olan bir köy vardı ki, ismi belli değildi. Oradan itibaren şoseyi Devrent'e kadar takip ettik. Daha sonra bizi dağ yükseltilerine doğru fevkalade güzel park arazisi olabilecek bir yere götüren soldaki eski yola saptık. Çalılıklar ve kuru ile kaplı ve üzeri dağ gülü ile bezenmiş yeşil satıh, bize, yabanî olmasına rağmen maharetli bir elin değdiği muntazam bir park içinde olduğumuz hissini veriyordu. Yol az iniş ve çıkışlarla bu park arazisi içinden geçiyordu. İlk defa Daryeri'nden şoseye zahmetle çıkılan dağ sırtındaki bu yol dik şekilde devam ediyor ve vadi içine Başgeçit'e doğru oldukça düzgün şekilde seyrediyordu.

Akşam hana döndüğümde Hoani verdiği haber sebebiyle çok mutlu idi. Eski yük atım olan kır atı genç bir atla değiştirmişti. Gerçi üste biraz para vermişti fakat böyle bir atın satın alınması para ile ölçülemezdi. Ahmet atın çok sayıda keskin dişinin eksik olduğunu keşfettiğinde mutluluğu kısa sürdü.

²³⁷ Kardüz Dağı (Schneeplateau-Gebirge).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Dürüst Hoani maalesef bunu görememişti. Onun bu gafleti kendisi ve kır at hakkında esrilere vesile olmuştu.

8 HAZİRAN

Derdin dağınyı -yani Elmacık vadisi daha sonra Mudurlu suyunu Gönük'ten ayıran sıradağları-daha yakından araştırabilmek için Daryeri'nin iç açıcı vadisinden yolumuz tekrar Torbalı-Gönük güney istikametindeki dağların içersine doğru yönelecekti. Mektibey Köyü-Elmacık-Çayköy, Diest tarafından bana rota olarak çizilen yerler idi. İkâmetgâhımızdan bu yola çıkmak bize çok zahmet vereceğe benziyordu. Özellikle Mektibey köyünden sonraki yerlerle ilgili çok az bilgiye sahiptik. Öncelikle Daryeri'deki devrent zaptiyesinin doğru yolu bulmamız hususundaki yardımıyla bu yolun gerçekten olup olmadığını öğrenmemiz gerekmekteydi. Böylece sabahın erken saatinde yola koyuluyor ve kısa bir süre önce dinen yağmurların damlaları ve güzel bir güneşli hava ile vadi içinde bir yay çiziyorduk.

Dar, bozuk çalılık yol arasından oldukça rahat bir şekilde Satz köyü ve Katzbeyköy'ün alt önünden Devele suyu vadisi içine geldik. Burası, rehberimizin bizi terk ederken Ahmet'e anlattığı yerd.

Keskin biçimde ikiye bölünmüş Devele vadisi yüksek çam ormanlarıyla ve sık bodur kısa ağaçlarla kaplıydı. Bu vadi büyük bir yarım daire çizerek Düzce ovasından Assar vadisine kadar uzanmaktaydı ki, Bolu dağı üzerinden geçecek tren yolu için muhtemel bir güzergâhtı. Devele suyu kenarında çok güzel biçimde dağ çıkıntıları vardı. Burası bana Kavak²³⁸ ve Eşek Yokuşu²³⁹ olarak tanıtılmıştı. Bu yamaçlar Derdin dağına ait olmamalıydı. Bununla birlikte Mektibey köyü civarındaki dağlar -özellikle bu köyün yan vadilerindeki dağların sonundaki yüksek çıkıntılar- Derdin dağı olarak adlandırılmıştı.

Biz Devele suyuna indik ve gerçekten ürkütecek kadar coşkun akan sudan geçtik ve hemen Mektibey köyünün alt tarafından geçen ırmağın önünden vadiye girdik. Bu tepelerin ortasından patika bir yol gitmekteydi. Bu yol dere yatağı içerisinde bir miktar devam ediyordu.

Taşların üzerinden tırmanarak, atlayarak ilerlemeye çalıştık. Eğerdinden tutularak derenin içerisinden sevk edilen atlar, çakıl taşlarıyla dolu olan kısımdan ise kendi başlarına geçmek zorunda kaldılar. Dar ve derin bir yerde Hoani'nin atı battı. Diğer bütün atlar Ahmet'in yolundan giderek bu çukurları geçti. Hoani işini becerememiş, hayvanı suyun çukur olduğu yere çökmüştü. Eşyalarımız ve kumanyamız yine ıslanmıştı. Şans eseri, bu çukur, atın sığmayacağı kadar dardı ve Ahmet'in yardımseverliği ve çevikliği sayesinde en azından at üzerine sarılmış eşyaları -bilhassa fotoğraf makinasını- ıslanmaktan kurtarmıştık. Kumanya, ekmek, şeker, tütün ise yine ıslanmış ve bozulmuştu. Dışsız kır at ve onun sahibi hicvedici hikâyeler duymak zorunda kalmıştı. Bir yerde durduktan ve ıslanan eşyaları kuruttuktan sonra geriye hiçbir şey kalmamıştı. Kadere Türk usulü bağlılık, beni çadır kurmaya ve etraftaki çalılık vs. ile kahve pişirmeye sevk etmişti. Kahve ve sigara esnasında "kef" (*keyif*) yapmıştık, yani biz mümkün olduğu kadar keyfimize bakmış, rahat davranmış ve tatlı bir kaçamak yapmıştık. Herşeyi tekrar yerine koymak ve yola koyulmak için iki saat gerekiyordu. Gücümüzü toplayarak yola devam edebilmek çok güzeldi. Dik, çamurlu kaygan yamaçlardan belli belirsiz bir patika yoldan gitmek zorunda kaldık. Her zaman olduğu gibi Ahmet önden tüfeğinin kayışından tutmuş yayan gidiyor, tam Ahmet'in arkasından atı onu rehbersiz olarak takip ediyordu. Ben ekibin sonuncusu olarak aşağıdan geliyordum. Buna karşılık Ahmet'in kır atı on beş metre yüksekliğe tırmandı ve kenardaki otu kopartmak için biraz yana eğildi. Bu esnada arka ayağı havada kaldı ve yoldan kaydı ve yamaçtan aşağı doğru indi. Aşağıda benim hemen ayaklarımın dibinde durdu. Ben onun boynunun kırılmış olabileceğinden başka bir şey düşünmezken kısa bir süre sonra ayağa kalktı, silkindi ve doğruldu ve hiçbir yarasının olmadığı görülüyordu. Sadece bu arada tüfek ikiye bölünmüş ve Ahmet devlet tarafından verilen tüfeğin kırılmasından dolayı endişeli bir şekilde ayakta dura kalmıştı. Tüfek bir iple iş görecektir şekilde, en azından görünüşü bir silaha benzer şekilde bağlanabilmişti. Daha sonra at başka bir yamacın üstüne çıktı, burası korkunç derecede dik idi ki, bizim tırmanmamıza alışan atlar bunu reddetmiş ve bakakalmışlardı. Ormanda ağaçların gölgesinde ilerlememize rağmen bu esnada tropik bir hararet oluşmuştu. Biz yükleri attan indirdik ve parça parça karşı yamaca taşındık. Bunu en azından üç kere yapmak zorunda kalmıştık. Ben bu arada ekibimde bulunan insanları, sıcak veya -fesleri onları tam korumayacağı için- güneş çarpar diye endişe ediyordum. Saatler süren çalışmadan sonra nihayet Mektibey köyü divanı üzerinde teras biçimindeki yamaçlara, kazasız belasız ulaşabilmiştik. Tahmin edemeyeceğimiz kadar uzun yürüyüşten dolayı hepimiz fevkalade yorulmuş ve perişan olmuştuk. Ben bu arada geceleyeceğimiz köyü seçtim ve köy hakkında biraz bilgi aldıktan sonra aşağıya indik.

Köy bir Abaza yerleşim yeri idi. Yaşlı adamlar, ilk konuşmada Türkçeyi anlayamıyordu. Onlar Çerkez Ahmet'in de bilmediği sert ve biraz kaba olan kendi boylarının lehçesini konuşuyorlardı.

²³⁸ Kavak (Pappel).

²³⁹ Eşekyokuşu (Esels-Aufstieg).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Erkekler İslâmî gelenek olan kahverengi sarıklar taşıyor, kadınlar ise bakışlarını erkeklerden kaçırıyorlardı. Bunun aksine bizi ağırlayan ev sahibi sadece on dört yaşındaki en büyük kız torununa hizmet ettiriyor ve ona çok tabii bir tavırla yerine getireceği bir görev veriyordu.

Koloni, Çerkez köyü Elmalık'ta olduğu gibi son Rus-Türk harbinden sonra yerleşmişti. Abaza aileler anayoldan uzak ormanlık arazi içine ve tarıma elverişli topraklara yerleştirilmişti. Bu yerleşim devam etmekteydi. Yeni gelen boylar civarda her tarafta bulunmakla birlikte etraftaki ağaçlı çiftlikler temiz ve samimi bir izlenim bırakmaktaydı. Büyük bir okul binası köyün orta noktasını oluşturmakta ve köy sakinlerinin eğitim ihtiyacına hitap etmekteydi. Bu yerleşen boy, kesinlikle hareketli bir cemaat yaşantısının hâkim olduğunu gösteriyordu. Burada Abazalar için arkalarından iyi şeyler söylenmemekteydi fakat ben her şeye rağmen bu köyde aksi yönde bir intiba edindim. İnsanlar refah bakımından gayet iyi durumdaydı ve çalışkan oldukları görüntüsü vardı. Sadece misafir olduğum evde değil, kümes hayvanları, sığır, koyun ve keçiler hiçbir yerde görmediğim kadar çoktu. İçecek olarak mısırdan yapılan bir çeşit bira ikram edildi. Tat ve görünüm bakımından Lichtenhainer birasını hatırlatıyordu ve insanı gayet iyi bir şekilde serinletiyordu.

9 HAZİRAN

Dün ulaşamadığımız hedef bu güne kalmıştı. Çünkü öğrendiğimize göre Mektibey köyünden itibaren önümüzde çok zorlu bir yol vardı. Bize başlangıcı problemlili olan dümdüz bir yol anlatılmıştı.

Bir saatten fazla orman içinde dik tırmandık. Muhteşem karaçam ormanları etrafımızı sarmaktaydı. Sol taraftaki Mektibey köyü deresinin üst vadisine varmıştık. Daha sonra karşı dağ sırtlarına çıktık ve üstte derin bir ormanlık vadinin kenarı boyunca uzun bir süre gittik. Burası kuzey yönde Devele vadisiyle birleşmekteydi. Kaya tabakaları Derdin dağının en yüksekindeki taraçaların üstüne ulaşana kadar çok dik yükseliyordu. Ve biz bunun üzerinden güney yönüne doğru devam eden düz patikadan ilerledik.

Dağ, kuzey ve güneye doğru peyderpey uzanan sırtlar üzerinden, doğu ve batı istikametinde ansızın yamaçlar şeklinde iniyordu. Orman her tarafa rahatça bakmaya izin vermiyordu. Fakat gözlemleyebildiğim kadariyle zirve, sıradağların içerisinde bulunan bu kısımda en önemli yükseltiydi. Batıdan yamaçlar çok çabuk inmekte, buradan kuzeyden veya güneyden bir vadinin, Derdin dağı, -Diest'in Kardüz dağı dediği- Bithynischen Olymp'i (Bolu Dağını) ikiye böldüğü görülmekteydi. İleriye doğru iki dereyi geçtik. Bunlar bir meranın ağzında birleşiyor ve doğu yönde bir ormanlık vadiye akıyordu. Bu ormanlık vadi kendi durum ve yönüne göre muhtemelen Bolu suyunun kaynak vadisini oluşturabilirdi. Buradan bu ırmağın üst kolu başlamakta, bu ırmak Abant gölünde belli bir seviyede tabii rezerv oluşturmakta; bunun içerisinde biriken Abant ve Derdin dağının suları, ovaya doğru akıntıyı sağlamaktaydı.

Elmacık-Divan civarlarında Derdin dağı, Abant dağıyla bir dar boğazda birleşmektedir. Bu muhtemelen Mudurlu suyu vadisini Bolu suyu vadisi ile birleştiriyor ve aynı zamanda her iki ırmak sisteminin yol ayrımını teşkil ediyordu.

Elmacık'ın üst taraflarında Derdin dağının güneyinin kireçli kaya çıkıntılarından görülebilen çok güzel bir manzaraya şahit olduk. Bu panorama içerisinde anılan dağ grupları son derece iyi bir şekilde görülebiliyordu. Adı geçen dağ grupları bizim daha sonra takip ettiğimiz Çilekçay²⁴⁰ vadisine bağlanıyorlardı. Sağ tarafta iki tane belirgin yükselti vardı. Bu dağların profilinden çok, yükseklikleri dikkati çekiyordu. Çünkü bu yükseltiler, dağ manzarasının en yüksek zirvesini göstermekteydi. Onların, Diest'in haritasında gösterdiği gibi Dikmen dağı²⁴¹ ve At yaylası²⁴² olduğu görülmüyordu. At yaylasının, sadece kuzey istikametinde, güneyin birden yükselen yükseltilerine nazaran daha az yüksekliğe sahip olduğu görülürken -ki bu uzun bir süre taraça biçiminde gitmektedir- Dikmen dağı biraz daha keskin basamak biçiminde yükselmekteydi. Fakat diğerininki gibi zirvesi düzdü. Abant ve Derdin dağının kendine has farklılıkları vardı. Vadinin kuzey tarafındaki Derdin dağı silsilesine ait olan dağlar tamamen sık ormanlarla kaplı görünürken güneyde Aladağ silsilesinde bulunan yüksekliklerin çok az bir kısmı hariç, genellikle çıplaktı. İlerde vadinin çıkışında güney tarafta orman gitgide artmaktaydı. Elmacık'ın alt taraflarında, ilerde Çilek çayını oluşturacak olan iki büyük derenin birleştiği yere yakın, çok sayıda büyük köylerin bulunduğunu gördük ve kahvaltı için Dereköy'e²⁴³ döndük. Çok varlıklı ve saygın bir muhtarın odasında²⁴⁴ Bolu'dan gelmiş ve hükümet tarafından bu çevrede çocukları aşılması için görevlendirilen bir askerî doktora rastladık. Çocukların babaları, küçük çocukları aşılatmak üzere doktorun bulunduğu odaya getiriyorlardı.

²⁴⁰ Çilekçay (Erdbeerfluss).

²⁴¹ Dikmen dağı (Dornberg=Dikendağı, bu anlam "dikmen" kelimesine uymamaktadır Ç.N.).

²⁴² At yaylası (Pferdealp).

²⁴³ Dereköy (Thaldorf=Vadiköy).

²⁴⁴ Ç.N. "oda" kelimesi artikel ile kullanılmıştır. Normalde olmaması gerekir.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Dereköy'den itibaren yol oldukça rahatlamıştı. Biz bir vadi içerisinde Çilek ırmakçığı boyunca ilerledik. Bu vadi başlangıçta daralan ve sonra genişleyen bir vadi idi ki, tabanında ve yamaçlarında köyleri çevreleyecek şekilde buğday tarlaları ve meyve bahçeleri yer almaktaydı.

Çayköy, Mudurlu çayı içinde Çilek derenin tam ağzında bulunuyordu. Bu çay, hatırı sayılır bir genişlik içerisinde (tahminen 30 m) çamur rengindeki bol miktarda suyu doğrudan kuzeye kıvrılan bir dönemeçle köye doğru adeta yuvarlayarak sürüklemekteydi. Bu çayın, coşkun akan suları köyün topraklarını alıp götürmekteydi. Çünkü evler ilk kuruldukları zamanlara nazaran çay kenarına çok yaklaşmış ve çamurlu, balçıklı kıyı aşağı yukarı on metre yükseklikle su seviyesine inmekteydi ki, insan bir müddet sonra evlerin sel suyuna kapılıp gideceğini düşünmeden edemiyordu.

Bütün anlatma ve izahlarımıza rağmen atlarımıza yem tedariki hususunda zorluk çıktı. Yine döndüğümüzde padişaha anlatırız tehdidi, Çayköy'de olduğu gibi işe yaradı. Komşu köylerden arpa tedarik edildi ve köylüler bize hizmet etmek için adeta yarıştılar.

10 HAZİRAN

Bugünkü yürüyüşümüzün hedefi olan Torbalı-Gönük'e Çayköy'den iki yol gitmekteydi. Biri dağların üstünden direkt gitmekte ve arazi yapısına geniş bir bakış imkânı vermekte ancak ev sahibimizin deyişine göre oldukça dik ve zorlu görünmekteydi. Bugün uzun bir yürüyüşü geride bıraktığımız için vadi yolunu tercih ettim. Bu yol gerçi dolambaçlı idi, fakat şimdiye kadar bilinmeyen birkaç vadiyi de gezmiş olacaktım. Çavuşdere²⁴⁵ ve Mudurlu suyu vadisinin üst taraflarında bir yeri ve Yolderesi'ni²⁴⁶ görecektim. Harika bir havada saat altı civarlarında yürüyüşümüze başladık. Mudurlu suyu yakınındaki sağlam bir ağaç köprüden geçtik ve genel olarak sol kıyıda akıntı istikametindeki yolu takip ettik. Sağda da bir yol vardı. Her ne kadar başladığımız ve mesafe aldığımız yoldan biraz daha geniş ve daha iyi idiyse de bu yol Arpaşekiz'den, Çayköyü önünden vadiye dönmekteydi veya en azından ben Çayköy yakınlarında bu yolun başlangıcını fark edememiştim. Ana yol başlangıçta köprüünün de gösterdiği gibi sol kıyıdan hareket etmekteydi. Yol burada çatallaşıyor fakat kısa bir mesafeden sonra bir taraftan dağlar üzerinden Torbalı'ya, diğer taraftan da vadinin başlangıcında, daha sonra Mudurlu istikametinde yukarı yamaçlara doğru devam ediyordu.

Burada güney-kuzey yönünde akmakta olan Mudurlu suyunun batı kıyısında yüksek Alacan dağı çok yüksek olmayan bir boğaz oluşturmakta, bu boğazın içinde kuzeyden itibaren Masalbunarı dağı dik inişi ile ırmağı zorlamaktaydı. Dik, aynı seviyede giden ve sık ormanlarla kaplı bu güçlü kaya duvarı, edebî bir isimle "Masal Pınarı Sıradağları" olarak tanımlanmıştı. Bu sıradağlar, oldukça keskin ve ormanlık dağ sırtlarının ön duvarını oluşturuyor ve Çilek çayı yolunun yarından fazlasını ve çayın vadisini takip ediyordu.

İleriye güneye doğru doğudan ve batıdan kaya kütleleri ırmağa yaklaşmaktaydı. Doğu kıyısındaki yol bir yerde kayaların içinden geçmekte, diğeri batı kıyısında önemli bir yükseklik içerisinde uygun taş olukları aşmak zorundaydı.

Dağların ırmağa meydan bıraktığı yerlerde su, bir hayli geniş fakat daha az derinlikte, coşkun şekilde akmaktaydı. Mera ve çalılıklar kıyıda gruplar halinde belirli büyüklüklerde bulunmakta ve ırmak yatağının içerisinde de görülmekteydi.

Biz yukarı tırmanmamak için kıyıyı değiştirdik ve sağ kıyı boyunca akıntı yolunda belirli bir noktaya kadar yani Mudurlu suyun doğudan itibaren kuzeye doğru indiği yere ve aynı zamanda güneybatıda Çavuşdere içinde bir küçük ırmakçık çıkana kadar gittik. Bu ikisinin arasında bulunan sıradağlar bana Güzeliç dağı, büyük ihtimalle de aynı adla anılan bir yeri çağırıyordu. Arkada kalan yolun batısındaki dağ grubu sık sık gündeme gelen Göktepe²⁴⁷ ismine sahipti. Doğuda ve Mudurlu suyu mecrasının kuzeyinde bulunan yükseklikler, Abant dağı bütününe ait olmalıydı. Burada iki yüksek, -birisi oldukça çıplak diğeri oldukça ormanlık- kubbemsi iki tepe göze çarpıyordu.

Mudurlu ırmağı, Güzeliç dağlarının arkasında bir büküm içerisinde gözden kayboluyordu. Biz Çavuşdere'ye döndük. Burada ırmakçık aynı zamanda dik ve daha az yükseklikte dağlar arasından akmaktaydı. Yamaçların üst kısmındaki yeşil terasları gösteren yerler vardı ki, hayvan otlağı ve hatta buğday tarlaları için yetersiz de değildi. Az çok dik ve kısa yamaçlardan inişlerle sağda ve solda dereler çağıldamaktaydı. Bunların arasından derin ve ikiye bölünmüş yan vadilere bakış imkânı veriyor, dağ katmanının yapısını daha yakından tanıtıyordu.

Yürüdüğümüz vadi birden genişlemekte ve çok hoş bir çayırılık alan, her iki taraftan suyolunu takip etmekte ve diğer kıyıda dağların içersine giden önemli bir yol boyunca telgraf telleri uzanmakta ve doğudan itibaren incelediğimiz vadide ağız oluşturan bir yan vadi içerisinde kaybolmaktaydı. Torbalı'dan Mudurlu'ya giden bir karayolu üzerindeydik ve Torbalı'ya devam ediyorduk. Vadi tekrar

²⁴⁵ Çavuşdere (Unteroffizierthal).

²⁴⁶ Yoldere (Strassenthal=joldere).

²⁴⁷ Göktepe (Himmelsberg).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

daralmakta, gümrük istasyonuna yakın yerlerde çok sayıda un değirmeni bulunmaktaydı. Kuvvetli ve coşkun akan suyun gücünden yararlanılıyordu. Yola burada vadinin tamamının adı olan Yoldere deniliyordu.

Öğle vaktinde Torbalı vadisinden ilerleyerek yüksek geçide yaklaştık. Sağdan ve soldan itibaren kendi istikameti içerisinde karşılıklı olarak devam eden ırmağın ana kaynak suları burada birleşmekteydi. Güneyden gelen su, Sünnet gölünü oluşturuyor; dar ve dik kaya kütleleri ile bağlantılı olan vadiden ortaya çıkıyordu. Diğeri ise vadinin ileri kısmındaki hafif eğimli mecra içerisinde gelmekteydi. Bu vadi ilerde kuzeye doğru çıkıp sonra doğuya doğru uzanmakta ve Çayköy'ün dağlar üzerinden giden yolunun birleşme noktasını, Torbalı'nın ana caddesini teşkil etmekteydi.

Bize dinlenme istasyonu olarak anlatılan bir yer ararken yan vadilerin daha derin iç kısımlarına geldik ve nihayet Arıçayırı²⁴⁸ köyünü keşfettik. Bu köy dar bir kırık içerisinde son derece dik ve yüksek kaya duvarlarıyla bitişik ve bunların önünde bulunan tepelerle güney cepheyi kapatmaktaydı.

Susuz yayla²⁴⁹ bir grup yükseltinin ismidir. Bu yükselti Göktepe'den itibaren hemen hemen aynı seviyede uzanır. Göktepe'ye doğru düşük yükseltilerin düz yamaçlarında sarı beyaz renkteki tebeşir taşları yer alırken, kütle halinde ve en azından 100 m yükseklikte olan Arıçayırı'ndaki kaya duvarlarının granitten veya benzeri bir sağlam taştan oluştuğunu sanıyorum.

Bizim köy civarında Yoldere ırmağının kaynak deresi dik bir dağ yarığında bol miktarda su ile akmakta ve uzak mecrasında geniş vadi tabanında çağıldamaktaydı. Bu geniş vadi tabanı büyük oranda otlak ve tarla için kullanılıyor ve bunun yanında da yeterli derecede işlenmemiş çıplak kıraç arazi yer alıyordu.

Köyde atlarımızın dinlenmesi için gerekli olan iki üç saatlik bir mola verdik. Ahmet atları dikkate alarak bu köyde dinlenmemizi istedi. Bu teklifte bir geciktirme politikası sezdiğim için isteğini reddettim, yüzünde herhangi bir olumsuz işaret görmedim ve bir saat daha yürüyüş yaptık. Atlarımız uzun ve yorucu, sıkıntılı yürüyüş sebebiyle sık sık dinlenmek zorunda kalıyordu ki bu da gerekliydi. Çünkü hedefimize ulaşmak için daha dört saatin üzerinde vakte ihtiyacımız vardı. Tali yol üzerinden tekrar karayoluna çıktık. Bu yol dik bir çıkış olmaksızın tahminen 1100 metrede geçiş imkânı veriyordu. Taraça, bir taraftan Mudurlu çayı, diğer taraftan Gönük suyu arasında suyolu ayırımını teşkil ediyordu. Kuzeye ve güneye doğru taraça tekrar çok hızlı bir şekilde genişliyor ve plato biçimindeki satıh üzerinden devam ediyordu. Batı yamacında Gönük suyunun kaynağı bulunuyordu. Bu kaynak her iki taraftan vadi yamacının küçük bir akarsuyu vasıtasıyla besleniyordu. Az ileride önemli bir dere kısmen ikiye bölünmüş derin yatak içinde çakıl taşları üzerinden vadi boyunca gidiyordu. Kısa bir mesafede çalılıkların içerisinde akmaktaydı. Vadi, Torbalı yolunun yarısına kadar ilerlemekte ve dere aynı zamanda sağ taraftan bir başka dereyi almaktaydı. Bu dere Çibük gölünün akıntı deresiydi ve üstü dağlar tarafından kapatıldığı için görülemedi. Bu akıntı sayesinde su, küçük bir ırmak görünümünü kazanmakta ve az bir düşüşle bahçelerin arasından akıp gitmekteydi. Karayolu bir miktar sol kıyı boyunca ilerlemekte, eski bir kaldırım yolunun kalıntısı hoş, eski ve katı sivri kemerli köprüye doğru ilerlemekte, bu yine yapı tipi itibarıyla benim daha önce belirttiğim diğer antik taş köprülere benzemektedir.

Geriye kalan kaldırım kalıntıları Mudurlu (Modreneä)'ya giden antik bir yolun artıklarını göstermekteydi. Bu yol kendi istikametine Uluçay vadisinden sonra Aladağ'ın karlı tepelerinin önünden çok iyi bir bağlantı yapıyordu. (Bkz. s.97)

Köprü'nün hemen arkasında sağ kıyıda eski yol torbalıya doğru ikiye ayrılıyor, Tella kayasını kuzeyden takip ediyor ve asıl bağlantıyı daha erken oluşturuyordu.

Oradan itibaren vadi tekrar yalçın bir karaktere bürünüyor. Her iki tarafta ırmak kenarında çıplak kaya duvarları ortaya çıkıyor, bu ırmağın yatağı karayolunun oldukça aşağısında bulunuyordu. Sağ tarafta Tella kayalıkları tuhaf bir şekilde parçalara ayrılıyor ve sayısız sivrilikte gökyüzüne doğru yükseliyordu. Sol tarafta kırmızı kaya duvarları kapalı ve önemli yükseklikteydi. Arazi buna rağmen kıraç görünmemekteydi. Çünkü dar vadi tabanı teras biçiminde bahçe yapmak için kullanılmıştı. Bunlar meyve ağaçlarının gölgelerinde kalıyor ve kaya duvarlarından gelen bir dereye ağaç su olukları vasıtasıyla sulanıyordu. Biraz yuksekte bulunan ağaçtan yapılmış açık renkteki küçük bağ evleri, yeşil bahçeler içerisinde ortaya çıkıyordu. Hatta bazıları bizdeki gibi manzarası geniş olan uçurumlar üzerine yapılmış ve değişik yerlerde arklar tarafından değişik şekilde bölünen bahçeleri taçlandırmıştı.

Bu manzaraya batmakta olan güneşin sıcak tonları şaşırtıcı bir şekilde uygun düşmekte ve tabiatüstü manevî bir rahatlık vermekteydi. Bu manevi halin hazzını uzun süre yaşama şansımız yoktu, karanlık çok çabuk çöktüğünden şehre ulaşmak için acele etmek zorundaydık. Kaya duvarlarını, derin gölgeleri ve akşamın serin havası içinde kayalar ve bahçeler arasından atlarımızla geçmeye devam ettik ve hava tamamen kararmadan şehre vardık.

²⁴⁸ Arıçayırı (Bienenwiese).

²⁴⁹ Susuz Yayla (Durstige=Kuru/kurak yayla).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Şehirden kısa bir süre önce yeni yapılan İzmit-Geyve-Taraklı-Torbalı-Beyazırma-Ankara şosesine çıktık. Bu şose Gönük suyunun derin bölünmüş vadisini açık renkte ve viyadük (köprüyol) denilen uzun ve yüksek taş köprülerle aşılıyor ve ırmağın diğer tarafında Kızılca tepenin kırmızı kaya sivriliklerinin etrafından yükseklerle doğru kıvrılarak devam ediyordu.

Torbalı²⁵⁰ şehri veya daha az kullanılan adıyla Gönük, yaklaşık 3000 kişilik nüfusu, konumu, düzensiz yerleşimiyle, çok farklı mimari yapı ve renkler sebebiyle son derece sanatsal bir şehirdir. Benim için boşa geçirecek vakit yoktu. Çok fazla masraf yapmam özellikle atların yemlerinin bulunmaması ve bakım-iaşe sıkıntısının yaşanması sebebiyle bana bölge olarak atla seyahatin sonuna doğru geldiğimizi ikaz etmekteydi. Benim için başka bir endişe de Çatak boğazından atla Eskişehir'e geçip kaymakamdan bir başka zaptiye rica etmek olacaktı. Çünkü bizim becerikli Ahmet'in Kastamonu vilayet sınırını aşması mümkün değildi ve benimle gelemeyecekti. Ahmet'i Bolu mutasarrıfının nizam ve emirleri doğrultusunda kaymakama gönderdim fakat bundan beklenmedik bir neticeyle karşılaştım. Torbalı emniyet müdürlüğünden bir onbaşı²⁵¹, Ahmet'le birlikte çıkıp geldiler. Ahmet'le adaş olan bu kişi daha sonra birbirlerinin akrabası olduklarını öğrendiler. Onbaşı, müdür adına bizim öngördüğümüz yol için herhangi bir kişiyi veremeyeceklerini söyledi. Çünkü karakolda bulunan zaptiyelerin sayısının çok az olduğunu ve Çatak boğazı yolunun müsaade edemeyecekleri kadar çok tehlikeli olduğunu açıkladı. Bu tehlikeli yolculuğu göze alma isteğimi onbaşıya bildirdim ve mahcup bir şekilde tekrar amirine sorması için gönderdim. Dönmesi uzun sürmemişti ve mahcup bir şekilde dönmüştü. Bana bir şey olursa Kaymakam ve kendisinin görevden olacağını belirtmişti. Bunun için katıla katıla güldüm fakat buna rağmen benim önceki planıma uygun olarak Taraklı üzerinden bir gün erkenden tren yoluna ulaşmayı düşünerek eski planım doğrultusunda hareket ettim. Benim için oradaki yetkilinin Çatak boğazı boyunca benim yürüyüşüme hoş bakmaması bana gerçekten ilgi çekici gelmişti. Çünkü eşkiyaların öyküleri tam bir fabl idi. Ben ne onbaşından ne de Ahmet'in ağzından bir şey alabilmişim.

11 HAZİRAN-PAZAR

Çerkez Ahmet şehrin önüne kadar bana eşlik etti. Sait'in bana güvence verdiği gibi, tekrar bu civarlara geldiğimde kendisini bulmamı ve benimle onlara göre dünyanın sonu sayılan, Bağdat'a kadar büyük keyifle ve zevkle gelebileceğini söyleyerek çok samimi bir havada vedalaştı. Şehrin önlerinden harika manzarasını seyrettim ve sadece kabataslak fotoğrafını çektim.

Bir sonraki şehir olan Taraklı'ya²⁵² kadar beni takip edecek olan zaptiyenin dışında onbaşı Çerkez Ahmet de bana bir miktar daha eşlik etti. Bu genç; yakışıklı, akıllı ve zengin biri idi. Onun yegane isteği subay olarak Alman ordusuna girmektir. Yakın zamandaki terfisini kesinlikle hesap ediyor ve bunun için İstanbul'la yakın bağlantı kuracağı anlaşılıyordu.

Almanya'da komutanlığı hak etmek için kendisini yeterli görmüyordu ve subay adayı olarak girip giremeyeceği hakkında ciddi bilgiler soruyordu.

Durmadan sürüp giden sohbet beni çekimler esnasında son derece rahatsız ediyordu. Bir uçurumun yanında kayalar içerisinden, aşağıda derin ve köpüklü akan ırmağın üst kısmında Kızılca-tepe ile Tella kayası arasındaki dar geçitten, çok sayıda inişli çıkışlı tepelikler üzerinden şose geçiyordu. Buranın önünden geçerken şosenin gittiği yönleri tespit edemedim. Dar geçit eski yolun şose ile birleştiği noktaya kadar varmaktaydı.

Buradan itibaren yüksek tepe, ırmağın güney kısmı üzerinden güneybatıya doğru vadiden uzaklaşıyordu. Burada sadece alçak dağ uzantıları vadiyi sınırlamakta, ırmağa kadar dar bir çizgi halinde toprak bırakmakta, kuzey tarafında yükseklikler tahminen bir mil uzaklıkta bir daire çizerken, ilk defa Taraklı civarından ırmağa kadar dikliği çekecek biçimde ortaya çıkmaktaydı. Şimdiye kadar olan yer hafif biçimde şekillenmiş tepeliklerle doluydu. Fakat bunlar topraktan oluşmakta ve Sarıkaya²⁵³ içinde bir noktada sağlam ve önemli bir yükselti meydana getirmekteydi. Uzak kısımlar ağaçsızken, tepeler kısmen tabii karaçam ile kaplanmış görünüyordu. Irmak burada sayıca az dönemelerle otlak arazide kıvrımlar içinde daha az coşkulu şekilde akmaktaydı. Toprağından dolayı su kirli gri renge bürünmüştü. Vadi içerisindeki bu sudan içmememiz hususunda uyarıldık, çünkü sağlığa zararlıydı.

Vadinin cazibesi Taraklı önlerine yarım mil kala yine artmaktaydı. Orada sıradağlar her iki kıyıda tekrar ortaya çıkıyordu. Dağların şekilleri çok anlamlıydı. Yamaçlarda güney kısmı tamamen ormanlık, kuzeyi ise çıplaktı. Söz konusu yerden itibaren güneye doğru Susuz yaylanın devamındaki ırmağın içine kadar bir iniş uzanmaktaydı. Iрмаğın kıyılarında yeşillikler durmadan artmış, dut ağaçları

²⁵⁰ Torbalı (Sackmacher-Ort= Torba yapılan yer).

²⁵¹ Ombaschi=sergeant= onbaşı. Ç.N.

²⁵² Taraklı (Kammacher-Ort=Tarak yapılan yer).

²⁵³ Sarıkaya (Gelberfels).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

şehri her taraftan sarmıştı. O derece sarmıştı ki, sadece yüksek kısımlar görülebiliyordu. Bu kısımlar da ırmağa karşı dağ çıkıntıları üzerinde yer alan bir yay biçiminde görünmekteydi. Sivri bir tepe Taraklı'yı işaret ediyordu. Bu sivri tepe Torbalı civarlarında Kızılcatepe'nin batıya karşı devam ettiği gibi doğudan gelmekte olan şehrin konumunu gösteriyordu.

Yaklaştıkça manzara daha sempatik ve hoş görünmekte, arazi daha da yeşillenmekteydi. Burada yine bazı kaldırım -yol izlerine- rastlanmaktaydı. Biz sağlam bir köprü üzerinden ırmağı geçtik ve şehre girdik.

Torbalı yolu Geyve'ye kadar iyi biliniyordu. Çünkü bu yol çok defa Vincke gibi Avrupalı seyyahlar tarafından katedilmiştir. Kiepert de Küçük Asya'nın 1:250.000 ölçekli haritasında ve 3. bölümde göstermiştir. Bu harita yanımda değildi. Bu sebeple karşılaştırma imkânım olmadı ve tren yoluna kadar güvenli bağlantıyı sağlayabilmek için son yol güzergâhının da krokisini çıkarttım. Yön haritamı, şahsî çizimim ve notlarımla hazırladım ve böylece Torbalı ve Taraklı'nın biraz daha farklı kısmına geldim. Yürüyüşten sonra uygun bir mesafede durmak zorundaydım. Çünkü Torbalı'nın arazisinin Kiepert'de doğru olup olmadığını ancak böyle anlayabilecektim. Gönük suyunun orada bir kavis yapması söz konusuydu. Bu kavis görme fırsatını meraklı onbaşı Ahmet'in sohbeti yüzünden kaçırdım.

Torbalı-Geyve yolunu seçmek, Taraklı'da enteresan bir sonuç verdi. Gönük çayının Kiepert'in haritasında belirttiği gibi kavis çizerek güneye doğru akmadığı, aksine batı yönünde devam ettiğini ve Sakarya içinde Medetli civarında Lefke ve Vezirhan arasında ağız yaptığını tespit ettim. Dağ silsilesinin genel hattı da bunu doğrulamaktaydı. Yine Gölpazarı ile Geyve arasından bir ırmağın geçtiğini ve bunun Sakarya içerisinde yukarıda adı geçen yerde bir ağız yaptığını Diest'in 1892 tarihli bilgileri de tasdik etmekteydi.

Taraklı hanında bana çok sayıda eski tarihî para satın almam teklif edildi. Bunlar arasında gümüş paralar vardı. Ödeyemeyeceğim meblağda çok yüksek bir para istendi, üstelik gerçek olup olmadığı hususunda da şüphem vardı. Adamın biri bana bunların bulunduğu yerden bahsetti. Kendi bulunduğu yer olan Kurtpalı yakınlarında bir gölden suyun coşkun aktığı zamanlarda sık sık gümüş paraların su üstünde yüzdüğünü anlattı. Sakarya vadisi içerisinde Geyve'den iki saat uzaklıkta Aksar mezarlığında çok sayıda yazıt bulunuyordu. Aynı zamanda Mamatlar yakınında bizim bugün gideceğimiz şoseye çok uzak olmayan bir yerde Latince yazıtlı taşlar bulunuyordu. Eski bir şehir olan -bugünkü Taraklı'nın bulunduğu yerde olması gereken- Dablay'ın kalıntıları hakkında ahali pek bir şey bilmiyordu.

Akşamüzeri Taraklı'nın jandarma komutanı Teğmen İsmail Bey beni ziyaret etti. Zarif, yakışıklı genç bir adamdı. Çatak boğazındaki eşkıyalar hakkında bilgi edinmek istediğimde kendisinin tek başına benimle beraber oraya -tehlikeli görülen dar geçide- seyahat edebileceğini söyledi. Bu durum, benim bu konudaki görüşümü haklı çıkarıyordu. Yalnız Torbalı Kaymakamı'nın davranışları hakkında ondan herhangi bir açıklama alamadım.

12 HAZİRAN

Son günlerde olduğu gibi son yürüyüş günü de hava çok açık ve güneşli idi. Bugün Susuz yaylanın devamını oluşturan ve ileriye doğru Karakaya ve Akseki dağı ile Sakarya'ya doğru uzanan ve bunları batıya doğru devam ettiren dağ silsilelerini aşmak zorundaydık.

Aksu vadisi içinde şose ileriye doğru bir miktar gitmekte ve batıda yüksek geçit üzerinden Geyve'ye doğru Karaçay vadisine alçalmadan önce Akseki dağına yönelmektedir.

Bize geniş bakış perspektifi veren eski direkt bir yolu seçtim. Gerçekten de bu yolu buldum. Bu yol Karakaya ve Akseki dağı arasındaki yer şekillerinin oldukça tafsilatlı bir taslağını hazırlama imkânı veriyordu. Eski Roma yolu önemli kaldırım kalıntısıyla çoğunlukla eski bir yolun hemen yanında, bununla birlikte, bunun daha altında ve bundan daha direkt olarak bitişik dağ sıralarını aşmakta ve Karaçay'ı besleyen ana kaynak deresinin vadisi içine inmekteydi.

Kuzeybatıya doğru gittikçe daralan ve tahıl tarlaları ile dolu olan vadide çok sayıda köy göze çarpmaktaydı. Karşımızda üçe bölünmüş Karakaya dağlarının keskin sivri tepeleri yükselmekte ve arasından Karaçay'ın kaynak deresi akan Thore'nin biraz batısında tekrar yükseliyorlardı. Küçük kaya zirvelerinin altında Ilcatepe²⁵⁴ bulunuyordu. Bu dikkat çekici sivriliklerin volkanik kaynağı olduğunu gösteren bir tanımlamaydı. Bu keskin sivrilikler yumuşak yuvarlak biçimde olanlarla tamamen zıt idiler.

Han civarlarında vadinin içinde alt tarafta aşağıya inmemize sebep olan büyük bir fırtına bizi karşıladı. Sorum üzerine Yunan ev sahibi ve karısı bana yazıtlar ve antik kalıntılar hakkında bazı açıklamalarda bulundular. Son yıl çok yakın bir yerde çalılıklar altında bulunan mezarlık içerisinde henüz hiçbir yerde kaydı bulunmayan ve hiç kimsenin bilmediği yazıtların keşfedildiğini söylediler. Oraya gittim ve bir antik duvardan arta kalan parçaların resmini çektim.

²⁵⁴ Ilıca tepe (Ilidja tepe=Höhe der warmen Quelle=Sıcak bir kaynağın tepesi).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Handan itibaren dar kaya kapılarına doğru inişe başladık. Bu kapı sayesinde su ve bunu takip eden insan, yolunu bulabilir. Burada şose dik keskin inişlerden dolayı zor gidilir konumdaydı ve bazı kaya çıkıntıları yüzünden zahmetli olmaktaydı. Bu yüzden Akseki dağı arasından giden dolambaçlı yolu tercih ettik.

Bir katmanı tahminen 200 metre yükseklikte olan sarmal merdiven biçimindeki patika yoldan aşağı doğru indik. Her iki tarafta dik kaya duvarları vardı ve bir yuvarlak tepenin kaidesi olacak şekilde yer alıyordu.

Kaya kapıları oldukça çıplak ve sert iniş-yokuşlu iken kayadan çıkış imkânı veren ve önümüze bir manzara seren arazi ise oldukça yumuşaktı. Karaçay'ın geniş vadisi dut ağacı bahçeleriyle doluydu. Burası Ortaköy'ün karşısında bulunan dağların gitgide yükselen yamaçları üzerinde bulunuyordu. Her bahçecikte küçük hoş, şimdiye kadar görmediğim bir itina ile inşa edilmiş kırmızı kiremitli küçük kulübe evler el salları gibiydi. Bu evler koza oluşturan kadar dut ağaçlarının yapraklarından beslenen ipek tırtıllarını korumak için kullanılıyordu. Geyve saf ipeğin ana üretim yeri idi. Tırtılların bakımı, oranın yorulmadan bıkmadan dut ağaçlarının yapraklarını obur tırtıllara taşıyan sâkinlerinin en önemli işlerinden biriydi. Karaçay'ın diğer kaynak deresinin vadisi gitgide tamamen doğuya, Karakaya yönüne doğru uzanmaktaydı. Vadinin sonu Aksofu dağı üzerine doğru Karakaya'nın bağlantısını oluşturuyordu. Burası Ortaköy'ün uzantısı olarak kabul edilmektedir. Akseki dağında düz kayalıklar içerisinde Karaçay ve Sakarya'ya doğru seyretmekte, ileri kısımda Geyve'den açıkça görülebilir şekilde yükselmekteydi. Bu yüksek kısım Sakarya'ya doğru yoğunlaşmakta ve Çengelkaya'nın kütleli dik kayalarını oluşturmaktaydı. Irmağın diğer tarafında geniş yeşil akıntılı ve demiryolunun geçtiği vadi arkasında, Gökdağ'ın ve Kalpakdağı'nın önemli kaya kütleleri yükseliyordu. Bunlardan ilkinin en yüksek tepesi Kurtbeleni adı verilen bölgedeydi.

Sakarya'dan uzak olmayan yeşil bir bölge içerisinde Geyve şehirciği bulunmaktadır. Onun bulunduğu yerde bir zamanlar Tataion'un bulunması gerekiyordu. Orası küçük, sevimli ve genişliği fazla olmayan ve pazar yeri kurulan bir yerd. Yerinin çukur olması ve kötü su onu öyle sağlıksız hale getiriyordu ki, sadece ipek böcekçiliği ile uğraşan sâkinler orada kalıyordu. Burası nüfus bakımından yükseklerdeki büyük köylerden olan Ortaköy'den kalabalıktı. Ortaköy 1500 ev, muhtemelen 7-8 bin insandan müteşekkil idi.

Ortaköy ve Geyve için yapılan tren istasyonu Sakarya'nın sol kıyısı üzerinde, Köprübaşı'nın büyük güzel Bizans yapımı taş köprüsü yanında bulunmaktaydı.

Şehrin girişinde Hazret ve Hoani'yi eşyalarla birlikte hemen hana gönderdim. Zaptiyelerle birlikte, atların bir sonraki gün yüklenmesi için gerekli hususları ve diğer taraftan Hoani'nin en iyi şekilde memleketine nasıl dönebileceğini bir yetkiliyle görüşmek için istasyona gittik. Burada bir zorluk vardı. Hoani'nin pasaportu yoktu, çünkü ben onu Ankara yakınlarında hazırlıksız bir şekilde maiyetime almıştım. Ben her yerde pasaportumu gösterdiğim halde; halk onu kendilerinden saydığı için yolda hiç kimse pasaportunu sormamıştı. Fakat o pasaportunun olmaması yüzünden geri dönemiyordu. Önemli miktarda para cezası ödemesi ihtimali vardı. Zavallı adamın Geyve'den itibaren pasaportsuz gidebilmesi için bir pazarlık söz konusu idi. İyiliksever istasyon yetkilisi bu hususta aracılık edeceğine dair söz verdi. İstasyon zaptiyeleri istasyon müdürünün emri altında olduğundan bu iş zahmetsiz bir şekilde yerine getirilebilecekti.

Geyve'ye geri döndüğümde Hoani atını çoktan satmıştı. Satıştan elde ettiği parayla yeni bir elbise almıştı. Yeni moda bir görünüme sahip olmuştu (Mankenlere taş çıkartırdı). Karısı için yarım düzine renkli boyalı ağaç kaşık satın almıştı ve yolculuk için hazırlık yapmış, sadece pasaportunun yokluğu -ona teselli edici bir güvence vermeme rağmen- endişeye düşürmüştü.

13 HAZİRAN

Harika bir havada saat 5.30'da istasyona gittik. Son defa barometremi ve pusulamı istasyona tam sağlam bir bağlantı kurabilmek (doğru bir yol tayini) için kullandım.

İstasyon yetkilisinin yardımıyla atların yüklenmesi gerçekleşmiş biz de kalan zamanı istasyonda bulunan bir otelde kahvaltı yaparak geçirmiştik.

Saat 10 civarlarında tren hareket etti. Hazret ve ben, Hoani ile dostane bir vedalaşma sonrası ayrıldık. Geniş ve coşkun akmakta olan Sakarya boyunca bir defa daha sayısız kaya kapılarının arasından geçerek gittik. Daha sonra bir ova açılıyordu. Biz farklı bir yeşille ortaya çıkan Sapanca gölünü seyrettik ve az sonra bugünkü İzmit (eski Nikomedien) şehrinin minarelerini ve evlerini gördük.

Böylece bilgi toplama seyahati sona eriyordu. Ertesi gün atları satmak ve Ankara'dan gelecek valizlerimi beklemek için İzmit'te kaldım. Atları satmak için orada bulunan hanları aradım ve çok kibar ve güven veren hancı İsmail ile anlaştık. Bu şahıs belirli bir fiyata atları almıştı. Bu benim için bir nevi yol harçlığı oldu. Şehir içerisinde gezinti yapmak, etrafı görmek, istasyonun dostane memurlarını tanımak, karşıda bulunan dağlık manzaraya bakarak İzmit Körfezinin yeşil vadilerden akan ve büyük köylerle kaplanmış sahilinde ikamet etmek, birkaç günümün çok çabuk geçmesine vesile olmuştu.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Körfezin mavi dalgaları sularında hafif bir kayık ile kürek çektim. Osmanlı İzmit'inin rengarenk panoramasını gözlerimin önüne getirerek doğudan itibaren Düzce'yi ve Bolu'yu selamlayan dağlarla vedalaşım. Bana eski bir tanıdık gibi geldi ve güvenilir bir dost gibiydi. Fakat aynı zamanda gelecekte yapılacak tafsilatlı bir araştırma ve onurlandırma için beni kendisine cezbediyordu.

Bir taraftan memnuniyet verici bir bilinç içinde planımı çok az istisnalar hariç programa uygun olarak yerine getirmiş olmam sebebiyle, diğer taraftan ifadesi mümkün olmayan ve haftalar süren bir yalnızlıktan sonra tekrar Almanca sesleri duyabilme ve vatandaşlarıma yaşadıklarımı anlatabilmenin katmerli mutluluğuyla boğaz sahillerinde aceleyle dolaşım. İlk defa insan alıştığı ve güvendiği her şeyden bu kadar ayrı kalınca memleket kavramını çok daha iyi anlıyor ve değerlendiriyordu.

Bedeni ve ruhu dinlendiren, yaz başlangıcında Boğaz'da harikulade renk cümbüşünü gözlere sunan, ticarete alış verişte ilginç bir şekilde farklı milletleri birbirlerine karıştıran, eski ve yeni sessiz bir geriye çekilme ile modern şehrin gürültüsü çerçevesinde dengeli bir değişim içinde mukayeseye zorlayan böyle olağanüstü bir toprak parçası dünyanın neresinde bulunabilirdi! Fakat en güzeli, orada Alman vatandaşları misafir eden ve onlara her türlü kolaylığı sağlayan, başlarında General Freiher v. d. Goltz-Pascha(Paşa) ve onun ailesinin bulunduğu bir cemaatin olmasıydı. Böyle bir cemaatle tanışıp misafirleri olduğum için çok şanslıydım.

Sekiz gün sonra çok iyi bir izlenim ve kalıcı anılarla memleket yolculuğuna başladım. Temmuzun başında Binbaşı Bay Diest'e benim araştırmalarım hakkında bir rapor sunacaktım.

Şüphesiz atla seyahat etmek burada belirtildiği gibi bir takım sıkıntıları, zahmet ve mahrumiyetleri beraberinde getiriyor fakat ruh ve bedeni çelik gibi dirençli kılıyordu. Ayrıca insana hayat için kıymetli olan hatıralar sunuyor ve ne kadar hızlı giderse insan bu bölgeler üzerinde genel bilim açısından faydalı olabilme düşüncesinden dolayı bir o kadar zevk alıyordu. Her kim; coğrafya, jeoloji ve arkeoloji alanlarının çok ilginç sorularına cevap aramak isterse bunların birçoğunun cevabını Küçük Asya'da bulur ve hatta gelecekte de daha fazlasını araştırma ihtirasını engelleyemez. Diest gibi, ben de, benden sonra araştırma yapacak olanlara içtenlikle Küçük Asya'yı tavsiye ediyorum. Şimdiye kadar araştırma yapan herkes bu hazzı yaşamıştır. Bu verimli çalışmanın insana haz veren tarafı, bâkir tabiat ile iç içe olmaktır.

Sonuç olarak önce topografik çalışma içerisinde belirlenemeyen yerlerin gözden geçirilmesinin gerekliliğine inanıyorum.

Yürüyüşlerimden bir kısmının iptal edilmesi kısmen de olsa yapılan çalışmaları kontrol etme imkânı verdi. Fakat çeşitli biçimlerde dağlarda tırmanış ve inişler ölçülü uzaklıkların redüksiyonunu zorlaştırmaktaydı ve dolayısıyla bunların haritaya uyum sağlaması mümkün değildi. Gerçi ben bunlarla ilgili belirli noktaların coğrafi uzunluğu ve genişliği -yani üç tane istasyon olan Mallıköy, Geyve ve Bolu şehri- hakkında çok güvenilir bilgilere sahip olduğum için harita ile ölçmeye de gerek yoktu. O zamanlarda güvenilir olmasa da, Gerede ve Hacılarobası adlı yerlerin -ilk defa haritayı hazırladıktan sonra- astronomi ile ilgili olarak belirlenmiş olduğunu öğrendim. Benim meslekî görev alanım bu bilgiler çerçevesinde astronomi ile ilgili bir konstrüksiyon denemesine müsaade etmiyordu. Aynı şekilde muhtemelen Bolu ovasının kuzeyindeki son hat, Bolu suyunun Uluçay'la ve Filyos'la birleştiği yere kadar inmektedir, yani çok kısalmaktadır. Maalesef yukarıda saydığım sebeplerden dolayı talimata uymama suçunu işledim ve deniz kıyılarına olan bağlantılarını araştıramadım. Bu çalışmayla ümit ederim ki şimdiye kadar yapılmış olan haritaların -belirli hatlarda- eksikliklerinin giderilmesi hoşsa gidecektir.

Bromberg, Haziran 1895

M. ANTON

Yüzbaşı ve batarya komutanı, 2. Pomeranya'nın kara topçu alayı

No:17

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

EK - I

Küçük Asya'da topografik araştırma için pratik bilgiler:

A. HAZIRLIK

I. Haritalar

Asya Türkiye'sinde kurumsal veya özel topografik kayıtlara ve buna benzer belgelere rastlanmamıştır:

a) Rus ve İngiliz kıyı kayıtları ve resimleri: Deniz kenarı bu belgelerde tam olarak yer almaktadır. İç bölge topraklarından ise sadece kıyıda görülebilen noktalar kaydedilmiştir. Buna göre bu haritalar adalar ve sahilin çok girintili çıkıntılı kısımları için de son derece faydalıdır. Burayı sahil hattından başka bir şey olarak düşünmek topograflar için her zaman sıkıntı vericidir. Yerlerin çoğu sık sık yanlış isimlendirilmiştir. Denizden gözlem yapanlar için başka bir biçimde ve başka tepeler şeklinde; kara tarafından gözlem yapanlar içinse farklı şekilde görülmektedir. İngiliz haritaları alışılmış sayısal verilerin dışındaki redüksüyon ilişkilerinden dolayı (*misal: Bithynien sahilleri 1:443.000 vb.*) bölgelere göre ölçek bakımından uygun değil, kullanımı açısından da rahat değildir. Admiralty Catalogue'da [1883 (London J. D. Potter and 11 King Street, Towerhill, in Berlin bei Simon-Schropp, W 8, Jagerdstrasse] sahiller dikkate alındığı gibi, bazı önemli sahil yerleri, limanlar da büyütülmüş ölçekle kaydedilmiştir.

b) Yapma yollar ve tren yolu haritaları, kısmen bitmiş, kısmen inşa halinde olan ve kısmen de planlananlar açısından; demiryolu hattı için tam uygun ancak etrafındaki arazi için uygun değildir. Bilgili mühendislerin yaptıkları çoğu zaman yazılı raporla sınırlı kalmış ve nâdiren yolların kullanılabilir taslağını yapmışlardır.

Anadolu tren yolu hattının arazi içerisinde kayıtlarının yapılması için Pera'da (Beyoğlu/İstanbul) şu planlar "Societe generale des chemins de fer d'Anatolie"den "Plan general de la ligne d'Ismid a Angora" işe yaramaktadır. (*El yazması olarak hazırlanmıştır.*) Bu planda, Biçer ve Sazılar istasyonu arasındaki coğrafi kuzeyin ibresi, Lefke civarlarında işaret edilene nisbetle 16,5 derece sola doğru (kuzeybatı yönüne) kaymaktadır. Hata, tek tek bölüntülerin yanlış bağlantısı yüzünden ortaya çıkmış olsa gerek. Hatanın olduğu yer şimdiye kadar tespit edilememiştir. Komşu araziler asla güvenilir olarak kaydedilmemiş, planda gösterilen yollar ve köyler ise sık sık yanlış olarak yer almıştır. Demiryolu inşaatı teknikleri kendi hatlarını hemen hemen hiç terk etmemişlerdir. Bütün demiryolu memurlarının arazi bilgisi de hattın iki tarafında yüz metreden daha ileriye gitmez. Yazar genel bilimsel itinaı istisnasız hiç birinde aynı şekilde bulamamıştır.

Kiepert de güvenilir dayanağı olmaksızın bitişik arazi için kendi yeni planında 1:250.000 (bkz. s.118) ölçekli yeni bir demir yolu hattı planı çizmiştir ki bu plan da topografik olarak belirli oranda havada kalmaktadır. Onların ilgileri, asıl tren yolu idaresi tarafından, en azından yol etrafında bulunan komşu arazilere çekilmeliydi.

c) Yol işaretleri (*Itinerarien*):

1) Gittikleri yolun her iki tarafını az çok doğru kaydeden ve araştıran; mühendis, asker ve topografi bilgisiyle donatılmış seyyahlar şunlardır: Kiepert, Humann, Wrotschenkoff, v. Vineke, Möhlhausen, Lejean, Hamilton, Ainsworth, Ramsay, Sterett, Bendorff, Nieman, Peterson, Spratt, v. Diest, Anton, v. Flottwell, v. Prittwitz.

2) Günlük şeklinde yolları tasvir eden arkeologlar ve diğer bilimsel araştırmacılar arasında Küçük Asya'yı en çok araştıran Tschichatscheff'dir. Onun çalışmalarında jeolojik ve botanik araştırmalar ilk sırayı almaktadır. Fakat maalesef topografik verileri asla aynı seviyede değildir. Onlar sadece Kiepert'in çeşitli zorluklarla yaptığı derlemeler [*Ek sayı: No 20 zu Petermanns Mitteilungen Gotha (Petermanns'ın ifadelerine, Gotha)*] sayesinde kullanılabilir hale gelmiştir.

a ve b'de bildirilen çalışmalar dışında bazı seyyahlar (1/c) tarafından İç Küçük Asya'da gökbilimsel olarak tesbit edilen kesin noktalar bulunmaktadır. Bunlar gözlem yapmak için ayırdıkları zamanın durumuna göre az veya çok kesindirler. "Şayet en azından 14 gün arka arkaya aynı yerde araştırma devam ederse" (*Kiepert*) güvenilirliği iddia edilebilir. H. Kiepert yeni haritasının önsözünde (s.3) Wrotschenkoff, Hamilton, Ainsworth'den sonra yapılanlardan, yani 1838'den itibaren kayıtların gökbilimsel tarafının ihmalinden haklı olarak şikâyet etmektedir. Çünkü 1830'lu yılların gelenek ve idare sistemindeki kolaylaştırıcı imkânlardan yararlanılmamıştır. Hataların telafisi için kendi seyahatlerinde öngördükleri zamanın kısaltılması söz konusu olmuş ve neticede astronomi ile ilgili tesbitler için gerekli zaman ayrılmamış, arazinin aynı kısımlarındaki yerlere öncekinden daha az vakit ayrılmıştır.

Genel olarak sadece birkaç hafta devam eden bir seyahat için günümüzde gökbilimsel gözlemler için gerekli olan yeni âletlerin yardımıyla fazla zaman harcanmaması, zahmet ve masrafların az olması; bütün seyahat güzergâhına uygun şekilde uzatılmış süre ve gözlemlenecek yerin geniş

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

tutulması, bilhassa, seyyahın, sahillere veya iç kısımlardaki tesbit edilmiş noktalara sık sık gitme imkânı bulması sayesinde (ki, bu kuzeybatı Küçük Asya'da günümüzde her zaman mümkündür) daha faydalı sonuçlar elde edeceği kesindir.

Geriyeye kuzeybatıda bazı çok önemli noktalar kalmıştır. Yani biz Almanlar için küçük Asya'nın çok ilginç kısımlarında, yeni seyyahların astronomi ile ilgili gözlemler yapması gereken yerler şöyle sıralanmıştır:

Demiryolu istasyonları (Paris'in doğusundan)	Enlemler	Boylamlar
Angora.....	39° 56' 25"	30° 29' 40"
Eskişehir.....	39 43 42	28 4 30
Lefke.....	40 21 24	27 37 18
İzmit.....	40 47 40	27 33 -
İzmit.....	40 25 40	27 19 15
Söğüt.....	40 - 15	27 46 5
Bolu.....	40 44 55	29 16 18
Çankırı.....	40 34 35	31 18 35
Sivrihisar.....	39 27 55	29 3 40
Angora.....	39 56 25	30 29 40

d) Heinrich Kiepert'in haritaları çok farklı iyi malzemeden yapılmıştır. Kendisinin de dediği gibi "Küçük Asya'nın özel topografyası" bu Alman aydınının hayatının en önemli eseri olmuştur.

Bu çalışmalar, ilk çağlarda ilk kültür sahalarından biri olan; Bizans ve Osmanlı'nın kötü yönetimi yüzünden çölleşen ve kırılaştıran; orta çağda bilinmeyen arazi konumundaki yerler arasına giren ve daha sonraki yıllarda da araştırılmamış yerleri çok olan Türkiye üzerine (bizzat bu ülke için kullanılan çizimler de dâhil olmak üzere), Kiepert'in çağımızın ikinci yarısında ilk defa yapmış olduğu çok sayıda bilimsel araştırma, yine de bu çizimlerin çok az bir kısmını oluşturabilmiştir.

Küçük Asya hakkında Kiepert'in haritaları gibi çizilen yeni ve önemli haritalar aşağıdadır:

1) Nouvelle Carte generale des Provinces Asiatiques de l'Empire Otoman 1886, 1:1 500 000, 6 yaprak (Blatt); Fiyat 10 Mark. Sayfaları tek tek elde etmek de mümkündür. (İyi bir gözlem haritasıdır).

2) Formae orbis antiqui. İlk nüsha. Yaprak IX. Provincia Asia (citerior).

3) Batı Küçük Asya'nın özel haritası, 1:250.000, 15 yaprak, 1891. Fiyat zarf içerisinde 30 Mark., Tek tek yapraklar 2,40 Mark, Ek yaprak (Anadolu trenyolu) 2 Mark.

Hepsi de Dietrich Reimer yayınevindedir. Berlin SW, Anhaltstrasse 12. Son zikredilen eser özellikle "Breslav'dan almış saatte varılan bu ülkenin haritası"nın boşluklarını göstermek, ileride yapılacak araştırmaları teşvik etmek ve gelecekteki araştırmacılara bir alt yapı sunmak açısından son derece faydalıdır. Yeni malzeme ortaya çıktıkça, bunun doğudaki devamı yani şimdiye kadar olan yapıların yeni baskısı yayınlanmalıdır. Bu arada her türlü topografik katkıyı -özellikle elde bulunan harita üzerindeki "beyaz yüzeylerin" genişletilmesini- de takdirle karşılıyoruz.

Aşağıdaki sınırları zikredilen bölgelerin askerî-politik açıdan tam olarak araştırılması son derece önemlidir: Bunlar; denizin kuzeyi ve batısı, güneyde yaklaşık olarak Mudanya-Bursa-Eskişehir-Ankara hattı (bilhassa "Anadolu demiryolu"nun inşası vesilesiyle oluşan hat), doğuda da yaklaşık olarak Ankara-Amasra hattıdır. (Burası için karşılaştırınız: Haritanın III. yaprağındaki genel taslak). Harita yapraklarının yanında Kiepert'in önsözleri, bu konuda çalışacak olan herkes için son derece faydalıdır. Bunlar diğerlerine oranla Küçük Asya topografisine daha iyi bir giriş yapmakta, dilsel ve etnografik bağlantılarla ilgili önemli işaretler ihtiva etmektedirler. Prof. Kiepert, bu haritanın dışında her seyahat hakkında gönüllü olarak Küçük Asya'nın tamamı için 1:400.000 ölçekte topladığı ve büyük bir yaprak halinde birleştirdiği malzemelerinden de veriyor. Bu malzemenin bir örneği kendinde, diğeri de İzmir'de müdür Human'ın elinde bulunmaktadır.

Topografik alt yapısı olmadan yol işaretlerini kaydetme işi çok büyük zorluk çıkartacaktır. Bu konuda az malzemeye sahip olan ve Türkçeyi bilmeyen araştırmacılara sahile yakın yerlerdeki beyaz olarak işaretlenmiş yüzeyler (*beyaz lekeler*) ve her şeyden önce demiryolu hattının yakınları tavsiye edilir. Özellikle son kısımlardan itibaren, çalışmanın en zengin ve verimli alanları, bu bölgeyi araştırarak olanlara davetiye çıkarmaktadır. Bu araştırma alanına; hem tren yoluna uygun bağlantılar, hem Fransızca konuşan demiryolu memurları ile olan ilişkilerden doğan güvenilir konaklama ve bakım, hem de yükseklik ölçüleri ve görünüm en iyi desteği sunmaktadır.

II. Küçük Asya Coğrafyası İçin Yunan ve Roma kaynakları.

Küçük Asya'da araştırma yapacak olanların, seyahat edecekleri bu bölgenin antik coğrafi kaynaklarını iyi tanıması son derece gereklidir. Hatta bu tanıma, nakledilen bilgiden değil, aksine

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

aslından veya iyi bir tercümesinden olmalıdır. Eğer bilgi metnin tamamından edinilmezse, yetersiz bilgisi olan topograflar bölge ve bölge içi yerler için uzman topografların asla tasvip etmeyecekleri yanlış sonuçlara ulaşabilirler.

Maalesef yer darlığı sebebiyle Doktor Türk-Breslau tarafından derlenen kaynakça kayıtlarına kapsamlı bir yer ayırlamamıştır. Fakat onun eserinde tavsiye ettiği ve coğrafi açıdan önemli yerlerin bulunmasına imkân sağlayan kaynakçalar dikkate alınmıştır. Bunlar aşağıdadır:

Alb. Forbiger: Handbuch der alten Geographie. Leipzig 1842-48. Bd. II, S.38-438.

Ritter: Erkunde XVIII und XIX. Berlin 1858/59.

W. M. Ramsay: The historical geography of Asia Minor (R.G.S. supplementary papers IV). London 1890.

W. Tomaschek: Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter, I. (Sitzungsberichte der phil-histor. Klasse der Kaiserl. Akad. Der Wissenschaften, 124. Bd., Wien 1891, Abh. VIII.)

W. Smith: Dictionary of Greek and Roman Geography. 2 Bde., 2. Aufl., London 1890.

III. Küçük Asya'ya Ait Yeni Kaynakçalar:

(Prof. Neuman'ın kaynakçasına göre seçim yapılmış ve özellikle kuzey-batı Anadolu ile ilgili kısımlar göz önünde bulundurularak ilave edilmiştir.)

Ainsworth: Reise im nordwestlichen Kleinasien, 1838.

Barth: Reise von Trapezunt nach Skutari. Petermanns Erg.-Heft Nr. 3, 1858.

Blochwitz: Die Türken. Kurzer Abriss ihrer Geschichte. Berlin 1877.

O. Blau: Über Rechtschreibung und Deutung türkischer Ortsnamen. Peterm. Mitt 1862.

Dernburg: Auf deutscher Bahn in Kleinasien. Berlin 1892.

v. Diest: Von Pergamon über den Dindymos zum Pontus. Peterm. Mitt. 1889, Erg.-Heft Nr. 94.

v. Diest und Anton: Neue Forschungen im nordwestlichen Kleinasien. Peterm. Mitt. 1895, Erg.-Heft Nr. 116.

Hamilton: Research im Asia Minor, 1836. Pontus and Armenia, 1842.

Hammer-Purgstall: Geschichte des Osmanischen Reichs. Pesth 1834-36. (Çok önemli bir eserdir, bunun değeri ülkenin topografik tesbitleri yapıldıkça günden güne artmaktadır. Tamamen orijinal Türk kaynaklarına dayanmaktadır. Özellikle Osmanlı döneminin yükselme devrine ve Küçük Asya'daki haclı seferlerinin topografyasına dair çok önemli işaretler ihtiva etmektedir.)

S. Hirschfeld: Bericht über unsere geographische Kenntnis der altgriechischen Welt. Geogr. Jahrbuch von H. Wagner, Bd. X. XII. XIV, Gotha.

Hommaire de Hell: Voyage en Turquie. (Wichtig für Bithynien und die pontische Küste)

Humann und Puchstein: Reisen in Kleinasien und Nordsyrien. Berlin 1890. (Prachtwerk.)

K. Kaerger: Kleinasien ein deutsches Kolonisationsfeld? Berlin 1892.

Kiepert: Hans Dernschwams orientalische Reise, 1553-1555. Globus 1887, LII.

Kugler: Geschichte der Kreuzzüge. Berlin 1883.

Le Bas: Asie mineure depuis les temps les plus ancies jusqu'a la bataille d'Aneyre 1402. Paris 1863.

Lolling: Hellenische Landeskunde und Topographie. Handbuch d. Klass. Altertums-Wissenschaft von S. Müller, Bd. III. Nördlingen 1887.

Menz: Deutsche Arbeit in Kleinasien. Berlin 1893.

Moltke: Briefe über Zustände und Begebenheiten aus der Türkei 1835-1839. Dazu als Einleitung zur G. Auflage: "Moltke und der Orient" von G. Hirschfeld.

Mordtmann: Gordium, Pessinus, Siwrihissar. Sitzungsberichte der Münchener Akad. 1863.

Naumann: Vom Goldnen Horn zu den Quellen des Euphrat. München Von Demselben: "Gordion" (im Jahresber. Der Geogr. Gesellschaft in München für 1892/93).

Perrot: Exploration archeologique de la Galatie et de la Bithynie en 1861. Paris 1862. (Prachtwerk).

Ruge: Beiträge zur Geographie von Kleinasien, Peterm Mitt. 1892.

Schweiger-Lerchenfeld: Zwischen Donau und Kaukasus. Wien 1886. (Ethnographisch wichtig).

Tschichatscheff: Reisen in Kleinasien und Armenien. Peterm Mitt. Erg.-Heft Nr. 20.

Reisehandbuch. Meyers Orient I und II. (Sehr zu empfehlen zur Unterrichtung über türkische Sitten und Gebrauche, Verkehr mit Eingebornen und Behörden.) – Ganz neu ist:

Murrays Handbook for travellers in Asia Minor etc. Von Gen.-Maj. Sir Ch. Wilson. London 1895.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

IV. Dille ilgili Ön Hazırlıklar:

Küçük Asya'ya gidecek olan topograflar için en önemli seyahat aracı o ülkenin dilini bilmektir. Bir kişi ne kadar bilgili, tecrübeli, becerikli olursa olsun, şayet rehberi ile iyi anlaşamazsa ve o ülkeden birinin bilgisinin yardımından mahrum kalırsa çok az şey yapabilir. Dil ilişkileri aşağıdaki gibidir: Avrupa kültürünün görüldüğü iki şehirde -İstanbul ve İzmir'de- aydınların çoğu Fransızca'yı anlar. İtalyanca, daha önce Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin ve Küçük Asya'nın iletişim dili iken, Cenova ve Venedik burada ticareti tekeline alınca Fransızca ve Yunanca karşısında günden güne gerilemiştir. Tabii ki bu dil sadece deniz trafiğinde yani denizciler tarafından konuşulmaktadır. Yunanca, sahili terk etmediği müddetçe iş yapar, fakat karaya ilk adım atıldıktan itibaren değerini kaybeder. Anadolu'nun iç kısımlarında tamamen Türkçe hakimdir. Yunanlılar da büyük işadamlarından küçük sokak çocuklarına kadar Türkçeyi anlarlar. Buna mukabil Yunancayı anlatan veya anlamayı isteyen bir tek Türk bulunmaz. Pek az Yunan, -Ermenilerde sıkça rastlandığının aksine- kendi köklerinin dillerini, dil geleneklerini yitirmişlerdir. Her seyahat eden için, Türkçenin daha faydalı ve bilhassa topograflar için vazgeçilmez olduğu ortaya çıkmaktadır. Bulunacak bir tercüman, belki bir arkeologa bir yerden bir yere kadar, hayli zahmet ve masraf karşılığında yardımcı olabilir: Topograf, yolu üstünde karşılaştığı bir çoban veya bir oduncu ile muhatap olabilir.

Türk dilini öğrenmek hiç zor değildir. Yalnız bu arada şunu da belirtmekte fayda var. Anadolu köylüsünün dili ile aydınların dili arasında farklılık vardır. Anadolu insanı oldukça temiz eski Türkçeyi (Platt Türkisch= kaba Türkçe), aydınlar da en azından yarısı Arapça ve Farsça kelimelerden müteşekkil bir dili, yani ince hoş yeni yüksek (fasîh) Türkçeyi konuşurlar. Birincisi -aşırı muhafazakâr halk karakteri taşır ve eklemelidir, yani kökten bükümlü değildir. Tatar-Moğol lehçesinin eski şeklini büyük bir sadakatle korumaktadır. Din, Türklere Araplardan geldiği için kültür kavramlarının çoğu Arapçadır. Eğer bir önceki yüzyılın son elli yılındaki Alman dilinin gelişimi ile karşılaştırılırsa yüksek Türkçe hakkında yaklaşık bir kanaat elde edilebilir. Türkçe iyi bir ses yapısına sahiptir ve ona çok sayıda yabancı kelime karışmıştır.

En zor olan tarafı yazı dilidir. Bunun tek taşıyıcıları yüksek dili konuşan aydınlar, köylerde ise din adamlarıdır. Arap harfleri, Farslarda olduğu gibi Türk halkına [bunların ikisi de (Türkçe, Farsça) Sâmi dili ile akraba olmayan ve kötü uyum sağlayan diller grubundan olmasına rağmen] zorlama ile girmiştir. Sesli harflerin kısmen terk edilmesi, seslilerin kendisine ve Türkçeye oldukça zor bir ünsüzler imlası getirmiştir ki, insana sadece dili akıcı olarak konuşan birisinin Türkçe yazı dili ile meşgul olabileceğini düşündürür. Özel ilgisi olan her topograf "Türkçeyi bildiği takdirde" coğrafi isimlerin yorumunu yapabilir. Yukarıda vurgulanmış olan dilin sahip olduğu keskin karakterlere ve toplum kökenine uygun olarak bu isimler çoğunlukla aslı anlamı içinde kolaylıkla tanınabilir. Bunların tercümelemleri oldukça kolay ve yararlı bir iştir. Bunlar jeolojik, topografik veya etnografik bakımdan ilgi çekici sonuçlar doğurur.

Bir topografin ihtiyacı kadar Türk dilini öğrenebilmesi için aşağıdaki kaynaklar yeterlidir: *"Türkische Sprachlehre" von Wied; Wien, Hartleben; 2,60 Mark.*
Deutsch: "Türkisches Taschenwörterbuch" von O. Löbel; Konstantinopel und Leipzig, Lorentz-Keil. (Son kitap aynı zamanda Dilbilgisi özeti ihtiva etmektedir ve açık, özlü biçimde son derece zengin materyal sunmaktadır.)

V. Seyahat Pasaportu ve Resmî Belgeler

a) *Alman seyahat pasaportu*, 3 marka Berlin İçişleri Bakanlığı'ndan (Unter den Linden, Passbureau=İhlamlar altında pasaport bürosu) bir regimantasyon (subaylık belgesinin) göstermek suretiyle kolayca alınabilir. Silahların, av âletlerinin cephanesi ile birlikte taşınabilme müsaadesinin pasaporta Almanca ve Fransızca özellikle işlemlenmiş olması mecburîdir. Bu pasaporta Berlin'deki Türk konsolosluğundan ücret karşılığı ve üstelik bakanlık pasaport bürosu aracılığıyla vize alınmalıdır.

b) *Bir Türk yol seyahat tezkeresi tedariki.* İstanbul'daki Alman konsolosluğunun aracılığı ile. Bu tezkere, yerli (Türkçe) belge üzerine tanzim edilmektedir.

Arkeolojik, topografik ve coğrafi araştırmalar için, bu hususta çok katı olan Türk yasalarına uygun resmî müsaadenin alınması tavsiye edilir. Bunun temini için çok formaliteler gerekmede ve araştırmacılar dikkatle incelenmektedir. Aksi takdirde zaman alan Türk nezâketine mâruz kalınmaktadır. Elinizde belge olması vaktinizi çalan Türk kibarlığından kurtulmak ve yabancılara şüpheyle bakan ve takip eden Türk makamlarının kapsamlı meraklarını gidermek için her tarafta işe yaramaktadır. İstanbul'un gayri resmî etkili şahıslarının (mesela General F.D.Goltz) tavsiye ve tavassut yazıları ve o çevrede bulunan itibarlı Türkler, seyyahların isteklerinin tereddütsüz biçimde yerine getirilmesinde faydalı olmaktadır.

VI. Teçhizat

(* Yıldızla belirtilen eşyalar sadece İstanbul'a kadar getirilmiştir.)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Şahsî Teçhizat

a) Giysi

1. *Üst giysi* *1 frak elbise (N. B. Subaylar için üniforma tamamen gerekli), kravat, eldiven, Chapeau claue *1 seyahat elbisesi, ceket, yelek, pantolon, pardesü, yol şapkası (knock about). 1 Yağmurluk (Subay derneği, Eksport bölümü), içi deri belinden kemerli iş gömleği, Rus pantolonu, yağmurdan koruyan miğfer, yünden örme, kollu ve cepli avcı yeleği, alta ve üste giyilen müstakil giysiler.

2. *Çamaşırlar*. 3 yünlü, 2 pamuklu, sık dokunmuş koldan manşetli gömlek. (Subay derneği, N. B. *Şark'ta naylon elbise giyilmesi tavsiye edilmez.*), üç çift uzun iç don (avcı, yün), 1 düzine çorap (yarım düzine ince, yarım düzine kalın), altı naylon kolalı yaka, dört çift plastik manşet (çok yağmurlu havada ihtiyaç duyulmaktadır), 1 yünlü kuşak, 12 mendil, 2 havlu.

3. *Ayağa giyilecek malzemeler*: 1 çift çizme *1 çift hafif sivil ayakkabı, 1 çift sağlam turist ayakkabısı, 1 çift terlik (kirli ayakkabı ve çizme ile Türk evine girmeye müsaade edilmediği için girişte kullanılan ince deriden yapılmış ayakkabı), 1 çift tozluk, 1 çift balıkgözlü kemer kilidi.

4. *Bavul-paketleme malzemesi*. İstanbul'a giden bir yolcunun normal seyahat biletiyle 30 kilo yük hakkı vardır. Bu sebeple 30 kilo ağırlığında (at teçhizatı vs.) alabilecek büyük bir bavul ve şahsî donanım için el valizi alması tavsiye edilir.

b) Silah

Belde kılıf içinde veya çantada taşınacak Revolver (Bulldog), kılıfı ile birlikte Karabina, Kavallerie-karabina 88; (Subay derneği, Eksport bölümü), kuvvetli bir kama, böcek ilacı ("Zacherlin").

Avla ilgili olarak bana Küçük Asya'nın yabani av hayvanları bakımından zengin olduğu söylendi. Sadece bu hayvanlar değil, tüfeğin önüne tesadüfen avlayabileceğiniz hayvanlar da çıkabilir. Tavşanlar, çulluklar, tavuklar, yabani ördekler az rastlanan hayvanlardır. Özellikle ormanlık Pontus sahillerinde ve Roma krallarının en çok avlandığı yerlerde rastlanan sayısız yabani hayvan -ayı, kurt, çakal, sırtlan- asla topografların yolu üzerinde rastlanan hayvanlardan değildir. Şayet silahsız av yapılmak istenirse bu süre av bir gün değil haftalar sürebilir. Orada av yapan insanlar balık eti gibi nadiren tavşan eti yerler, domuz eti ise hiç yemezler. Kurt, sırtlan ve ayı ile mücadelede tembellikleri ve ilkel silahları da bu mücadele için uygun değil, hatta risklidir.

Kafkasya'dan göçenler "var olma mücadelesi" verdikleri için ava yabancı değiller ve bu ihtiyaçlarını spor olsun kabilinden "at hırsızlığı" ile telafi ederler. Küçük Asya'da av yapmak isteyenler bir revir (hayvanların kendi savundukları bölgeleri) ile irtibat kurmak ve özellikle *soğuk av mevsimini* seçmek zorundadır. Bu mevsimde yabani hayvanlar yüksek yerlerden aşağılara inmekte ve insanî yerleşim alanlarına tehlikeli şekilde yaklaşmaktadırlar. Özellikle ayı avı Küçük Asya'da işe yaramakta ve ucuz olmaktadır (Mesela Rusya'da köylüler bir ayı avlamak için 80-100 ruble öderler).

Denilenlerden şu açıkça ortaya çıkmaktadır: Avla topografik amaç çok az örtüşmektedir. Bir topografin yanındaki hizmetlinin taşıdığı tüfekle "nâdiren yaptığı atış" ya bir kartala ya bir akbabaya olmaktadır; topografin kendisi, pusulanın ibresi manyetik sapma yaptığından tüfek taşıyamaz. Sürü halindeki hayvanlar için saçma atan bir tüfeğin götürülmesi tavsiye edilir.

Küçük Asya'da seyyahın güvenliği ve bazı zaruretlerden dolayı benzeri silahların taşınması uygundur. (bkz. Önsöz, s.2).

c) At teçhizatı

1) *Araştırmacının atı için malzeme*: Kamçı ile birlikte eski İngiliz subay eğeri. Eğer için üç tane kayış. İki tane eğer kemeri. At başlığı. Bağlantı kayışı. Bir çift yular ve gem. Bir büyük deve yününden battaniye (Subay derneği, 15 mark). Eğerin altına koymak için keçe. Bir çift büyük ön subay torbası (subay derneği). Bunun biri tokalı, diğeri asma kilitli. Tokalı çantada kaşık çatal takımı, tuvalet malzemeleri, dikiş malzemeleri, düğmeler, havlu, terlik, bir çift çorap. Diğer çantada önemli seyahat belgeleri, vücutta taşınamayacak boyuttaki aletler. Çeşitli tiplerde üç adet para kesesi. *Anadolu'nun iç kısımlarında bulunmayan ve lazım olan üç ayrı bozuk para kesesi*. Bir torba mecdiye, bir küçük torba çeyrek (mecdiyenin dörtte biri). Bir küçük torba bozuk para (kuruş). Günlük masraf toplam bir kişiye bir gün için 1 mecdiye olarak hesap edilmelidir. Eğerin arka tarafına torba içinde rulo halinde ip (subay derneği), atı yağmurdan korumak için yağmurluk veya su geçirmez "poncho". Bir çift deve eğer çantası

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

("ebehs":Bir çeşit kutu veya sandık, İstanbul'dan alınabilir). Kutuların içersine geriye kalan bütün şahsi teçhizat. Bunun yerine "çift arka çantası" tavsiye edilir.

İki tane kayışla ve geçmeli tokayla bağlanabilen subay sırt çantası. At sürücüsünün kalçası üzerinde bulunması gereken bir torba. Bir tane de yürüyüş feneri.

2) Hizmetlinin bineceği atın malzemesi. (N.B. üç seyyah için iki hizmetli, biri İstanbul'da bütün seyahat boyunca, diğeri iç kısımlarda demiryolunun olmadığı yerlerde, bazen fırsat bulunduğu at satın alması veya bir yerden bir yere yol rehberi olması için kiralamak üzere. N.B. Yedek at almayın çünkü bunu dar yollarda götürmesi zordur ve işi duraksatır.) 1 Türk semeri (alt tarafı olmayan), 1 çadır (6 No, Subay derneği; 27 Mark) uzun direkli çadır yerine, her marangozun yapabileceği teleskopik olarak parçalanabilen direkler tavsiye edilir. Her seyyah için bir yolcu tulumu (Ferd. Jacop, Dinslaken (Rhein Provinz); 3 kg, fiyatı büyüklüğüne göre 150-190 cm olanlar 20-26 mark.); çok tavsiye edilir. 1 çift çok büyük ebeh [bir çeşit kap (içine çok sayıda et konserve kutuları, 3 tane teneke kutu, her birisi bir litrelik 3 mantar tıpalı kap ile (Subay Derneği)], kaliteli hayvan yağı (İstanbul'dan alınabilir ve yolda da bulunabilir). Pirinç, çay. Yol ilk yardım çantası (Subay Derneği), 3 adet şeker-kahve-tuz torbacığı; hizmetliler bunun dışında bir matara taşımaları (Subay Derneği), mastik rakı (bunu içmesi günah fakat özellikle suyla karıştırılıp içildiğinde çok lezzetli bir içki). Hizmetlinin atı üzerinde kutudan (ebeh'den) daha iyi -özellikle fotoğraf aletinin korunması için- bir teneke kutu veya kübik şekilde metal çemberli ağaç kutu, su sızdırmayacak şekilde bir kapak (plastik veya vidalı) olmalıdır. Semerin arka tarafının sağlamlaştırılması tekniği biraz daha zordur ve İstanbul'da öğrenilmelidir. Oturan için yer bırakmalıdır. Böylece alafanga at oturağı değil, bilakis yüksekte dizin geriye çekilmesinin hesaba katılması gereklidir. Bir tane ince halat, bir küçük kürek, su geçirmez bir su kabı ve bir tencere.

d) Hediyeler

Birkaç düzine fişeklikle beraber bir çift küçük cep tabancası çok sevilen bir hediyedir. Elde edilmesi ucuz ve kolay olan çok sayıda, üzerinde Alman kayzerinin resmi bulunan Alfenide madalyaları veya Moltike Resimleri (Selatschek, Breslau, Nikolaistrasse 9), siyah-beyaz şerit sırmalar; özellikle "Alman-Anadolu tren yolu" hattında tavsiye edilir. Küçük kumpaslar vb. malzemeler.

e) Aletler

(Bkz. B.1).

VII- Hijyenik Tavsiyeler

Küçük Asya'nın iklimi -özellikle kuzey kısmı- genel olarak çok sağlıklıdır ve Batı Avrupalılar için de uygundur. Çok büyük sıcaklarda insanlar mağdur olmazlar, tam tersine yaz ortalaması 6-8 derece bizimkinden daha yüksek olmasına rağmen vücut bu sıcaklığa bizdekinden çok daha çabuk uyum sağlamaktadır. Sıcaklık bize göre çok daha az boğucu, terletici ve çok daha az rehavete sürükleyicidir. Hava tozsuzdur. Sabahları adeta düzenli olarak çok fazla miktarda çiğ olur. Kuzeybatı Anadolu'da benim gezdiğim yerlerde saat 9'dan itibaren serin bir rüzgâr eser ve bu rüzgâr atla gitmeye ve öğle sıcaklığında da çalışabilmeye dolayısıyla bütün gün faal olabilmeye imkân verir. Bu sebeple sabahın erken saatleri öğle öncesi ve öğle saatlerinden çok daha serin değildir. Uzun bir öğle istirahati -bilhassa mükellef bir yemekle- tavsiye edilmez. Ana yemek saati -şark geleneklerine uygun olarak- en iyisi akşamüzeri olmasıdır. En büyük problem oldukça az malzeme ile seyahat eden insanların beslenmesidir. Yerli ahali -büyük yerleşim yerlerinin sakinleri hariç- tamamen vejeteryan olarak beslenmektedirler. Et bulunmamaktadır. Kim seyahat esnasında düzenli bir şekilde et yemek isterse onun canlı hayvan satın alması, kestirip, çok miktarda eti çelik konserve kutularına koydurması gerekmektedir. (Kurutulmuş etle ilgili deneyime sahip değilim; bu bilgilere ihtiyaç vardır.)

En kolay çözüm ise vejeteryan beslenmeye alışmak ve en azından seyahatten önce buna hazır olmaktadır. Sonuncusu yapılamadığı takdirde kabızlık, ishal gibi çok ağır hazım problemleri yaşanabilir. Böyle bir rahatsızlıktan benim kuzenim Landrat von Quast 1887 yılında Eskişehir'de öldü. Kabızlık karın zarı iltihabına (peritonitis) yol açmaktadır. Bu, ilk önce iki günlük etsiz beslenme ile başlar ve -muhtemelen haddinden fazla- sütle pirinc karışımının yenilmesiyle ortaya çıkar. Küçük Asya'nın dağ otlaklarının harika taze sütü -özellikle ülkede yaygın olan yoğurt (bizim kalın süte benzer. Türklerin en çok sevdiği yemek olan pilavla yenir)- büyük bir keyif başlatmaktadır. Bunların tadını çıkarmadan önce kesinlikle şunu ikaz etmeliyim. Kahve ve biranın yerine süt içme ve yeme alışkanlığı çok yararlı olacaktır. Tabii ki Prusya "Manöver-Adleri" ve yumurtalı yemekler manevra için çok işe yarar ve tava-tencere için hazır hale getirilmiş tavuk bulundurmamak pratik olacaktır. Bilhassa çalıştıktan sonra yorgun argın bunları hazırlamak zor olacak, çok vakit alacaktır. Et birinci söylediğimiz şekilde daha çok işe yarar, yumuşak ve aynı zamanda tatlıdır.

Sınırlı sayıda konserveyi idareli kullanmak sıkıntılıdır. Bu tür konserve İstanbul'da ucuz ve kaliteli şekliyle satın alınabilir (Eskişehir ve Ankara'da pahalı ve kalitesiz olabilir). Almanya'dan

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

götürmek vergi sebebiyle İstanbul'la aynı hesaba gelir. *Seyahat esnasında av etleriyle beslenmek hesaba katılmamalıdır.* Alkol alma vasat ölçüde tavsiye edilir. Bu türleri bulmak zor değildir, ancak bizde kolaylıkla bulunabilen, iç kısımlarda bulunmaz hint kumaşı olur. Büyük bir konyak ve iyi bir rom eğer yük müsaitse tavsiye edilir.

VIII- Seyahat-Yol

İstanbul her zaman için Küçük Asya'da yapılacak araştırmalar için bir hareket noktasıdır. Oraya seyahat yolu ile ilgili olarak bkz. "Meyers Orient" (II.g). Gidiş ve dönüşlerin farklı güzergâhtan olması tavsiye edilir. En kolayı Orient Ekspres treni iledir. Alışılmış hızlı tren Budapeşte-Belgrad-Niş-Sofya-İstanbul bağlantısı her şeye rağmen çok daha hızlı (az konforlu!) oldukça ucuz ve Breslav üzerinden gelecekler için tercih sebebidir ki geceleyin dört saat yerine gündüzün Budapeşte'de sadece iki saat mola veriyor.

Söz konusu hat her zaman anlatıldığı gibi en hızlısı fakat en kötüsüdür. Acelesi olmayanlar için Tuna gemi seyahati (Viyana) -Budapeşte-Baziasch-Orçova-Ruşçuk (Kazan geçidi ve Demirkapı) veya trenle Budapeşte'den Baziasch'a oradan da gemiyle Rusçuk'a, Varna'ya ve Karadeniz üzerinden İstanbul'a gidilmesi uygun olur; İstanbul'da en güzel izlenim Boğaz seyahatidir!

Dönüş için ise İstanbul'dan gemiyle Çanakkale üzerinden Troya'dan Atos sıradağlarından Tesalis Olymp önünden Selanik'e gidilmesi özellikle tavsiye edilir. Bu zikredilen iki su yolu, kendine has olmak bakımından dünyanın en güzel seyahat güzergâhı olarak adlandırılabilir.

Dördüncü bağlantı da Viyana-Triest-Atina-İstanbul güzergâhıdır. 14 gün sürer.

Beşincisi ve en ucuz güzergâh (bölge tarifi!) Odesa üzerindedir. Tren yoluyla Breslav-Wolscysk-Odesa yaklaşık 36 saat sürer. Bunun devamı olarak gemiyle Karadeniz üzerinden İstanbul'a yine 36 saatte varılır.

IX- Seyahat-Zaman

İç bölgelere seyahat edecek olanlara ve özellikle topograflara Nisan ayından önce acilen seyahate başlamaları tavsiye edilir. Bu zamandan önce de harika ilkbahar mevsimi vardır. Fakat yağmurlar -aşağılara göre yukarılarda daha az- ilerlemeyi, -özellikle köprülerin ve düzenli yolların nâdir olduğu yerlerde- engellemektedir. Gün boyunca yağın yağmur manzaraya engel olduğu gibi iç sıkıntılara da yol açar. Nisan ayında yağmur bizimle kıyaslandığında çok nâdirdir. Mayıs ayında istisnai olarak Haziran ayında da kısa aralıklı ama fazla rahatsız etmeyen kuvvetli fırtınalar hesaba katılmalıdır. Bunun yanında Küçük Asya'da Batı'da çok görülmeyen kuru hava göz önüne alınmalıdır. Kasım ve Aralık ayları da Şubat ve Mart aylarına oranla bilimsel seyahatlere uygundur. Soğuğa karşı insan kendini koruyabilir. Yollar (bizim ilk kış yarıyılında) mevsim itibariyle yumuşamıştır fakat kar erime zamanına göre çok da zor değildir. Kar eridiği vakit vadi ve dağlarda hâkim olan unsur sudur. Bazen öyle olur ki bağlantılar yıkılan köprüler sebebiyle haftalarca kesilebilir. Tâli yollar da katır eşek gibi yük hayvanları için uygun değildir.

X- Yolculuk ve Masraflar

Hazırlığın ve teçhizatın dışındaki şeyler hep satın alındığı takdirde 300 marka tedarik edilebilir.

Üç aylık bir seyahat için Gidiş ve dönüş masrafları:

Bilet (2. Mevki), Breslav-İstanbul (Sofya üzerinden)	169	Mark
Ek masraflar.....	30	"
Bilet (1. Mevki), İstanbul-Selanik (Gemi, yeme-içme dâhil)	60	"
Bilet (2. Mevki), Selânik-Breslav.....	126	"
Ek masraflar (Selânik'te konaklama, hastalık vs.)	30	"

İstanbul'da konaklama:

Gidiş ve dönüş, duruma göre 3-4 gün sürüyor. Günlük masraf takriben 10 mark NB. Otelde kalınmadığı takdirde yeme-içme ile beraber günlük 15 Frank tutmaktadır. Çünkü otelde kalmadığın takdirde yeme-içme parasını sen vereceksin. İstanbul'da diğer büyük Avrupa şehirlerinde olduğu gibi sade ve iyi pansiyonlar bulunabilir. Özellikle Alman-evi "krako eker", rucabristan, odalarla birlikte 4-5 Frank (ilk kahvaltı dahil)..... 80 Mark

Anadolu tren seyahati

Bilimsel seyahat yapanlar için paso olduğu takdirde ücretsiz.

At satın alma

Kişi başına 1,5 at hesap edilmelidir. İç kısımlarda iyi bir pazarlıkla bir at 150 Mark'tır. [Benim 1886 doğumlu binek atım 90 Mark, 1892'li olan 140 Mark; Prens Carolath 1886'da bir at için 180 Mark, Graf Götzen 1892'de bir at için 240 Mark, Anton buna benzer bir at için 120 Mark vermişti. Diğerleri için

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

130 Mark (Küçük yerleşim yerlerine gidildikçe fiyat düşmektedir. İkisinin satışı 220 Mark tutmaktadır)]. Yani satın alma işi 225 Mark; satmak için 100 mark. Geriye kalan 225-100=125 Mark.

8 haftalık seyahat esnasında sürekli hizmet edenler ve her bir hizmetli için hesap edilecek miktar 100 Mark.

Günlük masraflar

İç kısımlardaki seyahatlerde rehber ve bir kişi için at yemi dahil 75 lira=15 Mark hesap edilmelidir [1882'de Sakarya yolculuğunda (20 Mayıstan 15 Hazirana kadar) günlük ortalama 66 lira harcadım] Yani 56 X 15 Mark=.....840 Mark

Toplam:.....1560 Mark

Acemi birinin tecrübesizlik, beceriksizlik ve kayıplar, masrafı vs.440 Mark.

Bütün toplam:.....2000 Mark

Veya teçhizatla birlikte Genel Toplam: 2300 Mark

Bu masraflar iki üç kişilik grup üyelerine uygun olarak daha da ucuza gelebilir.

B. TOPOGRAFİK FAALİYETLER

I. Yardımcı Araçlar

a) Yol işaret defterleri (Bilinen kroki sayfalarından daha iyi olarak) 60 sayfalık kareli defter; Her bir kare 0,5 cm, defterin boyutları: 24 cm uzunluğu, 12 cm yüksekliği; defterin arka tarafında uzun bir sayfa bulunmalıdır. Yine burada kalemler (üç renkli) için yuvalar ve üç ayrı renkte (yeşil, mavi, kahverengi) uç uygun olacaktır. Her iki kapak üzerinde dış tarafta defteri ele sabitlemek için enine çift dikişli plastik bir bant gerekir. Silgi, bir ipele bir düğme deliğine bağlanır.

b) Bu defteri vücuda asmak için deri çanta. 26 cm genişliğinde 15 cm uzunluğunda ve alt köşelerin kavisli olması gerekir. Bunlar at üzerinde giderken rahatsız olmamak içindir. Bu çantayı kemere takmak için kopça (balık gözü).

c) Aynı çanta içerisinde ayrıca şunlar da yer almalıdır: Karton koruma çantalı (Georg Hänichen, Rochlitz i.S.) gözlem haritası (A. I, d, 1 ve 2). Haritalar aynı ebatlarda çıkarılabilir. Rezerve kalem, silgi, 20 cm uzunluğunda -yarım milimetreye kadar bölünmüş- ölçü birimi, küçük bir transporter (bunun yarım ölçeri 9 cm'nin üzerinde değildir ve defterin dar sayfasına uygun biçimdedir; sonunda muhtemel resmi (legimentasyon) belgeleri ve tavsiye mektupları vs.

d) Deri kaplı, kemerde taşınabilen Diopter-el pusulası. "bilinen Şimal Kaldische" (Meissner, Berlin). Bunların çalışmadan önce ve dönüşte doğruluğunu ve çalışıp çalışmadığını kontrol etmek gerekir.

e) Ayaklık. Üç bacaklı, sabitleştirme vidalı, ayaklarının uçları sivri. Üzerinde pusulayı takmak için hareketli yuva. Pusulanın yerleştirildiği tabla kısmı seyyardır ve vidalanacak delikçikler vardır. Ayaklar ve baş tarafı çok amaçlı olarak sökülüp takılabilir ve katlanabilir. Ayakların demir uçları iplerle ağaç kısma sabitlenmek zorundadır. Kaba bir ufki konuma getirmek amacıyla küçük bir konserve kutusu biçiminde su ölçeceği de kullanılabilir. Bu, pusulanın cam mahfazasının üstüne yerleştirilebilir.

f) Termometreli bir barometre. Herhangi bir şekilde kompense edilmiş.

g) İyi bir saat.

h) Kısa görüşlü arazi dürbünü.

i) Bir mürekkep hokkası.

k) Sevkiyatta her yere rahatlıkla gidebilecek özellikle küçük sakın bir at.

l) Bir tane atlı hizmetli.

m) Bir arazi bilgisi olan rehber. Kendi memleketinden uzak yöreleri pek bilen olmadığı için bunları sık sık değiştirmek faydalı olacaktır.

II. Kayıtlar

1. Uzaklıkların ölçümleri

Cep saati at üzerindeyken yol işaretlerini kaydetmek için en faydalı en çok kullanılan uzaklık ölçer'dir. Bu bölgede topografik tecrübeye sahip olan herkes bu konuda aynı görüştedir. Binici, düz bir arazide adımlarla bir dakikada kaç metrenin geride kaldığını ölçmek zorundadır. Bu aşağı yukarı 100 metredir.

Yol işaretlemeye işin en zor tarafı, engebeli arazide gerekli olan, saate göre ölçülen bir uzaklığın redüksiyonudur. Sıradağ taraçalarını aşma esnasında ve ormanlık patika yollarında önemli hataların önüne geçilememektedir. Bu yüzden bu güzergâhlar direkt ölçümden farklı ölçülmektedir. Ya belli bir başlangıçtan ya son noktadan belirsiz bir yere kadar yol işaretlerinin oluşturulması sayesinde veya ata binmeden önceki düz, uygun arazideki belirli noktalar sayesinde tahminen ölçülmeye

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

çalışılmaktadır. Bunun dışında ayrıca bir redüksiyon, sık sık her zaman ortaya çıkmak zorundadır. Çünkü sadece nâdir olarak bir yoldan gidilmekte; uzun hatlar ip gibi, bir hava hattı gibi gitmektedir ve ileriye doğru yol işaretlerinde her küçük girinti çıkıntıyı, iniş çıkışı ölçmek mümkün olmamakta; bu yüzden küçük ve tahminî ölçülerle kaydetmektedir. Her şeyden önce burada bu redüksiyonu yer ve konuma göre yapmak; dakikaların sayısını aynı şekilde metreye dönüştürmek önemlidir. Uzaklıkları değerlendirmedeki çalışma ve beceri bunda önemli rol oynar. Eksiksiz bir kayıt için -yıkıntı ve antik şehir yerlerini, önemli ovaları (buralarda göze çarpan belirli, itibara alınacak işaretler bulunabilir)-adım ile ölçmek ve düz arazide, tercih edilen bir temelin tesbiti için adımları kullanmak tavsiye edilir. Bir "podometre" (cep saati boyutunda adım ölçer) burada çok fonksiyoneldir. Mutlaka temin edilmelidir.

2) Yön Ölçümü

Bunun için Dioptra el pusulası gereklidir. Yine küçük bir reflektör ayna öngörülmektedir. Bunun sayesinde yarım dereceye kadar bölünen gösterge çizelgesi, nesnenin yönünü okumaktadır. Bunlar aletin gözle, bir hat içine uygun çevrilmesiyle ve dikey hedef ile kullanılır.

Tam bir ölçüm yapmayacaksa sadece bir veya iki yönün okunması için ayaklı kurmaya gerek yoktur. Alışıldığı üzere pusula elde tam terazide tutulmaya dikkat edilir. Çünkü telafi edilebilecek hatalar 5 dereceye kadardır. Seyahat planında belirli uzaklıklar için öngörülen zaman, -küçük iniş-çıkış gibi değişiklikler de olsa- ne kadar sıklıkta yön alınacağına bağlıdır. İnerik ölçüm yapıp yapılmaması atın sakin durmasına bağlıdır. Atın nefes alıp vermesi bile tam bir okumayı etkilemektedir. Vakit olduğu takdirde önemsiz addedilen yön değişiklikleri de ölçülmelidir. Bu defa da uzak, gözle görülebilen yerlerde uzun hatları belirleme ve geriye doğru dönüşte mümkün olduğu kadar sık hedef tutma da önemlidir. *Geriye doğru bir hedef tutma, ileriye olana nazaran tavsiye edilmez. Çünkü sonuna ulaşılabilen belli bir yol güzergâhında başlangıç noktasında daha iyi değerlendirme yapılabilmektedir.*

3) Uzaklık ölçümlerinde ve yönlerde esas alınan noktaların etrafının tespiti

Yol işaretlerini koymada yan tarafa doğru uzanan araziye mümkün olduğu kadar gözlem ve ölçümlerin içine dâhil etmek esas olmalıdır. Bu konuda oradaki yerli halktan -hem yolda rastlanan hem de gecelediğiniz yerde bulunan kişilerden- oradaki civar araziler hakkında bazı şeylerin tam olarak sorulup öğrenilmesi gerekmektedir.

Zamanın müsaadesi nispetinde yolun kenarlarındaki yüksek yerlere çıkmayı da ihmal etmemek ve oradan etrafı gözlemek gerekir. Yoldan görülebilen noktaları tespit etmek için, her şeye rağmen temel işlem tekrar tekrar "işaretleme"dir. Pusula ile hedef hattı kesiştirme, basit geometrik yapı sayesinde gerçekleşir. Böylece temel çizgiden ve üçgenin her iki açısından -veya kırık zeminde- bununla tepe yahut köşe belirlenir. Burada ölçülecek obje bulunur. *Alt tarafını hedef çizgisinin kestiği geniş açılı, tam tepeye düşmemeli. Bir sağ açının büyüklüğünden ne kadar uzaklaşırsa, temel hattın ölçümü esnasında kaçınılmaz olan yanlış payları o kadar büyür.*

İşaretlemede iki tane hedef tutma, bir yan noktanın tespitine genel olarak yetmektedir. Yine de ileriye doğru giderken daha uzun görülebilen noktalar sıkça keşsedilmektedir. Böylece mukayeseli kontrol ile tek tek, istisnai yol hatları ve hedef tutmalar açıkça görülebilir. *İlk işaretleme veya hedef tespitlerinde uzaklıklar göz kararıyla tahminî bir değerlendirmeye tâbi tutulur. Çünkü ikinci bir "daha iyi işaretleme veya hedef tespitine" imkân verip vermeyeceğini kimse bilemez. Bir noktadan çok yönlü ölçüm -özellikle hâkim konumdaki bir panoramanın kaydı- için yukarıda anlatılan ayaklık'lar (l, e) kullanılır. *Demir ihtiva eden taşların üzerine pusulayı yerleştirmeden önce dikkatli olunması gerekmektedir. Ölçüm yapan kişi büyük ebatta metal silah taşımamalıdır.**

Küçük Asya'da çalışan bir topograf hiçbir dakikayı ölçümsüz ve gözlemsiz geçirmemelidir. Çünkü aksi takdirde ilgili zaman ve zemin fırsatı kaybolabilir. Fırsatı kaçırdım düşüncesiyle gece veya karanlıkta ölçüm yapmak da doğru değildir.

4) Yükseklik ölçümleri

Yol işaretleri kaydı yapılırken aneroid barometresinden başka yükseklik ölçmek için tavsiye edilecek bir âlet yoktur. Aslında bu âletin tam bir tasviri bu yol göstermenin çerçevesi dışında bulunmaktadır. Aşağıda bazı pratik yol göstermeler vardır. İç kısımlardaki "deniz seviyesinden yüksekliği" kesin olarak belirleme işi bu rota tayininde mümkün değildir. Ortaya çıkan bazı doğru sonuçlar ise tesadüfidir. Bunun bir ispatı Eskişehir'dir: Özellikle itina ile yapılan iki farklı ölçümde 79 m'lik farkın ortaya çıktığı görülmüştür. (Humann 717 m, v. Diest 796 m.[!]); demiryolu mühendislerinin tam bir tesviyesi 792 metreyi göstermiştir. İç bölgelerde doğru bir yükseklik ölçümünün yapılması, genişlik ve uzunlukların tam astronomik tespitinde de olduğu gibi haftalarca süren bir gözlemi gerektirir. Sabit bir barometredeki "sallantı"ların kontrolünün tabiatıyla şöyle bir değeri vardır.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

Şayet ölçümü yapan bu âletin yanında bulunuyorsa o takdirde kontrolörün etap etap ilerlemesi gerekir ve ikinci bir benzeri âletin tedariki zahmetli olur.

Barometre ölçümü en doğru sonucu vermektedir. Şayet bu ölçüm deniz kenarında (N.B. deniz seviyesi her zaman +/- 0!) başlarsa ve yakınında veya çok sık olarak tekrar deniz kenarına ulaşıldığında ve de ölçüm yapan kişi, sâbit tesviye noktalarına –mesela su haritalarından veyahut da tren yolu traces'inden alınan yükseklikler- çok sık olarak ulaşma imkânına sahip olduğunda ve yine sonunda da kısa işaretlemelerin (atla gidilen yaklaşık 1-2 günlük yol mesafesi) başladığı noktada sona ermesi ve bu nokta sabit ve kesin tesviye edildiği takdirde en doğru ölçüm gerçekleşmiş olur.

Söz konusu biçimin teorik adı "schleife"dir ve şayet kişi, yüksekliğe özel bir önem veriyorsa hedef nişanını koyar. Bu esnada hava basıncında ortaya çıkan kısa süreli değişiklikler başlangıç ve son okumalardaki farkta açıkça görülür.

Bu farklar, ara okumalarda büyük ve küçük yükseklik farklılıklarına uygun olarak hesap edilir. Genel olarak kesin yüksekliklerin belirlenmesi askerî topografyacılar tarafından çok coğrafyacılar için daha önemlidir. Askerî topograflar için göreceli yükseklik farklarının tesbiti yeterlidir.

Şayet o anda fırtına olmazsa saatler süren iniş ve çıkışlar esnasında "sallantılar" ve bundan doğan hatalar çok az olur. Tabii ki böyle barometrik değişimlerle karşılaşmak da muhtemeldir. Mesela suyun dağdan inişinin ölçüm sonucunu veren alet çalışma esnasında bir ırmak vadisine düşer. Bu tür hatalara karşı bir takım tedbirler alınabilir. Düz yerlerde ve böylesi yerlerde (bunların yüksekliklerini bilmek çok da önemli değildir) sıklıkla tekrar tekrar yapılan okumalar sayesinde bu hataları en aza indirmek mümkündür.

Burada işaretlemeye dayanan yükseklik ölçümleri hakkında söylenenlerden mükemmel olmayış ortaya çıkar, hatta bundan; sağlam, büyük bilinen bir âletin yetersizliği anlaşılmış olur. Çünkü ölçümlerin hemen tamamında hata kaçınılmaz ise birkaç tam ölçümün kıymeti yoktur. Bu birkaç tamlik da çelişkili olabilir. Burada mümkün olduğu kadar büyük çanta boyutunda termometreli küçük bir âlet yeterli olabilir.

Havanın ısısı aneroid aletini olumsuz etkiler. Yine de bu, hiç iş görmeyenlere nazaran pahalı ama daha iyidir. Bu sebeple termometre okumalarının not edilmesi asla ihmal edilmemelidir. Küçük bir âlet büyük iş görebilir. Kuvvetli ısıya bağlı -özellikle güneş ışınlarından kaynaklanan- değişikliklerden daha kolay korunabilir.

Termometrenin kullanılmasıyla ilgili olarak burada ayrıntıya girilmemiştir. Küçük Asya'da topografik, etnografik, coğrafi, arkeolojik amaçlı seyahat eden kişinin iki veya daha fazla farklı âletle hava basıncı tespiti için vakti yoktur. Bana göre bu ikisinden birincisi -aneroid- tercih edilmelidir. O, termobarometreye göre konum değişikliğinde daha güvenilirdir. Bu sonucunda suyun aktif kaynaması ve buhar akımının kuvvetinin zayıf olması yüzünden büyük hatalara düşülebilir.

Çoğu zaman mola veren yorgun seyyah, yumurtası veya pirinci kaynarken bunun yanında başka kaynama gözlemleri için de vakit bulabilir!

Sakarya yolculuğunda 1892'de meslektaşım Graf Götzen yükseklik ölçülerini özel olarak almıştır. En iyi âletlere rağmen (N.B. 3 aneroid, 1 termobarometre-kaynatma âleti, hava termometresi!) Sakarya'nın su seviyesinin 30 Mayıs saat 0.6'da öğleden önceleri 215 metre ve 10 km üst tarafta saat 10'da öğleden önceleri 175 m (!) belirlendiği görülmüştür. Karışık gözlem ve hesaplamalarda bir aneroidde gerçekleşmesi mümkün olmayan herhangi bir hata mutlaka olur!

III. Çizim

Bu çalışmayı ben farklı bölümlere ayırmak istiyorum:

- 1) Yolculuk esnasında at üzerinde dizgini tutarken;
- 2) Yolda dinlenme noktalarında
- 3) Konaklama yerlerinde
- 4) Ülkemde (Almanya'da)

Böyle bir bölümlere ayırma işlemini şekilcilik veya lüzumsuzluk olarak görmemelidir. Bu küçük ayrıntılar; çalışmanın zamanında doğru bölümlenmesi ve mümkün olduğu kadar zamandan tasarruf bakımından; herkesin "kendi vaktine uygun" olarak her bakış açısının kullanıldığı işaretleme ve tespiti yapabilmesi için de fevkalade önemlidir. III. bölüm 1, 2 ve 3'ün çizimleri için I'in 1'inde anlatıldığı gibi bir defter yeterlidir. At üzerinde ve yürüyüş esnasında çok sayıda not defteri ile uğraşmak hem rahatsız edici hem de çantadan çıkarmada problem olmaktadır.

1) Yolculuk esnasında at üzerinde dizgini tutarken

Başlıklar halinde düzenlenen mesafelerin, yönlerin, barometre okumalarının ve zamanın yazılması, yani yol ve bitişik arazilerin krokisinin –eğer herhangi bir şekilde belirli ise- çıkarılması. Bunun yanında kısa kelimelerle mümkün olduğunca kısaltma harfleri kullanarak tasvir etme. Kroki

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

çizme esnasında (önce kurşun kalemle!) kağıdın doğru bir şekilde konumlandırılarak kullanılmasına dikkat edilmelidir. At üzerinde giderken arazi tanımlama çalışması ve arazi çizimi, pusula ve barometre okumaları gibi faaliyetlere herkes –biraz rast gele paylaşırsa da- müştereken katılmaktadır. Fakat bunu yaparken herkes birbirini takip edecek şekilde gitmek, durulması gereken yerde durmak ve gözlem noktasını seçmek zorundadır. Her gün yaptıkları mecra ölçümlerinin kat'i birleştirme işlemi, aynı yol işaret defterine geçirilmelidir.

"B. I, a"da tasvir edilen defterin iki sayfasının aşağıda gösterildiği gibi doldurulması tavsiye edilir.

(Burada bir harita mevcuttur. Bkz. Ek:24.)

2) Yolda dinlenme noktalarında

Dinlenme yerleri, görüş mesafesi mümkün olduğunca geniş olan noktalardan seçilmelidir. Bu yerlerde içilmemeli aksine yürüyüş esnasında içilmelidir. Kaynaklar ve çeşmeler alçak kısımlarda bulunmakta, hayvanlara su içirdikten sonra yola devam etmek daha uygun olmaktadır. Özellikle bir su kovanın birlikte götürülmesi, Türkler tarafından yapılan yolların kenarındaki derin kuyulardan su çıkarılması için son derece önemlidir. Kahvaltılarının ve bütün panoramanın anvizörünün yapılması (gözle hedef koyma, tesbit etme) dışında kalan vakit; krokideki eksikliklerin tamamlanması, isimlerin kaydedilmesi ve arazi işaretlemelerinin düzeltilmesi için kullanılmalıdır.

3) Konaklama Yerlerinde

Küçük Asya'da topografik seyahatte konaklanacak yerlerin pratik seçimi zor meseledir. Köyler, özellikle merkezî yerleşim yerleri, bir yürüyüşün bitişi ve bir sonraki yürüyüşün başlangıcı, soruşturma-araştırma, halkın aydın tabakasıyla görüşme, yiyecek ve içeceklerin tedariki vb. için oldukça uygun dinlenme noktalarıdır. Çok kötü olan tarafı ise her tarafta aynı şekilde ve kolay fark edilen fakat süreç içerisinde hiç de azımsanmayacak ve *hatta katlanılmayacak ve sürekli aynı şekilde tekrarlanan, yerli halkın sınırları tırmalayan ve zorlayan tutumlarıdır.* Misafirhaneler ancak Avrupaî hayatın izlerinin görüldüğü az sayıdaki merkezî yerlerde vardır. Genel olarak çok basit ve böceklerle kaplı olan köy odaları ve yabancılar için öngörülen misafir odaları(=mustafy odası)nda kalınmaktadır. Çoğu zaman hizmeti de kendileri yaparlar ve siz o toplumun misafiri sayılırsınız (fakat çoğu zaman da hesap ödeme kaçınılmazdır.). "Chez soi"de (evde) bulunulmaz, ziyaretçiye kapı kapanmaz veya misafir reddedilmez. Misafirler habersiz gelirler.

Bu olumsuz tarafın genellikle Küçük Asya'da benim tecrübeme göre şöyle bir faydası da olur. Meskun bölge dışında yerleşim alanına ulaşmanın mümkün veya kârlı olmadığı yerlerde çadır kurmayı tercih ettirir. Fakat kısa bir ögle molasının yerleşim alanında yapılması yukarıda söylenen imkanların ve bilgilerin yarısına razı olunması şartıyla iyi olur.

Yerleşim alanlarına varmak için hizmetlilerin, atların ve bizim grubun hazırlıklarını yaptığı esnada bu ölü vakti, şayet ihtiyaç duyuluyorsa çalışma için kullanabilirsiniz; yorgunluk bu arada yeni bir enerjiyle aşılabılır. Şayet müsait olursa yerli halktan birisiyle yakın mesafede yüksek bir noktaya²⁵⁵ çıkıp o civarın panoramasını kaydetmek ve o yerin mevkiini tam olarak konumlandırabilmek için ayaklıklarla âlet kurup çalışılabilir. Bu çalışma, akşam güneşi ile etrafa bakışı gündüze oranla daha geniş ve daha açık hale getirmesi açısından kıymetlidir. Konaklanan yerde daha önce siyah kalemle işaret edilen günlük gözlemler, öncelikle yol işaretlerinin arazi krokilerinin mürekkeple çizilmesi ve renkli uçlarla doğru bir konuma getirilmesi, mümkünse transportör kullanmadan yapılmasında acele edilmelidir. Çizen kişi becerikli, çabuk ve pratik ise belki bu arada hemen yol haritasını da doğru ölçülerde çizebilir. Her defasında taze bilgi kullanmak ve işaret defterinin büyük ve küçük boyutta oluşuna dikkat ederek bazı doğru arazi resimlerini eklemek gerekir; bazı doğru konumlandırmalar için kağıdın karelendirilmesi bir dayanak temin etmektedir.

Ara sıra, -mesela seyyah haritanın büyük beyaz kısmında bulunuyorsa ve bulunduğu yeri tesbit etmek istiyorsa- sadece zemini, -yol hattını bizzat yan arazileri için içine katmadan- ölçüyle ve transportörle çizmesi tavsiye edilir.

Şayet topograf bu şekilde sadece yürüyüş hattını oluşturuyorsa o zaman olayı gözlem haritasıyla karşılaştırmak suretiyle değerlendirebilir, ne kadar ilerlediğini tespit ve bir sonraki gün için yolu buna göre tanzim edebilir.

Bu arada akşam yemeği hazır olur; topografin sarf ettiği enerji miktarınca güç kazanması gerekir. Yine de tam istirahata geçmeden konaklama esnasında çalışmasının önemli kısmını

²⁵⁵ Dinlenme ve konaklama yapılan her köyde "imam efendi" (*Almanca "din adamı" notu yer almaktadır. Ç.N.*) ile birlikte minarenin şerefesine çıkması özellikle tavsiye edilir. Oradan itibaren halkın bu *en aydın* adamına çevre anlatılır ve panoramanın bütün görüntüsü alınır. Buraya çıkma iznini kibarca ve şöyle yapıldığında reddedilmez. "Isin var my? Dschami kulesi barabar binedscheis; sen ondan bir as taryf idedschek?" (*İzin var mı caminin kulesine (minaresine) beraber bineceğiz (çıkalım) sen oradan biraz tarif etsen*)

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

tamamlar. Elinde harita ve kalemle *çoğunlukla orada toplanmış olan ve bilgi vermeye gönüllü yerli ahaliden bütün yerler ve yollar hakkında bilgi toplar bunları rüzgar pembesine benzeyen işaretlerle kaydeder. Bulunulan yerin başlangıcını, söz konusu yolları veya bütün yerleri ve onların uzaklıklarını öğrenildiği kadarıyla kaydeder.*

Bu arada çok sık rastlanan çelişkili bilgileri matematiksel olarak da hesaba katmak ve değerlendirmek zorundadır.

Ülkenin idâri taksimatı, nâhiyelerin sınırları, kaza, sancak, müdürün bulunduğu yer, kaymakam vs. hakkında; toprak vasfı, arkeolojik ve etnografik durumlar hakkında; üretim ve ülkenin sanayisi hakkında bilgi toplamak bu arada çok önemli bir fırsattır. Çünkü akşamlar, insanlarla sohbet etmenin en uygun vakitleridir. Dinledikleriniz kısaca not edilir, mümkün olduğunca bunlar grafik olarak gözlem haritasına veya günlük krokiye kaydedilir ve daha sonra günün sonunda uykudan önce son barometre okumasıyla iş nihayete erdirilir.

Yolculuk esnasında küçük, içinde hedef çizgisi, yükseltme (elevasyon) ve limbus bulunan bir dürbün taşınır. Bu dürbünün, 1:4 dereceye kadar bölümlenen bir pusula ile kullanılması uygun olur. Bu sayede her akşam tekrar tekrar kuzey yıldızına göre el pusulasının güvenilirliği test edilir. Yani coğrafi kuzeyin manyetik sapması tespit edilir.

4) Ülkemde (Almanya'da)

Şimdiye kadar anlatılan faaliyetlerden fayda sağlanması, toplanılan ve getirilen malzemenin seyahatten dönüşten sonra mümkün olduğunca itinayla işlenmesine bağlıdır.

a) Genel çalışma

Kaydetme şekli tam değildir. Küçük hatalar olsa da mesafe işaretlemelerinin sonuçlarını almak mümkün olmaz; başlangıç ve bitişlerin yön durumları tam uymayabilir.

İç kısımlarda büyük oranda geride kalan uzaklıklar pusulanın ileriye veya geriye düşmesinden kaynaklanabilir. Manyetik kuzeyde, bizim enlemimiz içerisinde, her zaman batı çekimli (deklınasyonlu) bu yer ve zamana bağlı olarak ileri geri sapmalar olabilir ve 1892'de Küçük Asya için takriben 6 dereceyi ihtiva eder. Yolda manyetik kuzeye göre işaretlemelerde bulunulabilir. Tek tek günlerin çalışmaları birleştirilir. Bunlar sırasına göre birbirine eklenir, topografya kağıdı üzerine çizilir. Daha sonra coğrafi kuzey hat, bugünkü manyetik yönden 6 derece doğuya sapma gösterir, yaklaşık bütün güzergah işaretlemelerinin ortası esas alınarak tam sağa uzatılır, daha sonra yine gözlem kağıdı üzerindeki bu sabit noktaların uyup uymadığı kontrol edilir. Sık sık ortaya çıkan hata bütün hat üzerinde dengeli biçimde şöyle dağıtılır:

Bitirilmiş harita (I.1) üzerinde sabit noktalar düz bir cetvelle birleştirilir. Noktalar arasındaki mesafeler 1-2 cm'lik bölümlere ayrılır. Her iki sayfada, -cetvel üzerinde- uygun kareler oluşturulur. Daha sonra bu işaretler içerisindeki aynı noktaları aynı şekilde birleştirir ve bu hattı bölümlerin aynı sayısal değerine böler. Bu, duruma göre genel olarak 1-2 cm'den daha küçük veya büyük ölçülmüş olabilir. Aynı şekilde ihtiyaca göre her iki sayfa kare haline getirilir ve bunun muhtevası öncekine eklenir. İstenirse, aynı şekilde, yol işaretleri ölçülebilir ve çizim tamamlanabilir. Burası için her zaman 1/250.000 ölçek tavsiye edilir. Bu, Kiepert'in özel haritasının ölçeğidir. Bu haritada, seyyahın, sapmaya dayanan gözleminin doğruluğundan tam emin olmayışı göz önüne alınmıştır.

b) Çizimde teknik ayrıntılar

En zor iş, arazinin yüzey şekillerinin çizimidir. Zira yolda bunu tam olarak yapmak mümkün değildir ve mutlaka eksik kalmaktadır. İşaretlemelerin taslak karakterinin ortaya çıkmasında dağ çizimleri tavsiye edilmez. Schummer tarzı (Estampe) harita tarama veya yükseklik eğrisi seçilir. İkincisi -bazı yerlerde tam doğru olmayıp sadece yaklaşık bir eşdeğer ölçü bulunuyorsa- toprağın rölyefinin genel doğru bir imaj taslağını çabucak oluşturmak bakımından her şeye rağmen en uygun olandır. Özellikle dağlık bölgelerdeki düz ve tepelik -yani ekilen ve ekilmeyen arazi olarak ayrılan- yerlerde, ırmağın dağlara keskin şekiller verdiği her yerde, yükseklik eğrisi tercih edilir. Bu yükseklik eğrisi özellikle tepelik arazilerde yumuşak ve kaygan geçitlerde daha iyi kullanılır.

Barometre okumaları, ölçüm yapan kişiye, yolu üstündeki dönemeçlerin sayısını doğru tespit etmede yardımcı olabilir.

Çizim, renklendirme ve çini mürekkeple tarama yapmadan önce, kurşun kalemle tam olarak bitirilmelidir. Avrupa Genel Kurmayı'nın haritalarında yer alan tarla, çimenlik, otlak, bahçeler vs'ler için kullanılan işaretler burada uygun değildir. Onun yerine (bir taraftan işaretlemenin tam olmayışı, diğer taraftan Küçük Asya'nın toprak-kültür ilişkilerine uygun olması sebebiyle) su, ova ve dağ arazisinin, üç renkle (mavi, yeşil ve kahverengi) çizilmesi tavsiye edilir.

Siyah mürekkeple işaretlenip, kurşun kalem kalıntıları silgiyle silindikten sonra bu söz konusu üç rengi mümkün olduğu kadar ince şekilde çizmek gerekir. Daha sonra yumuşak ve dik inişler, açık

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

veya koyu tonlamalarla hiza çizgisine yardım edebilir. Hidrografi ağı (su yolları, sahil kenarları ve göller) tercihan silinmez mavi mürekkeple çizilmelidir.

Özellikle çalışma sonunda isimlerin doldurulmasına itina edilmeli (ırmakların adı mavi olmalı)'dir. Kötü bir yazı temiz bir çizimi bozar. Önce isimler kopya kağıdı üzerine yazılır ve böylece çizimin boş kısımlarına gelip gelmediği kontrol edilmiş olur.

x x x

Bu önümüzde duran instruksiyon taslağı, yaklaşık bir yıllık topografik faaliyetler sonucu elde edilen tecrübeye dayanmaktadır. Burada tavsiye edilen teknik, Avrupa Genelkurmayları'nda uygulana gelen geleneksel ölçüm ve çizimlerden farklıdır. Tabii ki daha da düzeltilmesine ihtiyaç vardır. Benzeri alanda çalışan herkes tavsiyede bulunma hakkına sahiptir.

Burada tavsiye edilen yöntem daha önce söylendiği gibi sadece işaretleme kayıtları içindir.

Bunun için basit de olsa Plençata (ölçme tezgâhı) zarurüdür. Her çalışma cetveller, dürbün, mesafe latası gerektirir. Trianglasyon (büyük arazilerde trigonometrik noktaları bulmak için ölçme) çerçevesinde yardımcı âletlerin kullanılması kaçınılmazdır, hatta küçük yerlerin çizimi için de gereklidir (Mesela, şehir planı, yıkıntı ve kalıntı yerleri). Bunlar Küçük Asya için de kullanılabilir âletlerdir.

Özellikle ölçme tezgâhı, mesafe ve meyil ölçme çalışmalarında tamamiyle kesim noktalar (yani sağlam ve güvenilir âletlerin tam ölçümüyle elde edilen noktalar) elde etmek için vazgeçilmez önşarttır. Osmanlı hükümeti, bir arazi ölçüm organizasyonu düşünmediği müddetçe, büyük hatlar için gerekli olan işaretleme çalışmalarının devam ettirilmesi gerekmektedir. Bu, bilimsel açıdan çok büyük değere sahiptir. Her işaretleme, alan bilgisi ve belli oranda uygulamasıyla, en güzel tasvirden daha yararlıdır.

C- ARKEOLOJİK GÖZLEM

Dünyada hiçbir ülke yoktur ki içinde eski çağların çok sayıdaki izleri Anadolu'da olduğu gibi kalabilin. Bizans'ın ve Türk'ün ihmalkâr idaresi Yunan-Roma kültürünü harap etmiştir. Diğer taraftan ülkenin içine düştüğü sıkıntılar ve cahilâne tutumlar bu tahribin artmasında etkili olmuştur. Bu yüzden tarihi yeniden keşfetme, antik Küçük Asya'nın coğrafi rekonstrüksiyonu; önemli, ilginç ve faydalı bir çalışma olarak topografya araştırmacılarını kesinlikle cezbt etmektedir. Bunu elde etmek için genel insanî eğitim yeterlidir. Bir uzmanın sevk ve idaresi altında *bir pratik arkeolojik çalışma* bu faaliyeti tamamlayacaktır. Böyle bir çalışmayı yerine getirmede kendimi yetkin görmüyorum ve her şeye rağmen burada veya herhangi bir yerde böyle bir instruksiyonun yayınlanması ümidiyle çalışmamı bitiriyorum.

Berlin, Kasım 1892

**v. Diest,
Genelkurmay Başkanlığında Binbaşı,**

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

15. (Γορδίειον, πόλις τῆς μεγάλης Φρυγίας πρὸς τῇ Καππαδοκίᾳ),
16. (Pol. XXI, 37: Γναῖος ὁ ὕπατος Ῥωμαίων διερχόμενος ἐγεφύρωσε τὸν Σαγγάριον ποταμὸν, (Pol.: καὶ παρ' αὐτὸν τὸν ποταμὸν στρατοπεδευσάμενον),
17. τὸ δὲ φρούριον κατέσπασε καὶ διελυμήνατο τὸ πλεῖστον τῆς κατοικίας.
18. (XII, 574): Οὗτος (nämlich der Bandenführer Kleon, der in den Kämpfen zwischen Oktavian und Antonius eine Rolle spielte) δ' ἦν μὲν ἐκ Γορδίου κώμης, ἣν ὕστερον ἀπέχσας ἐποίησε πόλιν καὶ προσηγόρευσε Ἰουλιόπολιν geht nur hervor, dass ein Ort, der Γορδίου κώμη
19. Ptol. V, 1, 14 (unter der Überschrift πόλεις μεσόγειοι τῶν
20. Βεβρυκῶν) Προῦσα ἢ πρὸς Ὀλύμπῳ τῷ ὄρει πζ — (57° Länge) μα γό (41° 40' Breite), Ἄγολιον πζ ζ', μα γό (57° 30', 41° 40'), Δαβλεῖς πζ γό, μα γό (58° 40', 41° 40'), Δαδασιάνα πθ ζ', μα ζδ (59° 30', 41° 45'), Ἰουλιόπολις ξς, μβ (60° 10', 42°).
21. Proc. de aedificiis V, 4: Ἔστι δὲ ποταμὸς ἐν Γαλάταις, ὅπερ καλοῦσιν οἱ ἐπιχώριοι Σίβεριν, τῶν μὲν καλουμένων Συκίων ἀγχιστα, πόλεως δὲ Ἰουλιόπολεως ἀπὸ σημείων μάλιστα δέκα, ἐς τὰ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον.
22. 1) Str. XII, 568: . . . ἐπὶ δὲ τούτῳ τὰ παλαιὰ τῶν Φρυγῶν οἰκητήρια Μίδου καὶ ἐτι πρότερον Ἰορδίου καὶ ἄλλων ἰωνῶν . . . οἷόν ἐστι τὸ Γόρδιον καὶ Γορβεῦς, τὸ τοῦ Καστορος βασιλείων &c.
23. „τελέως κοῖλον καὶ δὺςπατον“
24. μεγάλη Ἀθήνη

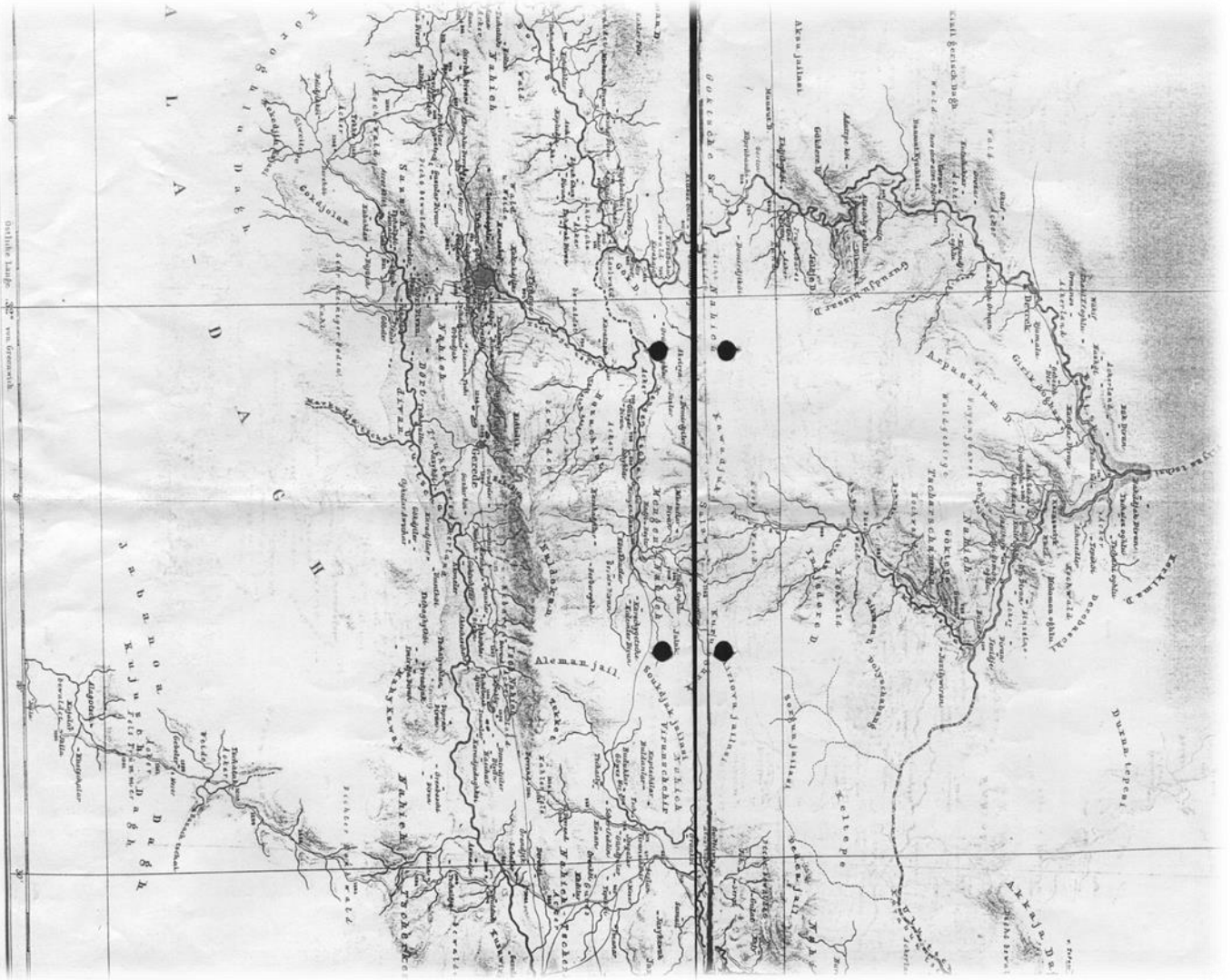
37' ἰσλαγιά γαλίκα

37' „τελέως κοῖλον καὶ δὺςπατον“

37' ἰορδίου καὶ ἄλλων ἰωνῶν . . . οἷόν ἐστι τὸ Γόρδιον καὶ Γορβεῦς τὸ τοῦ Καστορος βασιλείων &c.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

2. HARİTA II



Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

3. BÖLGEDE GEÇEN YER İSİMLERİ VE AÇIKLAMALARI²⁵⁶

1. Yeniköy
2. Beyaz ova (Weisse Ebene)
3. Ada-Pazar (Insel-Markt)
4. Siyah yıkıntı (Schwartz Ruine)
5. Meke: Dikenli fundalık (A) (dorniger strauch)
6. "Beyaz Sofu" sıradağı (Dinî tarikat), (Gebirge der "Weissen Heiligen" (Religiöse Sekte).
7. Kurt mağarası, (Wolfshöhle).
8. Çiçekler. (Tschitschekler=Blumen (A)).İ
9. Ak Doğan vadisi. (Thal des weissen Falken)K
10. Bacı=Büyük kız kardeş. Daha sonra "şeyhin karısı" ve rahibe anlamında kullanılmıştır. İfade her durumda biraz itibar kazandıran bir hitaptır. (Badschy=Eltere schwester, frau eines scheid, nonne (A)).
11. Bir yerleşim bölgesinin idare yeri, bucak. (Kreis-Hauptort).A
12. Değınmen suyu (Mühlen Wasser)
13. Hasan'ın kayası (Fels des Hassan)
14. Mavi su sakinleri. (Bewohner am Blauen Wasser)
15. Çengeller (Die Haken)
16. Karacalar (Die Rehe)
17. Kassım. Bir özel isim (Kassym)
18. Şahinler (Die Falken)
19. Bahçeciler. Burada Eski Roma krallığı dönemine ait bir demir para bulunmuştur (Die Gärtner)
20. İncir-köy (Feigen-dorf)
21. Kurşun-kaya veya Silah Kurşunu-kaya; Kurşunun ucunun sivriliği gibi. (Blei-Felsen oder Gewehrkuigel-.
22. Kaya kapısı (Fels tour).
23. Arap Değirmeni Boğazı (Mühle des Boghos Arab)
24. Demir-korunak Han (Eisen-Herberge)
25. Aşağı- ve Gemici-Köy (Nieder- und Fährman-Dorf)
26. Sülçük=Gevşek, yumuşak (A). (Schlaff, weiche)
27. Çayınar Boğazı (Irmak kaynağı Boğazı) (Flussquellen-Schlucht)
28. Kürek (Kayıkçı küreği) çayı (Ruderfluss)
29. Siyah harabe (Schwartz Ruine)
30. Kırmızı dere (Roter Fluss)
31. Söğüt yeri (Weidenort).
32. Tuz yapanlar (Salzmacher)
33. Dere bahçesi (Flussgarten)
34. Beyaz Düzlükler (Weisse Fläche)
35. Siyah dikenli dere (Schwartzdorn-Fluss)
36. Koyun yeri (Hammelort).
37. Murat-kayalıklar (Murad-Felsen)
38. Çukur hisar (Höhlenschloss)
39. Karaoğlan. (Schwartz Knabe).
40. Uzun anıt kaya (Langer Denkmal-Fels). (Ergh. 94, s.32).
41. Yeni Pazar yeni. (Neuer Marktort). (Ergh 94, s.56).
42. Göç Dağı (Einsietler-Berg).
43. Beyaz (açık) pınar. (Weisse (klare) Quelle)
44. Şahin köy (Falken-Dorf)
45. Çatak (yarık) boğaz.
46. Kırmızı dere (Roter Flus).
47. Hemitler (Hamidiye halkının bulunduğu ova).
48. Koyu, yoğun çalı ırmağı (Kara-Tschaly- Tschai).
49. Yeni Köy (Neudorf).
50. Demirci suyu (Schmiede-Wasser)
51. Beyazımsı yıkıntı (harabe) (Weissliche Ruine).
52. Gri sıradağlar. (Graus Gebirge)
53. Yeşil köy (Grünes Dorf).
54. Büyük (?) veya (Eghri=Eğri büğrü) dere. (Grosser (?) oder (Krummer) Bach).
55. Anıt-kaya (Denkmal-Fels)
56. Leng=Topallayan (Hinkend) (A).
57. Beyazımsı saray. (Weissliches Schloss).
58. Kara geyik yeri (Schwartz Hirsch-Ort).
59. Gaz-köy (Gans-Dof)
60. Tekke köyü (Kapellen-Ort).
61. Kayık yeri (Boot-Ort).
62. Kara hisar (Schwartzburg).
63. Tepe köy (Hügeldorf).
64. Sülükler=Kan emiciler. (Die Blutegel) Sülünler=Sülünler (Bir çeşit kuş) (die Fasane) (A). Büyük ihtimalle son kelime doğrudur.
65. Beyazımsı harabe (Weisliche Ruine).
66. Sakalsız sultan (der "Unbärtige Sultan") (A).
67. Cevizli yer (Walnuss-Ort).
68. Kartal tepe, kartaldağı (Adlerberg).
69. Türkçedeki karşılığı Porsuk çayıdır, fakat çeviride orijinal adı olan "Thymbris" şeklinde geçecektir. Ç.N.
70. Beyaz kayalıklar (Weissel Fels).

²⁵⁶ Prof. Dr. Şahin KÖKTÜRK tarafından hazırlanmıştır.

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

71. Siyah geçit. (Schwarzer Pass).
72. Altın top. (Goldkugel. Ankara'da çok bilinen levantiner ailesinin ismi).
73. Sıcak (ilyh) kaplıca yıkıntısı veya çökmüş banyo. (Verfallenes Bad) (A).
74. "Porsuk". (Dachs also Dachsfly) (A).
75. Fincan dağ (Fincan biçimindedir.). (Tassen-Berg)
76. Ucu sivri sakallılar (Spitzbärte).
77. "Kale kalıntıları çok eski, Cenevizliler döneminden."
78. Karacaahmet Tekkeköyü
79. Tchalay=Doğu Türkçesinde Tschalay=Bir yırtıcı kuş türü (A). ("Çağlayık" olabilir Ç.N.)
80. Karlı plato sıradağları. (Schnee Plateau-Gebirge).
81. Alacalı sıradağ (Buntes Gebirge).
82. Çilek sıradağları. Bu isimle demiryolu haritasında da yer alır.
83. Mesche=Meşe, meschedschik=Küçük meşeler (A).
84. Yabani keçiler. (Tedschenler=Teçenler) (A).
85. Çiçek saksısı köyü (Blumen Topf-Dorf).
86. Tellaklı pınar
87. Kuyucak şehri (Kujudschak shehiri) =Derin kuyu ve çeşme şehri.
88. Ada-tepe (Inselberg)
89. Abat=Ova (Ebene).
90. Kör oğlu (Köroghlu), Körün oğlu.
91. Yazkaya= Yazı kaya (Schrift-Fels).
92. Süvari (Kavallerist).
93. Sivri tepe (Spitzberg)
94. Bel, arka, sırt. (Rücken).
95. Küçük sırt (Kleiner Rücken).
96. Kurt yaylası (Wolfsalp).
97. Kurtköy (Wolfsdorf).
98. Büyük ırmak (Grosser Fluss).
99. Tekke tepe (Klosterberg).
100. Yazı (Schrift), kavak (Pappel).
101. Avdanyaylası (Jagdalp).
102. Gökağaç yaylası (Himmelsbaumalp).
103. Kuzaviren dağı (Eichelberg).
104. Hamamlı (Badeort)
105. Yörük köyü (Jürökköi=Jurukendorf).
106. Viranşehir (Ruinenstadt).
107. Kızıl bel "Der rote Rücken" (= Bu kelime anlamlıdır. Çünkü köylerin bulunduğu dağ eteği kırmızı taştan oluşmaktadır.)
108. Gölpazar (Seemarkt).
109. Keltepe (Kahlenberg).
110. Evleni Su=Muhtemelen Eflani Suyu. İsmi Araç'ın kuzeyindeki Eflan platosundan almakta, ırmağın kaynağı Araç'tan doğmaktadır.
111. Sarıçek yaylası=Sarı yayla (Gelbe Alp). (Ç.N. Muhtemelen "Sarıçek").
112. Başköy (dağlık) yaylası (Oberdorf-Alm).
113. Akviren (Weisse Ruine).
114. Ufak su (Kleines Wasser).
115. Ağaç kösse (Baumwinkel) (Almanca ibarenin anlamı Ağaçköşe demektir. Ç.N.).
116. Hoca köprüsü (Lehrer-Brücke=Öğretmen köprüsü).
117. Aktaş (Weissenstein).
118. Üçbaş (3 Köpfe).
119. Keltepe (Kahlenberg).
120. Arslanköy (Löwendorf).
121. Ayrıova (Ferne, getrennte Ebene).
122. Demirciler (Eisenerzeuger, -arbeiter, -händler=Demir üreticisi, -işçisi, -tüccarı).
123. Ulugöl (Grosser See).
124. Karagöl (Schwarzer See).
125. Karacadağ (Rehberg=Ceylan dağı).
126. Bakacak (Schöne Aussicht) (Bakılabilecek bir yer, nokta)
127. Açıkçay (Fohlenfluss. Almanca kelime "atçık" anlamında Almancaya çevrilmiş, bu muhtemelen azıcık (azcuk) çay, suyu az anlamında kullanılmış olabilir. Ç.N.).
128. Yazıköy (Schriftdorf) (Burada "Yazı"; kır, kırsal, bozkır anlamında olmalı Ç.N.).
129. Dörtdivan (Dört aile veya topluluk, cemaat). (Müellif bu kelimeyi "Dörtdivan" olarak kaydetmiştir. Ç.N.)
130. Adaköy (Inseldorf).
131. Soğuksu (Kaltes Wasser).
132. Çayduruk (Flüsschen) (Irmakçık).
133. El-Aman Dağı (Berg des Erbarmends=Rahmet dağı).
134. Pelitler (Die Eichen).
135. Köprübaşı (Brückenkopf).
136. Kayaaltı
137. Yenipazar (Neumarkt).
138. Aksu Yaylası (Weisswasser Alp).
139. Karakaya (Schwarzenfels).
140. Akkaya boğazı (Weissenfels-Pass).
141. Köprübaşı (Brückenkopf).
142. Gökdere dağı (Himmelsthal-Berg).
143. Kışla (Kyschla=Kaserna).
144. İncedere (Engesthal).

Kuzeybatı Küçük Asya'da Yeni Araştırmalar

145. Derebaşı (Thalehaupt, Thalegebiete).
146. Büyük ihtimalle mesh. Ç.N.
147. Doğrukaya (Dosdoğru giden kaya).
148. Yenicedivanı (Neudorf, Dje= Diminutivendung.)
149. Karaçay (Schwarzfluss).
150. Yenicepazar (Neumarkt).
151. Salavat (Gebet=Dua).
152. Çadırağacı (Zelt-Baum).
153. Arpasalam (Gerstensegen).
154. Göktepe (Himmelsberg).
155. Yalak (Trog).
156. Naldöken Dağı (Berg, Wo die Hufeisenverlorengelangen=Nalın kaybolduğu dağ).
157. Kavacık (Pappelchen=Kavakçık).
158. Kahveci (Kahvehanenin sahibi).
159. Dereköy (Thaldorf=Vadiköy).
160. Gök yolan (Gök=himmel, jolan=entrisen=yırtmak).
161. Fakırlar (Die Ärmlichen=Fakircikler).
162. "Seben dagh"
163. Karalı (Kıralı=schwärzlich, janyk=verbrannt=der schwartz gebrannteberg=yanmış,kara yanık dağı).
164. Kardüz Dağı (Schneeplateau-Gebirge).
165. Kavak (Pappel).
166. Eşekyokuşu (Esels-Aufstieg).
167. Çilekçay (Erdbeerfluss).
168. Dikmen dağı (Dornberg.).
169. At yaylası (Pferdealp).
170. Dereköy (Thaldorf=Vadiköy).
171. Ç.N. "oda" kelimesi artikel ile kullanılmıştır. Normalde olmaması gerekir.
172. Çavuşdere (Unteroffizierthal).
173. Yoldere (Strassenthal=joldere).
174. Göktepe (Himmelsberg).
175. Arıçayırı (Bienenwiese).
176. Susuz Yayla (Durstige=Kuru/kurak yayla).
177. Torbalı (Sackmacher-Ort= Torba yapılan yer).
178. Ombaschi=sergeant= onbaşı. Ç.N.
179. Taraklı (Kammacher-Ort=Tarak yapılan yer).
180. Sarıkaya (Gelberfels).
181. Ilıca tepe (Ilidja tepe=Höhe der warmen Quelle=Sıcak bir kaynağın tepesi).

Çevirmen:

Prof. Dr. Zeki KARAKAYA,

Türkçeye Uyarlayan ve Tashih Eden:

Prof. Dr. Şahin KÖKTÜRK